

TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI

SOSYOLOJİ LİSANS PROGRAMI

YRD. DOÇ. DR. FERYAL SAYGILIGİL

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN EĞİTİM FAKÜLTESİ

SOSYOLOJİ LİSANS PROGRAMI

TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI

Yrd. Doç. Dr. Feryal Saygılıgil

ÖN SÖZ

Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel olarak belirlenen cinsiyet rollerine karşılık gelir. Bu roller kaynaklara erişimimizi, davranış kalıplarımızı, sorumluluklarımızı, paylaşım olanaklarımızı da belirler. Toplumsal cinsiyet algısına göre kadınların daha duygusal, erkeklerin daha güçlü ve akıllı olduğu; bazı işlerin kadınlara bazı işlerin ise erkeklere uygun olduğu gibi genellemeler yapılır. Yine bu bakış açısına göre, günün bazı zamanlarında kadınların sokağa çıkması uygun değildir. “Kadının yeri evidir” sözü cinsiyetçi bakış açısıyla üretilmiş bir deyimdir. Bir bebek doğduğunda, biyolojik özelliklerine göre kız veya erkek olarak tanımlanır. Çoğunlukla bireyler ikisinden birini seçmek zorunda bırakılır. Bebek doğduğu andan itibaren kültürel ve sosyal düzen bebeği etkilemeye başlar. Cinsiyetlerine göre verilen isimlerden başlayarak kızların pembe erkeklerin mavi renk giydirilmesi gibi pratiklerle toplumsal cinsiyetin ilk çentikleri çocukların son derece yalın dimağlarına işlenmeye başlanır. Cinsiyete göre farklı oyuncakların alınmasıyla bu biçimlendirme devam eder. Uslu, hanım hanımcık kız çocukları; “erkekler ağlamaz” diye büyütülen, saldırgan ve yaramaz olmaları neredeyse doğal görülen erkek çocukları yetiştirilir. Büyüdükçe bu roller eğitim aracılığıyla da iyice pekiştirilir. Meslekler bunlara göre belirlenir. Kadınların daha çok evde sorumluluk almaları, erkeklerin ise evin dışında, kamusal alanda yer alarak bununla ilgili sorumluluklara sahip olmaları beklenir. Toplumsal cinsiyet farklı cinsel yönelimleri olan kişilerin toplumdaki statülerinde de belirleyicidir. *Cinsiyetçi bakış açısı günlük hayatın her aşamasında, emek piyasasındaki işgücünün belirlenmesinde, aynı işi yapan bir erkeğe göre kadının ya da LGBTI bireyin daha düşük maaş alması ya da zor iş bulması gibi durumlarla, siyasette dışlanma veya sınırlı yer almayla, kısacası özel ve kamusal alanın her düzeyinde kendini gösterir.*

Bu kitapta toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumu, bedenle olan ilişkisi, tarih, edebiyat, kalkınma, sosyal politika ve kent politikası alanlarına etkileri tartışılacak. Ayrıca siyaset ve medyaya yansımaları ele alınarak toplumsal cinsiyeti anlamak için vazgeçilmez kaynaklar olan Queer Teori ve Eleştirel Erkeklik Çalışmaları gözden geçirilecektir. Erkek egemen sistem yapısı olan patriarkanın belirginleştiği en somut yer olan erkek şiddeti bu kitapta ayrıntıyla tartışılacaktır. Feminist yöntem ve feminist örgütlenme deneyimlerinin ise çalışmalarımızda, düşünce biçimimizde bizi etkileyen, bize ufuk açan alanlar olarak önemle üzerinde durulacaktır.

Bu kitap kolektif bir emeğin ürünüdür. Arkadaşlarım, dostlarım, yol arkadaşlarım da olan sevgili yazar arkadaşlarım Beyhan, Ece, Esen, Efe, Gülhan, Gülnur, Gülüm, İlkay, Melis, Nacide, Narin, Sevgi ve Yelda’ya öncelikle gösterdikleri dayanışma için minnettarım. Onlar olmasa bu kitap da olmayacaktı. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Sağ olsun Beyhan büyük bir özenle kitabın son okumasını yaptı.

Kitap toplumsal cinsiyet konusunda daha çok düşünmemize, çalışmamıza, konuşmamıza, sorular sormamıza bir parça olsun katkı sağlayabilirse amacına ulaşmış olacaktır.

Sevgili kızıma/kızlarımıza ve tüm çocuklara daha iyi bir dünya bırakabilmek umuduyla...

Yard. Doç. Dr. Feryal Saygılıgil

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	iii
1. TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI	1
1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı.....	6
1.2. Beden ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi	7
1.3. Tek Tanrılı Dinlerin Toplumsal Cinsiyete Etkisi	8
1.4. Feminizm Açısından Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları	9
1.5. Aile ve Toplumsal Cinsiyet.....	11
1.6. Annelik ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	13
2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASET.....	21
2.1. Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset	26
2.2. Dünya’da ve Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklar Mücadelesi	27
2.3. Toplumsal Cinsiyet ve Siyasal Katılım.....	30
2.4. Kişisel Olan Politikadır: Siyasete Feminist Bakış.....	33
3. KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET TARİHİ	41
3.1. Kadın Tarihi Nedir? Kadınların Tarihi Var mıdır?.....	46
3.2. Osmanlı Tarihine Kadın Perspektifinden Bakmak	49
3.3. Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği ve Osmanlı Geçmişini Yeniden Yazmak.....	51
4. TOPLUMSAL CİNSİYET VE EDEBİYAT	61
4.1. Toplumsal Cinsiyet ve Edebiyat İlişkisi	66
4.2. Virginia Woolf’tan Kate Millett’a: Erkek Yazarlar ve Kadın Temsilleri.....	68
4.3. Gynocriticism’den (Jino-Eleştiri) Écriture Féminine’e (Kadınsı Yazı): “Kendilerine Özgü Bir Edebiyat”ın Arayışında.....	72
5. EKONOMİK KALKINMA VE TOPLUMSAL CİNSİYET.....	81

5.1. Kalkınma Nedir?.....	86
5.1.1. Ekonomik Büyüme	86
5.1.2. Alternatif Büyüme Kavramları ve Kalkınma Göstergeleri	87
5.2. Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....	89
5.2.1. İstihdam, Enformelleşme, Ücretli-Ücretsiz Emekte Bazı Eğilimler.....	89
5.2.2. Kalkınmada Feminist Yaklaşımlar ve Politika Önerileri.....	92
6. TOPLUMSAL CİNSİYET VE SOSYAL POLİTİKA.....	103
6.1. Sosyal Politikanın Tarihi ve Temel Kavramları	108
6.2. Neo-liberal Sosyal Politika Anlayışının Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Etkisi.....	110
6.3. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunda Uygulanan Sosyal Politikalar	113
7. TOPLUMSAL CİNSİYET VE KENT POLİTİKASI	123
7.1. En Büyük Azınlık: Toplumun Diğer Yarısı	129
7.2. Ataerkil Planlama	129
7.3. Mekânın Feminist Eleştirisi.....	130
7.4. Kentte Kadın.....	133
8. TOPLUMSAL CİNSİYET VE MEDYA	141
8.1 Toplumsal Cinsiyet ve Medya İlişkisi Üzerine Araştırmalar.....	147
8.2. Kadınların Medyada Temsili.....	150
8.3. TV Dizilerinde Kadınların Temsili.....	152
8.4 Medyada Hegemonik Erkeklik Temsili	154
8.5 Medya Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği.....	157
8.6. Medyada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Nasıl Sağlanabilir?	158
9. TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİ TEMELİNDE BEDEN POLİTİKALARI.....	166
9.1. Biyopolitika	171
9.1.1. Doğanın Evi Olarak Beden.....	172

9.1.2. İkiliklerin İnşası	175
9.2. Varoluşun Bedenleşmesi ve Cinsellik Sınavı.....	176
9.3. Güzellik ve Sağlık Sırları	178
10. QUEER TEORİ	193
10.1. Heteronormativite ve İmkânsız Kimlikleri.....	198
10.1.1. Biyolojik Cinsiyet – Toplumsal Cinsiyet.....	198
10.1.2. İmkânsız Kimlikler	199
10.2. Queer Teorinin Kavramsal ve Düşünsel Gelişimi	201
10.3. Queer Teori.....	204
11. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI	213
11.1. Erkeklik Çalışmalarının Kavramsal Arka Planı	218
11.2. Erkeklik Çalışmalarının Akademik Bir Alan Olarak Ortaya Çıkışı	220
11.3. Erkeklik Çalışmalarında Öne Çıkan Yaklaşımlar.....	223
11.4. Türkiye’de Erkeklik Çalışmaları	224
12. KADINA YÖNELİK ŞİDDET	233
12.1. Kadına Yönelik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği.....	238
12.2. Kadına Yönelik Şiddet Biçimleri ve Sonuçları	241
12.3. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Yöntemleri ve Kazanımları	244
13. FEMİNİST ARAŞTIRMALARDA YÖNTEM	256
13.1. Feminist Araştırmalar ve Epistemolojik Temelleri	261
13.2. Feminist Araştırma ve Metodoloji.....	261
13.3. Feminist Araştırmaların Ortak Özellikleri	263
13.3.1. Feminist Bir Bakış Açısının Kabulü İle Toplumsal Cinsiyet İlişkilerine Odaklanmak	263
13.3.2. Gündelik Yaşam Ve Kişisel Deneyimlerin Önemi.....	266

13.3.3. Araştırmacı-Araştırılan İlişkisinde Hiyerarşıye Karşı Duruş.....	268
13.3.4. Toplumsal Cinsiyet İlişkilerinde Eşitlikçi Değişimleri Hedefleyen Eyleme Dönük Bir Araştırma Stratejisi.....	269
13.4. Feminist Araştırmalarda Kullanılan Teknikler.....	269
14. TÜRKİYE FEMİNİST HAREKET TARİHİ.....	278
14.1. Feminist Hareketin Ortaya Çıkışı: “İdeolojik Mayalanma Dönemi”	284
14.1.1. Bilinç Yükseltme Grupları	286
14.1.2. Kamusal Alana Çıkış.....	290
14.2. Kampanyalar Dönemi	292
14.3. 90’lı yıllar: Kurumsallaşma ve Karşılaşmalar Dönemi.....	295
KAYNAKLAR.....	303

1. TOPLUMSAL CİNSİYET TARTIŞMALARI

Yard. Doç. Dr. Feryal Saygılı¹

¹ İstanbul Arel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1. Toplumsal Cinsiyetin Kavramsal Açıklaması
- 1.2. Toplumsal Cinsiyetin Bedenle Olan İlişkisi
- 1.3. Tek Tanrılı Dinlerin Toplumsal Cinsiyete Etkisi
- 1.4. Toplumsal Cinsiyet Kavramına Feminist Yaklaşımlar
- 1.5. Ailenin Toplumsal Cinsiyete Etkisi
- 1.6. Annelik ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Toplumsal cinsiyet kavramına neden ihtiyaç duyulmaktadır?
- 2) Toplumsal cinsiyet oluşumuna etki eden faktörler nelerdir?
- 3) Toplumsal cinsiyet nasıl oluşur/oluşturulur?
- 4) Tek tanrılı dinlerin toplumsal cinsiyetin oluşumuna etkisinden söz edilebilir mi?
- 5) Feministler toplumsal cinsiyet kavramına nasıl yaklaşmaktadırlar?
- 6) Aile kurumunun toplumsal cinsiyet oluşumuna etkisi nedir?
- 7) “Annelik“ kadınlar için ne anlam taşır?

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal cinsiyet
- Beden
- Tek tanrılı dinler
- Aile
- Annelik
- Mekân
- Feminizm
- Patriyarka

Giriş

Bu bölümde toplumsal cinsiyet kavramının ne olduğu, neden ihtiyaç duyulduğu, oluşumunu etkileyen faktörleri tartışacağız. 1970'lerden itibaren toplumsal cinsiyet kavramı dile getirilmeye başlanmış ve gittikçe feminist çalışmaların ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Sosyal bilimler açısından paradigma değişikliğine neden olan feminist çalışmalar, toplumsal cinsiyet kavramından ayrı düşünülemez.

Aile, eğitim, devlet, din, medya gibi kurumlar toplumsal cinsiyetin yeniden üretildiği yerlerdir. Ev, beden, iş yaşamı, kent yaşamı gibi alanların toplumsal cinsiyetle doğrudan ilişkisi vardır. Ayrıca siyaset, sosyal politika, medya, sanat, iktisat, psikanalitik teori, antropoloji, tarih gibi disiplinler de toplumsal cinsiyet bakış açısıyla sorgulamadan geçmişler ve hâlâ geçmektedirler.

Toplumsal cinsiyet dersinde, kadın ve erkek olmanın öz ya da doğuştan değil belirli ilişkilerin parçası olduğunu göreceğiz. Kadınların üretim güçlerinin, doğurganlıklarının, cinselliklerinin, hareket özgürlüklerinin ve mülkiyet haklarının erkek egemen sistem yapısı tarafından nasıl denetim altına alındığını sorgulayacağız. Bu bölümde ise, toplumsal cinsiyetle ilgili kavramsal açıklamanın ardından bunu belirleyen en önemli alan olan bedenle ilişkisine, bedenin toplumsal cinsiyet üzerinden biçimlenişine, tek tanrılı dinlerin etkisine değinilecek. Feminist yaklaşımlar açısından konu ele alındıktan sonra aile kurumu, ev ve kadınların görevi olarak düşünülen, toplumsal cinsiyete örnek olarak da ele alabileceğimiz en önemli rollerden olan “annelik“ kavramı tartışılacak.

1.1. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Heteronormatif düzene² göre cinsiyet terimi, kadın ya da erkek olmanın biyolojik yönünü ifade eder. *Türkçe Sözlük*'te ise, üreme işinde bireye ayrı rol bir rol ve işlev veren ve erkek ile dişi ayırt ettiren özellik, özel yaratılış (Püsküllüoğlu, 2004: 380) olarak yer alır. Oysa erkek ve kadın olarak farklılığımız ve belirlenmemiz sosyo-kültürel bir olgudur. Bu da toplumsal cinsiyet olarak tanımlanabilir. Böyle bir olguya neden ihtiyaç duyulduğu ise şöyle açıklayabiliriz: Biyolojik-anatomik (üreme anatomisine dayalı) temelli olduğu düşünülen cinsiyet ile toplumsal temelli olduğu varsayılan toplumsal cinsiyet (gender) birbirinin karşıtı olduğu üzerinden düşünülmesiyle birlikte toplumsal cinsiyet kavramsallaştırılmıştır. Kültürel olarak kadını ve erkeği toplumsal bir kadına ve erkeğe dönüştüren kategoridir toplumsal cinsiyet. Başka bir deyişle “hem ayrımcı, eşitsiz, baskıya dayalı bir toplumsal düzenin adıdır toplumsal cinsiyet, hem bu ilişkinin taraflarını oluşturan toplumsal grupları dile getiren bir kategori; ama hem de bu grupların mensuplarının psikolojik ve davranışsal özelliklerine göndermede bulunur“ (Savran, 2004, s.235). Dolayısıyla toplumsal cinsiyeti cinsiyetten farklı kılan, kadınların erkeklerin egemenliği altında biyolojik- anatomik özelliklerinden kaynaklanan ikincil konumlarıyla, cinsiyetlendirilmiş bedenlerle mücadele etmektir. Toplumsal cinsiyet iki temel alanda maddi olarak kendini gösterir: “1) Toplumsal cinsiyetli iş bölümü ve üretim araçlarının toplumsal cinsiyetli bölünmesi; 2) üreme emeğinin toplumsal örgütlenişi” (Mathieu, 2009: 83). Scott'a göre toplumsal cinsiyet “cinsiyeti olan bir bedene zorla kabul ettirilmiş bir toplumsal kategoridir“ (Scott, 2007: 11). Delphy'e göre ise, “cinsiyetler basitçe biyolojik-sosyolojik karakterler değil, erkeklerin kadınlar üzerindeki iktidarının oluşturduğu (Marksist anlamda) sınıflardır. Toplumsal cinsiyet, cinsiyeti inşa eder“ (Aktaran, Mathieu, 2009: 87).

“Nicholson bize feminizm içinde ‘toplumsal cinsiyet’ gender teriminin iki farklı ve gerçekte birbirleriyle çelişen anlamda kullanıldığını hatırlatır. Bir tanesinde biyolojik olarak verili olduğu farz edilen ‘cinsiyet’in (sex) tersine toplumsal olarak kurulan şeyi göstermek için kullanılır. Diğerinde cinsiyet ‘erkek bedenini kadın bedeninden ayıran yapılar da dâhil olmak üzere erkek/kadın ayrımıyla ilgisi olan her tür toplumsal yapı’yı işaret eder. Bu tanıma göre biyolojik cinsiyet ‘toplumsal cinsiyet’, cinsiyetin altında sınıflandırılır ve ondan ayrılmaz, çünkü beden yapımızın kendisi toplumsal anlamlandırma ve yeniden tanımlamanın konusudur. Bu nedenle toplumsal cinsiyet giderek güç ilişkileri alanındaki farklılıkların bir ifadesinde de delalet ederek kapsamlı bir kategoriye dönüştürülmüştür. Veya Joan Scott’un kısaca söylediği gibi ‘toplumsal cinsiyet cinsler arası farklılıklara dayanan toplumsal ilişkilerin kurucu bir elementidir ve güç ilişkilerinin belirtilmesinin asli yoludur. Keza, Lorber, toplumsal cinsiyeti ekonomi, ideoloji, aile ve politika gibi başlıca toplumsal kurumların parçası haline getirilmiş, bireylerin beklenti biçimlerini kuran günlük hayatın işleyişini düzenleyen çok kapsamlı bir toplumsal kurum ve aynı zamanda kendi başına bir varlık olarak tanımlar” (Kandiyoti, 1997: 127).

² Heteronormatif düzen : Heteroseksüel eğilimleri dayatan ve sınırlayan ve aynı zamanda bunun dışında kalan her türlü girişimi yasaklayıp cezalandıran bir normlar çokluğu ifade eden düzendir (Bu tanım için Bkz. İlkay Özkürüplü, bu kitapta blm : 10).

Toplumsal cinsiyetin birbiriyle ilişkili dört ögesinden söz eder Scott (2007: 38-42): Birincisi, kadınlık ve erkeklik oluşturulurken hangi simgesel temsillere başvurulmakta olduğunun incelenmesi. İkincisi, başvuru bu ikiliklerin sabit yapısının bozulması; esas doğasının, tarihsel süreç içinde belirleyiciliğinin sorunsallaştırılması. Üçüncüsü, toplumsal cinsiyet kuruluşunda akrabalık önem taşısa da buna indirgenemeyeceğinin, bu ilişkiden bağımsız işleyen ekonomi ve siyasetin içinde de etkin olduğunun gösterilmesi. Dördüncüsü olarak da öznel kimliklerin kuruluşunun, tarihselliğinin önemi üzerinde durur.

Kız ve erkek çocukların yetiştirilmesiyle ilgili toplumsal cinsiyet rolünün belirleyiciliğinde simgesel temsiller: Çoğu toplumda kız ve oğlanların birbirinden farklı giydirilmesi. Kızlara pembe, oğlanlara mavi giysilerin uygun görülmesi gibi. Kızların saçlarına gösterilen özen. Kız ve oğlanlara alınan oyuncakların farklılığı. Kızlara bebek, oğlanlara araba ya da silah alınması gibi. Sözel tanılar, hitap şekillerinin farklılığı. Kızlara güzelliğinin ve usluluğunun önemini vurgulayan hitaplar, oğlanlara ise gücü temsil eden hitap şekilleri. Kız ve oğlanların farklı mekânlarda yer alması. Kızların mutfakta annelerine eşlik etmelerinin beklenmesi, oğlanların ise babalarının yanında olmaları.

1.2. Beden ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Erkek egemen sistem yapısı özel yaşamdan kamusal yaşama, tüm kurumlarda ve söylem biçimlerinde kadınlar üzerinde etkisini sürdürmektedir. Baskı ve denetim mekanizmasının en somut gerçekleştiği yer kadın bedenidir. Beden din, yasalar, ahlak kuralları üzerinden tahakküm altına alınır, nesneleştirilir. Batı’da yaşanan cadı avları tesadüf değildir. Bu avlar kadın cinselliğini ve doğurganlığını denetlemek anlamına gelir. Nüfus politikalarının uygulamalarından biridir. Cadı avlarında damgalanan kadın imgesinin karşısına çıkarılan kadın güçsüz, pasif, kontrol edilmesi gerektirir. Beden üzerinden normal/anormal ya da patolojik, ahlaklı/ahlaksız, namuslu/namussuz, kirli/temiz, engelli/sağlam gibi ikilikler, paralel kategoriler yaratılır. Modernizm ise, hem nüfus politikaları hem de ahlaki denetim açısından cinselliği denetim altına alır. 19. yüzyılın seküler tıbbi mastürbasyonu, ters ilişkiyi, eşcinselliği yasaklar. Normlar düzenlilik, sağlıklı ve güzel olmayı tarif eder. İlişkiler, heteroseksüel ve bu ilişkileri yasal çerçeve içinde yaşamak biçiminde düzenlenir. Kadınların ev içinde/özel alanda erkeklerinse kamusal yaşamda varlıkları uygun görülür. Bekâret “namus” ve “iffet” in simgesi haline gelir. Yaşadığımız süreçte de bize dayatılan politikalar farklı değildir. Örneğin, aile içinde üreme merkezli cinselliğin örgütlendiği uygulamalardır sözü edilen. Cinsellik ve cinsel sağlık üzerinde en az konuşulan konulardan birisidir günümüzde. Çocukluktan yetişkinliğe dek kadınlar cinsellik konusundan habersiz büyütülmeye çalışılır; kendi bedenlerini, cinselliklerini tanımalarına izin verilmez. Cinsellik üzerine konuşması, doğru bilgilere ulaşılması anlamında yasaklı konulardan biridir; daha çok üreme sağlığı üzerinden söz konusu edilir.

Kadın dergilerinde sunulan ince hatlı modellere benzemek için çok sayıda genç kadın hatta küçük kız beslenmeden yoksun bırakılır. Onlar açısından sağlıkları için risk oluşturabilecek erken osteoporoz, kısırlık gibi sorunlar söz konusu olabilir. Kadın bedeninin nesneleştirilmesi yeni değildir: Yüksek sınıftan Çinlilerin ayak sargıları -beş yüzyıldır süren

bir gelenek-, tahta tepsiler tarafından biçimsizleşen Afrikalı kadınların dudakları, Güney Asyalı Karen'lerin boyunlarının kolyeyle uzatılması, Djerba adasındaki genç kadınların evlenmeden önce şişmanlatılması bu tür uygulamalara birkaç örnektir. Korseler ve ince bellerle, daha sonra yüksek topuk ve ayağı biçimsizleştiren dar ayakkabılarla Avrupalılar da bundan geri kalmaz Antropologlar “bu sıkıntılara maruz kalanların çoğunlukla kadınlar olduğunu biçim değiştirme uygulamalarının erkeklerde çok nadir görüldüğü” konusunda görüş birliği içindedirler.

1.3. Tek Tanrılı Dinlerin Toplumsal Cinsiyete Etkisi

Yüzyıllar boyunca toplumda kadınlara ve erkeklere atfedilen farklı özelliklerin, rollerin biyolojik olarak belirlendiği bunların doğal ve değiştirilemez olduğu düşünülür. Kadınların toplumdaki statülerinin erkeklere göre ikincil konumda olmasının sorumlusu bedenleridir. Bedenin disiplin altına alınması erkek egemen sistem yapısının (patriyarka) en işlevsel araçlarından biridir. Bu araçlardan en önemlisi de tek tanrılı dinler olarak kabul edilir. Özellikle tarihsel olarak Hıristiyanlık ve Yahudilik kadın bedenini günahın ve kötülüğün cisimleşmiş hali olarak görür. İslam'da ise cinselliğin düzenlenişine büyük önem verilir. Berktaş'a göre tek tanrılı dinlerin ortak özellikleri söz konusudur bu ortaklık da kadın bedeni üzerindeki denetimleridir. “Tektanrılı dinin doğuşu, belli bir tarihsel ve toplumsal moment'le ilişkilidir ve bu ilişki, tek tanrılı dinin her üç versiyonuna da damgasını vurarak ortak özellikler göstermelerine neden olur. Aralarındaki farklılıkları ve her birinin özgüllüğünü göz ardı etmeksizin, bu birleştirici bağın, ataerkil sistemin doğuşu ve kurumsallaşması ile olan etkileşim sonucunda kadın ve erkeği mutlak ve ve hiyerarşik bir biçimde ikiye bölen katı cinsiyet rollerinin vazedilmesi, erkeğin üstünlüğüne dayanan ataerkil aile ilişkisinin kutsanması ve bu bağlamda kadın bedeni üzerindeki denetimin yasallaştırılıp meşrulaştırılması olduğu söylenebilir“ (Berktaş, 1996: 26). Berktaş'a göre üç tek tanrılı dinin ataerkil önkabulleri ya da varsayımları şöyledir:

“Kadınlar ve erkekler, yalnızca biyolojik olarak değil, ihtiyaçları, yetenekleri ve işlevleri bakımından da farklıdırlar. Ayrıca, kadınlar ile erkekler arasında, nasıl yaratıldıkları ve Tanrı'nın onlara verdiği toplumsal işlevler açısından da fark vardır. Erkekler 'doğal olarak' daha güçlü ve akılcıdırlar, dolayısıyla egemen olmak ve hükmetmek için yaratılmışlardır. Buradan, erkeklerin siyasal olanı, devleti temsil etmeye daha elverişli oldukları sonucuna varılır. Kadınlar ise 'doğal olarak' daha zayıf, akıl ve rasyonel yetenekler açısından daha aşağı, duygusal bakımdan dengesizdirler, bu da onları güvenilmez ve siyasi katılım açısından elverişsiz kılar. Dolayısıyla, siyasal/kamusal alanın dışında kalmaları gerekir. Erkekler rasyonel zihinsel yetenekleriyle dünyayı yorumlarlar ve düzene sokarlar. Kadınlar, çocuk doğurma ve yetiştirme yetenekleri dolayısıyla günlük yaşamın türün yeniden üretilmesi işlevini üstlenirler. Her iki tür işlev de önemli kabul edilmekle birlikte, erkeklerin işlevinin daha üstün olduğu varsayılır. Başka bir deyişle, erkekler „aşkın“ (transcendent) etkinliklerle, kadınlar da – alt sınıfların her iki cinsten mensupları gibi- „içkin“ (immanent) etkinliklerle uğraşırlar. Aynı şeyi farklı biçimde ifade edecek olursak, erkekler ölümsüz kültürel ürünleri yaratırken, kadınlar ölümlü bedenler yaratmakla daha „aşağı“ bir iş yapmış olurlar! Erkeklerin, kadınların cinselliğini ve üreme yetilerini denetleme hakları vardır;

kadınların böyle bir hakkı söz konusu değildir. Erkekler, insanlar ile Tanrı arasındaki dolayımı kuran öznelendirir; kadınlar, Tanrı'ya erkekler dolayımıyla ulaşırlar“ (s.26-27).

Bütün bu varsayımlar tanrısal bir nitelik kazanarak değişmez kabul edilir. Ardından yasalara da dâhil edilir. Kilisenin hâkimiyetinin yerine zamanla hukuk geçer. Patriyarkanın beden politikaları kadın bedenini denetim altına almakla uğraşır. Batıda cadı avları sonrasında modern tıp paradigması da bu denetim pratiklerinin farklı tarihsel süreçler içindeki yansımalarıdır.

Scott'a göre, toplumsal cinsiyet iktidar ilişkilerini belirgin kılar.“ Toplumsal cinsiyet sadece bir alan değildir, aynı zamanda Batı'da Yahudi-Hıristiyan ile İslam geleneğinde iktidarın belirgin kılınmasını sağlayan kalıcı ve tekrar eden bir yöntemdir“ (s. 43).

1.4. Feminizm Açısından Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları

18. yüzyılın sonları ile 19.yüzyılın başından itibaren yeşermeye başlayan Feminizmin birinci dalgası olarak adlandırılan harekete damgasını vuran, kadınların oy hakkı mücadelesidir. Mary Wollstonecraft'ın 1791 yılında yayımladığı Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi isimli kitabı ise ilk feminist metinlerden kabul edilir.

Fransa Simone de Beauvoir'ın (1908–1986) 1949 yılında yayınladığı *Le Deuxième Sexe* (İkinci Cinsiyet) kitabının etkisiyle pek çok açıdan feminist teorinin çıkış yeri olur. Birçok dile çevrilen kitap, yazıldığı dönem itibarıyla kadınların yolunu açar. Binlerce kadın tarafından İkinci Cinsiyet'in nasıl cankurtaran simitliği yapmış olduğunu anlamak için, yayımlandığı zamanın genel koşullarını kısaca gözden geçirmek gerekir. 1949'da Fransa'da feminizm, kendi aralarında kadın haklarını tartışan, kadınların 'koşullarını' inceleyen birkaç organizasyona, gruba ve kişiye indirgenmiştir. Reformcu, burjuva ve korkak bir feminizmdir. Kadınlar muhafazakâr, hiç olmadığı kadar ataerkil bir ideoloji ile karşı karşıya bırakılmaktadır; onlara sunulan model, işlerini terhis olan erkeklere bırakmış anne- ev kadını modelidir. Üstelik kadınlar yalıtılmışlardır, kendilerini ilgilendiren sorunları tartışabilecekleri ne fırsatları ne de gerekli kolektif yapıları vardır. Bu genel durumda çoğu kadın İkinci Cinsiyet'i okur ve bu onlara “bir kapı açar”. Kate Millett, Christine Delphy, Élisabeth Badinter, Gisèle Halimi gibi feministlerin metinlerine rehberlik eder. İkinci Cinsiyet kadınların ezilme nedenlerini sorgulayan, kadını “öteki” olarak gören erkek zihniyetinin tarihsel, sosyolojik, ekonomik, ruhbilimsel, mitolojik kökenlerini inceleyen, “dişilik” kavramını alt üst eden öncü bir kitaptır. Kadın olmanın daha çok toplumsal öğretilerle belirlendiğini “kadın doğulmaz kadın olunur” cümlesiyle ifade eden Simone de Beauvoir, cinsiyetler arasındaki ilişkinin eşitsizliğini tüm yönleriyle vurgular ve bunun “doğal” olmadığını gösterir. Ona göre, tahakküm ilişkisi her toplumun ve her dönemin tarihinde vardır ve kültürel olarak kurulmuştur.

1949 yılında Simone de Beauvoir “kadın doğulmaz; kadın olunur” biçiminde ifade ettiği toplumsallaşma süreçleri kadınlar tarafından farklı biçimlerde dillendirilerek devam eder. İngiltere'de Ann Oakley 1972 yılında yayımladığı *Sex, Gender and Society* (Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet ve Toplum) isimli kitabında toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilme

biçimlerinden söz eder. Monique Wittig (1935–2003) ise 1973 tarihli *Le Corps Lesbien* (Lezbiyen Bedenler) isimli kitabında “kadın ancak heteroseksüel düşünce ve ekonomi sistemlerinde bir anlam taşır. Lezbiyenler kadın değildir” (Aktaran, Mathieu, 2009: 87) şeklinde toplumsal cinsiyete farklı bir boyut katar.

Betty Friedan (1921–2006) 1963 yılında yayınladığı *Feminine Mystique* isimli eserinde kadına biçilen annelik ve ev kadınlığı rolleri üzerinden Freud eleştirisi yapar. 1970’de yazdığı *Sexual Politics* (Cinsel Politika) kitabıyla Kate Millett feminist literatüre yeni bir kuram kazandırır: Cinsel politika. D.H. Lawrence, Norman Mailer, Henry Miller ve Jean Genet’in kurmaca yapıtlarındaki cinsel stereotipleri ve arketipleri betimleyen edebiyatın içeriğini çözümlene girişiminde bulunur. Millett, Freud’dan yola çıkarak edebiyatta oluşturulmuş cinsiyet kalıplarını feminist bakış açısıyla yorumlar. Millett’e göre cinsel egemenlik en yaygın ideolojidir. Bu egemenlik biçimi sınıf ve ırk ayrımından bile daha keskin ve süreklidir. Cinsel Politika’da ataerkillik, düşünce ve yaşam tarzı anlamına gelmektedir.

1970’lerin feminizmi birinci dalga feminist hareket gibi sadece eşitlik talebine değil, patriyarkal bir sistemde bu eşitliğin olanaksızlığına dayanır (Fougeyrollas-Schwebel, 2009:171). 70’li yıllar feminizminin ayırt edici özelliği, “biyoloji kaderdir” anlayışına meydan okuyan, erkeklere kadınlar adına konuşma hakkını tanımayan erkeklerin olmadığı bağımsız kadın grupları anlayışı ve “özel olan politiktir” önermesidir. Yine 1970’de Shulamith Firestone’un yazdığı *Cinselliğin Diyalektiği* ise kadını ikincil kılan meselenin onun biyolojik özelliklerinden kaynaklandığı, yani doğurması olduğudur. Ona göre kadının ezilmesinin başlıca nedeni, çocuk doğurması ve yetiştirmesidir (Firestone, 1993: 84). Juliet Mitchell ise yine aynı yıllarda *Psikanaliz ve Feminizm* isimli eserinde Marksist teorinin kapitalizmi ortadan kaldırmak için psikanalitik teorinin de patriyarka ile mücadele etmek için kullanılmasını önerir.

Heidi Hartmann ise 1980’lerde yazdığı *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği* isimli kitabında kadınların aile içinde ve dışında ikincil konumda olma nedenlerini açıklaması açısından Marksist analizin yeterli olmadığını dile getirir. Hartmann’a göre kapitalizmin Marksist analizi, patriyarkanın feminist analizi ile tamamlanmalıdır.

Dolayısıyla, 1990’lara kadar toplumsal cinsiyet analizine ilişkin farklı ekoller söz konusudur. Bunların başlıcaları, patriyarkanın kökenlerini açıklamaya yönelik yaklaşım, psikanalitik yaklaşımdan beslenen diğer bir yaklaşım ve Marksist yaklaşım olarak sınıflandırılabilir. Catherine MacKinnon “emek Marksizm için neyse, cinsellik de feminizm için odur” der (Aktaran, Scott: 16) ve cinsiyetler arasındaki ilişkilerin eşitsizliğini cinsellikte arar.

1990’lardan sonra ise “eleştirel erkeklik çalışmaları” ile “Queer” teori toplumsal cinsiyet çalışmalarında ağırlık kazanmıştır. Bu kitabın 10. ve 11. bölümlerinde ayrıntılı olarak anlatıldığından bu çalışma alanlarına burada değinilmeyecektir.

Okuma Önerisi: Aydınlanmacı Liberal Feminizm, Kültürel Feminizm, Radikal Feminizm, Eko Feminizm, Psikanalitik Feminist Kuram, Varoluşçuluk ve Feminizm hakkında

bilgi almak için Josephine Donovan'ın Feminist Teori (çev.: Aksu Bora- Meltem Ağduk Gevrek- Fevziye Sayılan, İletişim yayınları, 2013) isimli kitabını okuyun.

1.5. Aile ve Toplumsal Cinsiyet

Bir çiftin bir araya gelmesiyle oluşan klasik anlamda çekirdek (heteroseksüel) aile, evlilik ilişkisiyle bir araya gelen bir erkek, bir kadın (karı-koca) ve onların çocuklarından oluşur. Aile'nin “çekirdek aile”, “geniş aile” gibi biçimleri vardır ve yaşanan ekonomik, siyasal süreçlere göre bu boyutlar değişebilir. Ancak aile için esas söylenebilecek olan, “diğer alanlarla özellikle çalışma alanıyla ilişkileri olan bir alan, sosyal bir mekân” (Devreux, 2000: 66) olmasıdır. Aile, hem emek hem de doğurganlık anlamında yeniden üretimin ve sosyalizasyonun yaşandığı bir kurumdur. Sosyalizasyon fonksiyonu, erkeklik ve kadınlığa dayanan rollerin paylaşımının üzerinden örgütlenir ve bu roller diğer insanlarla ilişkiler üzerinden de kurularak anne, büyükanne, kayınvalide, gelin, amca gibi birçok yeni anlamlar kazanır.

Lefébvre, mekânın yaşanılan, biriktirilen bir deneyim olduğundan yola çıkarak mekâna dair üçlü bir ayırım yapar: “üretim ve yeniden üretimi belirleyen mekânsal pratik (fiziki mekân), üretim ilişkilerini ve bu ilişkilerin yer alışı düzenleyen mekânın temsili (zihinsel mekân) ve sosyal yaşamın gizli yönünü tanımlayan temsili mekân (toplumsal mekân)” (Lefébvre, 2000: 48). Lefébvre, 'e göre her mekânın belli sınırları vardır, özneler ve nesnelere belli biçimlerde yerleştirilir ve hareket ettirilirlir. Mekân gerçek varlığını girdiği karşılıklı ilişkiler sayesinde kazanır. Duvarlar, çevrimler ve sınırlar hep bir ayırım görüntüsü verir ve hiçbir mekân basitçe ortadan kaldırılmaz (Lefébvre, 2000: 72). Dolayısıyla ailenin içinde yaşanan güç ilişkilerini, iktidar mücadelesini Lefébvre'in tanımladığı biçimde mekân anlayışından bağımsız düşünmek zor gözüküyor. Kişiler gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla anlamlar üretip, farklı iktidar ilişkileri oluşturlar (Connerton, 2011: 29). Foucault, iktidarın yalnızca devlet aygıtı tarafından uygulanmadığı, bireysel ya da kolektif ilişkiler arasından geçen bir mekanizma olduğunu söylerken iktidarın diğerlerinin üzerinde direk, hemen etkisini gösteren bir eylem olmadığını ama diğerlerinin eylemleri üzerine olduğunu ve onları içerdiğini de ekler (Riot-Sarcey, 2000: 153). İktidar, Foucault'ya göre, bazı amaçları gönüllü olarak içerir. Bir şeyi icra etme ve yönetmedir. Birisini yönetmek ise onun bazı taktiklerini kullanarak bir stratejiye göre idare etmektir (Les Cahier du Grif, 1988: 13).

Aile içinde “anne”, “baba”, “çocuk” gibi kimlikler üzerinden kadınlık ve erkekliğin tanımlanması, roller biçilmesi ev içi mekânda belirlenir. Toplumsal cinsiyet rolleri kurulur. İktidar da bu ilişkilerin biçimlenişi üzerinden inşa edilir. 1970'lerin başından itibaren Christine Delphy gibi radikal feministler tarafından aile içinde kadınlar tarafından yerine getirilen “ev işi”nin (1975 yılında Ann Oakley'in yazdığı makalede ev işi, “daha çok kadınlar tarafından yapılan, parasal karşılığı olmayan bir emek süreci...”olarak tanımlanır. (Aktaran, Kalaycıoğlu-Rittersberger-Tılıç, 2001: 35) ekonomik boyutu ve evlilik kurumu tarafından kadının emeğinin sömürülmesi ya da emeğine el koyulması olarak dile getirilir. Üstelik kadınlar evin dışında ücretli bir işte çalışsalar bile bakım, çocuk yetiştirmek gibi boyutları da kapsayan “ev işi” kadınların görev tanımlarına dâhil edilmiştir. Ev emeği, aile içinde

görünmez kılınır; emek ve üretim olarak adlandırılmaz. Bu görevi yerine getirmeyen, “hayır” diyebilen kadınlar ise genellikle bedelini ödürülerek çok ağır öder ya da fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik şiddet türlerinden biriyle ya da birden fazlasıyla karşılaşabilir. Dolayısıyla “ev” kadınlar için üretim ve yeniden üretim açısından şiddet mekânı haline gelebilir.

Simone de Beauvoir’a göre erkek ve kadın cinsi arasındaki tahakküm ilişkisi, kadını “ikinci” konumda tutanın hiyerarşi ilişkisi olduğudur. Ev içi emek kadını köleleştirir. Beauvoir’a göre “pek az iş Sisyphus’un işkencesine sonsuzca tekrarlanan ev işleri kadar benzer. Temiz olan kirlenir, kirlenen temizlenir, tekrar ve tekrar, gün be gün. Ev kadını, zamanın dışındadır: O hiçbir şey yapmaz; sadece şimdiki sürükler” (Aktaran, Bora, 2009: 67). İki çocuklu Ayşe’nin söyledikleri de Beauvoir’ı doğrular niteliktedir. Kadınların evde yaşadıklarının tanıklığıdır:

“Sabah 08.00 de kalkarım, 09.30 da Ayşegül’ün ilacı var. 09.00 da kahvaltıyı hazırlarım. Çocukları uyandırırım, Osman da kalkar o sırada, 09.30 da biz kahvaltıda oluruz hep beraber. Sonra, çocukların dersi varsa ders yaparlar, kahvaltıdan sonra işte çocukların derslerine bakıyorum biraz. Sonra ortalığı toparlıyorum. Osman o arada gidip biraz kestiriyor, geç geliyor ya akşam bir yarım saat uyuyor. Ben çocukların beslenmelerini hazırlıyorum. O gün çocukların okulunda çok zaman geçireceksem yemeği ayarlıyorum, yapacaksam sabah yapıyorum ya da malzemesini hazırlıyorum eğer akşam kolay bir şey yapacaksam. Sonra onlar okula gidiyor, ben de bir daha ortalığı toparlıyorum, evin işlerine bakıyorum. Akşam olunca kursları varsa kursa bırakıyorum, satranç kursu akşam oluyor genellikle. Ben de onlara yemek ayarlıyorum. Bazen ekmek arası bir şeyler alıyorum dışarıdan bazen eve gelip yemek yapıyorum. Eğer kursları yoksa servisle hep beraber dönüyoruz eve, 18.00 de evde oluyoruz. Ben hemen mutfığa giriyorum yemek olayına, direk mutfığa. Bu arada onlar ya çizgi film izliyorlar ya da müzik açıp dans ediyorlar. Bizim yemek yememiz 19.30 -20.00’yi buluyor. Sonra çocuklarla ders yapıyoruz, ütüm varsa ütümü yapıyorum... Hep aynı şeyler işte...” (15 Eylül 2012 tarihinde yapılan görüşme)

Ev içindeki görev tanımları dışarıda da devam eder. Örneğin, Michael Roper aile işletmelerinde aile ilişkilerinin şablon olarak kullanılmasının anlaşılabilirliğini ancak bu tür örüntülerin birçok kamu sektöründe de görülmesinin şaşırtıcı olduğunu dile getirir. Rasyonel, bürokratik, işlevsel örgütlenmenin kaleleri olmalarına karşın, firmaların üst düzey yöneticileri genç çalışanlarıyla kişisel duygu, destek ve rekabet unsurları taşıyan baba-oğul ilişkisi kurabilmektedir (Aktaran Davidoff, 2002: 33).

Ailedeki bireyler arasında bir dizi iktidar ilişkisi yaşanır ve genellikle bir sonraki kuşağa aktarılır. Ailenin yalnızca aile-dışı bir ekonomik yapıyla ilişkisi açısından ele alınması, cinsiyetten arındırılmış soyut bir bütün olarak tanımlanması, kendi içindeki çıkar çatışmalarının, iktidar mücadelesinin üzerini örter. Aile, kadınların toplam emek arzını, emek gücünün cinsiyet ve yaşa göre dağılımını ve emek piyasasına katılım biçimlerini etkiler.

1.6. Anelik ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Aydınlanma dönemi ile birlikte “anne sevgisi” Rousseau’nun önemle üzerinde durduğu bir konu olur. Emile (1762) adlı romanında anneliği göklere çıkarır ve yeni bir ideolojik dönemin başlamasının da önünü açar. Rousseau, çocuğun yetiştirilmesi ve eğitimi konusunda o güne kadar hiç ele alınmamış teoriler ileri sürer. Roman kahramanı Emile’in ağzından, kadının toplumdaki ve aile içerisindeki rolünü çizer. Rousseau’ya göre doğa yasalarının temelinde, çocuk yetiştirmenin ilk aşaması olan bebekleri emzirmek, bakımlarını ve de eğitimlerini üstlenmek gibi babadan çok anneye düşen görevler vardır. Rousseau’nun ardından “bütün erkekler annelerine itaat ederler. Anneleri öldükten sonra da bu durum devam eder” diyen 19. yüzyıl Fransız tarihçisi Michelet de anneliği yüceltir.

Aynı yüzyılın başlangıcında çok sayıda insan bu fenomenle uğraşır. Anne sevgisine övgüler yağdırma bütün bir yüzyıl boyunca devam ederken dönemin erkekleri bu sevginin mucizevi gücünü politik ideallerine hizmet etsin diye ele geçirmek isterler. Böylece iktidar gibi algılanan annelik sevgisi özel alanı aşar ve kamusal alana katılır.

Fransız devrimi ile birlikte kadınlara, onların “gelecek neslin anneleri” olduğu tekrar edilir. Bundan böyle kadınlar geleceğin vatandaşlarını yetiştirmekle yükümlüdürler. Anelik özgürlük kültürü içinde telaffuz edilir. Eğer erkekler, kadınların politik ve sivil haklardan yararlanmasını reddetmişlerse tabii ki bunun haklı nedenleri mevcuttur; kadınların yaşamlarını adayacakları çok daha önemli bir görevi vardır: Çocukların eğitimi.

“Kadınlar erkekler üzerinde değil; kendileri üzerinde güç sahibi olsun” (s.98) diyen 19. yüzyıl kadın hareketinin öncülerinden Mary Wollstonecraft da Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi isimli kitabında kadın özgürlüğünü “annelik” üzerinden tasarlar. Erkeklerden bağımsız olmanın kadınların erdemli olmasındaki önemi üzerinde duran, erdemli olmak için eğitilmek gerektiğini söyleyen, akılla denetlenmeyen her işin monoton ve sıkıcı olduğunu dile getiren Wollstonecraft, kitabında iyi bir annenin akıllı ve bağımsız olmasının altını çizer. Kısacası anne vatandaş olmak vatandaş olmamayı telafi eder. 19. yüzyılın kadın hakları savunucuları dahi anneliğin haklarını savunur ve yüceltir.

Kadınlar çocuğun yetiştirilmesi misyonuyla baş başa bırakılır. İleri bir toplum düzeninin kurulabilmesinin iyi yetişmiş nesillerle olabileceği düşüncesinden hareketle erkekler tarafından yüceltilen ve kadınlar tarafından hiç sorgulanmadan coşkuyla kabul edilen annelik olgusu, kadınlar için bir çeşit keşif ve ek bir kimlik (Knibiehler, 1993) haline gelir.

Eğitim de aile kurumunda olduğu gibi kişilerin toplumdaki rollerini belirlemede, iktidar ilişkilerini oluşturmada ve benimsetmede etkilidir. Başka bir deyişle eğitim, toplumsal cinsiyet rollerinin öğretildiği ve pekiştirildiği, toplumun devamlılığına aracılık eden sosyalizasyon ve toplumsallaşma sürecidir. İlk eğitim de ailede başlar anlayışı annelerin çocukların eğitim sürecine dâhil olmasıyla vuku bulur. Aslında çocuk eğitiminin ön plana çıkmasıyla “anneliğin icadı” arasında çok yakın bir ilişki bulunmaktadır.

“Çocuğun eğitilmesi ve ilgi gösterilmesi gereken bir varlık olarak ortaya çıkması, çocukluk süresinin uzamasına koşut olarak küçüklerin aile içinde geçirdikleri zamanın artması ve erkeklerin ev içindeki yaşam üzerinde doğrudan denetim kurdukları sürenin kısalması modern anneliği tarihsel olarak olanaklı kılan koşullar olmuştur” (Aytaç, 2007: 89).

Gelecek nesli yetiştirmekle ilgili kaygıların hep annelikle ilgili tartışılması, anne sütünün önem kazanması on dokuzuncu yüzyıla kadar dayanır. “İyi annenin emziren anne olması”, “doğumdan hemen sonra emzirmenin çocukla yaratılan olumlu bağ” meselesi günümüzde de kadınlığın “iyi” annelik üzerinden tanımlanmasını gerekli kılan ilk ve en önemli adımlardır.

Bu konuda Elizabeth Badinter’in Kadınlık mı? Annelik mi? kitabı çok önemli bilgiler barındırmaktadır. Kitapta yer alan Amerikalı annelerin kurduğu La Leche League (L.L.L) derneğinin tarihi oldukça düşündürücüdür:

“Hareketin kurucusu olan yedi kadının da Katolik’tir ve gelenekselci duruşuyla tanınan Hıristiyan Aile Hareketi’nde yer alırlar. Kadınlar felsefeden ve felsefenin metotlarından esinlenir. L.L.L argümanını dört ana tema etrafında toplar: doğanın ahlak otoritesi, emzirmenin avantajları, kadının statüsü ve toplumdaki ahlaki reform. L.L.L’ye göre iyi anne emziren annedir... L.L.L yanlıları biberona ve korkunç süt tozlarına, kreşe ve bunun sonucunda annelerin çalışmasına karşı savaş verirler. Biberonla beslemeyi tercih eden ve bebeklerine karşı aynı fiziksel bağlılığı duyamayan anneler kınanır. L.L.L.’nin doktor kurucularından biri ‘çocuğunu biberonla besleyen kadın özürdür. Belki bir gün iyi bir anne olacaktır, ama eğer emzirseydi daha da iyi bir anne olabilecekti ’ diyebilmiştir... L.L.L ülke sınırlarını aşar. 1960’da Quebec’te, 1979’da Fransa’da, 1981’de İsviçre’de şubeler açar. Bugün yaklaşık yetmiş ülkede faaliyet yürütüyor. ” (ss. 73–87).

Kitap, can alıcı bir soru sormaktadır: 1970’lerde patriyarkayı sorunsallaştıran ve erkeklerin karşısında oldukça yol kat eden, “bedenimiz bizimdir” diyen kadınların yeni efendileri bebekler midir? Natüralist söylemin, ekolojik annelik yaklaşımının kadınlara annelik kimliği bağlamında oldukça zarar verdiğini düşündürmektedir yazar. Kadınların geldikleri noktada annelik mi kadınlık mı çelişkisi içinde yalnız bırakıldığını ileri sürer. Kadınlar açısından anneliğin sosyal tanınma anlamına geldiğini (s.153); kariyerinden bir şey beklemeyen/umudu olmayan kadınların genel olarak daha çok anne olmayı tercih ettiğini, iş ya da meslek anlamında tatmin sağlayan kadınların gelinen noktada çocuk yapmak istemediklerini söylemektedir. Keza, çocuğu bir kuruma ya da yabancıya emanet etmek hâlâ kınanacak bir davranış, annelikten kaçış olarak görülmektedir (s.139); evlilik dışı çocuk doğurmaya kötü gözle bakılır. Çocuk doğurmak ise “mükemmel anneliğe” kendini hazırlamadıkça korkulacak bir durumdur. Anneler de baki olan ise: suçluluk duygusudur...

Okuma Önerisi: 1) Necla Akgökçe, “Başka bir babalık mümkün” söyleşisinde Doğan Gündüz’le ev ve bakım işlerinin erkek tarafından da üstlenebileceğini konuşuyor (Petrol-İş Kadın Dergisi, sayı: 51, Haziran 2015, s. 43-45). Annenin görevi olarak tanımlanmış olarak çocuk bakımının hiç de öyle olmayabileceği tam da toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgili olduğunu görmek için iyi bir örnek. Mutlaka okuyun. 2) Cogito Dergisi, Annelik sayısı,

(sayı: 81, Yaz 2015, Yapı ve Kredi Yayınları) özellikle Ece Öztan'ın “Annelik, Söylem ve Siyaset” isimli makalesini okuyun.

Sonuç

Bu bölümde, toplumsal cinsiyet kavramıyla tanıştık. Daha biz doğmadan ailemizin bizimle olan beklentileriyle belirlenen bir durum olduğunu gördük. İsmimizden, oyuncaklarımıza, oynadığımız oyunlara, hitap şekillerine, rollerimize, kimi zaman seçtiğimiz mesleklere ve sorumluluklarımıza kadar bizi biz yapan pek çok şeyin toplumsal cinsiyetimizle ilgili olduğunu anlamaya çalıştık.

1960'lı yılların sonundan itibaren feminizm “özel olan politiktir” deyimini şiar edinir. Bu kullanım, “her tür güç, egemenlik, ezme-ezilme ilişkisinin gerçekte politik bir ilişki olduğunu anlatmak için kullanılmıştır. Aynı zamanda bu, modern dünyada ‘doğa’nın hiç de dokunulmamış olmadığı ve özel alanın büyük ölçüde politik olanla donatılmış olduğunun gün ışığına çıkarılmasını da mümkün kılmıştır” (Lamoureux, 2007: 246). Bütün bu deneyimler kamusal ve özel mekânları müzakereye açmanın, dönüştürmenin, yeniden inşa etmenin mümkün olduğunu ve gereğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, dönüşmek ve değişmek/değiştirmek için ne bekliyoruz!

Uygulamalar

- 1) Seren Yüce'nin 2010 yılında yaptığı *Çoğunluk* isimli filmi izleyin.
- 2) *Cogito Dergisi*, Feminizm sayısını okuyun (sayı:58, Bahar 2009, Yapı ve Kredi Yayınları)

Uygulama Soruları

- 1) Çevrenizdeki ilişkileri gözlemleyin. Ev işleri, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı kimler tarafından yapılıyor?
- 2) Çocukken oynadığınız oyunları ve oyuncakları gözden geçirin.
- 3) Yetişirken örnek aldığınız rol modeliniz kimdi? Üzerine düşünün.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde toplumsal cinsiyet kavramının ne olduğunu, nasıl oluştuğunu, nelerden etkilendiğini, temellerini öğrendik. Bedenimize yüklenen anlamları, tek tanrılı dinlerin kadın bedeni üzerindeki etkisini tartıştık. Feminizmin toplumsal cinsiyete yaklaşımlarını gördük. Ailenin de sorgulanması gereken bir kurum olduğunu, “annelik” rolünün tarihsel olarak oluşumunu anlamaya çalıştık.

Kısacası, toplumsal cinsiyet kavramı bize kadın ve erkek denilen kimliklerin kurmaca olduğunu ve güç ilişkisine dayandığını göstermektedir. Toplumsal cinsiyet ikiliklere dayanır. Sosyo- kültürel bir kavramdır, tarihseldir ve ideolojiktir. Toplumsal cinsiyet, biyolojik cinsiyetten farklıdır. Kadın ve erkek olmanın sosyal ve kültürel açıdan tanımlanmasına yarayan bir kavramdır. Toplumsal cinsiyet, aile, emek, siyaset, gündelik yaşam, hukuk, eğitim ve daha birçok alanda etkilidir. Toplumsal cinsiyet kavramı feminist perspektifli sosyoloji için de son derece önemli bir kavramdır.

Bölüm Soruları

- 1) Erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklara neden olan faktör nedir? Tartışınız.
- 2) Toplumsal cinsiyet değişken midir? Tartışınız.
- 3) Toplumsal cinsiyeti etkileyen normlar nelerdir?
- 4) Kadınlar biyolojik olarak daha zayıf mıdır? Örneklerle düşününüz.
- 5) Mekânın cinsiyeti var mıdır? Tartışınız.
- 6) Toplumsal cinsiyet yaklaşımını kullanarak aşağıdakilerden hangisinin yanlış olduğu söylenebilir?
 - a) Kadınların üretim ya da işgücü erkek egemen sistem yapısının denetimindedir.
 - b) Kadınların kaç çocuk doğuracağı erkek egemen sistem yapısının denetimindedir.
 - c) Mülkiyet ve diğer ekonomik kaynaklar erkek egemen sistem yapısının denetimindedir.
 - d) Kadınların nasıl ve ne zaman gülmesi ve şarkı söylemesi gerektiği erkek egemen sistem yapısının denetimindedir.
 - e) Kadınların sokağa ne zaman çıkacağı erkek egemen sistem yapısının denetiminde değildir.
- 7) Toplumsal cinsiyet yaklaşımını kullanarak aşağıdakilerden hangisi doğru kullanım şeklidir?
 - a) Regl, aybaşı olmak yerine hastalanmayı kullanmak
 - b) Kadın yerine bayan demek
 - c) Asla vajina ya da penis dememek
 - d) Cinsiyet içerikli küfür etmek
 - e) Bilim adamı yerine bilim insanı demek

8) “Kadın doğulmaz kadın olunur” sözü kime aittir?

a) Mary Wollestonecraft

b) Simone de Beauvoir

c) Monique Wittig

d) Betty Friedan

e) Kate Millet

9) *Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi* isimli ilk feminist metinlerden sayılan kitap hangi yüzyıla aittir?

a) 17.yüzyıl

b) 15. yüzyıl

c) 18. yüzyıl

d) 16.yüzyıl

e) 20. yüzyıl

10) 70’li yılların feminizm anlayışında öne çıkan aşağıdakilerden hangisiydi?

a) “Özel olan politiktir” önermesi

b) Oy hakkı mücadelesi

c) Eşitlik talebi

d) LGBTI bireylere özgürlük talebi

e) Eğitim hakkı mücadelesi

Cevaplar: 6)e, 7)e, 8)b, 9)c, 10)a

2. TOPLUMSAL CİNSİYET VE SİYASET

Dr. Sevgi Adak³

³ Kadir Has Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları Araştırma Merkezi

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 2.1. Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset Arasındaki İlişki
- 2.2. Dünyada ve Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklar Mücadelesi
- 2.3. Kadınların Siyasete Katılımı
- 2.4. “Kişisel Olan Politiktir” Önermesi ve Siyasete Feminist Bakış

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Toplumsal cinsiyet ve siyaset arasındaki ilişki nedir?
- 2) Siyasete toplumsal cinsiyet açısından bakmak neden önemli?
- 3) Kadınlara siyasal hakları “verildi” mi, yoksa kadınlar bu hakları mücadele ederek kendileri mi kazandılar?
- 4) Seçme ve seçilme hakkı için mücadele eden kadınlar nasıl örgütlendi, bu hakları nasıl savundu, hangi yöntemleri kullandı?
- 5) Türkiye’de böyle bir mücadele oldu mu?
- 6) Kadınların siyasete katılımı neden önemli?
- 7) Daha farklı ve geniş bir siyaset tanımı mümkün mü?
- 8) “Kişisel” olanın siyasetle ilişkisi nedir?
- 9) “Kişisel olan politiktir” ne demek?
- 10) Feministler “kişisel olan politiktir” derken nasıl bir siyaset tanımı ile yola çıkıyorlar, neyi eleştiriyorlar?

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal Cinsiyet
- Siyaset
- Sufraj Hareketi / Sufrajist Hareket
- Türk Kadınlar Birliği
- Dalga Feminizm,
- Dalga Feminizm
- Cinsiyet Kotası,
- “Kişisel olan politiktir”

Giriş

“Siyaset nedir” sorusu sosyal bilimlerin önemli sorularından biridir. Gerek Plato’dan Kant’a önemli siyasi düşünürlerin yazdıklarına bakıldığında, gerekse siyaset bilimi literatüründe, farklı perspektiflerden yola çıkan farklı siyaset tanımlarına ulaşmak mümkündür. Siyaset, ister yönetim mekanizmaları ve devletle ilişkili olarak, isterse daha geniş anlamda toplumdaki iktidar ilişkilerine atıfla tanımlansın, toplumsal cinsiyet bağlamında okunması gereken bir süreçler ve eylemler bütünüdür.

Bu bölümde, öncelikle siyaset ve toplumsal cinsiyet ilişkisine odaklanarak siyaseti neden toplumsal cinsiyet perspektifinden görmemiz gerektiği sorusunu cevaplayacağız. Daha sonra, erkek egemen bir alan olarak siyasete kadınların getirdiği ilk eleştiri ve müdahalelere değinecek ve kadınların siyaseti dönüştürmesinin önünü açan bir hareket olarak kadınların siyasal haklar mücadelesini hem uluslararası bağlamda hem de Türkiye bağlamında ele alacağız. Odaklanacağımız bir başka mesele, toplumsal cinsiyet ve siyasal katılım meselesi. Bu çerçevede, siyasal haklarını kazanmalarına rağmen kadınların siyasete katılımının neden düşük kaldığı sorusuna yanıt arayacağız. Siyasette kadınların temsil oranının artırılması amacıyla geliştirilen mekanizmaları irdelenecek ve temsilde eşitlik amacının ötesine geçen bir siyasal katılım anlayışının toplumsal cinsiyet eşitliği açısından getirdiği yeni sorular ve olanakları tartışacağız. Son olarak, klasik siyaset kavramsallaştırmalarına bir eleştiri olarak ortaya çıkan feminist siyaset anlayışını ele alacağız. “Kişisel olan politiktir” önermesiyle özetlenebilecek bu anlayışın siyasete bakışımızı nasıl radikal bir biçimde dönüştürdüğünü ve çok daha katılımcı ve geniş bir demokrasi anlayışına kapı açtığını göreceğiz.

2.1. Toplumsal Cinsiyet ve Siyaset

Toplumsal cinsiyet ve siyaset arasındaki ilişkiyi temel olarak iki nokta üzerinden düşünebiliriz. Birincisi, toplumsal cinsiyetin, gerek tarihsel olarak bakıldığında, gerekse günümüzde, siyaseti oluşturan ve etkileyen bir unsur olduğudur. Siyaset, kadın-erkek eşitsizliği ile şekillenmiş, ataerkil bir alandır. İlk devletlerin ortaya çıkışından günümüz modern demokratik sistemlerine kadar geçen dönemde, siyaset bütünüyle erkeklere ait bir etkinlik, devlet ve bürokrasi de erkeklere ait alanlar olarak görüşmüştür. Demokrasinin doğduğu yer olan ve demokratik siyasetin temel pratiklerinin olduğu Antik Yunan şehir devletlerinde dahi siyaset kadınların ve kölelerin dışlanması üzerine kurulmuştur. Atina'nın özgür vatandaşları bütünüyle erkeklerden oluşuyordu.

Kadınların siyasetten dışlanması, kadın ve erkek arasında “doğal” bir farklılık olduğu varsayımına dayandırılıyor, kadınların doğaları gereği siyasete uygun olmadıkları ve toplumdaki yerlerinin ev ve aile ile sınırlı olduğu düşünülüyordu. Pratikte erkek egemen bir şekilde biçimlenen siyasetin düşünsel arka planında yüz yıllarca bu önermeler savunuldu. En önemli siyasi düşünürler, birey derken erkek bireyi, siyasi toplum derken erkeklerden oluşan bir grubu anlıyorlar, kadınları siyasetin yapıldığı kurumsal ve hukuki çerçevenin dışında görüyorlardı. Plato, Aristo, Rousseau ve Kant gibi siyasi düşünürleri inceleyen Susan Moller Okin, bu durumun, hak ve özgürlüklerle ilgili bütün tartışmaların insan soyunun yalnızca yarısını ilgilendirdiğini varsayan, kadınların varlığını görmezden gelen ya da onların neden bu hak ve özgürlükler için “uygunsuz” olduğunu anlatan bir siyaset felsefesi geleneği ve bu gelenekle şekillenmiş bir siyasi kültür oraya çıkardığını söyler (Okin, 1979). Carol Pateman da siyasal alanın adı konulmamış, yazılı olmayan bir cinsiyet sözleşmesi üzerine bina edildiğini ve bu sözleşmenin erkeklere siyasal güçlerini verdiğini vurgular (Pateman, 1988).

Toplumsal cinsiyet ve siyaset ilişkisini düşünürken altını çizmemiz gereken ikinci bir unsur da siyasetin toplumsal yaşamın şekillenmesindeki kritik önemidir. Bir toplumda kaynakların nasıl elde edileceği, nasıl bölüşürüleceği, bireylerin ve grupların hakları ve yükümlülükleri gibi en temel meseleler siyasal alanda tartışılır ve belirlenir. Siyaset, kaynakların, hakların ve gücün paylaşıldığı, bu ilişkilerin olduğu ve değiştiği mecradır. Bu anlamda siyaset, toplumsal cinsiyet ilişkilerini de önemli ölçüde etkileme ve şekillendirme gücüne sahiptir. Siyasi pratikler, söylemler ve bu pratik ve söylemlerle şekillenen yasalar, toplumda kadın ve erkek rollerinin tanımlanmasında ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin alacağı biçimde oldukça etkilidir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ve bu eşitsizliğin yeniden üretilmesini önlemenin önemli bir ayağını da siyasal alanda verilecek mücadele oluşturur. Bir başka deyişle, kadın hak ve özgürlükleri için mücadele etmek siyaset yapmayı, siyasete müdahale etmeyi, siyasal alanı dönüştürmeyi gerektirir. Siyaset, aynı zamanda bir mücadele alanı, eşitlik olanağı ve özgürleşme aracı olduğu ölçüde de toplumsal cinsiyet ile yakından ilişkilidir. Nitekim yüzyıllarca siyasetten dışlanan kadınlar, bu sebeple de siyasete katılmayı talep etmiş, siyasal hakları için mücadele etmişlerdir.

2.2. Dünya’da ve Türkiye’de Kadınların Siyasal Haklar Mücadelesi

Modern anlamda siyasi partilerin ve temsilî demokratik siyasal sistemlerin ortaya çıkışı, en önemli uğrağını 1789 Fransız Devrimi’nin oluşturduğu bir siyasal mücadeleler sürecinin sonucuydu. Uzun zaman asillerin ve mülk sahibi zengin sınıfların tekelinde görülen siyasetin kabuk değiştirmesi genel oy hakkının yaygınlaşması, yani vatandaşlık temelinde geniş toplumsal kesimlerin siyasete katılması ile olmuştur. Fakat evrensel ilkeler bağlamında başlayan genel oy hakkı talebinde görmezden gelinen önemli bir nokta vardı: Tarafsız ve genel olduğu varsayılan vatandaş kavramı, aslında cinsiyetçi bir anlayışla tanımlanıyor, kadınları dışarıda bırakıyordu. Yani ilk modern demokrasiler olarak görülebilecek Fransa ve ABD gibi ülkelerde dahi vatandaş denince erkekler anlaşılıyordu ve genel oy hakkı kadınların seçme ve seçilme hakkını içermiyordu.⁴ 19. yüzyıl boyunca toplumsal kesimleri harekete geçirmiş eşitlik, özgürlük, adalet gibi idealler, bütün insanlara atfen kullanılan evrensel değerler gibi düşünülse de aslında pratikte erkeklerin erkekler için talep ettiği ideallerdi. İnsan hakları söylemi, kadınların insan haklarını ve özgürlüklerini görmezden geliyordu.

Kadınlar bu duruma daha en başından tepki vermekte gecikmedi. Fransız Devrimi’nin temelini oluşturan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi 1789’da Fransız meclisinde kabul edildiğinde, bildirgenin kadınların da yurttaş olarak haklarını tanıması ile ilgili girişimler sonuçsuz kalmıştı. Aslında bildirgenin ismi de, her ne kadar insan ve yurttaş hakları olarak Türkçeye çevrilse de, cinsiyetli bir dil olan Fransızcada “erkek yurttaş”ların haklarından bahsediyordu. Kadın haklarının bildirgede yer almamasına tepki olarak, 1791’de, kadın hakları hareketinin öncülerinden kabul edilen oyun yazarı ve aktivist Olympe de Gouges, Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni yayımladı. De Gouges, İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nde olduğu gibi 17 maddeden oluşan ve ona cevap olarak kaleme aldığı bu bildirgede, kadınların da insan olduklarını ve erkeklerin sahip oldukları haklara doğuştan sahip olduklarını belirtiyordu. Bu bildirgeyle, de Gouges, sonraki yıllarda kadın hakları mücadelesine damga vuracak bir çağrı yapıyor, Fransız Devrimi’nin evrensellik iddiasının eksik olduğunu ortaya koyuyor, devrimin ve evrensellik iddiasının ancak kadınların da hakları tanınca tamam olabileceğinin altını çiziyordu (Scott, 1997: 20). Fransa’da Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin yayımlanmasından bir yıl sonra, İngiliz yazar ve düşünür Mary Wollstonecraft, İngiltere’de Fransız Devrimi’nin etkisiyle alevlenen benzer tartışmaların bir parçası olarak *Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi* isimli ünlü kitabını yayımladı. Wollstonecraft, bu kitabında dönemin liberal düşünür ve siyasetçilerinin cinsiyetçi zihniyetlerini eleştiriyor, kadınların eğitim ve toplumsal yaşamda eşit olarak var olma hakkını savunuyordu (Wollstonecraft, 2007). Feminizm kavramının henüz ortaya çıkmadığı bir dönemde yazılmış olsa da, *Kadın Haklarının Gerekçelenendirilmesi* bugün feminist yazının ilk örneklerinden biri olarak kabul ediliyor.

⁴ Burada, vatandaşlık kavramının başlangıçta bütün erkekleri de kapsamadığını, yalnızca beyaz, köle olmayan ve mülk sahibi erkekleri kapsadığını vurgulamak gerekir. Kölelerin, siyahların ve etnik azınlıkların vatandaşlık ve oy hakkı mücadelesi de kadınların verdiği mücadele gibi önemli ve uzun soluklu bir mücadele olmuştur.

De Gouges ve Wollstonecraft gibi erken dönem kadın hakları savunucularının ve yazarların tepkisi çok sınırlı, sembolik bir etki yaptı. Kadınların vatandaşlık temelinde siyasal haklar mücadelesi esas olarak 19. yüzyılın ortasından itibaren birçok ülkede bu amaca yönelik kadın örgütleri kurulmasıyla başladı. Kadınların siyasal haklar mücadelesi, eğitim, evlilik, çalışma hayatı gibi öncelikli alanlarda kadın-erkek eşitliğini savunan ve yasal düzenlemelerle bu eşitliğin sağlanmasını talep eden, yani hukuk önünde eşitlik isteyen Birinci Dalga Feminizmin de ana damarlarından birini oluşturuyordu. Feminist hareketin ilk aşamasını oluşturan ve ülkeden ülkeye farklılık gösterse de genel olarak 1920'lere kadar devam eden Birinci Dalga, eşitlik vurgusu nedeniyle "eşit haklar feminizmi" olarak da bilinir (Pilcher ve Whelehan, 2004: 53).

Kadınların eşitlik talep ettikleri alanlardan biri de siyasetti. Kadınların bu amaçla kurdukları örgütler ve başlattıkları eylemlilik süreci Sufraj Hareketi olarak adlandırılır. Sufraj, Latince oy anlamına gelen suffragium kelimesinden türemiştir ve oy verme hakkı ya da seçme hakkı anlamına gelir. Sufraj Hareketi, onlarca ülkede, yüzlerce örgüt ve bu örgütlere üye olan on binlerce kadının, on yıllar boyunca, sayısız eylem, miting, konferans, kongre ve yayınlarla sürdürdüğü seçme ve seçilme hakkı mücadelesinin ortak adıydı. Bu harekette yer alan kadınlara "sufrajist" denildi. Bu nedenle hareket Sufrajist Hareket olarak da anılır.

Sufraj Hareketinin en etkili olduğu ülkelerden biri İngiltere idi. İngiltere örneği diğer ülkelerde oy hakkı için mücadele eden kadınları hem düşünsel olarak, hem de hareketin temel kavram ve eylemlilik repertuarı açısından önemli ölçüde etkilemiştir. İngiltere'de kadınların oy hakkı için mücadele eden gruplar, Kadınların Oy Hakkı Cemiyetleri Ulusal Birliği adıyla 1897'de birleşti. İngiliz sufrajistler, dergi çıkarmak, konferanslarda konuşma yapmak, toplantılar düzenlemek yoluyla seslerini duyurmaya çalışıyorlardı. Oy hakkı mücadelesinin daha çok sokak eylemleri ile devam etmesini savunan feministler ise 1903'te Kadınların Sosyal ve Politik Birliği'ni kurdu. Daha radikal yöntemleri benimseyen ve "sufrajjet" olarak farklı bir isimle anılmaya başlanan bu grup, açlık grevi yapmak, kendilerini parmaklıklara zincirlemek, duvarlara slogan yazmak, kimi zaman da boş binaları ateşe vermek gibi yollarla, tutuklanmayı göze alarak kadınların oy hakkı için önemli bir mücadele verdi. Yüzlerce kadın bu eylemlerde tutuklandı. Siyasal haklar mücadelesinde izlenecek yol ve yöntemler üzerine tartışma ve sufrajist-sufrajjet ayrımı, İngiltere'deki kadınların oy hakkı hareketini şekillendiren en önemli tartışmalardan biri oldu ve uzun süre hareket içindeki ilişkileri etkiledi (Smith, 2010: 24-27).

Benzer bir durum Amerika'da da vardı. Amerika'da bütün oy hakkı gruplarını birleştiren Kadınların Oy Hakkı Amerikan Millî Derneği 1890'da kuruldu. Bu dernekten yine yöntem tartışması sonucu ayrılan bir grup Amerikalı feminist de 1916'da Ulusal Kadın Partisi (UKP) çatısı altında bir araya geldi. Beyaz Saray önünde politik eylem yapan ilk grup olan ve Amerika'da sivil itaatsizliğin öncüleri kabul edilen UKP'li feministler, iki buçuk yıl boyunca haftada altı gün Beyaz Saray'ın parmaklıkları önünde oy hakları için sessiz nöbet tuttular (Dicker, 2008). Bu nedenle "Sessiz Nöbetçiler" olarak da anılan bu feministlerin çoğu, tamamen barışçıl bu eylemleri nedeniyle tartaklandılar, hapse atıldılar. Partinin üyesi yazar Doris Stevens, 1920'de *Özgürlük için Hapsedilmek (Jailed for Freedom)* adıyla yayımladığı

kitabını şöyle bitiriyordu: “Kadınlar, bu kadar basit bir hak için bu kadar çok enerji harcamak zorunda kalmalarına elbette derinden içerlediler. Fakat ne kadar hayal kırıklığı yaşarlarsa yaşasınlar, kadınlara olan inançlarını korudular” (Stevens, 2008: 386).

Kadınların seçme ve seçilme hakları için ilkin kendi ülkelerinde örgütledikleri mücadele, 20. yüzyılın başlarında uluslararası alanda bütün feministleri ve kadın hakları savunucularını birleştirerek âdeta ortak bir kampanyaya dönüştü. 1904’de Berlin’de bir araya gelen birkaç ülkeden ulusal dernekler, Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Uluslararası Birliği adıyla bu ortak mücadeleyi örecek ve bütün ülkelerde kadınların oy haklarını kazanmaları için çalışacak bir uluslararası örgüt kurdular. Her iki yılda bir farklı bir ülkede kongre düzenleyen ve böylelikle ulusal düzeydeki kadınların oy hakkı hareketlerine destek olmayı ve bunları güçlendirmeyi hedefleyen Uluslararası Birlik’e katılan kadın örgütleri hızla arttı. 1913’te 26, 1929’a gelindiğinde ise 51 farklı ülkeden kadın örgütleri birliğin üyesiydiler (Rupp, 1997: 22). Birliğin 1935 yılında yapılan 12. kongresi, birliğe 1926 yılında üye olan Türk Kadınlar Birliği’nin ev sahipliğinde, İstanbul’da toplandı.

1923’te kurulan Türk Kadınlar Birliği, Türkiye’de kadınların siyasal haklarına kavuşmasını sağlayan örgüttür. Birinci Dalga Feminizmin bir parçası olarak kabul edilebilecek kadın örgütlenmeleri aslında Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştı. 1913’te kurulan Osmanlı Müdâfaa-yı Hukuk-u Nisvân Cemiyeti, (bugünkü Türkçeyle, Osmanlı Kadın Haklarını Savunma Derneği), bu dönemde kurulan kadın derneklerinin en önemlisidir. Cemiyetin kuruluş programı; kadınların eğitimi, toplumsal yaşama katılması, çalışma hayatında yer alması ve hukuki eşitlik gibi konulara odaklanıyor, siyasal haklara değinmiyordu. Bunun yanında, kadınların siyasal haklara kavuşması için önce toplumsal konularının iyileşmesi gerektiğini savunan kimi cemiyet üyeleri, kadınların siyasette de başarılı olabilecek yetenekte olduklarını ifade etmekten çekinmiyor, siyasal hakların kazanıldığı günleri hayal ettiklerini ifade ediyorlardı (Çakır, 1994: 58). Cemiyetin yayın organı olan *Kadınlar Dünyası* dergisi, Batılı ülkelerdeki sufragistleri yakından takip ediyor, kadınların seçme seçilme hakkını kazandıkları ülkelerle ilgili haberler yapıyordu. Nihayet, kadınlara oy hakkı talebi 1921’de cemiyetin programına alındı (s. 311).

Osmanlı kadın hareketinin geç de olsa seslendirdiği bu talebi çok daha güçlü bir sesle dile getiren ve Türkiyeli feministleri uluslararası Sufrag Hareketi ile buluşturan Türk Kadınlar Birliği oldu. Türk Kadınlar Birliği, henüz Cumhuriyet bile ilan edilmemişken, Haziran 1923’te Kadınlar Halk Fırkası adıyla bir kadın partisi kurmaya yönelik girişimle başladı, fakat hükümet parti kurulmasına izin vermeyince dernek olarak yoluna devam etti (Toprak, 2014: 464-466). Birliği meydana getiren kadın hareketinin öncülüğünü feminist yazar Nezihe Muhittin yapıyordu. Nezihe Muhittin, Türkiye’de kadınların siyasal haklar mücadelesinin en etkin olduğu dönem olan 1924-1927 arasında birliğin başkanlığını yürütmüştür. Birliğin siyasal haklar konusundaki ilk eylemi, Ocak 1925’te İstanbul’da boşalan bir milletvekilliği için yapılacak ara seçimde Nezihe Muhittin’i ve ünlü yazar Halide Edip Adıvar’ı aday göstermesidir (Zihnioğlu, 2003: 156-158). Elbette bu, kadınların henüz seçme ve seçilme hakkı olmadığı için yasal olarak mümkün değildi; Kadınlar Birliği, aday gösterme girişimiyle

tam da kadınların bu haktan yoksun olduğuna dikkat çekmeyi amaçlıyordu. Birliğin kadınların siyasal haklarını gündeme getirmek için yaptığı benzer eylemler izleyen yıllarda da sürdü. 1926'da kadınlar, üye olmak talebiyle dönemin tek siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) başvurular (Zihnioğlu, 2003: 177-180). 1927 seçimlerinde CHP adına bir kadın aday göstermek için girişimde bulundular, fakat bu talep de reddedildi. Nezihe Muhittin bu girişimleri şöyle savunuyordu: “İnkılâpları doğuran hamlelerdir. Bu hamlelerimize her seçimde devam edeceğiz ve nihayet bizler de bu hakka her vatandaş gibi katılacağız” (Toprak, 2014: 467).

Türkiye’de kadınlar ilkin 1930’da Belediye Kanununda yapılan değişiklikle yerel yönetimlerde seçme seçilme haklarını kullandı. Aralık 1934’te ise bu haklar ulusal düzeye taşındı; kadınlar milletvekili seçme ve seçilme hakkını kazandılar. Bu kazanım, sonraki yıllarda bütünüyle Cumhuriyet rejimi tarafından kadınlara “verilen” bir hak olarak anlatıldı, Nezihe Muhittin ve Türk Kadınlar Birliği’nin 1920’li yıllarda verdiği mücadele unutuldu, unutturuldu. Türk Kadınlar Birliği, kuruluşundan itibaren uluslararası kadın hareketi ile sıkı ilişkiler kurmuş, kendini ve mücadelesini dünya kadınlarının siyasal haklar için verdikleri uğraşın bir parçası olarak konumlandırmıştı (Davaz, 2014). Birliğin yarattığı bu bağımsız kadın mücadelesi, 1930’lı yılların tek-parti Türkiye’sinde hoş karşılanmamıştı. Önce 1927’de Nezihe Muhittin birliğin başkanlığından uzaklaştırıldı, ardından Mayıs 1935’te, Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Uluslararası Birliği’nin 12. kongresine İstanbul’da en sahipliği yaptıktan bir ay sonra, tek-parti yönetiminin baskısıyla Türk Kadınlar Birliği kendi kendini feshetmek durumunda kaldı (Toprak, 2014: 469; Zihnioğlu, 2003: 257-258). Birliğin kapatılmasıyla Türkiye’de kadın hareketi için de bir dönem kapandı. Kadın hakları mücadelesi belli boyutlarda sürse de, 1920’li yıllardaki gibi bağımsız ve feminist sesin yeniden bir harekete dönüşmesi ancak 1980’lerde mümkün olacaktı. Bunun yanında, her ne kadar siyasal haklar kazanılmış olsa da, kadın hareketinin ve taleplerinin sönümlendiği bir dönemde kadınların siyasete katılım oranı ve siyasetteki etkinlikleri de oldukça sınırlı kaldı.:

2.3. Toplumsal Cinsiyet ve Siyasal Katılım

Siyasi haklar mücadelesi birçok ülkede kadınların siyasete katılmasının önünü açmış, kadın hakları hareketlerinin büyüüp çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur. Fakat siyasal katılımı seçme ve seçilme hakkının ötesine geçerek, aktif siyasal özneler hâline gelmek, politik etki sahibi olmak ve karar alma süreçlerine katılmak olarak düşünmek gerekir. Bu tanıma göre kadınların gerçekte ne oranda bir siyasal temsile sahip olduklarına ve ne oranda karar alma organlarında yer bulabildiklerine bakarsak, siyasette toplumsal cinsiyet eşitliğinin henüz çok uzağında olduğumuzu görürüz. Kadınlar bugün hâlâ siyasal katılım bakımından çok eşitsiz bir konumda bulunmaktadır. Siyasal katılımın en önemli organlarında, siyasi partilerde ve parlamentolarda, kadınlar eşit temsil edilmemekte, bunun da ötesinde, karar alma mekanizmalarında yukarıya doğru gittikçe, yani kurumsal hiyerarşide üst birimlere doğru ilerledikçe, katılımları daha da düşmektedir. Örneğin, seçmenlerin yarısını oluşturan kadınlar, seçmenleri temsil etmekle görevli parlamentolarda bu oranın çok altında bir oranla yer bulabilmekte, yürütme organı olan hükümetlerde ise çok daha az oranda bulunmaktadır. Ya da tabanlarını oluşturdukları siyasi partilerin parti meclislerinde çok az, merkez yürütme

kurullarında çok daha az yer almaktadırlar. Kaç kadın belediye başkanı, kaç kadın parti il başkanı, kaç kadın vali, kaç kadın milletvekili ve kaç kadın bakan olduğu, bugün hâlâ siyasal katılımında toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında hemen hemen bütün ülkeler için geçerli sorulardır.

Peki, siyasal hakların kazanılması neden kadınların siyasette eşit temsil ve eşit katılım amacına ulaşmasını sağlamamıştır? Neden kadınlar, kendi hayatlarını da doğrudan etkileyen, üretim, bölüşüm, demokrasi ve sağlık gibi can alıcı konularda politikalar üretilir, kararlar alınırken bu süreçlerin dışında kalmaktadır? Bu durumu tersine çevirmek, kadınların siyasete katılımını arttırmak için ne yapılabilir? Daha çok kadın siyasette aktif görev alsın, yani siyasette kadın sayısı artsa, bu, katılımında toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak için yeterli olur mu?

Yukarıda da değindiğimiz gibi siyaset uzun süre erkeklerin erkekler için yaptıkları bir uğraştı. Dolayısıyla da siyasetin yapısı ve dili erkek egemen bir biçimde şekillenmiştir. Siyasal hakların kazanılmasından sonra kadınlar, bu eril yapı içerisinde kendilerine yer bulmaya çalıştılar, çalışıyorlar. Kuralları, mekanizmaları, dili, sınırları ve ilişkilene biçimleri erkekler tarafından şekillendirilmiş ve hâlâ çok büyük oranda erkekler tarafından kontrol edilen bir alan olarak siyasete kadınların katılma biçimleri de çoğunlukla erkekler tarafından belirlenmektedir. Bir başka deyişle, kadınların siyasal katılımının önündeki en büyük engel siyasetin erkek egemen yapısıdır. Bu yapıya girebilmiş az sayıda kadın için bu, birçok görünür ve görünmez engelle mücadele etmek anlamına gelmektedir. Kadın politikacılar çoğu zaman kendilerini, siyasette başarılı olmak için “erkekleşmek” yani eril siyaset dilini benimsemekle, siyasi etkinlik ve sözlerini “kadınsı” ya da kadına uygun olarak görülen alanlarla sınırlanmak arasında bulmuşlardır (Tekeli, 1982; Arat, 1989; Ayata, 1995). Örneğin aile, sağlık, çevre gibi alanlarda kadın siyasetçilerin görüş belirtmesi, aktif olması normal görülürken, kadın bir savunma bakanı ya da dışişleri bakanı hayal etmek, hâlâ, çok daha zordur.

Kadınların siyasete katılımı önündeki bir başka engel ataerkil toplumsal norm ve pratiklerin hâlâ çok güçlü olmasıdır. Birçok kazanıma rağmen, bugün dünya geneline bakıldığında kadınlar erkeklerden daha az eğitilmiş ve daha yoksuldur. Gerek çalışma hayatı deneyimi, gerekse kamusal alanda mücadele deneyimleri açısından daha dezavantajlı konumdadırlar. Günümüzde özellikle parlamenter siyasetin giderek daha fazla maddi kaynak, sosyal sermaye, kültürel donanım ve iletişim ağı gerektirdiği düşünüldüğünde, kadınların bu alana neden daha az sayıda katılabildikleri daha net ortaya çıkar. Buna ek olarak, kadınların birincil rollerinin annelik olduğu, birincil sorumluluklarının ev ve bakım işleri olduğu düşüncesi kadınların siyasette aktif rol almasını engellemektedir. Kadınlar bu düşünce nedeniyle zamanlarının önemli bir kısmını hane içinde geçirmekte, çalışma hayatına atılan kadınlar çifte mesai yapmakta, hem evde hem işte çalışmaktadır. Hâl böyle olunca, aktif siyasete girebilen kadınlar genellikle belli bir yaşın üzerinde, çocuk ve ev bakımı sorumluluklarını azaltabilmiş kadınlar olmaktadır. Buna rağmen çoğu kadın siyasetçi, siyasi rolleri ve görevleri ile kendilerine dayatılan cinsiyet rolleri arasında sıkışmaktan

kurtulamadıklarını, annelik, eş ve ev düzeni sorumluluklarının siyasette kendileri aleyhine kullanıldığını belirtmektedir (Çakır, 2014).

Bu olumsuz ve dezavantajlı koşullar içinde kadınların siyasete katılımını arttırmak, özellikle siyasi partiler ve parlamentolar gibi formel siyaset kanallarında kadın sayısını yükseltmek için stratejiler ve mekanizmalar geliştirilmiştir. Bunların başında cinsiyet kotası uygulaması gelmektedir. Toplumsal cinsiyet kotaları esas olarak, kadınların siyasal haklara ve erkeklerle hukuki eşitliğe kavuşmuş olmalarının siyasete eşit katılımı getirmediği ve ataerkil toplumsal yapı ve kültür nedeniyle doğan fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırmadığı düşüncesine dayanır. Buna göre, siyasette kadınların temsilini arttırmak için belli düzenlemelerle onlara belli avantajlar sağlanmalı, yani pozitif ayrımcılık uygulanmalıdır. Cinsiyet kotası sistemi, bir birimin üyelerinin belli oranda kadınlardan oluşmasını zorunlu kılar. Bu zorunluluk kimi ülkelerde anayasal bir ilke olarak belirlenmiştir. Örneğin, 2003'te kabul edilen yeni Ruanda anayasası meclisin en az üçte bir oranında kadın milletvekillerinden oluşmasını öngörmektedir. Aynı yıl yapılan seçimlerde Ruanda, İskandinav ülkelerini bile geride bırakarak, % 48.8 oranıyla kadınların parlamentodaki temsili açısından dünyadaki en başarılı ülke olmuştur (Dahlerup, 2006). Kimi ülkelerde ise cinsiyet kotası uygulaması seçim kanunlarının bir parçası olarak yer alır. Örneğin Arjantin'de 1991'de seçim kanununda yapılan değişikliklerle, siyasi partilerin aday listelerinin en az üçte birinin kadın olması ve her seçim bölgesi için ilk üç aday içerisinde en az bir kadın aday olması zorunluluğu getirilmiştir. Latin Amerika ülkeleri arasında ilk cinsiyet kotası uygulamasını getiren ülke olan Arjantin, kadın temsili açısından yarattığı pozitif sonuçlarla bölgedeki diğer ülkeleri de etkilemiştir. Cinsiyet kotası uygulaması, seçim kanunları ve anayasa ile zorunlu kılınmasa bile siyasi partilerin kendi tüzüklerinde yaptıkları değişikliklerle de uygulanabilir. Siyasi partilerin kendi istekleriyle yaptıkları bu değişikliklerle 50'nin üzerinde ülkede birçok siyasi parti hem parti içi yönetim kademelerinde hem de partinin aday listelerinde kadınların sayısını önemli ölçüde arttırmıştır.

Siyasette kadınların sayısal temsillerinin çok önemli olduğu yadsınamaz bir olguysa da, temsil sorununu yalnızca sayısal eşitliği sağlayarak çözüp çözemeyeceğimiz de bir o kadar önemli bir sorudur. Birçok feminist siyaset bilimci, kadınların temsil sorununun sayısal eşitliğe ve kadın-erkek oranına indirgenemeyecek denli zor bir sorun olduğunu belirtir. Bir başka ifadeyle katılım sorunu, kota uygulamaları ile çözülemeyecek kadar çetrefil bir meseledir. Nitekim toplumsal cinsiyet eşitliği dediğimizde de, sayısal bir kadın-erkek eşitliğinin ötesinde, erkeklik ve kadınlık rolleri üzerinden yeniden üretilen cinsiyet eşitsizliklerinin, patriarkal norm ve pratiklerin ortadan kaldırılmasını anlarız. Buna göre kadınların siyasette temsilinden gerçekten söz edebilmemiz için, temsilde sayısal eşitliğin yanı sıra, kadınların kadın olarak, kendi sorunlarını, taleplerini, çıkarlarını dile getirip, politikalarını oluşturabilecekleri siyasal mekanizmaların oluşturulması gerekir (Phillips, 1996: 31). Bu siyasi mekanizmalar, yalnızca dar siyasal alanda, örneğin bürokraside ya da parlamentoda değil, daha geniş bir siyasal düzlemde, sendikalardan sivil toplum örgütlerine kadar birçok yerde hayata geçirilmelidir.

Bir başka önemli nokta da bağımsız bir kadın hareketinin ve feminist siyasetin varlığının, kadınların siyasi katılımına yaptığı katkıdır. Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi,

kadınların 20. yüzyılda elde ettikleri kazanımlar, kadın hareketinin ve feminist mücadelenin sonucuydu. Bu hareketler sayesinde toplumsal düzeyde de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin aşındırılmasında ve kadın özgürleşmesinde önemli bir yol alındı. Örneğin bugün eğitim olanaklarında toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadınların çalışma hayatına katılması yönünde önemli ilerlemeler kaydedildi. Toplumsal düzeyde kadınlar lehine meydana gelen bu değişimler, kadınların her alanda olduğu gibi siyasette de daha fazla yer bulmaya başlamasında kilit rol oynadı. Bunun sürmesi ve siyasette kadınlar lehine daha önemli kazanımlar elde edilebilmesi için bağımsız kadın örgütlenmelerine ve feminist mücadeleye olan ihtiyaç bugün de sürmektedir. Siyasal düzlemdeki toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi, toplumsal düzlemde verilen mücadeleden ayrı düşünülemez. Erkek egemen toplumsal yapıyı ve zihniyeti değiştirmeye çalışan kadın hakları örgütleri ve feminist hareket ile siyasi partilerde ve parlamenter siyasette yer alan kadınlar arasında köprüler kurmak, birbirlerinden beslenecekleri iletişim kanallarını çoğaltmak, siyasette kadın katılımını arttırmak ve kadınların alanını genişletmek için hayati önemdedir.

2.4. Kişisel Olan Politikadır: Siyasete Feminist Bakış

Siyasetin yalnızca formel kurumlara ve yönetim mekanizmalarına, siyasi partilere ve seçimlere indirgendiği dar tanımların eleştirisinde ve toplumdaki farklı iktidar ilişkilerinin ve eşitsizliklerin de siyasetin bir parçası olarak görülmesinde kadınların hak mücadelelerinin, özellikle de feminist hareketin önemli bir katkısı oldu. Feministlerin, siyaseti nasıl anlamak gerekir sorusuna getirdiği en önemli müdahale “kişisel olan politiktir” önermesidir. “Kişisel olan politiktir” düşüncesi, 1960’larda ortaya çıkan ve İkinci Dalga Feminizm olarak adlandırılan feminist hareketin ortaya atıp yaygınlaştırdığı bir düşüncedir. Nasıl ki Birinci Dalga Feminizm kadınların eşitlik talebinin sesiydi, İkinci Dalga Feminizmi de her alanda bir özgürlük talebiydi (Pilcher ve Whelehan, 2004: 144). 1960’lara gelindiğinde feministler, mücadelelerinin yönünü kamusal alandaki bir eşitliğin ötesine, özel alanda, ailede, cinsellikte kadınların özgürleşmesine çevirmişlerdi. Bunun bir parçası olarak da kişisel olanın toplumsal ve siyasal yapılar ve eşitsizliklerle ilişkisini vurguladılar.

Kişisel olan politiktir önermesi, aile ilişkileri ve kadının ev içi emeği gibi kişisel ve özel alana ilişkin gibi görülen alanların da güç mücadelesinden ve hiyerarşik ilişkilerden bağımsız olmadığını altını çizer. Dolayısıyla, eğer evde, ailede, aşk ilişkisinde, evlilikte güç varsa, iktidar varsa, hiyerarşik ilişkiler ve eşitsiz bölüşüm varsa, o zaman siyaset vardır; aile politiktir, evlilik politiktir, aşk politiktir. Böylelikle feministler, kişisel ya da mahrem sayılan, politikanın dışında görülen, özel alana ilişkin olduğu düşünülen alanların ve ilişkilerin de siyasetin ve kamusal tartışmanın bir parçası olması gerektiğini savunurlar. Bu şu anlama gelir: Örneğin, kadına karşı aile içi şiddet kişisel ya da özel bir sorun olarak görülemez. Aile içinde erkeğin uyguladığı şiddet, kadınlar ve erkekler arasında var olan toplumsal eşitsizlikten beslenir, oradan doğar. Kişisel olan toplumsalla bağlantılıdır; kişisel olarak karşı karşıya kaldığımız eşitsizlik, toplumsal ve yapısal eşitsizliklere dayanır. Kadının karşı karşıya kaldığı şiddet politik bir mesele olarak ele alınmalı, tartışılmalı ve siyasetin konusu olarak görülmelidir.

Görüldüğü gibi feministlerin klasik siyaset anlayışlarına yaptığı bu müdahale, bu anlayışların temelini oluşturan özel-kamusal ayırımına da bir müdahaledir aynı zamanda. Peki, nedir özel-kamusal ayırımı ve feministler tarafından neden eleştirilmiştir? Özel-kamusal ayırımı, toplumsal ilişkilerin temel iki alana ayrıldığını varsayan önermedir; içinde yaşadığımız modern toplumlar bu ayırımın üzerinde şekillenmiştir. Özel alan; hane, aile, gibi kişisel ve yakın ilişkilerin yaşandığı alandır ve devlet kontrol ve regülasyonundan görece bağımsız bir alana işaret eder. Kamusal alan ise kişilerin iş ilişkileri ya da politik eylemler gibi toplumla ilişkili etkinliklerini kapsayan, devletin kontrol ve regülasyonu altında olan alandır (Pilcher ve Whelehan, 2004: 124). Yasaların yapıldığı, politik ilkelerin belirlendiği alan, yani siyaset alanı, kamusal alandır.

Feministler ise bu ayırımın, kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliklerin üzerini örttüğünü savunur. Bir başka deyişle, özel alana müdahale etmeme prensibine dayanan liberal devlet, özel alanı siyasetten arındırılmış bir alan olarak varsaymakta, hanedeki erkek egemenliğini görmezden gelmektedir; kamusal-özel ayırımı patriarkal sistemi meşrulaştırmaktadır. Hâl böyle olunca, liberal demokrasiler, bütün özgürlük ve eşitlik vaatlerine rağmen, özel alandaki eşitsizlikleri yok saydıkları ve sorunsallaştırmadıkları için vaatlerinin çok uzağına düşmekte, kadınlara sağladıkları kamusal haklar da bu eşitsizliklerin gölgesinde kalmaktadır. Anne Phillips bu durumu şöyle anlatıyor:

Feministler için, özel alanın doğasının araştırılmaması demokrasi tartışmasında bir eksiklik. Kadınlar ve erkekler aynı derecede özerk ve özgür değillerdir; aynen sosyalistlerin sınıf eşitsizliklerinin sözde politik eşitliği nasıl bozduğunu vurguladıkları gibi, feministler de evlilik ve hanedeki eşitsizliklerin eşit politik hakları nasıl anlamsızlaştırdığını vurgulamışlardır. Bunun pratik sonuçlarının biraz basitleştirici olduğu düşünülebilir: Örneğin politik yaşama katılma imkânlarını eşitleştirmek için daha gelişmiş çocuk yuvalarının sağlanması gibi. Ama bu tartışmanın büyük bir bölümü, kamusal ile özel arasındaki liberal ayırımın, sebatla eril [erkek] kalmaya devam eden bir birey versiyonu sunduğunu ileri sürmesiyle, daha çok kavramsal düzeyde bir meydan okumadır. (Phillips, 1995: 47)

Phillips'in vurguladığı kavramsal meydan okuma, aslında daha erken dönem feministlerin altını çizdiği ve yukarıda da değindiğimiz eleştiri ile bir süreklilik içerir: De Gouges nasıl ki vatandaşı erkek olarak varsayan insan hakları söyleminin eksik kaldığını söylüyorsa, özel-kamusal ayırımını eleştiren feministler de demokratik kuramda bireyin erkek varsayılmasına itiraz etmektedirler. Belirtmek gerekir ki feministler bu itirazı dile getirirken, özel-kamusal ayırımı bütünüyle ortadan kalksın ya da özel alan, mahrem gibi kavramlar gereksizdir gibi bir iddiada değildir. Amaç, bu ayırımın mutlak alınmamasını, alanların belirli cinsiyet rolleriyle özdeşleştirilmemesini (örneğin, kamusal=erkek; özel=kadın) ve özel alana ilişkin eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin üstünün örtülmemesini sağlayacak yeni kavramsallaştırmalara ulaşmaktır.

Kişisel olan politiktir önermesinin siyaset tanımına yaptığı müdahalenin ve özel-kamusal ayırımına getirdiği eleştirinin, bugün içinde yaşadığımız siyasal düzen açısından da kaçınılmaz sonuçları vardır. Kişisel olanın politikliğine yapılan vurgu, siyasal tartışmaların sınırını genişletir, demokratik talepleri, özel alanı da kapsayacak biçimde çoğaltır. Bir başka

deyişle, daha fazla alanda daha fazla katılım ve kamusal tartışma isteyen feminist politika, “demokrasinin çerçevesini ve ilgili sayıldığı durumları gündelik yaşamımızın her köşesine uyacak şekilde genişletir” (Phillips, 1995: 33).

1960’larda İkinci Dalga Feminizm ile ortaya çıkan ve feminizmin başat önermelerinden biri hâline gelen kişisel olan politiktir önermesi, sonraki yıllarda siyasetin çok daha geniş ve çok katmanlı olarak anlaşılmasına da kapı açmıştır. İzleyen yıllarda ortaya çıkan yeni feminist akımlar ve düşünürler, İkinci Dalga feministlerin dikkati çekmeye çalıştığı aile ve kadına karşı şiddet gibi alanların ötesine geçerek, iktidarın her tür tezahürünü siyasal olanla ilişkilendiren bir görüşü benimsemişlerdir. Günümüzde Judith Butler gibi feminist kuramcılarının başını çektiği bu bakışla siyasete feminist müdahalenin alanı daha da genişlemiş, gündelik dil ve beden pratikleri de siyasal olanın ve dolayısıyla feminist mücadelenin konusu hâline gelmiştir.

Uygulamalar

1) Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki kadın ve erkek milletvekili sayılarını ve kadınların parlamentoda temsil oranlarını 1935'ten bugüne inceleyiniz. Aynı incelemeyi, cinsiyet kotası uygulayan bir ülke için de yapınız.

2) Türkiye'de kadınların parlamentoda temsil edilme oranını cinsiyet kotası uygulayan ülkeninkiyle karşılaştırınız.

Uygulama Soruları

1) Türkiye’de kadınların parlamentodaki temsil oranları, kadınların seçme ve seçilme hakkını kazandığı 1935 yılından bugüne nasıl bir seyir izlemiştir? 1935-2015 arası kadınların ortalama temsil oranı nedir?

2) İncelediğiniz diğer ülkede aynı zaman diliminde kadınların temsil oranı nasıl bir seyir izlemiştir? Bu ülkede cinsiyet kotası uygulaması kadınların temsil oranını yükseltmek açısından bir etki yapmış mıdır?

3) Türkiye’de cinsiyet kotası talep eden kadın hakları örgütleri var mıdır? Bu örgütlerin cinsiyet kotası talep ederken savundukları görüşler nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde siyaset ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi ele aldık. Siyasetin erkek egemen bir alan olarak kurulması sürecini gördük. Kadınların siyasetin erkek egemen yapısına getirdiği ilk eleştirileri ve kadınların siyasal haklar mücadelesini hem uluslararası bağlamda hem de Türkiye bağlamında ele aldık. Kadınların siyasal haklarını kazanmalarına rağmen siyasete katılımlarının düşük kaldığından hareketle, önce bunun nedenlerini, daha sonra da siyasette kadınların temsil oranının arttırılması amacıyla geliştirilen mekanizmaları tartıştık. Kadınların özellikle formel siyasette temsili meselesinin önemli olmakla birlikte kadınların siyasi katılımının tek göstergesi olmadığını, temsilde sayısal eşitlik amacının ötesine geçen bir siyasal katılım anlayışının neden kadınlar için önemli olduğunu irdeledik. Son olarak, feminizmin klasik siyaset kavramsallaştırmalarına getirdiği eleştiriye “kişisel olan politiktir” önermesi etrafında tartıştık. Bu feminist eleştirinin, daha katılımcı ve geniş bir demokrasi anlayışına kapı açtığını vurguladık.

Bölüm Soruları

- 1) Toplumsal cinsiyet ve siyaset arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 2) Dünyada kadınların siyasal haklar mücadelesi nasıl ortaya çıkmıştır?
- 3) Türkiye’de kadınların siyasal haklar mücadelesi nasıl ortaya çıkmıştır?
- 4) Kadınların siyasete katılımının düşük kalmasının nedenleri nelerdir?
- 5) “Kişisel olan politiktir” ne demektir?
- 6) 1789’da Fransız meclisince kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni kadın haklarını ele almadığı için eleştiren ve yanıt olarak Kadın ve Kadın Yurttaş Hakları Bildirgesi’ni kaleme alan Fransız kadın hakları savunucusu hangisidir?
 - a) Simone de Beauvoir
 - b) Mary Wollstonecraft
 - c) Olympe de Gouges
 - d) Pauline Léon
- 7) Türkiye’de siyasal haklar mücadelesinin öncülüğünü yapan Türk Kadınlar Birliği’nin kurucuları arasında yer alan ve onun 1927’ye kadar başkanlığını yürüten feminist yazar hangisidir?
 - a) Halide Edip Adivar
 - b) Nezihe Muhittin
 - c) Suat Derviş
 - d) Afet İnan

8) İngiltere’de, kadınların oy hakkı mücadelesinin daha radikal yöntemlerle devam etmesini savunan ve bu amaçla 1903’te Kadınların Sosyal ve Politik Birliği’ni kuran feministler hangi isimle anılır?

- a) Sufrajistler
- b) Sufrajeterler
- c) İlimli feministler
- d) Sessiz Nöbetçiler

9) 1904’de Berlin’de bir araya gelen birkaç ülkeden ulusal kadın derneklerinin oluşturduğu, uluslararası alanda kadınların seçme ve seçilme hakkı için mücadele eden ve 12. kongresini 1935’te İstanbul’da düzenleyen örgüt hangisidir?

- a) Kadınların Seçme ve Seçilme Hakkı Uluslararası Birliği
- b) Kadınlar Halk Fırkası
- c) Ulusal Kadın Partisi
- d) Barış ve Özgürlük için Kadınların Uluslararası Ligi

10) 1960’larda ortaya çıkan, kamusal alanda kadın-erkek eşitliğinin ötesine geçip özel alanda, ailede, cinsellikte kadınların özgürleşmesini savunan feminist hareketin genel adı aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Birinci dalga feminizm
- b) Sosyalist feminizm
- c) İkinci dalga feminizm
- d) Üçüncü dalga feminizm

Cevaplar: 6)c, 7)b, 3)b, 4)a, 5)c

3. KADIN VE TOPLUMSAL CİNSİYET TARİHİ

Dr. Gülhan Balsoy

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 3.1. Kadın Tarihi Nedir? Kadınların Tarihi Var mıdır?
- 3.2. Osmanlı Tarihine Kadın Perspektifinden Bakmak
- 3.3. Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği ve Osmanlı Geçmişini Yeniden Yazmak

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Kadınların bir tarihi var mı? Ya da “insanlığın” tarihinden ayrı bir kadın tarihine neden ihtiyacımız var? Erkeklerin tarihi diye bir alan olmadığına göre “kadın” tarihi diye bir alan neden olsun?
- 2) Osmanlı geçmişini anlamakta toplumsal cinsiyet analizinin nasıl bir katkısı ya da dönüştürücü gücü olabilir?
- 3) Toplumsal cinsiyet kavramı bazılarının iddia ettiği gibi Batılı tarihçilerce dayatılan ve Osmanlı bağlamına asla tam olarak uyarlanamayacak bir kavram mıdır? Yoksa bu kavram Osmanlı tarihini incelerken analitik bir kategori olarak kullanılabilir mi? Kullanılabilirse bu nasıl yapılabilir?
- 4) Osmanlı kadınları nasıl tarihsel özneler olarak kurgulanabilir? Her şeyden önce “Osmanlı kadını” diye bir kategoriden bahsedilebilir mi?
- 5) Toplumsal cinsiyet kavramının kullanılması tarih yazımını nasıl değiştirebilir?

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal cinsiyet
- Tarihin cinsiyetlendirilmesi
- Kadın tarihi
- Toplumsal cinsiyet tarihi

Giriş

Kadınların bir tarihi var mı? Ya da “insanlığın” tarihinden ayrı bir kadın tarihine neden ihtiyacımız var? Erkeklerin tarihi diye bir alan olmadığına göre “kadın” tarihi diye bir alan neden olsun? Asıl böyle bir adlandırma yaptığımızda cinsiyetçilik yapmış, erkekleri dışlamış olmuyor muyuz? Kadın tarihi fikri kadın-erkek eşitliğine de aykırı bir yaklaşım olmuyor mu?

Kadın tarihi dediğimizde bu ve bunlara benzer pek çok soru gelebilir aklımıza. Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihçiliğini tartışacağım bu bölümde, bu alanın hangi kaygılarla ve arayışlarla kurulduğunu, bu alanın tarihçiliğin diğer alanlarından nasıl farklılaştığını, temel kavram ve yöntemlerinin ne olduğunu ele alacağım. Daha sonra toplumsal cinsiyet kavramı ne demektir, toplumsal cinsiyet tarihi nasıl bir alandır, kadın tarihi ve toplumsal cinsiyet tarihi farklı mıdır, farklıysa neden farklıdır, bu tanımlamalar nasıl bir kavramsallaştırmayı ifade etmektedir gibi soruları açacağım. Son olarak da bazı örnekler üzerinden tarihe cinsiyetlendirilmiş bir perspektiften bakmanın önümüzde açacağı yeni soru ve bakış açılarının, toplumsal cinsiyet kavramının tarihe ilişkin algımızı nasıl bütünüyle yeniden şekillendirme potansiyeli taşıdığını göstereceğim.

3.1. Kadın Tarihi Nedir? Kadınların Tarihi Var mıdır?

Öncelikle kadın tarihinden ne kastediyoruz, bu alan nasıl bir araştırma konusudur, hangi yöntem, kaynak ve kavramları kullanır sorularıyla başlayalım. Tarihçilik, yaklaşık 19. yüzyılın sonuna kadar temel olarak geçmişteki olayların gerçekleştikleri şekilde ve edebî bir dille kayıt altına alınmasını içeriyordu. Tarih yazımı da, asıl olarak, geçmiş olayların eleştirel bir süzgeçle yorumlanmasına, anlamlandırılmasına değil, güzel bir dille betimlenmesine dayanan bir vakanüvislik faaliyetiydi. Tarihin vakanüvislikten çıkıp beşeri bilimler kapsamında bir bilim alanı/akademik disiplin hâline gelmesi, geçmişe nasıl bakılması ve geçmişin nasıl ele alınması gerektiğine dair soruların köklü bir şekilde değişmesiyle gerçekleşti. Bu değişimin iki önemli ayağından biri edebî anlatımın yerini kaynak kullanımına dayanan nesnel bir dilin almasıydı. İkincisi de olayların oldukları gibi anlatılması fikrinin sorgulanıp tarihçinin kendisinin de belli bir toplumsal/tarihsel formasyonun ürünü olduğu, dolayısıyla her tarih anlatısının anlattığı konu kadar anlatıldığı dönem ve onu anlatan kişi tarafından şekillendirildiği bilgisinin, yani betimlemenin yerini analiz ve yorumlamanın alması gerektiğinin, kabulüydü. Bu ikinci nokta son derece önemli olsa da tarih biliminin uzun dönemlerine asıl olarak kaynak kullanımı meselesi damgasını vurdu. Tarih anlatısının objektif/nesnel/bilimsel olup olmadığı büyük ölçüde hangi kaynaklara dayanılarak anlatıldığıyla test edildi. Objektifliğin öne çıkarıldığı bu dönem boyunca tarihin konusu da bu kaynakların anlattıkları tarafından belirlendi. Örneğin devletlerarası anlaşmalar, vergi kayıtları, kitabeler ya da fermanlar. Bu tarz belgelerin hemen hepsi devletler, iktidarlar, padişahlar tarafından üretilmiş belgelerdi. Bu belgeler kadınları, köylüleri, yaşlıları, çocukları büyük ölçüde dışlıyordu. Sıradan erkekleri ise sadece vergi verdikleri, askere alındıkları ya da isyan ettikleri zaman dikkate alıyordu. Tarihçilik büyük ölçüde devlet, kurumlar, diplomasi, askeriye, savaş gibi konuları ele alırken ve tarihi kimin yaptığı sorusuna peşinen padişahlar, hanedanlar, komutanlar, devlet adamları gibi genellikle eril ve muktedir özneleri işaret eden cevaplar veriliyordu.

Tarihi kim yapar sorusu tarihin bilimsel bir disiplin hâline gelmesi kadar eski bir soru olsa da 19. yüzyılın büyük bölümünde üretilen tarihçilikte tarihi insanlar yapar yanıtı pek de verilen bir cevap değildi. 1970'li yıllarla birlikte aşağıdan tarihçilik, sosyal tarihçilik, maduniyet çalışmaları gibi yaklaşımlar, tarihsel anlatılara sıradan insanları eklemeye başladılar. Yine aynı dönemde kadın tarihçiler ve sosyal bilimciler “insan” kavramının kendisini sorgulamaya başladı. İnsan dediğimiz şeyin bir cinsiyeti olduğuna, kadın ya da erkek olmanın kişinin toplumsal deneyimini köklü bir biçimde şekillendirdiğine işaret ettiler. Bu dönemde özellikle kadın tarihçilerin katkısıyla tarihsel anlatılarda kadınların neden olmadığı ya da neden yetersiz bir şekilde yer aldığı sorusu tartışılmaya başlandı. Kadın hareketinden beslenen ve onunla ortak kaygıları taşıyan bu çalışmalar bu soruyla beraber geçmiş anlatılarındaki kadın özne boşluğunu doldurmak üzere kadın biyografilerini, kadınların üretmiş ya da yaptırmış olduğu eserleri, kadınların geçmişteki varlığını araştırmaya yöneldi. Bu araştırmalar bize geçmişte kadınların da var olduğunu, ekonomik hayatta, aile, hukuk sistemi ve toplumsal ilişkiler içinde aktif şekilde yer aldıklarını, kimi zaman kültürel eserler ürettiklerini, pek çok eserin bânisi olduklarını, politik mücadeleler verdiklerini gösterdiler.

Bu ilk dönem eserlerin pek çoğunun kadın tarihçiler tarafından ve feminist bir perspektifle yazıldığı söylenmelidir. Sosyal bilimlerin diğer alanlarında da gözlenebilecek bu canlılık, kadınların erkeklerle eşitliğini vurgulayan, hukuk, siyaset, çalışma yaşamı, eğitim gibi toplumsal yaşamın hemen her alanında kadınların erkeklerle eşit haklara ve eşit bir toplumsal konuma sahip olmasını savunan ve bu uğurda mücadele eden birinci dalga dediğimiz kadın hareketinin de organik bir parçasıdır. Bir başka deyişle, tarih ve sosyal bilimlerin genelinde filizlenen kadın bakış açısı, eşitlik mücadelesi içindeki birinci dalga kadın hareketini hem beslemiştir hem de onun bir sonucu olmuştur. Kadın hareketinin de çoğunlukla içinde olan tarihçiler, geçmişteki kadın öncüleri, mesleklerinde ilk olan doktorları, matematikçileri, öğretmenleri, yazarları, isimsiz kadın kahramanları, ebeleri, şifacıları, kadınların içinde yer aldığı ayaklanmaları anlattılar. Bu anlamda kadınların geçmişteki varlığını güçlü bir biçimde göz önüne serdiler.

Cinsiyet kimliği diğer kimliklere kıyasla daha bariz şekilde gözle görülen bir niteliğe sahip olduğu için geçmişteki kadın varlığı ve kadın deneyimini ortaya çıkarma amacını taşıyan bu erken dönem çabalarda “görünürlük” metaforu çok önemli bir simgesel ve işlevsel anlama sahipti. Kadın tarihçiler de sanki bir resimdeki eksik öğeleri olması gereken yerlere yerleştirmeye çalışıyorlardı. Ancak bize çok şey öğreten bu değerli çabanın en büyük eksiği kadınların tarihsel anlatılardan neden bu kadar uzun zaman dışlandığı sorusunu cevaplamamasıydı. Yani, eğer kadınlar tarihte bu kadar önemli şeyler yaptıysa bu hakikat neden bunca yıldır bize anlatılmadı, ders kitaplarında yer almadı, kadın kahramanlar da erkekler gibi kutlanmadı, isimlerini okullara, meydanlara, sokaklara vermedi gibi sorular cevapsız kalıyordu.

Bir başka çok önemli sorun ise bu çalışmalarda “kadın” kavramının nasıl tanımlandığına ilişkindir. Bu çalışmaların pek çoğunda “kadın”lık ve “erkek”lik kavramı ağırlıkla biyolojik kategoriler olarak ele alınıyordu. Yani kadın ya da erkek olmak fiziksel, biyolojik, fizyolojik farklılık ve özelliklerle tanımlanıyordu. Satır aralarına daha dikkatle bakıldığında ise “kadın” kavramının sadece belli bir grup kadınla, yani elit, iktidar sahibi, yönetici sınıfın parçası olan kadınlarla eşanlamlı şekilde kullanıldığı görülüyordu. Kadınlık kategorisinin içinde türlü sınıfsal, etnik, kültürel farklılıklar bulunduğu ve bu farklılıkların kadınlar arasında da eşitsizlikler ve hiyerarşiler yarattığı göz ardı ediliyordu (Kessler-Harris, 2007; Poovey, 1988: 51-65). Dahası hem “kadınlık” hem de “erkeklik” beraberlerinde bir dizi toplumsal varsayımı barındırıyorlardı. Söz gelimi erkeklik akıl, güç, kültür, cesaret, gibi değerlerle özdeşleştirilirken kadınlık duygusallık, doğa, şefkat, zayıflık, kimi zaman entrika, gibi çoğunlukla daha negatif değerlerle ilişkilendiriliyordu. Dahası, örneğin günümüzde kadın olmakla neredeyse eş anlamlı kullanılan annelik, şefkatli olmak, sevecenlik gibi kavramların kapitalizm sonrası ortaya çıkan çekirdek ailenin ürünü olduğu, örneğin kapitalizm öncesi tarım toplumlarında kadınlardan şefkatli anneler olmalarının beklenmediği, anne-çocuk ilişkisi dediğimiz şeyin günümüzdekinden oldukça farklı olduğu tamamen göz ardı ediliyordu. Dolayısıyla kadınları görünür kılma çabası, kadınlık ve erkekliğe yüklenen anlamların ve değerlerin tarihselliğini sorgulamadığı zaman eksikli kalıyordu.

Kadın kategorisinin yanında ve kimi zaman da onun yerine “toplumsal cinsiyet” kavramının kullanılmaya başlanması, bu gibi sorular tarafından şekillenmiştir. Çalışmalarını ve sorularını kadınları görünür kılmaya hedefiyle sınırlı tutmayan bu eleştirel yaklaşım; kadınları tarihin öznesi kılmaya çalışan araştırmaların, tarihsel anlatıdaki boşlukları doldurmaya çalışırken kabaca “ekle-karıştır” şeklinde bir yaklaşım geliştirdiğine işaret eder. Yani yukarıda işaret etmeye çalıştığım gibi, geçmiş anlatılarını fazlaca sorgulamadan var olan anlatılara kadınların eklendiğini söyler. Kadınların seslerini, deneyimlerini arşivlerden bulup çıkarmak her ne kadar değerli bir çaba olsa da farklı bir tarihçilik için kadınları tarihsel anlatıya, tabiri caizse, “monte” etmek yerine anlatının kendisini köklü şekilde değiştirmek gerektiğinin altını çizer.

Joan Scott’ın bütün bu eleştirileri kapsayan, onların üstesinden gelmeyi amaçlayan ve neredeyse efsaneleşmiş olan makalesi hem tarihsel hem de kavramsal açıdan kadın tarihçiliğinden toplumsal cinsiyet tarihçiliğine geçilmesinin artık tartışılmaksızın kabul edilen dönüm noktasıdır (Scott, 1986: 1053–75). Scott, toplumsal cinsiyeti, “cinsler arasında algılanan farklılıklara dayalı toplumsal ilişkilerin kurucu ögesi ve iktidar ilişkilerini göstermenin asli yolu” olarak tanımlar. Toplumsal cinsiyet kavramı asıl olarak dilbilimden sosyal bilimlere geçmiş bir kavramdır. Dildeki isimlerin dişil, eril ve nötr ayrımı temelinde sınıflandığı, ve sıfat, fiil gibi dil bilimsel öğelerin çekimlerinin buna göre şekillendiği dil sistemlerini işaret eder. Sosyal bilimlerdeki kullanımında ise, toplumsal cinsiyet, kadınlık ve erkekliğin sadece fiziksel, biyolojik bir farklılığa dayanmadığını, bir dizi tarihsel, toplumsal varsayım ve ilişkilendirmeyi barındırdığını işaret eder. Daha açık bir deyişle, kadınlar ve erkekler insanlığın başlangıcından bu yana fiziksel olarak pek az değişmiş olsa da, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler, kadınlık ve erkekliğe yüklenen anlamlar, kadın ve erkeklerin toplumsal rolleri hem tarih boyunca hem bir kültürden diğerine muazzam değişiklikler göstermiştir. Toplumsal cinsiyet kavramı da işte kadın ya da erkek olmanın sadece bedensel bir konu olmadığını, cinsiyetlere yüklenen anlamların bir toplumsal belirlenim paketiyle şekillendiğini anlatır. Bu kavramın sosyal bilimlere dilbiliminden gelmiş olması ayrıca manidardır, çünkü toplumsal cinsiyet kavramı sadece kadın ve erkekler arasındaki gündelik ilişkileri ifade etmez, gündelik deneyim alanının dışında tüm düşünce sistematığımızı da şekillendirir. Verili bir toplumsal tarihsel formasyonda kadınlar ve erkekler arasındaki iktidar ilişkileri nasıl ve ne yaşayacağımız kadar, yaşadıklarımızı nasıl anlamlandırdığımızı da belirler.

Tarihsel analize taşındığında ise, toplumsal cinsiyet kavramı, öncelikle kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkilerin mutlak değil tarihsel ve sosyolojik olduğuna, yani zaman içinde ve bir toplumsal bütünlükten diğerine farklılık gösterdiğine işaret eder. İkinci olarak da, feminist tarihçilere ilgilerini aile, akrabalık ilişkileri, hane yapısı gibi genellikle kadınlarla özdeşleştirilen konularla kısıtlamadan toplumsal cinsiyet ilişkilerinin nasıl kurulduğunu analiz etme olanağı sağlar. Toplumsal cinsiyet kavramının bu şekilde analitik bir biçimde kullanılması tarihsel araştırmanın önünü açan, imkânlarını geliştiren bir rol oynadı. Feminist tarihçilerin sınıf, etnisite gibi analitik kavramları ve hukuk, milliyetçilik, üretim ilişkileri gibi temel meseleleri toplumsal cinsiyet perspektifiyle incelemesi tarihsel analizi hem derinleştirdi hem de değiştirdi. Özetle, kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi dediğimiz zaman bir alandan, bir

konudan bahsetmeyiz, geçmişe nasıl bakılması gerektiğine dair bir yöntemden, bir bakış açısından, bir pozisyondan bahsederiz. En çok da belgelerin nasıl ele alınacağı, tarihin merkezine kimin konulacağı, tarihsel dönüşümlerin nasıl kavranacağına dair bir yöntemden bahsederiz.

3.2. Osmanlı Tarihine Kadın Perspektifinden Bakmak

Peki, bu teorik ve politik tartışma Osmanlı çalışmalarındaki kadın tarihçiliğine nasıl yansdı? Toplumsal cinsiyet kategorisinin özel olarak Osmanlı İmparatorluğu tarihçiliğinde genel olarak da Batı tarihi dışındaki tarihçiliklerde nasıl bir karşılığı var? Örneğin, İran bağlamında toplumsal cinsiyet ilişkilerini inceleyen tarihçi Afsaneh Najmabadi'nin "Amerikalıların dışına çıkıldığında toplumsal cinsiyet ve cinsellik faydalı tarihsel analiz kategorileri midir?" sorusu (Najmabadi, 2006: 11-21), Osmanlı geçmişi bağlamında nasıl düşünülebilir? Osmanlı geçmişini anlamakta toplumsal cinsiyet analizinin nasıl bir katkısı ya da dönüştürücü gücü olabilir? Toplumsal cinsiyet kavramı bazılarının iddia ettiği gibi Batılı tarihçilerce dayatılan ve Osmanlı bağlamına asla tam olarak uyarlanamayacak bir kavram mıdır? Yoksa bu kavram Osmanlı tarihini incelerken analitik bir kategori olarak kullanılabilir mi? Kullanılabilirse bu nasıl yapılabilir? Osmanlı kadınları nasıl tarihsel özneler olarak kurgulanabilir? Her şeyden önce "Osmanlı kadını" diye bir kategoriden bahsedilebilir mi? Toplumsal cinsiyet kavramının kullanılması tarih yazımını nasıl değiştirebilir? Örneğin, on dokuzuncu yüzyılda toplumsal cinsiyet nasıl bir rol oynamıştır? Osmanlı devletinin ve toplumunun dönüşüm süreci toplumsal cinsiyet ilişkileriyle şekillenmiş midir?

Bu soruların her birini burada yanıtlamak imkânsız olsa da, kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi çalışmalarının katkılarına bakarak bazı ipuçları ve cevaplar bulmak mümkündür. Osmanlı özelinde Ahmet Refik Altınay (1916), Çağatay Uluçay (1980; 1985), Pars Tuğlacı (1985) gibi tarihçilerin valide sultanlar, haremdeki kadınlar, cariyeler gibi sarayla ilişkili kadınlar üzerine erken dönem diyebileceğimiz araştırmaları küçük de olsa bir grup kadını görünür kılmakla birlikte kadın tarihçiliğinin şekillenişinde kayda değer bir rol oynamadı. Ancak ilginç bir şekilde kadın tarihçiliğinin önünü açan ve sıradan kadınları da görünür kılan ilk çalışmalar feminist veya kadın olmayan tarihçiler tarafından ve böyle bir amaç taşımaksızın yapıldı. Örneğin tarihçilerin pek çoğu Ronald Jennings (1975: 53–114) ve Haim Gerber'in (1988) kadı sicilleri ve hukuk üzerine araştırmalarının Osmanlı geçmişinde kadınları görünür kılan öncü çalışmalar olduğu konusunda hemfikirdir (İpşirli Arıt, 2005: 575-621; İpşirli Arıt, 2014a: 1-28). Söz konusu bu araştırmalar, kadınların kadı mahkemelerinde ve dolayısıyla toplumsal ve ekonomik hayat içinde sanıldığından çok daha aktif rol aldığını göstermiştir. Ancak ne Jennings ne de Gerber, bu çalışmalarda özel olarak kadınları görünür kılmaya yönelik bir amaç gütmüştür. Yine de çalışmaları onların amaçlarından bağımsız olarak kadınların kadı mahkemelerinde davacı, sanık, tanık olarak yer aldığını üstelik sadece Müslüman değil aynı zamanda gayrimüslim kadınların da hukuk sistemini gayet etkili şekilde kullandıklarını göstermiştir. Dolayısıyla söz konusu çalışmalar Müslüman kadınların deneyimlerinin yanı sıra gayrimüslim kadınların deneyimlerine de ışık tutmuştur. Benzer bir şekilde Donald Quataert'in (1991: 161-176; 1993) Osmanlı imalat sektörü üzerine yaptığı araştırmalar kadınların ekonomik hayatta zannedildiğinden çok daha

aktif rol aldığını göstermiştir. Kendisi feminist bir perspektif taşıyorsa da Quataert'in araştırmaları daha sonraki kuşak tarihçilerin kadınlar üzerine araştırma yapmasının zeminini hazırlamıştır. Bu çalışmalar feminist bir önceliğe sahip olmadıkları hâlde kadınların hukuk sisteminde, ekonomik hayatta ve gündelik hayatın içinde sanıldığından çok daha fazla yer aldığını gösterir. Dahası, kadınların sadece evle özdeşleştirildiği oryantalist yaklaşımın eleştirisine önemli bir katkıda bulunur.

Daha açık bir şekilde kadın tarihçiliği yapma amacını taşıyan çalışmalar özellikle II. Meşrutiyet sonrası döneme yoğunlaşmıştır. Bu çalışmalar bir yandan II. Meşrutiyet sonrası kadın hareketi ve kadın dergiciliğini incelerken bir yandan da kadınların siyasi ve toplumsal özneler olma çabasına ve tarihi biçimlendirmekteki rollerine vurgu yapmıştır. Serpil Çakır'ın öncü çalışmasının (1994) 1980 darbesi sonrası feminist hareketin ortaya çıkmasıyla aynı döneme denk düşmesi bir tesadüf değildir. Serpil Çakır'ın kitabı kadınları politik özneler olarak ele alan, onların siyasi faaliyetlerine vurgu yapan pek çok araştırma ve doktora tezi çalışmasına da ilham vermiştir (Akşit, 2010: 57-74; Demirdirek, 1993; Enis, 2013; Karaca, 2012: 269–80; Keskin, 2003; van Os, 2002: 7-14; van Os, 2011: 255-289; van Os, 2013).

Burada kadın tarihinin araştırılabilmesi için gerekli malzemeyi toplayıp biriktirmek, araştırmacılara sunmak üzere 1989'da faaliyete başlayan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi'ni de anmak gerekir. Kütüphanenin faaliyetlerine kurulduğundan bu yana “geçmişte harcanan çabaların boşa gitmemesine, büyükannelerimizin yapıp ettiklerinin ve seslerinin izinin sürülüp görünür/duyulur kılınmasına katkıda bulunurken, aslında kendimize daha özgür bir gelecek inşa etmemizin zeminini hazırlıyor; çünkü geçmişini geri almadan yeni bir gelecek yaratmamız mümkün değildir”⁵ şiarı yol göstermiştir. Bu doğrultuda Kadınların Belleği dizisinde *Aile, Hanım, Kadın, Türk Kadını, Hanımlara Mahsus Gazete, Kadın Yolu, Kadınlar Dünyası* gibi pek çok eski harflerle basılmış kadın dergisi Latin alfabesine aktarılıp yayımlanmıştır. Yine kütüphane tarafından yayımlanan bibliyografyaların kadınları, kadınların ürettiklerini görünür kılmakta önemli bir işlevi olduğu söylenebilir. Kadın Eserleri Kütüphanesi 1990'lı yıllarda feminist harekete ev sahibeliği de yapmıştır.

Gerçekten de 1990'lardan bu yana kadın tarihçiliğinde, geçmişteki kadın hikâyelerini açığa çıkarma konusunda önemli bir yol alındı. Osmanlı sultanları, cariyeler, saraylı kadınlar üzerine yapılan Betül İpşirli Argıt'ın *Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan* kitabı (2014b) ya da Eric Dursteler'in araştırması (2013) gibi daha yakın dönemde yapılan çalışmalar, erken dönem çalışmalardan farklı olarak kadın deneyimi kavramına örtük de olsa daha fazla vurgu yapıyor. Ayşe Durakbaşı (2000) ve Yaprak Zihnioğlu (2003) gibi araştırmacılar sayesinde saraylı kadınların yanı sıra, Halide Edip, Fatma Aliye, Emine Semiye gibi Osmanlı'nın önde gelen kadınları, ya da Nezihe Muhiddin gibi erken Cumhuriyetteki kadın figürleri hakkında artık çok daha fazla şey biliyoruz (Öztürkmen, 2013: 255-264). Bu çalışmalar hiç kuşkusuz kadınları Osmanlı tarihinin öznesi kılma yolunda önemli bir rol oynadı.

⁵ <http://www.kadineserleri.org/default.asp>

3.3. Toplumsal Cinsiyet Tarihçiliği ve Osmanlı Geçmişini Yeniden Yazmak

Yukarıdaki örnekler Osmanlı geçmişinde kadınların varlığını açığa çıkartmak, görünür kılmak yönünde önemli çalışmalar yapıldığını göstermektedir? Ancak toplumsal cinsiyet kavramının Osmanlı tarihini ele alırken bize yol gösterecek analitik bir kategori olduğu söylenebilir mi? Daha çok Batı tarihçiliğinde ve sosyal bilimlerinde kullanılan bu kavram Osmanlı tarihine taşındığında zorlama bir kavrama dönüşmeden iş görür mü? Toplumsal cinsiyet tarihçilerinin çalışmalarında dile getirdikleri kaygıların, sürdürdükleri tartışmaların Osmanlı tarihinde karşılığı var mıdır? Ya da toplumsal cinsiyet kavramını tarihsel araştırmaya, somut çalışmalara yansıtma nasıl mümkün olur? Başladığımız noktaya dönecek olursak toplumsal cinsiyet kavramını analitik bir yöntemle kullanan tarihçiler bu soruya araştırmaları aracılığıyla nasıl bir yanıt veriyor, tarih anlatılarını nasıl dönüştürüyor?

Toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin tarih algımızı köklü bir şekilde dönüştürme potansiyeli barındırdığını Leslie Peirce'nin Osmanlı İmparatorluğundaki hükümlerlik ilişkilerini incelediği *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* isimli çalışması üzerinden somutlaştırmak istiyorum.

Osmanlı İmparatorluğu söz konusu olduğunda imparatorluğun kuruluş, yükselme, duraklama, çöküş şeklinde bir döngüden geçip Cumhuriyet'in kurulmasıyla ortadan kalktığı genel geçer olarak kabul edilen bir bilgidir. Kuruluş ve yükseliş dönemleri güzellenirken, duraklama ve çöküş Batı medeniyetini yakalayamama ile açıklanır. Ancak gerek popüler gerek akademik tarihçilikte duraklama ve gerilemenin nedenlerinden önemli bir tanesi olarak kadınların devlet işlerine müdahale etmeye başlaması, haremde planlanıp uygulanan entrikaların devletin kudretini azaltması ve hükümlerliği yozlaştırması gösterilir. Özünde ciddi şekilde kadın düşmanı olan bu argüman, tarihsel bazı olaylara bakınca doğru gibi görünmektedir. Son yıllarda Hürrem Sultan'ın popüler kültür ürünlerine de yansıyan hikâyesi, örneğin, bu savı destekler gibidir. Hürrem Sultan, koca dünyaya hükmeden Kanuni Sultan Süleyman'ın en büyük zaafıdır. Kanuni Osmanlı devletinin şevket ve şanını dünyaya yayarken kendi hanesinde, hem de bütün teamüllere aykırı olarak nikâhına almış olduğu karısı Hürrem Sultan hem hanedanın hem de dolayısıyla devletin huzurunu bozacak, ikilikler, çatışmalar yaratacak birtakım oyunların peşine düşmüş, bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur. Üstelik sadece güncel anlatılar değil, tarihsel anlatılar da kadınların “umuru-mülk ve saltanat”a karışmasından şikâyet eder. Buna göre kadınların artan nüfuzu hanedanın huzurunu, dirliğini kaçırdığı gibi hükümlerliği zayıflatmaktadır. Hatta kadınların politik hayatta önemli bir güç kazanıp birer aktör hâline geldikleri bu dönem Osmanlı tarihinde küçültücü bir adlandırmayla “kadınlar saltanatı” (Altınay) olarak anılmış, Hürrem Sultan başta olmak üzere bütün diğer güçlü kadınlar tüm kötülüklerin anası olarak resmedilmiştir.

Kadınların politik ve kamusal gücüne ilişkin bu popüler algının yanı sıra hareme ilişkin kavrayışlarımız da büyük ölçüde harcıâlem düşüncelerle biçimlenmektedir. Harem, sınırsız bir cinselliğin mekânıdır buna göre. Haremin tam da bu şekilde resmedilişi haremdeki kadınların cinselliği bir silah olarak kullanarak padişahı ve şehzadeleri parmaklarında

oynatmalarını etkili bir açıklama hâline getirir. Peki hareme ve kadınların politik ve kamusal rollerine ilişkin bu genel geçer bakış açısı ne kadar doğrudur, ya da tarihsel gerçeklikleri ne kadar yansıtmaktadır? Kadınların politik nüfuzu buna bizzat tanık olan kaynaklarca bile eleştirildiğine göre doğru kabul edilmemeli midir? Elimizde aksini ispat edecek yeni kaynaklar olmadıkça bu bakış açısını doğru kabul etmek gerekmez mi?

Leslie Peirce, kadınların politik nüfuzunu toplumsal cinsiyet analizi yaparak ele aldığı *Harem-i Hümayun* isimli bu etkili kitabına haremın kendisini sorgulayarak başlar:

Kalıtıl bir hanedanın her hükümdarı gibi Osmanlı padişahı için de önemli bir anlam yüklü olan cinsellik asla sadece bir zevk olamazdı. Ne de olsa sonuçları –evlatlar– tahta kimin geçeceğini yani bizzat hanedanın varoluşunu etkiliyordu. Bu, gelişigüzel bir faaliyet değildi. Harem-i hümayunda cinsellik zorunlu olarak kurullarla çevrenmişti. Haremın yapısı, kısmen hükümdarın cinsel faaliyetlerinin sonuçlarını şekillendirmeyi, dolayısıyla da denetlemeyi hedefliyordu. Padişah ile haremın seçilmiş kadınları arasındaki cinsel ilişkiler, hanedanın karmaşık bir üreme politikası içinde yer alıyordu. Bu olgu harem kadınlarının baştan çıkarıcılıklarıyla sultanları esir ederek iktidar elde ettiklerine ilişkin, çok basite indirgenmiş fakat eskimek bilmeyen görüşü yalanlıyor. Aslında harem kadınlarının elindeki iktidarın, padişahın yatak odası duvarlarının çok ötelere uzanan karmaşık kaynakları vardır. (1, 2)

Bu girişte de son derece çarpıcı bir şekilde sergilendiği gibi, Peirce, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkilere değışmez ve mutlak olarak bakmaz, aksine cinsiyetler arasındaki ilişkileri de iktidar ve güç çekişmeleri ve politikanın alanı olarak kavramsallaştırır. Böyle bakıldığında ne harem sadece kadınların ve cinselliğin mekânıdır ne de kadınların kamusal ve politik alandaki varlığı şahsi hırslarından kaynaklanan bir arızı durumdur. Harem, Osmanlı sarayının, dolayısıyla Osmanlı siyasasının, organik bir parçasıdır. İktidar çatışmaları, kavgaları ya da koalisyonlarının gerçekleştirildiği farklı güç odaklarından birisidir harem. Biraz anakronik bir ifade olsa da, siyasi parti, dernek ve kurumların olmadığı erken modern dönemde harem içinde kurulan ittifaklar ya da buradan yayılan çatışmalar günümüzdeki modern siyaset kurumlarının oynadığına benzer bir rol oynamaktadır. Üstelik tarihsel incelemenin sonucu olarak Peirce bize Osmanlı hükümlanlığı içinde kaçınılmaz olarak kadın ya da erkek olmaya üstün gelen başka çıkarların söz konusu olduğunu, hiziplerin asıl olarak bu çıkarlara göre belirlendiğini, bunun da belki de en çok hanedan ailesinde yani haremde kristalize olduğunu gösterir.

Haremdeki çatışmalar sadece padişahı etkileme değil, bütün politik alan üzerinde kimin söz sahibi olup kimin olmayacağı, kimin içerilip kimin dışlanacağı, hangi kampın kazanıp hangisinin kaybedeceği üzerinedir. Haremdeki kadınlar da sadece kadın olmak ya da harem temelinde birleşen bir bütün değil, yaşlarına, doğurdukları çocuklara, farklı güç odaklarına yakınlıklarına göre farklı konumlanışlara sahiptir. Nüfuz sahibi olmak için verdikleri mücadele de erkeklerin işlerine burun sokmak değil politikanın ta kendisidir.

Bu yaklaşım kadınların kamusal görünürlüğü ve politik nüfuzu üzerine bildiklerimizi yeniden gözden geçirmemizi sağlar. Bu anlamıyla kadınların politik özneler olarak oynadıkları tarihsel roller hakkındaki bilgimizin derinleşmesine katkıda bulunur. Ancak

Peirce'nin kitabının asıl gücü Osmanlı siyasası hakkında bildiklerimizi radikal şekilde değiştirmesinde yatar. Kamusal/kamu yararına/ erkek ile özel/eve ait/kadın bölünmesinin sorgulanması Peirce'nin analizinin temel çıkış noktalarından biridir. Bu hâliyle Peirce, kadın ve erkek olmayı yukarıda işaret etmeye çalıştığım gibi sadece biyolojik cinsiyete ait özellikler gibi ele almaz, bir dizi başka kamusal/politik varsayımın temel göstergesi olarak kavramsallaştırır. Cinsiyet farklılığının bir dizi başka iktidar ilişkisinin temel simgesi olduğu şeklindeki bu kavramsallaştırma, cinselliğin haremın temel dinamiklerinden sadece bir tanesi olduğunu; Osmanlı hükümrancılığının dünyanın diğer hükümrancılıkları gibi pek çok farklı çıkar kümesi etrafında hizipleştiğini; haremın bu hiziplerin bir parçası olduğunu; kadınların bu hiziplere katılımının düzene karşı bir oyun olmadığını tam aksine bunun Osmanlı siyasasının önemli bir parçası olduğunu sergiler. Dahası toplumsal cinsiyet kavramı aracılığıyla harem ve hane politikalarına dair yaptığı analiz, toplum bilimleri ve tarihçilikte önemli bir kavramsal yer kaplayan kamusal/özel alan ayrımı üzerine yapılan tartışmalara da önemli bir katkıda bulunur. Kısacası, Osmanlı tarihçileri için popüler bilgileri sorgulama imkânı tanırken, bu konunun uzmanı olmayanlara da tarihin nasıl kavramsal bir disiplin olduğunu gösterir.

Leslie Peirce'nin çalışması Osmanlı geçmişini toplumsal cinsiyet perspektifinden yorumlayan tek çalışma değildir. Özellikle son on-on beş yılda tarihi cinsiyetlendiren pek çok benzer çalışmadan bahsetmek mümkündür. Bu çalışmalar, hukuktan, tabiyet kavramına, pek çok farklı konuyu ele almıştır. Cinsellikten hukuka, kölelikten çalışma ilişkilerine cinsiyetler arası güç ilişkilerinin toplumsal hayatın farklı alanındaki iz düşümlerini incelemiştir. Örneğin Dror Ze'evi (2006) ve Elyse Semerdjian (2008)'in çalışmaları cinsellik üzerinden toplumsal düzenin ve gücün nasıl tesis edildiğini düşünmemizi sağlar. Yine benzer şekilde Marc Baer'in (2011: 61-91) Osmanlı'daki bilinen tek recm vakası üzerine yaptığı tartışma zina kavramını tartıştığı kadar hukuk ve siyaset ilişkisini de ele alır. Madeline Zilfi'nin (2010) kölelik üzerine araştırması, köleliğin de cinsiyetlendirilmiş bir deneyim olduğunu sergiler ve bu sayede farklılık ve hiyerarşi kavramlarını tarihselleştirmemizi sağlar. Başak Tuğ (2009; 2014) ve Ruth Miller (2007: 347-375)'in araştırmaları cinsel suçlara ve kürtaja yönelik hukuki yaklaşımların değişimini araştırırken devlet ve toplum arasındaki ilişkinin dönüşümüne ve yeni hukuki öznelerin nasıl inşa edildiğine dair önemli ve yaratıcı ipuçları sunar. Özetle toplumsal cinsiyet kavramının kullanımıyla yapılan tarihsel analizler geçmişteki kadın varlığını ve kadın deneyimini görünür kılma çabasının çok ötesine geçerek geçmişe dair kurguların ta kendisini sorgular. Toplumsal cinsiyet analizi kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıklara baktığı kadar, kadınlar arasındaki sınıfsal, etnik, kültürel farklılıkları da inceler. Kadınları ya da kadınlığı bir bütün olarak değil, içindeki farklılık, hiyerarşi ve çatışmalarla ele alır.

Bitirmeden son bir kere daha kaynak konusuna değinmek istiyorum. Tarihçiler olarak niyetlerimizden bağımsız olarak araştırdığımız konuları ister istemez biraz da ulaşabildiğimiz kaynaklar belirliyor. Osmanlı tarihi söz konusu olunca resmî kaynakları okumak için Osmanlı Türkçesi okumayı bilmek temel zorunluluklardan biri olsa da Türkçenin Osmanlı toplumunda konuşulan ve yazı yazmakta kullanılan tek dil olmadığı açıktır. Dolayısıyla Osmanlı coğrafyasında kullanılan, Arapça, Yunanca, Ermenice, Kürtçe gibi dilleri bilmek elbette ulaştığımız ve incelediğimiz kaynak havuzunu genişletecektir. Yukarıda bahsettiğim kadın

dergilerinin keşfi bile tarih ufkumuzu genişletmesi açısından çok önemlidir. Ancak kaynak sorunu dillere hâkimiyetle sınırlı değildir. Farklı bir tarihçilik yeni kaynaklara ulaşmak kadar var olan kaynakları -her şeyden önce de Başbakanlık Osmanlı Arşivinin kendi içindeki bütünlüğünü- sorgulamayı gerektirir. Afsaneh Najmabadi, yukarıda andığım makalesinde kendisine yöneltilen “kadınların tarihini yazmak çok zor çünkü kadınlardan bahseden kaynaklara haiz değiliz” eleştirisini aktarır (2006). Evet, elimizdeki kaynaklar bize çoğunlukla kadınlardan bahsetmiyor. Ancak Najmabadi’nin dediği ve bütün iyi tarihçilerin de bildiği gibi tarihçilik belgelerin söyledikleri kadar söylemedikleri üzerinedir aynı zamanda. Belgelerin bahsetmemeyi tercih ettikleri, sessiz, suskun kaldıkları, anlattıkları kadar değerli kanıtlardır. Dolayısıyla kaynak problemi pratik olduğu kadar kavramsal bir sorundur. Kadınların ürettiği kaynakları gün ışığına çıkartmak elbette önemlidir ama var olan kaynaklardaki sessizlikleri, anlatılmayanları sorunsallaştırmak da o derecede önemlidir.

Günümüzde tarihçilik, belgelerin anlattıkları kadar anlatmadıklarına, göz ardı ettiklerine, dışarıda bıraktıklarına odaklanıyor. Satır aralarını okumak dediğimiz şey kimden bahsedilmediğini dile getirmeyi de içeriyor. Ama yine de kadın tarihi dediğimiz zaman sadece bir alandan ya da bir konudan bahsetmiyoruz. Kadın tarihi dediğimizde geçmişin nasıl ele alınması gerektiğine dair bir bakış açısından, bir pozisyondan bahsediyoruz. En çok da belgelerin nasıl ele alınacağı, tarihin merkezine kimin konulacağı, tarihsel dönüşümlerin nasıl kavranacağına dair bir yöntemden.

Uygulamalar

- 1)** Şimdiye kadar lise ya da üniversite düzeyinde kullanmış olduğunuz tarih ders kitaplarınızı kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifinden inceleyiniz. Bu kitaplarda yer alan kadınların ya da kadınlar tarafından üretilmiş belge ve bilgilerin bir dökümünü çıkarınız.
- 2)** Siz olsanız tarihi kadın perspektifinden nasıl anlatırdınız? Hangi konu ve olayları ele almak isterdiniz? Nasıl bir yöntem izlerdiniz?
- 3)** Kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifinden hazırlanmış bir ders kitabının taslağını çıkarınız.

Uygulama Soruları

- 1) Ders kitaplarında kadınlar ne ölçüde yer almaktadır?
- 2) Kadınların geçmişteki edimleri, ürettikleri sanatsal, kültürel, edebî ürünler, kamusal ve politik faaliyetleri tarih ders kitaplarında ne derecede anlatılmaktadır? Ders kitaplarına girebilmiş kadınlar hangileridir
- 3) Bir kadının tarihe geçebilmesi için gerekli olan kriterler nelerdir
- 4) Bu kriterler erkeklerin tarihsel varlıklarının tanınması için gerekli kriterlerle aynı mıdır?
- 5) Tarihteki kadın varlığını ilkler ve öncü kadınlarla sınırlamanın sorunları nelerdir?
- 6) Sıradan köylü, işçi kadınlar, ebeler, şifacı ve hekimeler sizce tarih ders kitaplarında neden yer almıyorlar? Bu kadınların hikâyeleri ders kitaplarında nasıl anlatılabilir?
- 7) Kadınlar arasındaki etnik, kültürel, sınıfsal farklılıklar da ders kitaplarına yansıtılabilir mi?
- 8) Kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifinden tarih incelemesi yapmak için hangi kaynaklar kullanılabilir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde kadın ve toplumsal cinsiyet tarihini tarihçiliğin bir alt disiplini olarak tanımlayacak, tarihin cinsiyetlendirilmesini sağlayacak temel yöntem, kavram ve soruları tanıdık. Tarihin kendisinin de erkek bakış açısından yazılmış olmasının getirdiği kısıtları tartıştık. Geçmişteki kadın deneyimlerini görünür kılmanın önemini yanı sıra, toplumsal cinsiyet kavramını bir analiz aracı olarak kullandığımız zaman tarihin bütünü yeniden yorumlayabileceğimizi gördük. Dolayısıyla kadın ve toplumsal cinsiyet tarihinin sadece bir alan olmadığını, geçmişin nasıl ele alınması gerektiğine dair bir yöntem, bir bakış açısı olduğunu örnekler üzerinden tartıştık.

Bölüm Soruları

- 1) Kadın ve toplumsal cinsiyet tarihinin bir akademik disiplin olarak temel soruları nelerdir?
- 2) Tarihin bir cinsiyeti var mıdır? Tarihi cinsiyetlendirmek ne demektir?
- 3) “Osmanlı kadını” ya da “Türk kadını” gibi tanımlamaların kısıtları neler olabilir?
- 4) Geçmişteki kadın varlığını ele alırken ilkimizi ilkler ve öncü kadınlarla sınırlamanın sorunları neler olabilir?
- 5) Türkiye’de işçi kadınların tarihini araştırmak için hangi kaynaklar kullanılabilir? Böyle bir inceleme yapmak için nasıl bir yöntem izlerdiniz?
- 6) Kadın tarihinin bir akademik disiplin hâline gelmesiyle ilgili aşağıdakilerden hangisi doğru değildir?
 - a) İlk dönem çalışmalar büyük ölçüde kadın biyografileriyle ilgilenmiştir.
 - b) Kadınların üretmiş oldukları kültürel eserlerin keşfi önemli rol oynamıştır.
 - c) Birinci dalga feminist hareketle aşağı yukarı eş zamanlıdır.
 - d) Üniversitelerin kurumsal desteği olmadan gerçekleşemezdi.
 - e) Ağırlıklı kadın tarihçilerce gerçekleştirilmiştir.
- 7) Aşağıdakilerden hangisi doğrudur?
 - a) Toplumsal cinsiyet tarihi erkeklerin tarihiyle ilgilenmez.
 - b) Arşivlerden yeni kaynaklar bulmadıkça kadın ve toplumsal cinsiyet tarihi yazılamaz.
 - c) Toplumsal cinsiyet tarihi çalışmaları kadınlık ve erkekliğe yüklenen anlamların değişmesini inceler.
 - d) Erkek tarihi diye bir alan olmadığına göre kadın tarihi diye bir alan da olmamalıdır.
 - e) Özel olarak kadın tarihinden bahsetmek erkeklere karşı ayrımcılıktır.

8) Aşağıdakilerden hangisi toplumsal cinsiyet kavramının işaret edeceği bir çıkarsama olamaz?

- a) Anneliğe yüklenen değerler, Orta Çağ'dan günümüze değişmiştir.
- b) Annelik en kutsal değerdir.
- c) Kapitalizmin kurulması ile aile içi ilişkiler yeni bir form almıştır.
- d) Farklı toplumlar anne ve baba olmaya farklı anlamlar yükleyebilir.
- e) Osmanlı tarihindeki aile ilişkilerini incelemek geçerli bir tarih araştırması konusudur.

I. Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi

II. Kadı sicilleri üzerine yapılan çalışmalar

III. Kadın dergilerinin keşfedilmesi

IV. Halide Edip, Nezihe Muhittin gibi kadın öncülerin hikâyelerinin araştırılması

9) Osmanlı tarihçiliğinde kadın ve toplumsal cinsiyet perspektifinin gelişmesinde yukarıdakilerden hangileri rol oynamıştır?

- a) I
- b) III, IV
- c) I, II, III
- d) I, III, IV
- e) I, II, III, IV

10) Aşağıdakilerden hangisi toplumsal cinsiyet kavramını kullanan tarihçilerin ilk dönem kadın tarihi çalışmalarına yaptığı eleştirilerden değildir?

a) Kadınların hikâyelerini yazmak önemli olsa da kadın deneyimlerinin neden ana akım tarihçilik tarafından uzun süre göz ardı edildiği yeterince sorgulanmamıştır.

b) Kadın tarihini inceleyen çalışmalar kadınlar arasındaki farklılıklara yeterince duyarlı davranmamıştır.

c) Kadın tarihiyle ilgilenen çalışmaların dili kuru ve fazla bilimseldir.

d) Kadın deneyimleri incelenirken kadınlığa yüklenen anlamlar tartışılmamıştır.

e) Kadın olma deneyimi hem tarih içinde hem de bir toplumdan diğerine değişir, dolayısıyla mutlak bir kadın tarihinden bahsedilemez.

Cevaplar: 6)d, 7)c, 8)b, 9)e, 10)c

4. TOPLUMSAL CİNSİYET VE EDEBİYAT

Yard. Doç Dr. Beyhan Uygun-Aytemiz⁶

⁶ İstanbul Arel Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 4.1. Toplumsal Cinsiyet ve Edebiyat İlişkisi
- 4.2. Virginia Woolf'tan Kate Millett'a: Erkek Yazarlar ve Kadın Temsilleri
- 4.3. Gynocriticism'den (Jino-Eleştiri) Écriture Féminine'e (Kadınsı Yazı):
“Kendilerine Özgü Bir Edebiyat”ın Arayışında

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Toplumsal cinsiyet ve edebiyat arasındaki ilişki nedir
- 2) Kadınlar erkek egemen edebiyatta nasıl temsil edilemişlerdir?
- 3) Edebiyatta bir kadın geleneği var mıdır?
- 4) Kadınların dil ve edebiyatla kurduğu ilişki nasıl biçimlenir?
- 5) Gynocriticism ne demektir?
- 6) Fransız feministlerinin edebiyat eleştirisine katkıları nelerdir?

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal cinsiyet
- Edebiyat
- Ataerkillik
- Gynocriticism
- Fransız feminizmi
- Écriture féminine

Giriş

Edebiyat, en genel anlamıyla “Olay, düşünce, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla sözlü veya yazılı olarak biçimlendirilmesi sanatı”; “sanatça, yani insanda estetik duyguyu heyecana getirecek değerde meydana getirilmiş şiir, sahne eseri, hikâye, roman, söylev gibi nazım veya nesir halindeki eserlerin hepsi” olarak tanımlanmaktadır (*Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük*). Tanımı zamana ve mekâna göre çeşitlendirilse de insan yaşamını anlamlı kılan ve insan deneyimini derinleştiren ve zenginleştiren bir uğraş olarak edebiyat kültürün önemli bileşenlerinden biridir.

4.1. Toplumsal Cinsiyet ve Edebiyat İlişkisi

19. yüzyıl sonlarıyla 20. yüzyıl başlarında etkin olan Birinci Dalga Feminizmin öncüleri konumundaki kadınlar yaşamın her alanında erkeklerle eşit haklara sahip olma talebiyle kamuoyunun gündemini belirlerken 1960'larda başlayıp 1990'lara uzanan İkinci Dalga Feminizmin sözcüleri; bireyin kadın ya da erkek olarak taşıdığı biyolojik, fizyolojik özellikleri işaret eden cinsiyet (sex) ile kültürden kültüre ve zaman içinde değişebilen, toplumsallaşmayla öğrenilen sosyo-kültürel bir kurgu olarak toplumsal cinsiyet (gender) ayrımına vurgu yapmanın yanı sıra ataerkil toplum yapılanmasını, kapitalizmi, heteronormatif sistemi eleştiren bir tavrı benimsemişlerdir. Toplumsal cinsiyet kavramının 1960'larda yaygınlaşmasıyla birlikte özellikle sosyal bilimlerde kadınların tarih, siyaset, hukuk, ekonomi, edebiyat gibi alanlardaki görünürlükleri ve etkinlikleri araştırma konusu olmuştur.

Tarih, siyaset, hukuk ve ekonomi gibi edebiyat da erkeklerin “etkin” olduğu, edebî üretimin yanı sıra edebiyat tarihçiliğinin ve eleştirmenliğinin koşullarını ve kurallarını erkeklerin belirlediği bir alan olagelmıştır. Kadınların yaşamın diğer alanlarındaki ikincil konumu edebiyat için de geçerlidir. Edebiyat tarihlerini ve antolojileri temel alan kısa bir inceleme dahi edebiyatın erkeklerin egemen olduğu bir alan olduğunu gözler önüne serecektir. Gerek Batı edebiyat geleneğini gerekse Türkçe edebiyat geleneğini merkeze alacak bir çalışmanın, araştırmacıyı ağırlıklı olarak erkeklerin yazıp insanlığa miras bıraktıkları bir yapıtlar silsilesiyle karşı karşıya bırakacağı yadsınamaz. *İlyada* ve *Odysseia*'sı ile Homeros'un açtığı yolda Sophokles, Aristophanes, Vergilius, Dante, Boccaccio, Chaucer, Shakespeare, Cervantes gibi ustaların yapıtları herhangi bir kesintiye uğramaksızın 20. yüzyılın edebî metinlerine de kaynaklık edecek biçimde James Joyce'a, William Faulkner'a vd. uzanan bir geleneği oluşturur. Edebiyatla ilgilenen herhangi bir okurun bir solukta sıralayabileceği bu erkek edebiyatçıları listesinin bir benzerini kadın yazarlar için oluşturmanın hayli zaman alacak bir uğraş olacağıysa açıktır. Benzer biçimde Yeni Türk Edebiyatının biçimlenmesinde önemli payı olan sanatçılar denildiğinde Namık Kemal, Ziya Paşa, Şinasi, Ahmet Mithat Efendi, Abdülhak Hamit, Recaizade Mahmut Ekrem gibi isimler lise düzeyinde eğitim almış herhangi biri tarafından kolaylıkla sıralanabilecekken öncü kadın yazarlarımızdan Halide Edib'in yanına Fatma Aliye Hanım, Emine Semiye Hanım gibi isimleri eklemeyi kaç kişinin başarabileceği ise tartışılır.

Erkeklerin hakim olduğu bir alan olan edebiyatta kadınlar tarih boyunca “temsil edilen” olarak konumlandırılmışlardır. *İlyada*, Akhalarla Truvalıların destansı mücadelesini yarı-tanrı Akhilleus ile Hektor üzerinden anlatırken okura savaşın, gücün, yiğitliğin yüceltildiği erkek egemen bir dünyanın kapılarını aralar ve savaşın nedeni olarak sunulan Helen, kahraman oğlu Hektor'un ölümüne tanıklık etmek durumunda kalan Hekabe, Hektor'un zamanını kadınlar dairesinde nakış işleyerek geçiren gözü yaşlı eşi Andromakhe, hatta tanrılar tanrısı Zeus'un eşi baştanrıça Hera anlatının cılız sesli gölge karakterleri olarak belirirler. Aynı biçimde *Odysseia*, kurnaz Odysseus'un tam on yıl süren eve dönüş yolcuğunu anlatır. Başkahraman maceradan maceraya atılarak dünyayı keşfetmekle ve engin bir deneyimin “özne”si olmakla meşgulken –taliplerine rağmen eşini sabırla beklediği için olsa gerek– “akıllı” ve de “uslu” eşi Penelope, Odysseus'un yokluğundaki yirmi yılı “evinde

oturup dokuma yaparak” geçirir. Üstelik babanın yokluğunda, annesinin evi âdeta işgal etmiş taliplileriyle nasıl baş edeceğini, “mülkünü” onlara karşı nasıl savunabileceğini kestiremeyen oğul Telemakhos’un dahi “had” ve “yerini” bildirebildiği bir kadın olarak. Homeros’u takip eden yazarların yapıtlarında da kadın karakterlerin bahtının değiştiğini söylemek çok da mümkün değil; ne *Kral Oedipus*’un Jocasta’sı, ne *İlahi Komedya*’nın Beatrice’si, ne *Hamlet*’in Ophelia’sı, ne *Don Quixote*’nin Dulcinea’sı, ne de Berna Moran’ın da dikkat çektiği gibi *İntibah*’ın Dilber ve hatta tüm cazibesine karşın *Mehpeyker*’i, *Felâtin Bey’le Rakım Efendi*’nin Canan’ı, *Sergüzeşt*’in Dilber’i (Moran, 1994: 232) yapıtlara içkin erkek egemen dünyanın kodlarını kırıp seslerini duyurabilmişlerdir. Kadının, erkek yazınında dışarıda bırakılan, özel alana hapsedilen ve erkeklerin uygun gördüğü imgelerle temsil edilen bir “öteki” olarak konumlandırıldığı gözlemlenir.

Edebiyat geleneği içinde kadınların yazar, okur ve “temsil edilen” olarak konumlarını saptayabilmek için yanıtlanması gereken sorular şöyle sıralanabilir: “İnsanlığın en eski etkinlik alanlarından biri olan edebiyatta kadınların yeri, konumu nedir? Kadınlar edebiyat metinlerinde nasıl temsil edilegelmişlerdir? Kadınlar edebî üretime, edebiyat tarihi ve edebiyat eleştirisi alanlarına ne gibi katkılarda bulunmuşlardır? Kadınlar ve erkekler nasıl okur ve nasıl yazarlar? Edebiyat metnini bir erkek ile bir kadın aynı biçimde mi yorumlarlar? Kadınlar dili erkeklerden farklı mı kullanırlar? Edebiyatta bir kadın geleneğinden söz edilebilir mi? Cinsiyet ile yaratıcı süreçler arasında nasıl bir ilişki vardır?” Bu ve benzeri soruları yanıtlamaya yönelik olarak özellikle Amerika, Fransa ve İngiltere’de feminist edebiyat araştırmacılarının yaptığı çalışmalar gerek edebiyat tarihinin yeniden yazılmasını gerekse kadınların edebiyat tarihi içindeki yerlerinin berraklaşmasını sağlamaya yönelik önemli adımların atılmasını olanaklı kılmıştır. Jale Parla, “Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?” başlıklı makalesinde 20. yüzyıl başından itibaren Yeni Eleştiri, Rus Biçimciliği ve Yapısalcılık gibi eleştirel akımların edebî metni oluşturan tarihsel ve toplumsal art alanı tümüyle göz ardı ettiklerini; bu bağlamda Marksist eleştirinin önde gelen kuramcılarında Lukacs’a savaş açtıklarını; Fredric Jameson, Terry Eagleton gibi Marksist eleştirmenlerin edebiyat eleştirisinin disiplinler arası olması gerektiğini savunmak durumunda kaldıklarını ve bu tartışmaların edebiyat eleştirisinin gündemini belirlediği bir süreçte feminist eleştirinin “yeni bir analitik kategori” kullanmayı önerdiğini belirtir (Parla, 2004: 18-19). Feminist eleştirinin edebiyat eleştirisi alanına yaptığı katkıları şu cümleleriyle özetler:

Edebiyat eleştirisinin tarihsel ve toplumsal koşulları göz ardı edemeyeceği; yazın metninin tarihî ve ideolojik konumuyla ilişkisinin kavranmasının o metnin okunması, incelenmesi, değerlendirilmesi, yorumlanması için kaçınılmaz olduğu; biçimle içeriğin ayırt edilemezliği, feminist eleştiri geleneği ve bu geleneğin getirdiği analitik ölçütler sayesinde tartışılmaz bir biçimde kanıtlandı. Çünkü feminist eleştiri, kendisine dek hiçbir edebî yaklaşımın metodolojisine dahil etmeyi akıl etmediği bir analitik araç kullandı: Kültürel olarak belirlenen cinsiyet. Değişik feminist yaklaşımlar, kâh kültürel olarak belirlenmiş kadın, kâh kültürel olarak belirlenmiş erkek rolleri ve bu rollerin edebiyat metnindeki izleri üzerinde durdular[...] [...F]eminist eleştiri yeniden okuduğu her metne tarihî ve toplumsal bir boyut, disiplinlerarası bir kapsam ve en önemlisi yeni yorumlar kazandırdı. (Parla, 2004: 19-20)

4.2. Virginia Woolf'tan Kate Millett'a: Erkek Yazarlar ve Kadın Temsilleri

Kadınların edebî gelenek içindeki yerlerinin, edebî geleneğe yaptıkları katkının, bu katkının niteliği ile niceliğinin feminist hareketle birlikte, özellikle de İkinci Dalga Feminizmin etkisiyle 1960'larda tartışmaya açıldığı söylenebilir. İçinde yaşadığımız erkek egemen kültürün kadınlara ve erkeklere dayattığı toplumsal cinsiyet rollerinin, hegemonik ilişki biçimlerinin edebiyat metinlerinde nasıl yansıtıldığı, yeniden üretildiği, desteklendiği ve sorgulandığı feminist edebiyat eleştirmenlerinin ilgilendiği temel meselelerden bazılarıdır. George Eliot, Mary Wollstonecraft gibi öncülerin katkılarını da göz ardı etmemek koşuluyla kadınların edebiyat alanındaki ikincil konumlarını ve bu ikincilliğin nedenlerini irdeleyen ilk modernist metnin İngiliz Edebiyatının önemli kalemlerinden Virginia Woolf (1882-1941)'un 1929 yılında yayımlanan *Kendine Ait Bir Oda (A Room of One's Own)* başlıklı yapıtı olduğu söylenebilir.

1928 yılında kadınlar ve kurmaca yazın konusunda bir dizi konuşma yapmak için Newnham ve Girton'a davet edilen Woolf, kadınlar için kurulmuş bu okullarda yaptığı konuşmaların genişletilmesiyle ortaya çıkan bir yapıt olan *Kendine Ait Bir Oda*'da kadının edebiyat dünyasında kendine yer edinebilmesinin koşullarını tartışmaya açar. Kadınlar ve kurmaca yazın konusunda konuşma yapmak üzere davet alan anlatıcı, Oxbridge'deki (Oxford ve Cambridge'e gönderme yapan düşsel bir üniversite) bir nehrin kıyısına oturup konu üzerine düşünmeye başlar; ancak bir süre sonra "kendi[n]i çimenlerin üzerinde aşırı bir hızla yürü[rken] bul[ur]". "Yüzünde dehşet ve öfke ifadesi" bulunan bir kilise görevlisinin yolunu kesmesi üzerine çimenler üzerinde yürümenin yalnızca öğretim üyeleri ile üniversite öğrencilerine tanınmış bir hak olduğunu ve kendisinin "bir kadın", dolayısıyla böylesi bir haktan mahrum olduğunu, "yeri[nin] çakıllı patika" olduğunu anımsar (Woolf, 1992: 8). Oxbridge üzerine düşünmeye başlayan anlatıcının aklına Charles Lamb, onun Oxbridge ziyareti ve Milton'ın "şiiirlerinden birinin elyazması üzerine" yazdığı deneme gelir. Bu elyazmasının sadece birkaç yüz metre ötedeki kitaplıkta saklı olduğunu düşününce yönünü oraya çeviren anlatıcının karşısına bu defa da siyah cüppeli bir görevli dikilerek "hanımların ancak bir fakülteli eşliğinde ya da bir tavsiye mektubu ile kitaplığa kabul edilebileceklerini üzüntüyle belirt[ir]" (Woolf, 1992: 10). Anlatıcının yüzüne eğitim kurumlarının ve kütüphanelerin kapılarının böylesine kapanıyor oluşu, toplumun bir yarısına sağlanan eğitim, mülk edinme, oy kullanma, ekonomik bağımsızlık gibi olanakların "öteki" yarısından tarih boyunca sadece kadın oldukları için esirgeniyor oluşunun anlatının şimdiki zamanındaki izdüşümüdür. Akademiden, eğitimden, kültür ve sanattan uzak tutulmuş, özel alana kapatılarak ev işi ve çocuk bakımı gibi işlerle meşgul olmaya zorlanmış, yaşamdaki gayesi mutlu bir yuvanın inşasına ve çocuk yetiştirmeye endekslenmiş kadınların kurmaca yazınla ilişkilerinin verili koşullar dâhilinde bir erkeğinkiyle aynı olmasını beklemenin anlamsızlığını anlatının hemen başındaki bu iki "sıradan" engellenmeyle ortaya koyan Woolf'un ustalıklı kurgusu; tarih boyunca böylesi engellenmelere maruz kalmış bir grubun edebiyata katkısının ne ölçüde olanaklı olduğunu okurun da sorgulamaya başlamasını olanaklı kılar. Yazar, tarih boyunca Oxbridge ve benzeri eğitim kurumlarına aktarılan –para, hibe edilen toprak gibi– kaynakların ve bu kurumlarda eğitim gören ve görev yapan erkeklere sağlanan –sunulan

yemeğin niteliği ve niceliği gibi son derece basit görünenleri de dâhil– olanakların bir cinsin ötekine üstünlüğünün temel belirleyicileri olduğunu dikkatlere sunar.

“[Y]azı yazmak isteyen bir kadının parası ve kendine ait bir odası olması gerektiğini” (Woolf, 1992: 6) söyleyen Woolf, kadının yazınsal etkinlikte bulunabilmesinin koşullarını belirler. Ataerkil toplumsal yapılanmanın bir erkeğe sunduğu olanaklarla bir kadına sundukları arasındaki derin uçuruma dikkat çeken yazar; erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizliklerin, kadınların ekonomik bağımlılıklarının, onların edebiyat alanındaki ikincil konumlarının da nedeni olduğu fikrini ustaca kurgulanmış metninde verdiği örnekler aracılığıyla somutlar. Shakespeare gibi bir dehanın kendisiyle aynı zihinsel kapasite ve yaratıcı güce sahip Judith adında bir kızkardeşi olsaydı Judith’in benzer tarihsel, ekonomik ve toplumsal koşullarda nasıl bir yaşam deneyiminin öznesi olacağı sorusundan yola çıkarak okurunu çarpıcı bir öyküyle karşı karşıya bırakır. “[B]ir kadının Shakespeare’in çağında Shakespeare’in oyunlarını yazmış olabilmesi her yönüyle ve tümüyle olanaksızdı. Gerçek verilere ulaşmak olağanüstü güç olduğundan, izin verin, düş gücümü harekete geçirip Shakespeare’in Judith adında son derece yetenekli bir kızkardeşi olmuş olsaydı neler olurdu diye şöyle bir tahmin yürütmeye çalışayım.” cümleleriyle Judith’in öyküsünü kurgulamaya başlayan anlatıcı; toplumun ağabey Shakespeare’e tanıdığı eğitim görme, özgürce seyahat edebilme, –saray da dâhil olmak üzere– farklı çevrelere girme yoluyla yaşam deneyimini zenginleştirebilme ve yaşamını kazanabilme gibi olanakların tümünden yoksun bırakılan Judith’in “aynı ölçüde maceracı, aynı ölçüde yaratıcı[...] ve dünyayı tanımak için aynı ölçüde” arzulu, üstelik de olağanüstü yetenekli olmasına karşın ağabeyinden çok farklı bir yaşam sürdürmek durumunda olduğuna dikkat çeker (Woolf, 1992: 54). Bir erkek olarak Shakespeare’e sağlanan olanakların tümünden yine sadece kadın olarak dünyaya geldiği için yoksun bırakılan Judith; ne ağabeyi gibi bir eğitim alabilir, ne Latince öğrenebilir ne de Ovid, Virgil ya da Horace okuyabilir. Anne ve babasının kitap ya da kalem kâğıtla oyalanmak yerine çorap yamamak ve pişen yemeğe bakmak yönündeki telkinleriyle büyüyen Judith, gizlice karaladığı satırları özenle saklamak ya da yakmak zorunda kalır. Babasının onu arzusu dışında bir yün tüccarıyla evlendirmeye kalkması üzerine birkaç parça eşyasını bir çıkına koyup evden kaçarak Londra’ya gider. Ancak ne bir tiyatrodaki oyuncu olarak iş bulabilir ne de sanatıyla ilgili eğitim görebilir. Kendisine acıyan oyuncu menajer Nick Green’den hamile kalan genç kadın sonunda canına kıymak zorunda kalır (Woolf, 1992: 54-56).

Shakespeare’in döneminde bir kadın onun dehasına sahip olmuş olsaydı, sanırım öyküsü böyle yazılırdı. Ama [...] Shakespeare’in döneminde bir kadının Shakespeare’in dehasına sahip olması düşünülemez. Çünkü Shakespeare’inki gibi bir deha köle gibi çalışan, hiç eğitim görmemiş ve hizmet sunmakla yükümlü insanlar arasında doğmaz. İngiltere’de Saksonlar ve Bretonlar arasında doğmamıştı. Günümüzde işçi sınıfı arasında da doğmuyor. Öyleyse nasıl olup da, [...] çocukluktan çıkmadan iş görmeye başlayan, anne ve babaları tarafından buna zorlanan ve yasa ile geleneğin tüm gücüyle bundan sorumlu tutulan kadınlar arasında doğsun ki? (Woolf, 1992: 56)

Maddi koşulların, yaşam deneyiminin niteliği kadar yaratıcı süreci de belirleyen doğasını böylelikle vurgulayan Woolf; fiziksel koşulların sanatçının yaratıcılığı üzerindeki

etkisini Brontë kardeşlerin yaşamından da örnekler getirerek, onların metinlerini ne kadar zorlu koşullar altında kaleme aldıklarını okurun dikkatine sunarak bir kez daha somutlar.

Kişi bir an için Charlotte Brontë yılda üç yüz pounda sahip olsaydı –ama düşüncesiz kadın, romanlarının yayın hakkını hemencecik bin beş yüze satıvermişti– o yoğun yaşanan yerler, kentler ve hareketli dünyayla ilgili daha çok şey bilseydi; daha çok değişik kişiyle tanışıp kendi cinsinden olanlarla daha çok ilişkiye girebilseydi ve sahip olduğundan daha çok deneyimli olsaydı ne olurdu diye düşünmekten kendini alamıyor. O, sözcükleriyle yalnızca bir romancı olarak kendininkilere değil, ama kendi cinsinin o dönemdeki eksikliklerine de parmak basıyor. Uzaktaki çayirlara bakarak tek başına kurulan düşlerle kendini harcamamış, deneyim, ilişki ve gezme hakları kendisine tanınmış olsaydı, dehasının bundan ne büyük ölçüde yararlanacağını herkesten daha iyi biliyordu. (Woolf, 1992: 80)

Edebiyat üretimini etkileyen özel alan, ekonomik bağımsızlık, boş zaman gibi toplumsal ve maddi koşulları ve kadınların bu olanaklardan yoksun bırakılışının onları “kendilerine ait bir edebiyat”tan yüzyıllar boyunca yoksun bırakışını incelikli üslubuyla irdelediği yapıtıyla Woolf 20. yüzyıl feminist düşünce tarihinde önemli bir yer kazanmıştır.

1950’lerden itibaren kurmaca ve kurmaca dışı metinlerin toplumsal cinsiyetin inşasında ve yeniden üretiminde, kurulu düzenin sürdürülmesinde önemli bir rol oynadığını ortaya koyan bir eleştirmenler kuşağı feminist eleştirinin önünü açmıştır. Bu bağlamda Simone de Beauvoir’ın *Kadın İkinci Cins*’i (1949), Kate Millett’ın *Cinsel Politika*’sı (1970), Betty Friedan’ın *The Feminine Mystique (Kadınlığın Gizemi)*’i (1963) ve Germaine Greer’in *Female Eunuch (İğdiş Edilmiş Kadın)*’ı (1971) önemli metinlerdir. Gerek de Beauvoir gerekse Millett; biyolojik, psikanalitik ve Marksist kuramların kadına bakışlarını tartışarak ataerkilliğin kendini nasıl inşa ettiğini saptamanın yanı sıra özellikle erkeklerin kaleme aldığı edebî metinlerde kadınların ve kadın-erkek ilişkilerinin nasıl temsil edildiğini sorunsallaştırmışlardır. Friedan ve Greer ise ataerki yapının inşa ettiği kadın stereotiplerinin özellikle popüler kültür aracılığıyla kadınlara nasıl dayatıldığını ve kadının toplumsal inşasının bu yolla nasıl yeniden üretildiğini irdelemişlerdir.

İkinci Dalga Feminist Hareketin önde gelen isimlerinden Simone de Beauvoir’ın *Genç Kızlık Çağı, Evlilik Çağı ve Bağımsızlığa Doğru* alt başlıklarını taşıyan üç ciltlik *Kadın İkinci Cins* adlı yapıtı “kadın konusunda biyolojinin, ruhçözümlemesinin, tarihsel maddeciliğin görüşlerini ele alıp tartış[makla]” (de Beauvoir, 1993a: 32) kalmaz edebî metinlerin kadının “öteki” olarak inşasına nasıl katkıda bulunduğunu da irdeler. Kadınlıkla erkek arasındaki fiziksel farklılıkların kadının toplumdaki ikincil konumunun nedeni olup olamayacağını ve kadının bir “öteki” olarak nasıl kurgulandığını sorgulayan de Beauvoir, kadınlıkla erkeğin biyolojik açıdan farklı olduklarını ancak bu farklılığın ancak ve “ancak toplumsal düzenlemelerle anlam” kazandığını söyler (Humm, 2002: 66). Erkek egemen toplum erkeği norm olarak kabul ederken kadını hep “erkeğe göre” tanımlamış, erkek akıl, güç, kültür gibi kavramlarla özdeşleştirilirken kadın, duygu, zayıflık, doğa ile özdeş kılınmıştır.

[K]adın, erkek neye karar verse odur; bu yüzden de ona, erkeğe özellikle cinsel yanı ağır basan bir varlık gibi gözüktüğünü belirtmek üzere “dişi” sıfatı verilir: erkek için kadın

tepeden tırnağa cinselliktir, erkek için öyle olduğuna göre de, bu onun mutlak değeridir. O, kendine göre değil, erkeğe göre belirlenip ayrılmaktadır; özsel (temel) varlığın karşısındaki özsel olmayan varlıktır. Erkek Özne'dir, Mutlak Varlık'tır[;] kadınsa Öteki Cins'tir. (de Beauvoir, 1993a: 17)

De Beauvoir, kadının “öteki”leştirilişinin tarihini maddi ve düşünsel boyutlarıyla araştırırken kadının yalnızca politika, ekonomi gibi alanlarda değil sanat ve edebiyat gibi üst-yapı kurumlarında da ikincil konumda olduğunu belirtmiş; Breton, D. H. Lawrence, Stendhal gibi yazarların metinlerini çözümleyerek, edebiyatın kadının susturulmasına, dışlanmasına, “öteki” olarak kurgulanmasına yaptığı katkıları saptamıştır.

İkinci Dalga Feminizmin en çarpıcı metinlerinden biri olan Kate Millett'in *Cinsel Politika*'sı ataerkil sistemin yaşamın tüm alanlarına nasıl sindiğini, varlığını sürdürebilmesinin nedenlerini ve cinsiyetçi ideolojilerin edebiyattaki yansımalarını çok boyutlu bir biçimde irdeler. Millett, yapıtın “Cinsel Politika Kuramı” adını taşıyan ikinci bölümünde “cinsel politika” kavramıyla kastedileni şöyle açıklar:

“Cinsel politika” terimini ortaya atarken, önce “Cinsler arasındaki ilişki politika ışığında incelenebilir mi?” sorusunun sorulması kaçınılmaz olur. Buna verilecek yanıt politikanın nasıl tanımlandığına bağlıdır. [...] Biz “politika” derken, güçlülük temeline dayanan ilişkilerden, bir grup insanın bir başka grup tarafından yönetildiği düzenlerden söz edeceğiz. [...]

“Ataerkillik kuramı üzerine notlar” olarak tanımlayabileceğimiz ve şimdi okuyacağınız bu taslak, cinselliğin politik nitelik taşıyan bir sınıflama olduğunu kanıtlamaya çalışacaktır. [...]

Cinslerden söz ederken “politika” teriminin kullanılışındaki neden, bu sözcüğün, cinslerin gerek geçmişteki gerekse bugünkü durumlarının gerçek yapısını en uygun biçimde belirlemesidir. (Millett, 1987: 44-45)

Ataerkil yapılanmayı “nüfusun kadın olan yarısının, erkek olan yarısı tarafından denetlendiği [bir] yönetim biçimi” (Millett, 1987: 47) olarak tanımlayan Millet; ataerkil toplumsal düzenin “inceleme konusu yapılmayan ve hatta farkına bile varılmayan [...] özelliğinin], erkeklerin kadınlara egemenliğini doğuştan hak kazanılmış bir üstünlük” olarak sunması olduğunu ve “[bu] düzen[in] her türlü ırk ayrımından, sınıf bölünmesinden daha kesin, daha katı ve daha süreli” olduğunu söyler (Millett, 1987: 46-47). Bu toplumsal yapı dâhilinde “erkeklik ve kadınlık”ın, cinsler arası hegemonik ilişkilerin nasıl inşa edildiğini ve kuşaktan kuşağa aktarıldığını tartışırken tıpkı Simone de Beauvoir gibi psikanaliz ve Marksizmle hesaplama gereği duymanın yanı sıra edebî metinlerde kadının nasıl kurgulandığını, ikili ilişkilerdeki güç dengelerinin nasıl temsil edildiğini de sorgular. Cinselliğin, cinsiyetler arası güç ilişkilerinin en çok görünürlük kazandığı alanlardan biri olduğuna dikkat çeken Millett; D. H. Lawrence, Henry Miller, Norman Mailer, Jean Genet'in yapıtlarının ayrıntılı okumalarını yaparak söz konusu yazarların yapıtlarındaki kadın ve erkek temsillerine odaklanır. Böylelikle cinsel politikanın edebiyata nasıl sızdığını ve kadınların

edebî metinlerde nasıl ötekileştirildiğini, susturulduğunu, cinsel nesnelere olarak hangi yollarla aşağılandığını örnekler.

Ataerkil sistemin önemli aygıtlarından biri olarak evlilik erkeğin mutlak egemenliği üzerine kurulmuş, kadını ve çocukları ona tabi kılan bir sistemdir ve kadının kendini gerçekleştirmesinin önündeki en büyük engellerden biri olarak görülür. Gerek Kate Millet gerekse Simone de Beauvoir evlilik yapılanmasının içine sıkışmış kadınların yaşamlarına gerçek hayattan ve edebiyattan çeşitli örnekler getirerek bu kurumun kadını öteki / ikincil konumda tutmak için geliştirdiği pratikleri eleştirirler. De Beauvoir “[e]vlilik, erkeğin keyfi sömürgenliğini körükler: boyunduruk altına alma eğilimi en yaygın, en karşı konmaz eğilimdir; çocuğu kadına, kadını kocaya teslim etmek, yeryüzüne zorbalık tohumu ekmektir” (de Beauvoir, 1993a: 81) sözcükleriyle lanetlediği “[e]vliliğin geleneksel biçimi[nin] yavaş yavaş değiş[tiğini]” “[a]ncak ekonomik sorumluluk erkekte olduğu sürece” “soyut haklar açısından” sezilen eşitliğin “bir yanlısı olmaktan öteye gideme[yeceğini]” (de Beauvoir, 1993a: 107) söyler.

Kadın ve edebiyat ilişkisini tartışmaya açan bu ilk dönem yapıtları, özellikle erkek yazarların kaleme aldığı metinlerde kadınların nasıl temsil edildiğine ve ataerkil toplum yapısının devamlılığını sağlamaya da önemli katkısı olan evdeki melek/şeytan, zambak/gül gibi kadın stereotiplerinin yazardan yazara nasıl bir süreklilik gösterdiğine dikkat çeker. Kadınlar erkek egemen edebiyat dünyasında, temsil edilen suskun ötekiler olmaya mahkûm bir sınıf olarak belirirler.

4.3. Gynocriticism’den (Jino-Eleştiri) Écriture Féminine’e (Kadın Yazı): “Kendilerine Özgü Bir Edebiyat”ın Arayışında

Kadınların edebiyat dünyasındaki suskunluğunun tarihin hangi aşamasında kırıldığına, kadının sesinin edebî metinlerde ne zaman duyulmaya başladığına, bu sesin ataerkil edebiyat geleneğiyle olan ilişkisinin niteliğine, kadın edebiyat geleneğinin dönemlerine odaklanan çalışmalar 1970’lerde görünürlük kazanmaya başlayacaktır. Bu dönemin dikkat çeken metinlerinden birkaçı Elaine Showalter’a ait *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing* (Kendilerine Özgü bir Edebiyat: Brontë’den Lessing’e İngiliz Kadın Romancılar) (1977), Ellen Moers’e ait *Literary Women* (Edebi/yatçı Kadınlar) (1977) ve Sandra Gilbert ve Susan Gubar’a ait kapsamlı bir çalışma olan *The Madwoman in the Attic* (Tavanarasındaki Çılgın Kadın) (1979)’tir.

“Kadınların edebiyatta varlık göstermeye başlamaları kadının sesinin duyulmasını olanaklı kılar mı, kadınların kendilerine özgü bir edebî gelenekleri var mıdır, kadın yazarların ortak temalarından, anlatı tekniklerinden, dil kullanımlarından bahsedilebilir mi?” gibi soruların gündeme geldiği bu süreçte alanın öncü isimlerinden Elaine Showalter, *A Literature of Their Own*’da İngiliz Edebiyatının 19. ve 20. yüzyılına irdeler ve kadın romancıların bu tarihsel aralıkta kendilerine has bir edebiyatı inşa etme konusunda karşılaştıkları güçlükleri dikkat çeker. Showalter, *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde çevirisi de yer alan “The Female Tradition” (Edebiyatta Kadın Geleneği) adlı

yazısında, ki bu onun *A Literature of Their Own* adlı yapıtının önsözüdür, kadınların edebî geleneğini üç evrede ele alır. “[İ]lk kez erkek takma adlarının kullanılmaya başlandığı 1840’lardan George Eliot’un öldüğü 1880 yılına kadarki dönemi Dişil evre; 1880’den 1920’ye, yani kadınların oy verme hakkını kazanmalarına kadarki dönemi Feminist evre; 1920’den günümüze kadar gelen ve yeni bir özbilincin kazanıldığı 1960’lı yıllarda başlayan dönemi de içeren süreyi Kadın evresi olarak tanıml[ar]” (Showalter, t.y.: 171). Bu evrelerden ilkinde kadın yazarlar egemen edebî geleneğin yöntemlerini “taklit” eder, yerleşik değerlerini “içselleştirir”; ikincisinde yöntem ve değerleri “protesto” etmenin yanı sıra kendi “hak ve değerlerini[...] savun[ur]”; üçüncüsünde ise özerkliğe adım atarak kendini keşfetmeye, “kimlik arayışı[na]”yönürler (Showalter, t.y.: 170-171). Showalter ayrıca 1978 yılında kadın yazını, kadınların ürettikleri edebî metinleri, kadın yazarlar arasındaki ve kadın yazarlarla erkek yazarlar arasındaki metinler arası ilişkileri feminist bir bilinçle irdelemeye yönelik çabaları adlandırmak için “gynocriticism” (jino-eleştiri) terimini önerir. Gynocriticism, yazma etkinliğinin toplumsal cinsiyetçe belirlendiği ve kadın yazınının her zaman “bitextual”, yani hem dişil hem de eril edebî gelenekle diyalog içinde, olduğu savından yola çıkar (Showalter, 1990: 189-191).

Ellen Moers, *Literary Women*’da ele aldığı Christina Rossetti, Mary Shelley, George Eliot, Emily Dickinson gibi kadın yazarların yapıtlarında “yer alan imgeler ve temalarla yazarların biyografi[leri]” arasındaki ilişkileri ve kadın yazarların birbiriyle olan ilişkiselliğini psikanalizin verileriyle çözümlerken Sandra Gilbert ve Susan Gubar, kapsamlı bir çalışma olan *The Madwoman in the Attic*’te “Moers’in modelini geliştirmiş[ler]” (Humm, 2002: 178) ve Harold Bloom’un “etkilenme endişesi” kuramını 19. yüzyılın kadın yazarlarının ataerkil edebî gelenek içinde yaşadıkları endişeleri açığa çıkarmak için feminist bir perspektifle yorumlamışlardır. Kadını yüzyıllar boyunca edebiyatın dışında bırakan ya da kendi arzu ettiği biçimde temsil eden erkeklerin kaleme aldığı edebiyat metinlerindeki kadın imgelerinin – melek ve onun karşıtı olan canavar gibi– kadın yazar ve yazdıkları üzerindeki etkilerini tartışan Gilbert ve Gubar; erkek yazarların, melek ve canavar imgeleriyle birlikte edilgen, mazoşist ve fedakâr kadın imgelerini, gerek metinlerinde yarattıkları kadınları gerekse kadın yazarlar da dâhil bütün kadınları kontrol etmek amacıyla kullandıklarını ileri sürerler. Kadın yazarların çoğu, yazınsal bir gelenekten yoksun olarak ortaya çıktıkları dönemde, erkek egemen edebiyat dünyasında kendilerini kabul ettirebilmek amacıyla erkeklerin kurdukları kadın imgelerini eserlerinde yeniden yaratmışlardır.

Dönemin eleştirmenleri yalnızca kadın edebiyat geleneğini ortaya çıkarma çabasıyla yetinmemişler, feminist edebiyat eleştirisi geleneğinin nasıl oluşturulabileceğini tartışmaya açan metinler de üretmişlerdir. Bu bağlamda kaleme alınan Elaine Showalter’a ait “Toward a Feminist Poetics” (Feminist Bir Poetikaya Doğru) ve “Feminist Criticism in the Wilderness” (Yabanda Feminist Eleştiri), Sandra M. Gilbert’a ait “What Do Feminist Critics Want? A Postcard from the Volcano” (Feminist Eleştirmenler ne İstiyor? Yanardağdan bir Kartpostal), Annette Kolodny’e ait “A Map for Rereading: Gender and Interpretation of Literary Texts” (Yeniden Okuma için Bir Kılavuz: Toplumsal Cinsiyet ve Edebî Metinlerin Yorumu) ve “Dancing Through the Minefield: Some Observations on the Theory, Practice, and Politics of a Feminist Literary Criticism” (Mayın Tarlasında Dans Etmek: Feminist Bir Edebiyat

Eleştirisinin Teori, Pratik ve Politikası Üzerine Bazı Gözlemler) gibi metinler gerek kadın yazarların anlatı stratejilerini, dille, ataerkil edebî gelenekle ve birbirleriyle kurdukları ilişkiyi tartışarak feminist edebiyat eleştirisinde benimsenebilecek yöntemleri ve araştırma konularını gerekse feminist bir bilinçle ve kadın olarak okumanın olanakları kadar handikaplarını da sorunsallaştırırlar. Erkek eleştirmenlerin, ataerkil toplumun kendilerine sunduğu olanaklardan faydalanmış ve kadınların “ötekileştirilenler” olarak deneyimlediklerinden ve bu deneyimler aracılığıyla oluşturdukları ortak bilinçten uzak kalmış kişiler olarak, kadın yazarların yapıtlarını bir kadının okuduğu biçimde okuyup okuyamayacağı da tartışmaya açılan temel meselelerden biridir.

Yine 1970’li yıllarda Fransa’da edebî gelenek içinde dişil dilin bastırıldığına inanan Julia Kristeva, Luce Irigaray, Hélène Cixous ve Monique Wittig gibi eleştirmenler odağına dil meselesini konumlandıkları bir perspektif geliştirdiler. Lacan, Derrida gibi kuramcılardan esinle ve psikanaliz, dilbilim, yapısökümcülüğün verileriyle kadının patriarkal dille ilişkisini sorunsallaştıran bu isimler için amaç; erkek yazınındaki kadın imgelerini, kadınlara özgü edebî geleneği ortaya çıkarmaya odaklanan kuramcıların aksine “kadınlığın, (biyolojik anlamda) kadın söylemiyle bağıntısını, kadına özgü söylemin özelliklerini belirlemektir”. “Erkeğin üstün ve merkez olduğu varsayımına dayanan” Batı kültüründe erkeğin bu konumu yalnızca din ve felsefe değil, dil aracılığıyla da desteklenmektedir (Moran, 1994: 237). Batı kültürünün phallogocentric –logocentric (sözmerkezli) ve phallogocentric (fallus-merkezli) terimlerinin birleştirilmesiyle oluşmuş bir kavram– olduğunu söyleyen Derrida’dan esinle erkek egemenliğini yaratan ve pekiştiren dilin “kadınlığa dayanan bir dil, bir écriture féminine” ile (Moran, 1994: 237) kırılması gerektiğini savunan Fransız feministleri bu dilin kaynağı olarak kadın bedenine vurgu yaparlar. Örneğin, Hélène Cixous “The Laugh of the Medusa” (Medusa’nın Gülüşü)da kadınların bedenlerinden olduğu gibi yazıdan da sürüldüklerini ve “kadının kendi benini yazması”, “metne kendini koyması gerek[tiğini]” (çeviri bana ait) söyler (Cixous, 1976: 875). Fransız feministleri; Derrida’nın dikkat çektiği, dilde var olan erkek-kadın, kültür-doğa, ruh-beden gibi birinci terimin olumlu, ikinci teriminse olumsuzu işaret ettiği ikili karşıtlıklar sisteminin altını oyan, “yenilikçi”, “dil kurallarına aldırmayan”, alışılmış söz dizimi mantığını altüst eden bu dilin S. Mallarmé, J. Joyce, A. Artaud gibi erkek yazarlarda da görülebileceğini vurgularlar (Moran, 1994: 239-240).

Sonuç

1960’lı yıllarda canlanan feminist hareketin edebiyat alanına da yansımaları sonucu Marksizm, psikanaliz, dilbilim gibi çeşitli alanlarla da ilişki kuran feminist eleştiri geleneği disiplinler arası, çoğulcu yapısıyla erkek egemen edebiyat geleneğinin yarattığı ve yaygınlaştırdığı kadın ve erkek imgelerini çözümlenemeye kalmadı; kadınların edebiyat tarihi içindeki yerlerinin, edebî gelenekle kurdukları ilişkinin saptanması ve kadına özgü edebî geleneğin ortaya çıkarılması yönünde önemli adımlar atılmasını da sağladı. Burada ele alınanlar dışında Siyah, lezbiyen ve Üçüncü Dünya feministlerinin de edebiyat-kadın ilişkisinin farklı boyutlarının tartışılmasına önemli katkıları oldu. Günümüzde, özellikle 1980’lerin sonlarından itibaren toplumsal cinsiyet çalışmalarının yaygınlaşmasıyla birlikte

edebî metinlerdeki farklı kadın ve kadınlıkların yanı sıra farklı erkek ve erkekliklerin temsiline de odaklanan feminist eleştirinin kadının yazar, okur, temsil eden / edilen olarak edebî yolculuğunun görünür kılınmasına yönelik çabaları sürmektedir.

Uygulamalar

1) Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Nihat Sami Banarlı'nın *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na yayımlanan *Türk Edebiyatı Tarihi 1-4* gibi edebiyat tarihlerinde yer alan kadın yazarların erkek yazarlara oranını araştırınız.

2) Kadınların erkek yazarların (ör. Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâtn Bey'le Râkım Efendi*'si) ve kadın yazarların (ör. Halide Edib-Adıvar'ın *Handan*'ı) metinlerinde nasıl temsil edildiğini sorgulayınız.

3) Türk edebiyatında kadın yazarların yerini saptayınız.

Uygulama Soruları

- 1) İncelediğiniz yapıtlarda kadın yazarların erkek yazarlara oranı nedir?
- 2) Kadın yazarlar edebiyat tarihlerinde hangi tarihlerde görünürlük kazanmaya başlamaktadırlar?
- 3) Kadın yazarlar özellikle hangi edebî türlerde yazmayı yeğlemektedirler?
- 4) Erkek yazarların yapıtlarında erkekler, kadınlar ve cinsiyetler arası ilişkiler nasıl temsil edilmektedir? Bu temsillerin kadın yazarların yapıtlarında farklılaştığı söylenebilir mi?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde kadınların tarih, ekonomi, politika vd. alanlarda olduğu gibi erkek egemen bir alan olarak inşa edilen edebiyatta da ikincil konumda olageldiklerini; toplumsal cinsiyet rollerinin, “kadınlık” ve “erkeklik”in inşasına ve yaygınlaştırılmasına edebî metinlerin nasıl katkıda bulunduğunu; erkeklerin ürettiği edebî metinlerde kadınların, norm olarak kabul edilerek güç, akıl, kültürle özdeşleştirilen erkeğin zayıflık, duygu, –olumsuz anlamda– doğayla özdeşleştirilen “öteki”si, “bir melek” ya da “canavar” olarak kurgulandığını ve sessizliğe mahkûm edildiğini öğrendik. Kadınların edebî alanda ne zaman görünürlük kazanmaya başladıklarının, erkek egemen edebiyat geleneğiyle, dille nasıl bir ilişki kurduklarının, “kendilerine özgü bir edebiyatı” hangi süreçlerden geçerek oluşturduklarının feminist edebiyat eleştirisinin kadınların edebî alandaki görünürlüğünü sağlamaya yönelik önemli katkılarıyla ortaya çıkarıldığını saptadık. Bu bağlamda kadın yazınıyla ilgili tartışmalara, özellikle Birinci ve İkinci Dalga Feminist hareketin önde gelen isimlerinin, Amerika ve Fransa’daki feministlerin “gynocriticism”den “écriture féminine”e uzanan kuramsal katkılarının neler olduğunu gözden geçirdik.

Bölüm Soruları

- 1) Toplumsal cinsiyet ve edebiyat arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 2) Kadınlar erkek egemen edebiyatta nasıl temsil edilmişlerdir?
- 3) Edebiyatta “kadın geleneği” var mıdır? Varsa, evreleri nelerdir?
- 4) Fransız feministlerinin edebiyat eleştirisine katkıları nelerdir?
- 5) Virginia Woolf, *Kendine Ait Bir Oda* başlıklı yapıtında Shakespeare’in düşsel kızkardeşine hangi ismi verir?
 - a) Elaine
 - b) Judith
 - c) Jane
 - d) Melanie
- 6) Simone de Beauvoir *Kadın İkinci Cins* başlıklı yapıtını kaç cilt olarak düzenler?
 - a) 1
 - b) 2
 - c) 3
 - d) 4
- 7) Kate Millett *Cinsel Politika*’da aşağıdaki erkek yazarlardan hangisini eleştirmez?
 - a) William Faulkner
 - b) D. H. Lawrence
 - c) Norman Mailer
 - d) Henry Miller

8) Hangisi Fransız feministi değildir?

a) Luce Irigaray

b) Hélène Cixous

c) Julia Kristeva

d) Elaine Showalter

9) “Gynocriticism” terimini ortaya atan feminist edebiyat eleştirmeni aşağıdakilerden hangisidir?

a) Kate Millett

b) Elaine Showalter

c) Anette Kolodny

d) Luce Irigaray

Cevaplar: 5)b, 6)c, 7)a, 8)d, 9)b

5. EKONOMİK KALKINMA VE TOPLUMSAL CİNSİYET

Yard. Doç. Dr. Yelda Yücel⁷

⁷ İstanbul Bilgi Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

5.1. Kalkınma Nedir?

5.1.1. Ekonomik Büyüme

5.1.2. Alternatif Büyüme Kavramları ve Kalkınma Göstergeleri

5.2. Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

5.2.1. İstihdam, Enformelleşme, Ücretli-Ücretsiz Emekte Farklı Eğilimler

5.2.2. Kalkınmada Feminist Yaklaşımlar ve Politika Önerileri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) 2014 yılı itibarıyla kişi başına Gayri Safi Millî Gelir'i (GNI) 7,380 dolar, ortalama ömür beklentisi 75 yıl olan Çin mi, yoksa kişi başına Gayri Safi Millî Gelir'i 4,440 dolar, ortalama ömür beklentisi 78 yıl olan Arnavutluk mu daha kalkınmıştır
- 2) Ekonomik büyüme toplumsal refah artışını garanti eder mi?
- 3) Ekonomik büyüme, örneğin, imalat sanayi büyümesi kadınları ve erkekleri aynı mekanizmalarla mı etkiler?
- 4) Ekonomi politikalarının kadınlarla erkekler üzerindeki etkileri aynı mıdır?
- 5) Neden Uzak Doğu Asya ve bazı gelişmekte olan ülkelerde, oyuncak, ayakkabı, elektrik elektronik, giyim gibi sektörlerde kadın işçilerin sayısı son otuz yılda çok hızlı artmıştır?
- 6) Türkiye'de 1980 sonrası ekonomik serbestleşme kadınların işgücüne katılımını ne yönde etkilemiştir?

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal Cinsiyet
- Kalkınma
- Ekonomik Büyüme
- İstihdam
- Feminist İktisat

Giriş

Gelişmekte olan ülkelerde 2011 yılı itibarıyla günde 1.25 dolardan az kazanan nüfus oranı %17'dir. Afrika'da bazı ülkelerde bu oran %50'lerin de üzerine çıkmaktadır⁸. Dünya Bankası kalkınma göstergelerine göre, 2013 yılında 100,000 doğumda anne ölümlerinin dünya ortalaması 210, Alt-Sahra Afrika ülkelerinde bu sayı iki katından fazladır. Kişi başına karbondioksit salınımları yüksek gelirli ülkelerde dünya ortalamasının 2.3 katı, Güney Asya'da iyi sağlık hizmetlerine erişebilen nüfus oranı %40'dır. Yine aynı göstergelere göre, 5 yaş altı çocuklarda yetersiz kiloda olanların oranı Güney Asya'da %33 ile dünya ortalamasının 2 katının üzerinde bulunmakta, Bangladeş'te 15-19 yaş kadınlar arasında anne olma oranı %30 gibi çok yüksek seviyelerde bulunmaktadır. Bu seçme istatistiklerden de anlaşılacağı gibi, gelişmişlik konusu sadece ülkelerin ekonomik büyümesi ile değerlendirilemeyecek kadar çok boyutlu, insani ve toplumsal yanları olan bir konudur. Üstelik, kadınlar ve erkekler ekonomik olayların ve ekonomi politikalarının sonuçlarını toplum içindeki farklı konumları, kadınlar aleyhine eşitsizlikler ve ayrımcılık nedeniyle farklı deneyimlerler. Bu bölümde kalkınma ve gelişmişlik konuları tartışılırken, bu alanın toplumsal cinsiyet ile ilişkisi ortaya konacak, büyüme odaklı stratejilerin iktisadi alanlardaki yansımalarının kadınlar ve erkekler açısından sonuçlarına dair örnekler verilecek ve son bölümde kalkınma konusuna feminist karşı çıkışlardan bazılarının temel savlarına değinilecektir.

⁸ World Development Indicators, 2015, <http://wdi.worldbank.org/table/2.8> (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

5.1. Kalkınma Nedir?

İktisat yazınında kalkınma bir ülkenin sağlıklı ekonomik gelişmişliğini sağlamak üzere uygulanan politikalar, süreçler ve bunların sonucunda ortaya çıkan dönüşümü ifade eder. Ekonomik gelişmişlik ise, çok basit bir tanımlamayla, ülkede yaşayan yerleşik kişilerin refahı, yani, insani bir yaşam sürdürülebilmesini sağlayacak parasal ve parasal olmayan gelir düzeyleri; eğitim, sağlık, kültür, siyasi ve toplumsal katılım ile yaşanabilir bir çevreye ulaşım imkânlarının bütününe ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ekonomik gelişmişlik yapısal dönüşüm, insan sermayesi ve istihdam piyasaları, sanayileşme, tarım, dış ticaret ve sermaye akımları, ekonomik reform, yapısal uyum programları, gelir dağılımı, yoksulluk, sağlık, çevre politikaları, göçler ve kentleşme gibi konuları kapsar.

5.1.1. Ekonomik Büyüme

Ekonomik gelişmişlik çok kapsamlı ve boyutlu bir mesele olmasına rağmen, bugün ekonomi politikaları büyük ölçüde sınırlı kavram ve ölçütler çerçevesinde belirlenmeye devam etmektedir. Bu kavramların en önemlisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı ülkelerinde ulusal istatistik kurumlarının yaygınlaşması ve veri toplanmasında standardizasyon sağlanması neticesinde oluşturulan “Ulusal Hesaplar Sistemi”dir (System of National Accounts - SNA). Ulusal hesaplar; bir ülkede belirli bir dönemde yapılan üretim, yatırım, sermaye işlemleri, kamu harcamaları, dış ticaret, toplam tüketim, ücret, kira, faiz gibi gelir türleri konularında ülkeler arası karşılaştırılabilir veri sağlar.

Bu istatistiklerin en önemlisi ve bugün ekonomik büyüme denince ilk akla gelen kavram, Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'dır (GSYH). Farklı ölçme yöntemleri olan ve hepsinde kuramsal olarak aynı büyüklüğe ulaşmamız beklenen GSYH'yi Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) şöyle tanımlar:

“Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (üretim yöntemine göre), bir ekonomide yerleşik olan üretici birimlerin belli bir dönemde, yurtiçi faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin değerleri toplamından bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının düşülmesi sonucu elde edilen değerdir.”⁹

Sabit fiyatlarla hesaplanan GSYH'deki büyüme ve özellikle cari fiyatlarla hesaplanan GSYH'nin ülkede yaşayan nüfusa bölünmesi (kişi başına GSYH) ülkelerin yaşam kalitesi ve gelişmişlik göstergelerinin en başlıcaları olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Dünya Bankası ekonomik kapasite ve ilerleme için dolar bazında kişi başına Gayri Safi Millî Gelir (GNI)¹⁰ göstergesini kullanmakta; Tablo 1'de görüleceği gibi ülkeleri bu gelir seviyelerine göre kategorilere ayırmaktadır.

⁹ <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18728> (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

¹⁰ Gayri Safi Millî Hasıla (GNI) TÜİK tarafından yayımlanmamaktadır. GSYH'den sınıflama açısından küçük bir farklılık gösterir. GSYH'ye yurt dışında yaşayan ülke vatandaşlarının gelir transferlerinin eklenmesi ve yurt içinde yaşayan yabancıların gelir transferlerinin düşülmesi ile bulunur.

Tablo 1: Dünya Bankası Ülke Analitik Sınıflandırması

Gayri Safi Milli Gelir (kişi başı)	2014
<i>Düşük Gelir</i>	1,045 dolardan düşük
<i>Düşük-Orta Gelir</i>	1,046-4,125 dolar
<i>Üst Orta Gelir</i>	4,126-12,735 dolar
<i>Yüksek Gelir</i>	12,735 dolardan fazla
Kaynak: http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups#Low_income	

Dış borç ve yardım ilişkilerinden bölgesel yatırım teşviklerine kadar bir dizi ekonomi politikası GSYH veya türevi göstergelerden etkilenerek oluşturulur. Bu nedenle, ekonomik gelişmişliği iyi ölçme sorunu iktisat yazınında en tartışmalı alanlardan biridir.

5.1.2. Alternatif Büyüme Kavramları ve Kalkınma Göstergeleri

Ekonomik büyümenin ve toplumsal refahın ölçüm ve analizlerinde GSYH veya türevi göstergelerin yaygın bir biçimde kullanımı 1970'lerden itibaren gerek anaakım iktisat gerekse heterodoks iktisat yaklaşımlarınca ciddi ölçüde eleştirilmektedir. Birincisi, GSYH ve kişi başına GSYH gelirin dağılımı konusunda fikir vermemekte, alternatif gelir dağılımı göstergelerine ihtiyaç duyulmaktadır (Dasgupta, 2010: 5001-5002; Stiglitz vd., 2009). Ulusal hesaplar sisteminin (örneğin, buğday, otomobil üretimi veya bankacılık, eğitim, sağlık hizmetleri gibi) istatistikleri, piyasa için üretilen mal ve hizmetlerin o günkü piyasa değeri üzerinden hesaplanmasıyla elde edilir. Oysa, piyasada ticareti yapılmayan, dolayısıyla bir piyasa fiyatı olmayan ürün ve hizmetler bu büyüklüğün içine girmez. Örnek vermek gerekirse, neredeyse tamamı kadınlar tarafından gerçekleştirilen hane içi üretim ve bakım hizmetleri, kayıt dışı ekonomik faaliyetler, firmalar tarafından dışsallaştırıldığı için firma bilançolarına, dolayısıyla, resmî istatistik hesaplara yansımayan çevresel kirlilik ve etkiler ile gönüllülük temelinde yapılan faaliyetler ulusal gelir hesaplarında yer almaz (Sen, 1988: 12-15; Dasgupta, 2010; Beneria, 2011: 15-16). Bu nedenle bir ülkede yaratılan değer çoğu zaman gerçekte olduğundan düşük hesaplanmış olur. Dolayısıyla, özellikle kadınlar ve hesaplara dâhil olamayan diğer faaliyetlerin sahipleri kaynakların dağılımından da hak ettikleri payı alamazlar.

1980'lerden itibaren o güne kadar kabul edilen kalkınma kavramı sorgulanmaya başlamış ve 1990'lar alternatif yaklaşımların tartışıldığı bir dönem olmuştur. Sadece bugünkü nesillerin değil, gelecek nesillerin de insanca yaşayacağı bir modelin, diğer bir deyişle, "sürdürülebilir kalkınma"nın nasıl olacağı; toplumsal/bireysel refah ve dirliğin (well-being) o güne kadar kabul gördüğü şekliyle sadece maddi koşullarla değil, farklı boyutlarıyla yeniden tanımlanması gerektiği bu dönem iktisat yazınında ve uluslararası kuruluşlarca çokça tartışılmıştır (Dasgupta 2010: 5001; Rai, 2011a: 18; Stiglitz vd., 2009). Amartya Sen, maddi koşulları değil, insanı merkezine alan kalkınma yaklaşımını şöyle tanımlar: "Kalkınma süreci en azından, insanların bireysel ve kollektif olarak, bütün potansiyellerini açığa çıkaracak ve onların ihtiyaçları ve ilgileri ölçüsünde üretken ve yaratıcı yaşamlar sürmeleri şansını verecek uygun bir ortamı yaratmalıdır" (Beneria, 2003, s.17'den alıntı).

İktisat çevrelerinde gözlenen bu değişimler kalkınmanın ölçüm ve analizlerinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Fonu (United Nations Development Programme - UNDP) öncülüğünde 1990'da İnsani Kalkınma Endeksi'nin (Human Development Index - HDI)¹¹ üretilmesine yol açmış, bu gösterge bugün ülkeler arası karşılaştırmada kullanılan sıklıkla başvurulan bir istatistik olmuştur. Bu istatistiğin yeniliği ulusal gelir büyüklüğünün yanı sıra, ortalama ömür beklentisi, okuryazarlık oranı, ilk, orta ve yükseköğretim kayıtlılık oranı gibi sağlık ve eğitim göstergelerinin de endekse eklenmesidir. 2013 yılı itibarıyla Türkiye 187 ülke içinde 69. sıradadır. Yüksek insani gelişmişliğe denk gelen bu seviye 2012'ye göre değişmemiştir (UNDP, 2014). UNDP, HDI raporu ile birlikte farklı endeksler ve veriler de açıklar. Bunlardan en önemlisi ülkelerin cinsiyet eşitsizliği düzeyini karşılaştırmak için yayımlanan Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'dir (Gender Inequality Index - GII)¹². Bu endekste insani gelişimi ölçmek için kullanılan göstergelerden farklı olarak, anne ölüm oranı (100,000 canlı doğum başına), genç anne doğum oranı (15-19 yaşlarında doğum yapan 1000 kadın başına), parlamentoda kadın milletvekili oranı, en azından ortaokul eğitimi almış kadın ve erkek nüfus oranı ve kadın ve erkek işgücüne katılım oranları kullanılır. Türkiye 2013 itibarıyla 187 ülke içinde yine 69. sıradadır. İnsani gelişmişlik düzeyi açısından Türkiye'ye yakın ülkeler arasında, Malezya toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde 39., Bulgaristan 38., Kazakistan 59. sıraları ile Türkiye'ye göre daha iyi konumda bulunmaktadır. Eğitim ve işgücüne katılım oranlarının kadınların aleyhine Türkiye'de düşük olması Türkiye'yi cinsiyet eşitsizliği sıralamasında geriye düşüren en önemli faktörlerdir.

2000'li yıllar uluslararası kuruluşların gündemine toplumsal ve bireysel dirlik meselesinin daha fazla girdiği yıllar olur. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) bu konuda araştırmalar yaparken (Boarini vd, 2006; OECD, 2011, 2013), 2008'de Fransız Cumhurbaşkanı Nicholas Sarkozy'nin çağrısıyla Joseph Stiglitz, Amartya Sen and Jean-Paul Fitoussi liderliğinde toplumsal refah ve ilerlemenin analizinde kullanılacak kavram ve ölçütleri geliştirmeleri amacıyla bir komisyon kurulur. Bu komisyon 2009 yılında bir rapor hazırlar; dirlik ve çevresel faktörlerin toplumsal ilerlemenin tanım ve ölçümlerine girebilmesi

¹¹ <http://hdr.undp.org/en/data> (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

¹² <http://hdr.undp.org/en/data> (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

için bir dizi öneri sunar (Stiglitz vd., 2009). Bunun dışında aynı dönemde bilgi paylaşımı ağı GSYH'nin Ötesi İnisiyatifi (Beyond GDP Initiative)¹³, Avrupa Birliği'nin Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri (Sustainable Development Indicators - SDI)¹⁴ ve OECD'nin İyi Yaşam İnisiyatifi (Better Life Initiative) hayata geçer¹⁵. Bu ve buna benzer tüm girişimlerin amacı kalkınma iktisadında eksik bırakılan alanlardaki boşlukların doldurulması ve kapitalizm içinde daha insani bir toplumsal dönüşüm ihtimali arayışlarıdır.

5.2. Kalkınma ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi

Feminist araştırmacılar 1970'lerden başlayarak anaakım iktisada, özel olarak da, gelişme iktisadına yaptıkları çalışmalarla önemli eleştiriler getirirler. Kapitalist modellerin kadınlar ve erkekler açısından farklı sonuçlarının göz ardı edildiğini, bizzat bu farklılıkların tanınması ve anlaşılması hâlinde ekonomi politikası tasarım ve uygulamalarının toplumlara daha iyiye taşıma amacını gerçekleştirebileceğini savunurlar. Bu konudaki farklı konum ve önerileri sonraki bölümde ele alacağız. Ancak 1980 sonrasında dış ticaret ve sermaye akımlarının serbestleşmesini esas alan neoliberal ekonomik sisteme farklı biçimlerde eklenen ülkelerde kadınlar ve erkekler açısından çok farklı eğilimler ve sonuçlar ortaya çıkmıştır. Daha ayrıntılı söylenecek olursa, neoliberal ekonomi politikaları ücretli ve ücretsiz emek alanlarında değişikliklere yol açmış; ücret düzeylerinin, mülkiyet sahipliğinin, teknoloji kullanımının kadınlar ve erkekler arasında farklılaşmasına neden olmuş; değişen kamu politikaları ve azalan kamu harcamaları kadınlar ve erkekleri farklı mekanizmalarla etkilemiş ve genellikle kadın erkek eşitsizliklerinin, kısa vadede ülkelere dış ticarete maliyet düşürücü rekabet avantajı yarattığı gözlenmiştir. Elbette, farklı ülkeler, bu ülkelerin ürettiği ürünlere ve dünya ekonomisine eklenme biçimlerine bağlı olarak farklı sektör ve ekonomik kesimler için değişen eğilimler ve etkiler olabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Dolayısıyla, ekonomik gelişmelerin toplumsal cinsiyet açısından sonuçları çok iyi değerlendirilmediği, kadınlar ve erkekler için etki ve politikalar dikkate alınmadığı sürece, sağlıklı bir ekonomiden ve toplumsal refah ve kalkınmadan söz etmek mümkün olamayacaktır.

5.2.1. İstihdam, Enformelleşme, Ücretli-Ücretsiz Emekte Bazı Eğilimler

Dünya ekonomisinin son 30 yılındaki gelişmelerin toplumsal cinsiyet açısından sonuçlarına ayrıntılı bakıldığında, öncelikle emek piyasalarında büyük değişimlerin olduğu görülür. Üretim sürecinin parçalara ayrılıp üretimin coğrafi ve mekânsal çeşitliliği arttıkça, işin doğası ve buna bağlı olarak iş sözleşmelerinin niteliği de değişmektedir. Firmalar daha fazla oranda firma dışı kaynaklardan hizmet almaya yönelmekte, üretimin (veya projenin) bir kısmı alt işverenlere delege edilmektedir. Alt işverenlerin ana yükleniciye söz verdikleri mal ve hizmet üretimini belirli bir anlaşma çerçevesinde gerçekleştirdikleri bu üretim modelinde

¹³ http://ec.europa.eu/environment/beyond_gdp/index_en.html (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

¹⁴ <http://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/indicators> (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

¹⁵ <http://www.oecd.org/statistics/better-life-initiative.htm> (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

enformel¹⁶, geçici ve kısmi zamanlı işler yaygınlaşmaktadır. Bu tip işlerin güvencesi ve sürekliliği azdır veya hiç yoktur. Ücretler tam zamanlı formel işlere göre genellikle daha düşük, çalışma koşulları daha kötüdür. Küresel tedarik zincirleriyle birbirine bağlanan bu üretim süreci emek piyasasında da üretimin esnekliğinin bir sonucu olarak büyük hareketliliklere, iç ve dış göçlere, nitelikli işgücü talep eden sektörlerle diğerleri arasında büyük ücret uçurumlarına yol açmaktadır.

Bu küresel ekonomik dönüşümlerin kadınlar ve erkeklerin istihdam biçimlerinde ortaya çıkardığı farklardan biri, kadınların tüm dünyada istihdamının artışıdır. Ancak bu artış niceliksel olarak önemli olsa da, işlerin niteliği ve bu istihdamın belirli sektörler ve işler etrafında yoğunlaşmış olduğu dikkatten kaçmamalıdır. Düşük beceri gerektiren işler olarak görülen hizmet sektörü işleri ve ihracata dönük, emek yoğun, düşük teknoloji ve makineleşme içeren üretim sektörleri bu alanların başlıcalarıdır. Bundan başka, yaşlı/çocuk bakımı veya ev hizmetleri için gelişmiş ülkelere veya büyük şehirlere göç eden kadınların sayısı artmaktadır. Bu amaçla göç eden ama insan kaçakçılarının eline düşüp seks işçisi olarak çalıştırılan kadınların sayısı da ne yazık ki artmaktadır (Beneria, 2003: 80-82).

Emek piyasaları ile ilgili bir başka önemli dönüşüm, dış kaynak teminine (outsourcing) dayalı üretimin gelişmekte olan ülkelere 1980'lerden itibaren yaygınlaşan, o ülke vergi ve denetimlerinden bağımsız, yabancı üreticilerin teşvik edildiği serbest bölgelerin yaygınlaşmasına yol açmasıdır. Özellikle ihracata dönük üretime odaklanması nedeniyle İhracat İşleme Bölgeleri (Export Processing Zones - EPZ) gibi farklı isimler de alan bu bölgelerde daha çok emek yoğun, (elektronik, oyuncak, tıp aletleri gibi) ince işçilik gerektiren üretim yapılır ve bu alanlarda kadın istihdamı hızla artmıştır (Beneria, 2003: 79). İhracata dayalı büyümenin teşvik edildiği pek çok gelişmekte olan ülkede de ihracat sektörlerinde 'emeğin kadınlaşması' (feminization of labour) olgusu ortaya çıkmıştır (Seguino and Grown, 2007; Busse and Spielman, 2006). Tablo 2 seçilmiş bazı ülkelerde tüm sektörler, serbest bölgeler ve serbest bölgelerin dışında kalan imalat sanayi sektörlerinde 1980-1990 döneminde kadınların istihdamını göstermektedir. Bu tablodaki ülke örneklerinde kadın istihdamının artışı ve özellikle serbest bölgelerde bu istihdamın yüksekliği açıkça görülmektedir. Bu sektörlerde kadınların tercih edilmesinin pek çok nedeni olduğu savunulmaktadır: Kadınların ince detay gerektiren ve rutin işlere dayanıklılıkları; niteliksiz görülen bu işlerin ücretlerinin düşük olmasına rağmen ailevi sorumlulukları nedeniyle kadınların buna razı olabilmeleri; örgütlenme imkânlarının düşüklüğü nedeniyle kötü çalışma koşullarını ve işverenlerden gelebilecek baskıları daha kabul edebilir olmaları gibi (Elson and Pearson, 2011).

¹⁶ Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organisation - ILO) tanımına göre enformel istihdam biçimleri ulusal iş kanunlarına tabi olmayan, sosyal güvenceden, çeşitli özlük hakları ve yan haklardan yoksun işleri ve ücretsiz aile işçiliğini kapsar. http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/features/WCMS_120470/lang-en/index.htm (Erişim tarihi: 7 Ağustos 2015)

Tablo 2: Seçilmiş Ülkelerde Serbest Bölgeler ve İmalat Sanayiinde Kadın İstihdamının Payı (%)

	Yıl	Hepsi	Serbest Bölge	İmalat Sanayi (Serbest Bölge Hariç)
Malezya	1980	33.4	75.0	35.6
	1990	35.5	53.5	47.2
Filipinler	1980	37.1	74.0	-
	1994	36.5	73.9	45.2
Güney Kore	1987	40.4	77.0	41.7
	1990	40.8	70.1	42.1
Sri Lanka	1981	36.0	86.3	29.8
	1992	46.4	84.8	46.0
Kaynak: Beneria 2003; UN 1999				

Emeğin kadınlaşmasının, diğer bir deyişle, istihdamda kadınların artışının gözlendiği bir başka alan ise tarımdır. Latin Amerika ve Güney Afrika'da meyve, sebze, kesme çiçek gibi geleneksel olmayan, ihracata dönük tarım ürünlerinin üretildiği alanlarda tarımda kadın çalışan sayısında belirgin bir artış olmuştur (Elson vd., 2007). Ancak, bilindiği gibi ürün ihracata dönük üretilse dahi, tarımda kadınlar genellikle ücretsiz aile işçiliği statüsünde çalışırlar. Bundan başka enformel sektörde, özel olarak da evden çalışanlar arasında kadın çalışanların oranı dikkat çekicidir. Örneğin, 2000'li yıllarda verisi olan ülkeler arasında (tarım dışı) enformel sektör gelirlerinin (tarım dışı) ülke GSYH'sinin %40'ından fazlasını oluşturan ülkeler Hindistan, Senegal, Nijer ve Benin'dir. Ortadoğu ve Kuzey Afrika ile Latin Amerika'da bu oran %30'lar civarında seyretmektedir (ILO, 2013: 22). Enformel sektörün ülke gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturduğu bu ülkeler içinde Hindistan'da enformel istihdamda kadınların toplam tarım dışı kadın istihdamına oranı %85 gibi çok yüksek seviyede bulunmakta; pek çok Afrika ülkesinde bu oran %65-%90 civarında seyretmekte; Latin Amerika'da ise oranlar çoğunlukla %50-%80 arasında değişmektedir. Sadece Doğu Avrupa ve Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinde enformel istihdam oranları hem kadınlar hem de erkekler için çok düşüktür (12). ILO'ya göre, incelenen 41 ülkenin 30'unda kadınların (tarım dışı) enformel istihdam oranı, erkeklerin oranından fazladır (11). Benzer şekilde evden çalışan işçiler arasında kadınların oranı Güney Afrika'da %62, Brezilya'da %70, Ghana'da %88'dir (Beneria, 2003: 118; ILO, 2013: 46).

İstihdamda kadınların sayıca artışının kadınları güçlendirip güçlendirmedeği sorusu, ücretlerin düşüklüğü (veya tarımda aile işçiliğinde olduğu gibi ücretin hiç olmaması), çalışma koşullarının olumsuzluğu ve hane içi sorumluluklarının kadınların iş yükünü daha da arttırması gibi nedenlerle tartışmalı bir konudur. İstihdamla birlikte kadınların hane ve toplum içinde konumlarının iyileşmesi de gerçekleşiyorsa, bu durumda kadınların güçlenmesinden söz etmek mümkündür.

Bu gelişmelerin tersine, farklı sektörlerde kadın istihdamının daralmasına ve kadınların yaşam koşullarının kötüleşmesine de tanık olunmaktadır. Türkiye'de olduğu gibi geçimlik üretim azaldıkça, daha çok bu üretimi gerçekleştiren kadınlar ve aileleri olumsuz

etkilenmektedir. Burada da, piyasa için üretilen ürünlerin erkekler, geçimlik üretilen ürünlerin kadınlar tarafından yapıldığı; ilkinin piyasa tarafından ödüllendirildiği, ikincisinin ise piyasa dışı üretim olmasından dolayı ikincilleştirildiği bir işbölümü söz konusudur.

Öte yandan 1980 ve 1990'lar boyunca ihracata dönük büyüme stratejisi ile gelir artışı sağlayan pek çok gelişmekte olan ülkede ücret düzeyleri yükselmeye başlamış, bunun üzerine yabancı yatırımlar ve buna bağlı olan imalat sanayi üretimi daha düşük maliyet ve ücret düzeylerine sahip daha yoksul ülkelere kaymaya başlamıştır. Bunun sonucunda gerek serbest bölgelerde gerekse ülke içindeki diğer imalat sanayi sektörlerinde bir zamanlar iş bulabilen kadınlar işlerini kaybetmeye başlamıştır. Yarı-sanayileşmiş gelişmekte olan ülkeler olarak da adlandırılan gelir düzeyi yükselen bu ekonomilere örnek, Taiwan, Hong Kong, Singapur, Güney Kore ve Meksika'dır (Elson vd. 2011; Fernandez-Kelly, 2011). Bu ülkelerde imalat sanayi üretimi emek yoğun sektörlerden sermaye yoğun, yani, çalışan başına daha fazla makine stokunun düştüğü beyaz eşya, otomotiv, demir çelik gibi alanlara kaymaktadır. Bu sektörler erkek işçilerin yoğunluklu olarak çalıştığı, nitelikli olarak görülen teknoloji, makine kullanım becerisi talep eden sektörlerdir; kadın emeği bu donanıma sahip olmadığı gerekçesiyle niteliksiz olarak kabul edilir ve bu alanlardan dışlanır.

Kadınlar ve erkekler arasında varolan ücret eşitsizliklerinde ise, dünyanın pek çok ülkesinde aynı anda farklı gelişmeler ortaya çıkmakta, kimi ülkelerde bu açık azalırken, kimi ülkelerde bu açıklar artmaya devam etmektedir. Kadınların yer aldığı ihracat sektörlerinde, oyuncak, elektrik-elektronik, gıda, giyim gibi emek yoğun, alternatifi fazla, fiyat esnekliği yüksek¹⁷ -bu nedenle fiyatı düşük tutulan- ürünler üretilir. Kadınların ücretlerinin baskı altında olmasının bir nedeni de budur. Fakat -yukarıda da sözü edildiği gibi- sermaye yoğun ürün üretimine kaymakta olan Doğu Asya ülkelerinin çoğunda (farklar kapanmış olmasa da) kadınların ücretlerinde 1990'lı yıllarda bir artış gözlenmiştir (Seguino ve Grown, 2007: 296). Buna karşılık, Taiwan, Güney Kore ve Çin gibi büyüme stratejileri ihracatta rekabet avantajlarını koruma üzerine şekillenen ülkelerde kadın-erkek ücret açığının kadınlar aleyhine arttığı ve ücret eşitsizliklerinin sürdüğü saptanmaktadır (296). Brezilya'da 1990'larda ücret açığının azalmasının nedeni ise, kadınların ücretlerindeki yükselme değil, erkeklerin ücretlerinin düşerek kadınların ücretlerine yaklaşmasıdır ki, bu da olumlu bir gelişme sayılamaz (297). Gelişmekte olan ülkelerde firmaların kolaylıkla düşük maliyetli başka ülkelere gidebilme imkânı ücretlerin, özellikle kadınların çokça yer aldığı bankacılık, çağrı merkezi gibi hizmet sektörlerinde düşük kalmasında rol oynamaktadır (298).

5.2.2. Kalkınmada Feminist Yaklaşımlar ve Politika Önerileri

Ekonomik büyüme ve kalkınma meselesinin toplumsal cinsiyet açısından sonuçları feminist iktisatçıların, bu etkileri göz ardı eden ve hâlen yaygın kabul görmekte olan kalkınma söylemlerini eleştirmelerine ve farklı politika önerilerinin geliştirilmesine yol açmıştır. Bu

¹⁷ Fiyat değişimlerinde talebin çok hızlı ve fazla tepki verdiği ürünlere 'talebi fiyata göre esnek' ürünler denir. Örneğin, giyim endüstrisinde fiyatlar kolayca arttırılmaz çünkü fiyat artışları, alternatif ürünlerin varlığı ve bunların kolay ulaşabilir olması nedeniyle, hızlı bir talep düşüşüne yol açar.

bölümde tüm yaklaşımları ayrıntılarıyla değerlendirmek mümkün olamayacak, feminist yaklaşımların temel birkaçına kısaca değinilecektir.

Kalkınma içinde Kadın (WID)

Kalkınma yaklaşımlarının cinsiyet körlüğü konusundaki ilk ve en önemli çıkışın 1965'te ve daha sonra 1970'te yazdığı kitaplarla Esther Boserup tarafından yapıldığı kabul edilir (Boserup, 2011; Peet and Hartwick, 2009: 254). Boserup modernleşme ile birlikte tarımda ve diğer alanlarda verimlilik artışları yaşandığını; teknoloji ve makine kullanımının bu süreçte erkeklerin kontrolüne geçmesiyle kadının ikincil konuma itildiği geleneksel işbölümünün oluştuğunu ileri sürer. Buna göre, toplum içinde verimli olabilecek kadın nüfus marjinalize edilmiş, ekonomiler bu insan kaynağının katkısından yoksun kalarak, ulaşabilecekleri refah düzeylerinin gerisinde kalmıştır. Öyle ise, topyekûn bir kalkınma için kadınları ekonomiye dâhil edecek politikalar geliştirilmeli, onların ekonomik ve toplumsal konumlarını iyileştirecek politikalar üretilmelidir. Çizilen bu çerçeve gelişmiş ülkeler ve BM gibi uluslararası kurumlarda çok rağbet görmüş ve “Kalkınma içinde Kadın” (Women in Development – WID) adını almıştır.

Modernleşme kuramının eleştirisine dayanan ve liberal çevrelerde benimsenen bu yaklaşım uluslararası düzeyde kurumsal yapılarda ve ekonomi politikalarında belli duyarlılıklara yol açmıştır (Peet and Hartwick, 2009: 255). BM 1975-1985 dönemini “Kadın Onyılı” ilan etmiş; BM bünyesinde 1975'te Birleşmiş Milletler Kadınlar Kalkınma Fonu (United Nations Development Fund for Women – UNIFEM) kurulmuş; gerek uluslararası kurum ve gelişmiş ülke politikalarında, gerekse gelişmiş ülkelerin ve Dünya Bankası, BM gibi uluslararası kuruluşların geliştirmekte olan ülkelere yönelik politika önerilerinde kadınların durumunun önceliklendirilmesi gerektiği, bunun büyüme ve refah artışları sağlamanın bir önkoşulu olduğu düşüncesi kabul edilebilir olmuştur. Bu çerçevede, yoksullukla mücadele, kadın sağlığı, eğitimi ve istihdamının iyileştirilmesi gibi konular bu yaklaşımın odaklandığı meseler arasındadır (Rai, 2011b). Görüldüğü gibi, bu perspektif liberal ekonomik sistemde kadınlar lehine iyileştirmeler öngörmek dışında çok köklü değişiklikler öngörmez ve kapitalist sistemin işleyişindeki aksaklıklar giderildiğinde kadınlara dönük eşitsizliklerin kendiliğinden azalacağını varsayar.

Kadın ve Kalkınma (WAD)

Kadın ve Kalkınma (Women and Development-WAD), kadınların modernleşme ve kapitalist ekonomik sistemin içine çekilmesini savunan WID'in aksine, kadınların eşitsiz ve ikincil konumunun nedenlerinden ikisinin modernizmin ve kapitalizmin kendisi olduğunu ileri süren bir yaklaşımdır. Kapitalizmin sistematik olarak eşitsizlik, hiyerarşi ve sömürü ilişkileri ürettiği düşüncesini temel alan “Bağımlılık kuramı”ndan ve “Marksist kuram”dan kadın erkek eşitsizliklerinin boyutlarını ve derinliğini açıklayabilmek için destek alır. Bu yaklaşımları toplumsal cinsiyete duyarlı analiz ve politika önerileri sunmadıkları gerekçesiyle eleştirirse de, bu yaklaşımlarla toplumsal cinsiyete duyarlı bakış açısını harmanlayarak kadın erkek eşitsizliğinin nedenlerini ortaya koymaya, bunun ekonomiyle bağlantısını kurmaya ve

eşitsizlikleri yok edebilmek için politika üretmeye çalışır. Üretim süreçlerini tarihsel maddeci bakış açısıyla ve toplumsal cinsiyet perspektifi ile analiz eder. Sosyalist feminizm olarak da adlandırılan bu yaklaşımın temel çıkış noktalarından biri kadınların üretim ve yeniden üretim süreçlerindeki konumları nedeniyle hem yerel hem de uluslararası kapitalist ilişkilerde taşıdıkları, ancak geleneksel Marksist kuramda gözden kaçırılan, önemli işlevleridir.

Kadınların bedenlerinin ve emeklerinin hane içinde ve dışında erkekler tarafından sistematik olarak sömürüldüğü sisteme patriyarka (ataerkil) diyoruz (Yaman, 2013: 19-23). Bu sömürü, kapitalist sistemin temel yapı taşı olan sermaye sahipleri ve işçiler arasındaki işçiler aleyhine sınıfsal sömürü düzenini de besler. Kadınlar bir yandan hane içinde bakım ve üretim faaliyetlerini yerine getirirken, bunu çoğunlukla karşılıksız sevgi ilişkileri çerçevesinde gerçekleştirir. Bu nedenle, bu faaliyetler ekonomik faaliyet olarak değerlendirilmez. Oysa, bu üretim faaliyeti işçilere ödenen maaşların düşük tutulabilmesini ve onların yeniden üretiminin -yani, bakım alıp yeniden işlerinin başına dönebilmelerinin- işverenlere bir maliyeti olmamasını sağlamaktadır (Beneria, 2003: 37-38). Sosyalist feminist yaklaşım hane içi eşitsiz güç ve bölüşüm ilişkilerinin kapitalizmle ilişkisini açıklamakla kalmamış, ayrıca, dünya ekonomisinde sömürgeciliğin ve sermaye birikimi süreçlerinin, başka bir ifade ile, gelişmiş ülke ve gelişmekte olan/az gelişmiş ülke konumlarının (savaşlar, tecavüzler gibi) şiddet yoluyla, ataerkil sistemin de desteği ile gerçekleştiğini savunmuştur (Peet and Hartwick, 2009: 263-264; Rai, 2011b). Sanayi ürünlerinin satılıp yerine hammadde alındığı, köle emeğine dayanan sömürgeci işbölümünde kadınlar ya ucuz emek olarak plantasyonlarda çalıştırılmış ya da ev kadını olarak evlerde tutulmuştur. Bu bağımlılık ilişkisinin ileri sanayi ve teknoloji ürünlerinin yarı-mamul ve hammadde ile ticaretine evrildiği 1970 sonrası dünya düzeninde de, kadınların gelişmekte olan ülkelerde ucuz işgücü olarak ihracata dönük üretimlere çekildiği tespit edilmektedir. Bu nedenle, kadınların kurtuluşunun kapitalist sistemin iyileştirilmesiyle değil, topyekûn ezme ve ezilme ilişkilerinin yok edilmesiyle gerçekleşebileceği savunulur.

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD)

1980'lerle birlikte feministler arasında yaygınlaşmaya başlayan başka bir yaklaşım, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin çok boyutluluğuna dikkat çeken; toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini yaratan ilişkiler ağının ve mekanizmaların değiştirilmesi gerektiğini savunan Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) yaklaşımıdır (Rai, 2011b; Peet and Hartwick, 2009: 267). Yukarıdaki bölümlerde sözü edilen perspektiflerin analitik kategorisi “kadın” iken, burada vurgu kadınlardan “toplumsal cinsiyete” kaymış; ücretler, kaynaklara erişim ve kontrol, eşitsizlik konuları kadın ve erkeğin farklı toplumsal konumları ile birlikte değerlendirilmeye başlanmıştır. Kadınlara ilgili bilginin erkekler tarafındaki yansıması ile ilgili bilgi sahibi olunmadıkça köklü eşitsizlik ilişkilerinin anlaşılacağı savunulur (Beneria, 2003: 40). Kadın ve erkeklerin de tek bir sınıf olmadığı; bu kesimler arasında etnik, ekonomik, dinsel, kültürel ve başka bölünmeler olduğu ve her bir konumun pek çok eşitsizlik barındırdığı bu yaklaşımın temel savlarından bazılarıdır. Dolayısıyla, eşitsizlik yaratan güçlerin farklı boyutlarının toplumsal cinsiyet ile ilişkisinin kurulması gerekmekte; buna göre politika üretilmesi önerilmektedir. Böylece, pratik kısa vadeli amaçlarla, uzun vadeli dönüşüm

gerektiren süreçler arasında ayırım yapmak ve devlet politikalarına müdahil olmak mümkün hâle gelmektedir. Bu yaklaşımda devlet ve kurumları dışlanmaz, bunlar yapısal dönüşümlerin gerçekleşebilmesi için bir araç olarak görülür. Ancak bu yaklaşım da pratik politika yapım süreçlerini ve uluslararası kurumların ve gelişmiş ülkelerin kontrolündeki kalkınma ve planlama gündemlerini etkileyemediği gerekçesiyle eleştirilmektedir (Beneria, 2003: Rai, 2011b).

Kadın, Çevre ve Kalkınma (WED) veya Ekolojik Feminizm

Kadın, Çevre ve Kalkınma (Women, Environment and Development - WED) tartışmaları anaakım liberal kalkınma söyleminin eleştirilmeye başlandığı 1970'lerde ortaya çıkar. Bu yaklaşımın öncülerinden çevre aktivisti Vandana Shiva erkeklerin kadınlar üzerindeki tahakkümü ile onların çevre üzerindeki tahakkümü arasındaki benzerliğe dikkat çekmiş; Batı felsefesi ve kalkınma modelinin eril, kadınları dışlayan yapısını ortaya koymuştur (Peet and Hartwick, 2009: 269-271; Rai 2011b) . Batıcı ilerleme yaklaşımı doğaya hâkim olunmasını ve ondan bağımsızlaşmayı öngörür. Bunun sonucunda doğa tahrip edilmiştir. Shiva, “Doğanın ihtiyaçlarına saygı duymayan bilim, insanların ihtiyaçlarına da saygı duymaz ve nihayetinde yaşamı tehdit eder”, demektedir (Peet and Hartwick, 2009: 269). Doğanın tahribatı yaşam alanlarını tehdit ederek bakım, hane içi üretim faaliyetlerinden öncelikli sorumlu kadınları, onların baktığı çocuk ve yaşlıları tehdit eder hâle gelmiştir. Bu nedenle bu yıkıcı kalkınma stratejilerine ve doğa tahribatına karşı direnişte, Türkiye’de özellikle Karadeniz bölgesinde hidroelektrik santralleri (HES) direnişlerinde olduğu gibi kadınlar ön safhalarda yer almaktadırlar.

Ekofeministlere göre, kadınlarla erkekler doğayla biyolojik nedenlerden değil, her iki cinsin toplumsallaşma süreçlerinin farklı olması nedeniyle farklı ilişki kurarlar; başka bir deyişle, doğayla ilişkinin de toplumsal cinsiyet boyutu vardır. Kaynaklara eşitsiz erişim, kadınlar ve erkeklerin tarımsal üretim/doğa konularında farklı bilgi birikimlerine sahip olması ve büyümenin yarattığı doğa tahribatının kadın ve erkeklerin yaşamlarında farklı sonuçlara yol açması çevrenin toplumsal cinsiyet boyutuna birkaç örnektir. Bu yaklaşım, çevre tahribatını önlemeye çalışırken, yoksullukla mücadelenin, kadın erkek eşitsizliklerine karşı mücadelenin ve Batı dışında farklı kültür ve topluluklarda üretilen, doğayla daha barışçıl ilişki kurulmasını öngören bilginin kalkınma süreçlerinin bir parçası olması gerektiği savunur.

WED yaklaşımının 1990'lardaki bir başka uzantısı sosyalist feminizmden de kaynağını alan “feminist politik ekoloji” yaklaşımıdır. Bu yaklaşım günümüzün en temel güncel çevre konularında eleştiri ve politika önerisi sunar (GESEC, 2011) ve çok kapsamlı konulara yoğunlaşır: Devlet ve şirketlerin başını çektiği kalkınma stratejilerinin, bio-çeşitlilik dâhil, her türlü çeşitliliğe tehdit oluşturması, iklim değişiklikleri, tarımsal dönüşüm ve yeni teknolojiler, tarım topraklarının, suyun, ormanların özelleştirilmesi, yerel toplulukların yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlanması, toprak ve kaynak kullanım haklarındaki adaletsizlikler, endüstriyel monokültür ürünler, karbon salınımı gibi konular ve bunların toplumsal cinsiyet etkilerine odaklanır.

Gelecek nesillerin yaşam alanlarını tehdit etmeden, adaletli ve insani bir kalkınmanın nasıl olması gerektiği, kadınlar ve erkekler için demokratik teknolojik alternatifler, iklim

adaleti konularında politika önerisi geliştirmeye çalışır ve bu konulardaki toplumsal hareketleri güçlendirmenin imkânlarını arar.

Uygulamalar

- 1) Güliz Sağlam ve Feryal Saygılıgil'in çektiği "Novamed Grevi" (2008) ve "Bölge" (2010) kısa filmlerini izleyin.
- 2) Serbest bölgelerde çalışan kadınların çalışma koşullarının olumlu ve olumsuz yanlarını tartışın.
- 3) İhracata yönelik büyüme stratejisinde kadın emeğinin önemini filmlerden örneklerle açıklayın.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, bir ülkenin sağlıklı ekonomik gelişmişliğini sağlamak üzere izlenecek politika ve süreçlerin kadınlar ve erkekler açısından farklı sonuçları olduğunu ve kalkınma politikalarının -politika yapıcıların gündemine çok girmese de- toplumsal cinsiyetli politikalar olduğunu öğrendik. Son otuz yılda üretim alanında ve buna bağlı olarak emek piyasalarında yaşanan dönüşümlerin kadınlar ve erkeklerin istihdam ve ücretlerinde ne gibi değişikliklere yol açtığını örneklerle tartıştık. Diğer sosyal ve insani boyutları ile birlikte feminist iktisatçıların kalkınma konusuna getirdikleri farklı bakış açılarını ve mücadele alanlarını öğrendik. Toplumsal cinsiyet bakış açısından yoksun politikaların bireysel ve toplumsal refahı sağlamayacağı sonucuna vardık.

Bölüm Soruları

- 1) Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve türevi göstergeler ekonomik gelişmişliği ve kalkınmayı açıklamakta neden yetersiz kalmaktadır?
- 2) Ekonomik gelişmişliğin toplumsal cinsiyetle ilişkisini örneklerle tartışın.
- 3) Ekonomik serbestleşme sonucunda kadınların istihdamında ortaya çıkan olumlu ve olumsuz gelişmeleri, nedenleri ile birlikte tartışın.
- 4) Kalkınma sorununa feminist karşı çıkışların ortak noktaları nelerdir?
- 5) içinde Kadın WID ile Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD) yaklaşımları hangi noktalarda benzeşir ve ayrışır?
- 6) Aşağıdaki faaliyetlerden hangisi Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) içinde yer almaz?
 - a) Otelcilik faaliyetleri
 - b) Elektrik üretimi
 - c) Evlerde temizlik ve çocuk bakımı yapan işçilerin hizmetleri
 - d) Emlâkçılık
 - e) Hanenin kendi tüketimi için yapılan yemek, ütü, çamaşır ve bakım hizmetleri

7) İnsani Gelişmişlik Endeksi (HDI) ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (GII) için aşağıdakilerden hangisi/hangileri doğrudur?

I. GII, kadın üreme sağlığı ile siyasi katılım, eğitim ve işgücüne katılımı ile ilgili cinsiyet eşitsizlikleri göstergelerinden oluşturulmuş bir endekstir.

II. HDI tüketim ve gelir gibi maddi gelişmişlik düzeyinin yanı sıra eğitim ve sağlık gibi sosyal ve beşeri göstergeleri de içerir.

III. GII, HDI ölçütünün insani kalkınmışlıkta önemli bir gösterge olan kadın erkek eşitsizliğini yansıtmaması nedeniyle tasarlanmıştır.

IV. HDI anne ölüm oranları ile işgücüne katılım oranlarını kapsar.

a) IV

b) II ve IV

c) I, II ve III

d) II, III ve IV

8) Aşağıdakilerden hangisi doğrudur?

a) İhracata dönük büyüme stratejisi sayesinde 1980 sonrasında ihracata dönük üretim yapan bazı imalat sanayi ve tarım sektörlerinde kadın istihdamı artmıştır.

b) Ekonomik liberalizasyon (serbestleşme), bu reformları gerçekleştiren tüm ülkelerde kadınların ücretlerinde düşüşe, erkeklerin ücretlerinde ise artışa yol açmıştır.

c) Kadın erkek ücret eşitsizlikleri gelişmekte olan ülkelere dünya ticaretinde uzun vadeli rekabet avantajı sağlar.

d) Enformel sektörün büyük olduğu gelişmekte olan ülkelerde erkek istihdamı bu sektörde kadınlardan daha fazla yükselmiştir.

9) “Kadın ve erkeklerin de tek bir sınıf olmadığı; bu kesimler arasında etnik, ekonomik dinsel, kültürel ve başka bölünmeler olduğu ve her bir konumun pek çok eşitsizlik barındırdığını” söyleyen feminist kalkınma yaklaşımı hangisidir?

- a) Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (GAD)
- b) Kalkınma içinde Kadın (WID)
- c) Kadın ve Kalkınma (WAD)
- d) Kadın, Çevre ve Kalkınma (WED)

10) 2000’li yıllardan itibaren kadınların istihdamında gözlenen azalışlar ile ilgili aşağıdakilerin hangisi söylenebilir?

I. Sanayileşme süreçlerinin başlarında emek yoğun sektörlerde üretim yapan bazı ülkeler, artık yarı-sanayi mamul üretimine ve sermaye yoğun üretime kaymaktadır.

II. Emek yoğun sektörlerde üretim yapan firmalar, ücretlerin ve maliyetlerin yükselişi ile dünyanın daha yoksul ülkelerine gitmektedir.

III. Emek yoğun sektörlerde üretimin fiyat esnekliği düşüktür.

- a) I
- b) I ve II
- c) I, II ve III
- d) II ve III

Cevaplar: 6)e, 7)c, 8)a, 9)a, 10)b

6. TOPLUMSAL CİNSİYET VE SOSYAL POLİTİKA

Yard. Doç. Dr. Narin Bağdatlı Vural¹⁸

¹⁸ Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 6.1. Sosyal Politikanın Tarihi ve Temel Kavramları
- 6.2. Neo-Liberal Sosyal Politika Anlayışının Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Etkisi
- 6.3. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunda Uygulanan Sosyal Politikalar

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Sosyal politika nedir ve gelişimi hangi olgulardan etkilenmiştir?
- 2) Sosyal politika ve siyasal iktidarlar arasındaki ilişki nasıl bir ilişkidir?
- 3) Çağımızda sosyal politika hangi olgu ve kavramlarla değerlendirilir?
- 4) Sosyal politika toplumsal cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldıracak araçlar sunar mı ve günümüzde toplumsal cinsiyet sorunlarını nasıl etkiler?
- 5) Türkiye’de kadınların hangi sorunları sosyal politika bağlamında değerlendirilebilir?
- 6) Türkiye’de Kadınların istihdam, çalışma yaşamı, eğitim, sağlık gibi alanlardaki sorunları üzerine sosyal politika üretiminin durumu nedir?

Anahtar Kavramlar

- Sosyal politika
- Refah
- Neo-liberalizm
- Yoksulluğun kadınlaşması
- Toplumsal cinsiyet
- Yeni refah yönetişimi
- Eşitsizliğin yeniden üretimi

Giriş

Günümüzdeki yaygın kullanımlarına bakılarak sosyal politika terimi iki biçimde tanımlanabilir: Öncelikle ve sıklıkla, bir ideal ve kısmen bir olgu olarak sosyal politika ile, insan refahının, yani birey ve grupların, tanımı ve kapsamı dönemden döneme değişen temel ihtiyaçlarının yeterli düzeyde karşılanabilmesinin koşullarını değiştirmeye ve/veya sürdürmeye yönelik ilke, önlem ve müdahalelerini (Hernandez, Noruzi & İrani: 287) kast ederiz. İkinci ve daha seyrek olarak ise bu terime, refahı sağlamaya yönelik ilke, önlem ve müdahaleleri farklı beşeri ve sosyal bilim türlerinden taşıdığı kuram, bilgi ve pratiklere göre araştırıp yönlendiren disiplinlerarası bir çalışma alanını ifade ederken başvururuz. Toplumdaki bireylerin ve grupların ihtiyaçlarını karşılamayı ve toplumsal sorunlarının çözümünü için çeşitli düzenlemelerin yapılmasını hedefleyen sosyal politika çalışmaları birey ve gruplar için istihdam, sağlık, eğitim, barınma, gelir desteği ve sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçların nasıl örgütlendiği ve refahın nasıl üretilip sunulduğuyla ilgilidir (Allock, P. -May. M.- Rowlingson, K, 2008: 45).

Neo-liberal küresel kapitalizm refahının yönetişimi konusunda yeni uygulamalarla devletin rolü küçülmüş, refah hizmetleri yurttaşların sosyal hakkı olarak görülmeyip sorumluluklar, sivil toplum kuruluşları, piyasa ve aile gibi kurumlarla paylaşılmaya başlanmıştır. Özellikle çocuk, yaşlı, engelli, hasta bakım hizmetleri konusunda aile kurumunun desteği, bu işleri evde kadınların yaptığına dair hâkim toplumsal cinsiyet beklentileri kadın erkek eşitsizliğini yeniden üretmektedir. Kadınların eğitim ve istihdam olanaklarından yararlanamaması; buna bağlı olarak yoksulluktan daha fazla etkileniyor olması, kadına yönelik her türden şiddet, kadının sağlığı ile ilgili sorunlar, kürtaj hizmetleri, tecavüz kriz hizmeti, sığınma evleriyle ilgili durumlar, toplumda kadına atfedilen roller nedeniyle bakım hizmetlerinin sunucusu olarak görülmeleri kadınları sosyal politikanın konusunu oluşturacak her türden risk ve sorunla karşı karşıya bırakmaktadır. Karşılaşılan bu sorunlar kadınları dünyanın hemen hemen her yerinde sosyal hizmet müdahalelerinde öncelikli hale getirmiştir (Zastrow: 618). Toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle kadınların karşı karşıya kaldıkları ayrımcılık, riskler ve sorunlarla baş etmek amacıyla kadınların yaşadığı sorunların çözümüne yönelik önleyici ve koruyucu sosyal politikaların gündeme gelmesi çok önemlidir. Sosyal politikanın günümüz küresel kapitalizm koşullarında dönüşen anlamının ve işlevinin toplumsal cinsiyet eşitliğine, kadınların ihtiyaçları ve sorunlarının çözümünde nasıl bir etki yarattığına, siyasal ideolojik ve ekonomik sistemle ilişkisini ve hedeflenenin ne olduğunu tartışmak önemli görünmektedir.

6.1. Sosyal Politikanın Tarihi ve Temel Kavramları

ın bir pratik alanı hâline gelişi, disiplinleşmesi ve adlandırılışı on dokuzuncu yüzyılda gerçekleşmiş olsa da sosyal politikanın tarih boyunca siyasal bir mesele olageldiğini ve özellikle siyasal iktidarların zorunlu bir ilgi alanını oluşturduğu söylenebilir: Birey ya da gruplar, yaşam kalitelerini belirleyen kaynakların bir bölümünü yalnızca kendi çabalarıyla edinemezler. Kaynakların dağılımı hemen her zaman failerin toplumsal yaşamda sahip oldukları iktidara göre belirlenir; dolayısıyla kaynakların kullanım hakları kadar refahın sunumuna ilişkin yetkiler de sıklıkla tanımları gereği azınlıkta kalan muktedirlerin elinde yoğunlaşmıştır. Öte yandan toplulukların iktidardan en yoksun üyelerinin asgari yaşam koşullarının sağlanması, egemenliğin işleyişi, sürekliliği ve toplumsal barış bakımından göz ardı edilemeyecek bir temel oluşturur.

Çağımızın birçok farklı fenomeni gibi, sosyal politika da modern yaşamı biçimlendiren üç ilişki ve olgu dizisinin etkileşiminin ürünüdür: Sanayileşme, kapitalistleşme ve modern devletin gelişi. Kaba hatlarıyla özetlenecek olursa, Sanayi Devrimi, görece olarak kendine yeterli, dolayısıyla refah sorunlarını kendi koşulları içinde çözebilen kırsal birimler hâlinde örgütlenmiş tarım toplumunun tedrici yıkımına yol açmıştır. Kapitalizm, bir yandan önceki koşullarda üretim araçlarının ve emek süreçlerinin kısmi denetimine sahip köylü emek tabanını, geçimi için işgücü piyasasında satacağı emeğinden başka bir varlığı olmayan proleterya dönuştürmüş, bir yandan da aynı sürecin diğeri yüzü olarak, toplumsal üretim araçlarının mülkiyetini toplumun kalan kısmı aleyhine elinde toplayan burjuva sınıfı toplumsal iktidarı ele geçirmiştir. Modern devlet ise, en ademi merkezi biçimiyle bile, daha önce eşi görülmemiş bir etki ve uygulama alanına sahip, toplumsal yaşamı en küçük ayrıntılarına dek düzenleme ve denetleme eğiliminde olan merkezi bürokrasiler oluşturmuştur. Böylece kapitalistik sanayileşme süreci on altıncı yüzyılda İngiltere'den başlayıp on sekizinci yüzyılda Batı Avrupa'ya yayılarak hem kırsal alanda hem kentlerde yoksul insan kitlelerinin yığılmasına yol açmış, bu gelişme de geçim, gıda provizyonu, istihdam, genel sağlık, kamu düzeni ve güvenlik meseleleri üzerinden kentlerdeki mülk sahibi sınıfların sürekli hissettikleri bir risk durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu sorunların meydana getirdiği tarihsel meydan okuma, Batı Avrupa ve ABD'de modern sınıf mücadelesi ve siyasetlerinin biçimlenişini etkilediği kadar, güçlü modern bürokratik devletlerin evriminde ayırt edici bir rol oynamıştır.

On sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başında serbest piyasa ekonomisi yavaşça gelişirken devletin, ortaçağdan devralınan dinle bütünleşmiş bir anlayışı sürdürdüğü ve yoksulların desteklenmesini hâlâ zengin bireylerin vicdani tercihlerinden çok toplumsal bir sorumluluk temelinde değerlendirdiği söylenebilir. Bu anlamda İngiltere'de 1834'te yürürlüğe giren Yeni Yoksullar Yasası, insanı ekonomik akılcılığa uygun olarak mülkiyet ve işgücü temelinde tanımlayan liberalizmin sosyal politika bağlamındaki geçici zaferini simgeler: Bu bakış açısından kazancının düzeyi ne olursa olsun çalışan birey başkalarının yardımına muhtaç değildir; çalışmayan bireyse erdemsizlikle yaftalanır ve ona yardım edilip edilmemesi devletin değil, ancak kendi özgür iradesiyle bu lütufta bulunmayı seçecek olan hâli vakti yerinde olanların meselesi olabilir. Bir başka deyişle her koyunun kendi bacağından asıldığı

piyasa koşullarında sosyal politika ancak hayırseverler eliyle yürütülebilecek bir konudur (Buğra, 2008: 27).

1850'lerden başlayarak üretimdeki rolüne ve kolektif gücüne ilişkin siyasal bir bilinç geliştiren proleteryanın özellikle Avrupa kıtasında verdiği toplumsal mücadeleler, sadece üretim süreçlerindeki koşullarla ilgili kazanımlarla değil, adım adım yurttaşlık haklarıyla bütünleşen çeşitli refah kalemlerinin sosyal haklar olarak tanınmasıyla sonuçlandı. Bu sürecin ilk belirgin örneklerinden biri, 1880'lerin başında Almanya'da güçlenen sosyalist hareketlerin devrimci girişimleriyle başa çıkmak isteyen Bismarck yönetiminin muhaliflerine karşı bir koz olarak yarattığı dünyanın ilk genel sosyal güvenlik sistemi olmuş, izleyen onyıllar içinde sanayileşmiş ülkelerin birçoğu burjuva demokrasilerinin olgunlaşma aşamasını temsil eden benzer sistemler inşa etmişlerdi (Fatma Şenden Zırlı: 45-52). Kapitalizmin yirminci yüzyılın ilk yarısında giderek derinleşen krizleri ve ulus-devletler dahilinde işçi sınıflarının iktidarı zorlamaya başlamaları, refah ve sosyal politika meselelerini sürekli olarak gündemde tutmuş ve İkinci Dünya Savaşı ertesinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dünyanın her yanındaki devrimci hareketleri destekleyen küresel bir siyasal güç hâline gelişi, kapitalist Batının refah sunumunu duruma göre alınan bir önlemler dizisi olarak değil, otuz yılı aşkın bir süre boyunca söz konusu devletlerin örgütlenme tarzlarını ve hukuki yapılarını belirleyen bir ilke olarak benimsemelerini zorunlu kılmıştı. Böylece büyük savaştan sonraki yeniden yapılanma dönemi, sanayileşmiş ulus-devletlerde burjuvaziyle proleterya arasında devletin sunduğu refah hizmetleri dolayısıyla gerçekleştirilen tarihsel bir uzlaşma evresi oldu.

Sosyal politikanın güncel kavranış ve tartışılma biçimlerini etkileyen son büyük dönüm noktası, sermaye birikimindeki krizlere bağlı olarak liberal ideoloji savunucularının refah devleti uygulamalarına getirdikleri eleştiri dozunun sürekli yükseldiği ve dünyanın siyasal ekonomisini yönlendiren merkez kapitalist ülkelerde muhafazakâr-liberal hükümetlerin iktidara taşındığı 1970'lerin sonlarına tarihlenir. 1980'lerden günümüze uzanan süreçte insan onuru ve sosyal adalet ilkeleri temelinde sağlık, çalışma, eğitim, barınma, sosyal güvenlik ve ücretler konusunda kamu yararını hedefleyen sosyal hak anlayışı ve refah devleti uygulamaları, yerini ulus-ötesi şirketlerin güdümünde genel bir kapitalist büyüme fetişizmine bırakmıştır. Küreselleşmeye, sanayisizleşmeye, esnek üretime, yarı-zamanlı çalışmaya dayanan neo-liberal ekonomik ortamda vatandaşların sosyal hakkı olarak sunulan refah hizmetlerinde devletin merkezi bir rol üstlenmesi gerektiği yönündeki anlayış, devletin refah hizmetlerini yürütmesini sağlayan ekonomik üretimden çekilmesini teşvik eden küçülme ve özelleştirme uygulamalarıyla dönüşmeye başlamıştır. Bununla birlikte neo-liberalizmin yarattığı sosyal yıkıma ve karmaşaya çeşitli ölçeklerde geliştirilen tepki ve direnişler, sosyo-ekonomik sistemin mukteditlerini yeni bir sosyal politika paradigmasını ele almaya zorlamıştır: "Refah yönetişi" adıyla tanınan yeni modelde (Buğra, 77), neo-liberal piyasa mantığının olabildiğince pürüzsüz işlemesini sağlayacak şekilde önlemlerin alınması ve uygulanması amaçlanır. Piyasanın olabildiğince hâkim kılındığı koşullarda artan yoksulluk ve diğer toplumsal sorunların toplumsal krize yol açmasını engellemek amacıyla dengeleyici bir unsur olarak sosyal politika önlemleri devreye sokulur. Egemen liberal strateji, piyasanın işlerliğini düzenleyecek yasal zemini oluşturarak, devlet ve kâr amacı gütmeyen kurumlar ile özel sektör arasındaki sınırları muğlaklaştırılması ve olası toplumsal risklere ve sorunlara

karşı bu üç unsur arasında, aslında özel sektör üzerine düşebilecek ekonomik yükleri minimize eden bir sorumluluk paylaşımı yanılması yaratmaktır. Böylece devlet, piyasa ve sivil toplum örgütlerinin ortaklığıyla oluşan, ifadesini şirket ve kuruluşların “sosyal sorumluluk projeleri” ve sivil toplumun “gönüllü girişimleri”nde bulan bir sosyal hizmet sunumu anlayışı geliştirilir. Sonuç olarak, sosyal hizmetler yurttaşların yasayla belirlenmiş ve devletin korunmasını ve sürdürülmesini üstlendiği, tarihsel mücadelelerle kazanılmış sosyal haklar bağlamından uzaklaştırılır. Ekonomik kaynaklar üzerindeki denetimini ve yetkilerini geniş ölçüde özel girişimcilğe devreden devlet, düzensizleşmiş ve yurttaşlar bakımından hak niteliğini yitirdiği için kim tarafından, kime, nasıl yönlendirileceği keyfileşmiş bir sosyal hizmet bağlamının koordinatörüne indirgenir. Neo-liberal hegemonyanın eğitim sistemi ve medyadaki yayılışı, serbest piyasa temelli varsayımları, pratikleri, görüşleri ve idealleri olağanlaştırır. On dokuzuncu yüzyılda hüküm sürmüş serbest rekabetçi kapitalizm evresinde beliren “hayırseverlik” paradigması, neo-liberal dönemde, yeni koşullarda yeniden uyanmış gibi görünür: Devlet, pratikte kamusal yarar ve refah sunan bir kurumlar bütünü olmaktan çıkma eğilimine girdiği için ona yönelen beklentiler aynı ölçüde azalır. İhtiyaç sahipleri ile destek verenler arasında bir minnet ve simgesel şiddet etkisi yaratan hayırseverliğe dayalı sosyal yardım anlayışı hâkim duruma gelir ve neo-liberal hegemonyanın araçlarından biri olarak işlemeye başlar (Buğra: 81-82, Müderrisoğlu: 94-95).

Meryem Koray’ın da belirttiği gibi günümüz küresel kapitalizm koşullarında sosyal politika işlev ve anlam kaybına uğramıştır. Piyasanın küreselleşmesi başta yoksulluk olmak üzere birçok sorunu beraberinde getirmiş; buna bağlı olarak devletin yapısında ve anlayışında temel değişiklikler meydana gelmiştir. Toplumsal ve ekonomik değişim beraberinde yeni toplumsal sorunları ve ihtiyaçları getirmekte; toplumsal değişme toplumsal sistemin bütüne etki ederek sosyal politika uygulamalarında ve sosyal politika anlayışında değişikliğe yol açmaktadır (Koray, 2007: 19-20; Şenkal, 2011: 28). İhtiyaçların giderilmesine ve sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik uygulanan sosyal politikaları hem ideolojik, siyasal ve ekonomik sistemlerle ilişkilendirerek hem de hedef ve işlevlerini göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekir (Koray, 2007: 21-29). Neo-liberal piyasa koşullarında toplumsal ihtiyaçların karşılanması, toplumsal sorunların çözümlenmesi ve olası risklerin ortadan kaldırılması konusunda sivil toplum kuruluşları, piyasa ve aileye atfedilen yeni roller ve sosyal politika uygulamaları toplumsal cinsiyet eşitsizliğine de yol açmaktadır. Özellikle ailenin refah sunumunda aktif rol alması beklentisi ve aileye atfedilen toplumsal işlev toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir.

6.2.Neo-liberal Sosyal Politika Anlayışının Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğine Etkisi

Sermayenin küreselleşmesi ve sadece sınıflar değil, kimlikler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıkların giderek belirginleşmesi, Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder’in “yeni yoksulluk” biçiminde kavramlaştırdıkları refah yoksunluğunun çağımıza özgü yeni biçimlerini ortaya çıkarır. “Sosyal dışlanma riski taşıyan, kenarda kalan, özellikle ekonomik ilişkiler açısından sistemle bütünleşmesi gideren zorlaşan” bu tabaka içinde (Buğra-Keyder, 2003: 23) kadınlar, yeni sorun ve risklerden en olumsuz etkilenen kesimlerden birini

oluştururlar. Esnek üretimi ve yarı zamanlı çalışmayı hedefleyen neo-liberal ekonomik yapılanma kadınların iş alanlarındaki konumunun daha da zayıflamasına neden olmaktadır. Devletin iyileştirici ve önleyici sosyal politika üretmedeki rolünün küçülmesiyle kadınlar eğitim, sağlık ve istihdam politikalarından adil ve eşit bir şekilde yararlanamadıkları için “yoksulluğun kadınlaşması” olgusu ile karşı karşıya kalınmaktadır. “Yoksulluğun kadınlaşması” kavramı ilk kez Pearce tarafından Amerika’da yoksul nüfusun çoğunun kadınlardan oluşması ve yoksulluğu kadınların erkeklere göre daha farklı tecrübe etmesi nedeniyle kadınların yoksulluğuna vurgu yapmak için kullanılmıştır (Ulutaş, 2009: 25). Cinsiyetçi ideolojiye bağlı olarak kadınların toplumdaki kaynaklara ve gelire erişimi ve bunlar üzerinde söz sahibi olmasının önündeki binlerce yıla dayanan engellerin yanı sıra, modern toplumların yeniden üretiminde kritik bir rol oynayan ev içi emekleri görünmez kılınan kadınlar, yoksulluğu daha derin ve şiddetli yaşamaktadırlar (Sallan Gül-Alican Şen, 2014: 130-131). Kadınlar insan haklarına saygı ve sosyal adalet temel değer ve ilkelerine uygun olarak sosyal desteğe en fazla ihtiyaç duyan kesimi oluşturur. Devletin, kurumların ve ailenin ataerkil (patriarkal) bir şekilde yapılanması ve tarihin hemen her uğrağında bu öğelerin ataerki lehine uyarlanması nedeniyle toplumda hemen her alanda cinsiyetçiliğe dayanan bir ayrımcılık hüküm sürer.

Kadın işgücü arzının miktarı, zamanlaması ve kadınların çalışma koşulları, egemen ataerkil sisteme ve ataerkinin kapitalist üretim tarzıyla eklemelenmesine bağlıdır. 1980 sonrasında neo-liberal politikaları uyarınca üretim süreçlerinin esnekleştirilmesi ve enformel istihdamın yaygınlaştırılması yönünde atılan adımlar, hem sermaye çevrelerine kârlı olanaklar sunmuş hem de ataerkil ilişkileri muhafaza edecek biçimde yeni bir emek arzı akımı yaratmıştır. Esnek ve enformel üretimde sermayenin önemli emek gücü kaynaklarından birini kente göç etmiş, vasıfsız kadınlar oluşturur. Hem çalışıp hem de ev ve bakım işlerini sürdüren kadınlara atfedilen itaatkârlık, sabır, uysallık gibi toplumsal cinsiyete özgü yatkınlıklar, kadın emeğini sermaye tarafından daha fazla aranır duruma getirir. Bu süreçte esnek, yarı-zamanlı ya da evde parça-başı çalışma yordamlarını kullanan sermaye, ataerkil ilişki biçimlerini yıpratmaksızın ucuz ve esnek emek gücü talebine meşruiyet kazandırır. Kadınlar ücretsiz ev içi işlerden ve çocuk, yaşlı, hasta bakımından sorumlu tutuldukları ataerkil dayatmalara tabidir; eşzamanlı olarak da kötüleşen ekonomik koşullar altında aile bütçesine katkı sağlamak için evde esnek, ucuz ve güvencesiz işlerde çalışmaya zorlanır. Böylece sermayenin esnek üretimi ve enformelleşme yönünde kazandığı yeni eğilimler, ataerkil normlar tarafından da desteklenmiş olmaktadır; karşılık olarak, sermayeyle bu üstü örtülü dayanışma, ataerkilliği güçlendirir (Yaman Öztürk, 2010: 26-45). Kadınların erkek egemenliğinin dayattığı koşullara meşruiyet sağlayacak şekilde kadınlara özgü kabul edilen yatkınlıklara göre istihdam edilmeleri, ev içinde ve ev dışında yükünü daha da ağırlaştırır. Kapitalizmle ataerkilliğin işbirliğiyle hem ekonomik sömürü ve hem de kadının tabi toplumsal konumu sürdürülür. Toksöz de “özel patriarka” (ataerki) ve “kamusal partiarka” (ataerki) ayrımı yaparak; her iki yapılanmanın kadınların istihdamı ve kadınların çalışma koşulları üzerindeki etkisine dikkat çeker.

“Özel patriarkanın güçlü olduğu ülkelerde hane içinde toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünün devamından baba veya koca olarak yarar sağlayan erkek, kadınların hane

dışında çalışıp çalışmayacağına ilişkin kararları verir. Bu sistemde kadınlar kamusal alandan dışlanmış olup, kadınların istihdama katılımları ya çok sınırlı ya da erkeklerin otoritesini sarsmayacak biçimlerde. Kamusal patriarkada ise kadınlar, kamusal alandan dışlanmış değillerdir; ancak tabii konumlarda katılırlar. Hane özel patriarkanın önemli bir alanı olmaya devam etse de kadınlar sadece hane içine kapatılmış değillerdir. Devlet kadınların işgücü piyasasındaki ikincil konumunu pekiştiren düzenlemeleri ve uygulamalarıyla kamusal patriarkanın başlıca temsilcisi olarak, kadınların sadece işverenler karşısında değil, aynı zamanda erkekler karşısındaki pazarlık gücünü azaltarak özel patriarkanın gücünü korumasını destekler” (Toksöz: 103-104).

Ataerkil sisteme bağlı olarak hangi ölçekte olursa olsun üretim ve toplumsal örgütlenme için gereken koşulların var kalmasını sağlayan öge ve ilişkilerin sürekli ve görece bir istikrar içinde yenilenmesi anlamına gelen yeniden-üretim faaliyetleri, kadınların cinsiyet rolü olarak görülür. Bu rolün kadınlarca özellikle annelik tecrübesi üzerinden içselleştirilmesi, kadınların özel alanda konumlandırılma eğilimini güçlendirmekte ve kamusal hayatın parçası kabul edilen piyasaya katılmadıkları için ev işleri ve bakım hizmetleri “görünmeyen emek” hâline gelmektedir (Acar Savran, 2009: 64-65). Bakım emeğinin hizmet verilene karşı bir duygusal bağı içeriyor oluşu ve emeğin bakım yapan kişiye bağlı olması hali, bu emek tarzını diğer piyasalaşmış emek kategorilerinden ayırmaktadır. Duyguları da içerdiği için bakım emeğinin piyasa değerinin hesaplanmasının, dolayısıyla ücret ölçüsüne vurulmasının güçlüğü de kadın emeğinin görünmezliğini pekiştiren bir başka etkidir. Bakım emeği “dayanışma”, “sabır”, “anlayış”, “şefkat” gibi nitelikleri birleştiren, duyguların işin içine girdiği bir emek tarzı olarak görülmekte; bu yüzden duygusal emeğin itibarının talep ve hak edilemeyeceği varsayılmaktadır. Bakım hizmeti satın alındığında bile kadınlar bu işi yine başka kadınlara devrederler ve bakıcılarda da kadınlara özgü kabul edilen duygusal özellikleri ararlar. Toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollere ilişkin beklentiler nedeniyle görünmeyen, değer atfedilmeyen, düşük ücretlendirilen duygusal emek, kadın/erkek işi şeklindeki ayrımı da ortaya çıkarmaktadır (Özkaplan: 16-19). Özellikle yoksulluğu daha derin yaşayan kadınların başta çocuklar olmak üzere, hastalara, yaşlılara ve engellilere bakım hizmeti sunmasına yönelik beklenti, “özel patriarka”nın ve “kamusal patriarka”nın nasıl işlediğini açığa vurur. Dezavantajlı gruplara yönelik kamusal bakım hizmetlerinin yetersiz olması, aile içi işbölümünde bakım hizmetlerinin kadınların görevi olarak görülmesi ve bu görevlerin kadınlar tarafından da içselleştirilmiş olması kadınları iş yaşamından uzaklaştırarak erkeklere ve sosyal yardımlara muhtaç hale getirmektedir. İstihdam olanaklarının yetersizliği ve eşitsizliği kadınları yoksulluk riskiyle daha fazla karşı karşıya getirmekte, kadınları yarı zamanlı, düşük ücretli, güvencesiz işlere yönlendirmektedir (Sallan Gül-Alican Şen: 31-132).

Yoksulluk kadınlaşırken, kadınların içinde buldukları risklerle baş etmek ve sosyal dışlanmayı önlemek üzere planlanan ve uygulanan sosyal politikalarda da “kamusal patriarka”nın etkisi belirginleşmektedir. İstihdamda toplumsal cinsiyet eşitliğine dayanan uygulamalar yerine, yoksullukla baş etmek üzere kadınların esnek, yarı zamanlı, güvencesiz çalışma biçimlerine yönlendirilmekte ya da mikro kredi uygulamalarıyla kendi hesaplarına çalışabilecekleri girişimcilik faaliyetleri teşvik edilmektedir. Kadınları yeniden üretim faaliyetlerinin yürütücüsü olarak gören “kamusal patriarka” anlayışı, kadınların

yoksulluğunun yaratacağı riskleri önlemek için ek gelir sağlayacak işler ile bir yandan piyasanın gereksinim duyduğu ucuz ve güvencesiz işçi çalıştırma arzusuna diğer yandan da aile içinde mevcut işbölümünün devamlılığını sağlayarak “özel patriarkaya” hizmet etmektedir (Toksöz: 121-122).

Cinsiyetçi ayrımcılığa maruz kalan kadınlara yönelik sosyal çalışma müdahalelerinin geliştirilmesi ve refah hizmetlerinden yararlandırılmaları, kadınları güçlendirmek ve özgürleştirmek açısından önemli olsa da uygulamadaki sosyal politikalar, kadınların cinsiyet rolünü pekiştirmekte; dezavantajlı konumu telafi etmekte yetersiz kalmakta, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretmektedir.

“Kadınlar, devlet hizmetlerinin doğrudan tüketicileri haline geldiler. Kadınlara ilk kez sağlanan dul aylıkları ve annelik yardımları etrafında karmaşık bir hizmet ve yardım ağı yirminci yüzyıl içinde ortaya çıktı: Bebek sağlık merkezleri, kadın sağlık merkezleri, çalışmak zorunda olanlara ayrılan annelik yardımları, vergi iadeleri vb. yenilikler. Çok iyi bilindiği üzere kadınlar artık tümüyle yardım hizmetlerinin asıl tüketicileri olmuştu. Bu kadınların daha uzun ömürlü olmalarıyla kısmen bağlantılı, ama aynı zamanda kadınların emek piyasasından dışlanmasını ön kabul sayarak, devlet yardımlarının kocalarının ücretlerini ikame etmek üzere tasarlanmasıyla da ilgilidir” (Connell: 180).

Ulusal düzeyde yürütülen çalışmalar dışında, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması konusunda çeşitli sosyal politika düzenlemeleri uluslararası düzeyde de kabul görmektedir. Çoğu ülke, bağlayıcı uluslararası anlaşmalar uyarınca cinsiyet eşitliği politikaları üretmek, birçok alanda kadınlar lehine pozitif ayrımcılık yapılmasını sağlamak şeklinde önlemler almayı kabul eder. 1979 yılında Birleşmiş Milletler tarafından imzalanan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW) yıllar içinde birçok ülke tarafından kabul edilmiştir. Türkiye de bu uluslararası sözleşmeyi toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayacağı ve bu yönde politikalar geliştireceğini taahhüt ederek 1985 yılında kabul etmiştir. Meryem Koray, toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarının ana akımlaşmasını eleştiren Sylvia Walby’yi izleyerek uygulamadaki politikaların toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaktan çok istihdam ve verimlilik için araç haline geldiğini, cinsiyet eşitliği politikalarının küresel kapitalist sistemin istikrarı ve neo-liberal politikaların hâkimiyeti gözetilerek kadınların istihdamının ancak sistemin devamlılığını ve kârlılığını sağladığı sürece desteklendiğini belirtir (Koray, 2011: 17-27). Toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaşmasına rağmen kadınlar çalışma yaşamına girme ve çalıştıkları işlerde erkeklerle eşit statüler paylaşmak ve eşit ücret almak konusunda çeşitli engellerle karşılaşmaktadır.

6.3. Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Konusunda Uygulanan Sosyal Politikalar

Türkiye 1980’den sonra benimsenen neo-liberal politikalarla küresel dünya sistemine eklemlenmiş ve hâkim küresel piyasa koşullarına uygun çerçevelerde tasarlanmış uluslararası sözleşmeleri kabul etmiştir. Kadın istihdamının artırılması ilk kez 1990-1994 dönemine ait 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda yer almıştır. Konunun kalkınma planına dâhil edilmesi,

1985'te Birleşmiş Milletlerin Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ne taraf olunmasının, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'na katılım ve Birleşmiş Milletler toplantılarında dile getirilen eşitlik taahhütlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Türkiye, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün kadın erkek eşitliğine ilişkin ayrımcılık karşıtı sözleşmelerini de kabul etmiştir. Resmi metinlerde kadınların işgücüne katılımlarının düşüklüğünün bir sorun olarak saptanması ve kadın istihdamının artırılması hedefine yapılan vurguların sıklaşması ise ancak Türkiye'nin 1999'da AB aday ülke statüsü kazanmasının ve uyum sürecine ilişkin müzakerelerin ardından gerçekleşmiştir (Toksöz: 121).

Sosyal hizmet sunumunda asli işlevleri ailelere, sivil toplum kuruluşlarına ve gönüllülere yükleyen yeni refah yönetişimi yaklaşımı, 2000'li yıllarda Türkiye'de de benimsendi. Sosyal hizmet sunumunda eşit vatandaşlık ve sosyal hak anlayışının yerine, temsilcileri iktidara taşınan muhafazakâr liberal ideolojinin desteklediği, dine sıkça referans veren hayırseverliğe ve aile dayanışmasını öne çıkaran sosyal politika uygulamalarına girildi (Buğra: 222).

Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama yükümlülüğü getiren uluslararası sözleşmelere rağmen fazlaca idealize edilen hayırseverlik ve aile dayanışması nosyonlarına dayanan sosyal politika tasarıları, uygulamada eşitsizliği yeniden üreten bir çizgiye kayar. Diğer tüm etken ve değişkenler bir yana bırakıldığında bile, kadınların bağımlı konumlarından kurtulmaları bakımından nesnel değeri tartışılmaz olan kadınların genel ekonomik bağımsızlık ve eğitim düzeylerinin yükseltilmesi gibi iki konuda düzenlenen çok sayıda konferans ve çalışmaya karşın, ilgili bakanlığın ilgili birimlerinin bu sorunları çözmek için geliştirdiği projelerin azlığı ve zaten yürürlükte bulunan ya da tamamlanmış projeler hakkında sunduğu yöntem, kapsam, işleyiş ve sonuçlara ilişkin gerçek verilerin cılızlığı tam anlamıyla umutsuzluk vericidir (<http://kadininstatusu.aile.gov.tr/faaliyetler/projelerimiz/ulusal-projeler>). 1950'lerde kırsal kesimdeki aile işçiliği hesaba katılarak %80'in üzerinde hesaplanan kadınların işgücüne katılım oranı, kentleşme oranının %80'lere dayandığı 2000'li yılların ortalarında %25'in altına düşmüş ve neo-liberal sistemin vasıfsız ve ucuz işgücüne ihtiyacının zorlamasıyla aynı onyılların sonlarında birkaç puan yükselmiştir. Kadın işsizliğinin nedenlerinden biri kültürel muhafazakârlıkta (http://www.sosyal-is.org.tr/yayinlar/kadin_emegi_ve_istihdami.pdf) bir diğer neden küreselleşmenin dalgalandırdığı genel işsizlik sorunuyla başa çıkmaya çalışılırken uygulanan popülist siyasetin ailelerin oylarını yönlendiren erkeklerin istihdamına her zaman öncelik tanıyan olmasıdır. Çalışma yaşamında kadınların gerçekten desteklendiğinden söz edebilmek için Saniye Dedeoğlu'nun işaret ettiği gibi, çocuk bakımının kadınların tam zamanlı, eşit ücret ve statüye uygun bir şekilde çalışmasına engel oluşturmaması için devlet-işveren ve ebeveyn üçlüsü arasında daha eşitlikçi bir paylaşım sağlanmasına, kamusal çocuk bakım hizmetlerinin ücretsiz olarak yaygınlaştırılmasına, ev içi cinsiyetçi rollerde dönüşüm yaratacak ebeveyn izinlerinin yasallaştırılmasına ve erkeklerin çocuk ve bağımlı bakımında aktif rol almasını sağlayan düzenlemelere ihtiyaç duyulmaktadır (Dedeoğlu, 2011: 54).

Sosyal güvenlik politikalarında son yıllarda benimsenen strateji ise küresel eğilimlere uygun olarak aile odaklıdır. Bakım hizmetlerine kamusal kaynak ayırmak yerine aileye ve bakım hizmeti ihtiyacı duyanların yakınlarına verilen yardımlar genişletilmiştir. Bir tür

uzmanlaşmayı gerektiren evde bakım hizmetleri, ihtiyaç sahiplerine bir sosyal hak olarak sunulmamakta; aile içindeki geleneksel cinsiyet rollerine yaslanarak kadınlara yüklenmektedir. Bir başka deyişle, sosyal yardımlar ve belli bir miktar sosyal gelir desteğiyle kadınlar evde bakım hizmetlerinin sunucusu kınırlar. İstihdam ve kaynaklara erişim konusunda açık bir eşitsizliğin nesnesi olan kadınların giderek daha da yoksullaştıkları ekonomik koşullarda bu uygulamalar, bir yandan onların sosyal yardımların alıcı ucu olarak ailelerine ek gelir imkânı yarattıkları yanılsamasını doğurmakta, diğer yandan evde bakım, görünmeyen emek kalemlerine bir yenisini eklemekte, aile dayanışmasına vurgu yaparak kadını özel alanın daha derinlerine gömmektedir. Çocuk, yaşlı ve engellilerin kurumsal bakımı yerine eve yönlendirilmesi ve belli bir sosyal gelir karşılığında yoksul kadınların bu işi yükleniyor olması kadınlara yönelik bir ayrıcalık gibi sunulmaktadır. Oysa profesyonel olmayan evde bakım uygulaması kadınları erkeklerle eşit statü ve gelire erişirme potansiyeli taşıyan iş olanaklarından uzaklaştırarak ekonomik özgürleşimin ve kamusal tecrübenin damarlarını tıkamaktadır. Uygulamanın diğer yüzü bakım kalitesindeki düşüştür: Evde bakım hizmetlerinin devreye girmesiyle devlet kurumsal harcamaları minimum düzeyde tutarken sorumluluğu, konu hakkında profesyonel eğitimi bulunmayan kadınlara yüklemektedir. Sonuç, hem verilen sosyal hizmetlerin kalitesini düşmesi hem de istihdam ve eğitim başta olmak üzere kadınların erkeklerle eşit olanaklardan yararlanmalarının engellenmesidir (Sallan Gül-Alican Şen: 132-138).

Dul kadın aylıkları Şartlı Nakit transferi kapsamındaki annelere yönelik gelir yardımları, yaşlı ve engelli maaşları gibi sosyal politikalarla kadınları desteklemek, kısa vadede yoksul kadınların refahlarına katkı sağlayabilir. Ancak orta ve uzun vadede kadınlara eşitlik değil, eşitsizlik hatta ayrımcılık getirebilir, kadınların sosyal yardımlar lehine piyasadan daha da çekilmelerine yol açabilir. Özellikle sosyal yardım alanında devletin kadını erkeğe ve eve bağımlı olarak algılaması, kadınları sosyal yardımları hak eden temel yararlanıcıları konumuna getirmektedir (Sallan Gül-Alican Şen: 139).

Sosyal sınıf, ırk, cinsiyet, dil, din, politik görüş, ulus, etnik köken ayrımlarına dayanmadan devletin eğitim olanaklarını tüm yuttaşlarına parasız ve nitelikli bir şekilde sağlaması eğitim hakkının gereğidir. Ancak okullaşma ve okuryazarlık oranı, devamlılık, eğitim durumlarına göre istihdam koşulları karşılaştırıldığında Türkiye’de kadınlar ve erkekler arasında ciddi farklılıklar görülmektedir. Kadınlar eğitim hakkından eşit yararlandırılmadıkları gibi, okullardaki toplumsallaşma sürecinde de cinsiyet ayrımcısı, ataerkil cinsiyet rollerini ve kalıp yargıları güçlediren öğretim programlarına ve eğitim öğretim materyallerine sıkça rastlanır (Gök, 2004).

Türkiye’de uygulanan sosyal politikalar nedeniyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin etkisini gösterdiği bir diğer alan sağlıktır. Kadına yönelik şiddet, taciz ve tecavüz, namus cinayetleri, bekâret kontrolü, cinsiyet seçimi ya da ihmal, istenmeyen ya da ergen gebelikler, sağlıksız koşullarda düşükler, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, hastalıkların tanısında gecikme, üreme sağlığı hizmetlerine ulaşamama gibi nedenlerle kadınlar mağdur olmaktadır (Hatice Şimşek, 2011). Yürütme erki içindeki işbölümü, kadın sağlığının bir politika meselesinden ziyade, çok sayıdaki tıp uzmanlığı arasında bir tür olarak algılanışını güçlendirmektedir.

Devletin sosyal politika birimlerinin, kadınların sağlık sorunlarını çözmek için sağlık birimleriyle yürüttüğü işbirliği, onun toplumsal cinsiyet meselesinin siyasal bir uzantısı olarak algılanmasını mümkün kılmak bir yana bu siyasal niteliğin üstünü örtecek biçimde yapılır.

Üretim ve yeniden üretim süreçlerinin erkekler tarafından denetlenip yönetildiği; kadınları eş, anne, kardeş, sevgili biçiminde, aile kurumunun sürekliliğini sağlamakla sorumlu tutulan erkeğe göre tanımlayıp ikincilleştiren ve özgür ve eşit birey olarak görmeyen ataerkil sistem kadınlara yönelik şiddetin en önemli sorumlusudur. Kadına yönelik şiddetin en önde gelen nedeni, erkek egemen sistem içinde erkeklerin kadınları kontrol altına alma, kadınların yaşamını ve yaşam alanlarını kendi koydukları kurallara göre düzenleme, kadınların üzerinde kurulan tahakkümdür. Kadınların kendi yaşamlarıyla ve bedenleriyle ilgili özgürce karar vermelerini engelleyen her tür durum ya da davranış kadına yönelik şiddettir. Kadına yönelik şiddetin en ağırı ise kadın cinayetleridir. Yargılama süreçlerinde uygulanan haksız tahrik indirimleri, polisin, hâkim ve savcıların şiddet suçlarına maruz kalan kadınlara yaklaşımı, şiddet eşten gelmişse -ki istatistiklere göre çoğunluk böyledir- ailenin dağılmaması için 'kol kırılısın yen içinde kalsın' tavsiyeleri ile arabuluculuk çalışmaları, cinsel suçlarda kadının giydiği kıyafetin "davetiye" olup olmadığı tartışılması, kadınların beyanının altında "rıza" aranıyor olması, gece yarısı sokakta olup olmadığının sorulması kadın için bu süreci hem travmatik hale getirmekte hem de kadına yönelik şiddeti meşrulaştırarak yeniden üretmektedir.

Türkiye'nin ilk imzacısı olduğu İstanbul Sözleşmesi imzacı devletlere **kadınlara yönelik toplumsal cinsiyete dayalı şiddetin** önlenmesi ve şiddetle mücadele konusunda zorunluluklar getiriyor. Ağustos 2014'te de yürürlüğe giren İstanbul Sözleşmesi, kadın ve erkekler için toplum tarafından uygun görülen ve toplumsal olarak inşa edilen roller, eylemler ve davranışlar olarak tanımlanan toplumsal cinsiyet konusunda beliren eşitsizliklerin şiddetin hem kaynağı hem de sonucu olduğuna işaret etmekte ve bu eşitsizliklerle mücadele edilmesi gerektiğini içermektedir. İstanbul Sözleşmesi şiddeti önleme, mağdurları koruma, suçluları cezalandırma ve şiddetle mücadele edilmesi için politika üretilmesi konusunda bütünlükçü bir yaklaşım öneriyor ve taraf olan ülkelerin alınan önlemler konusunda uluslararası denetime tabi kılıyor. Sözleşmede kadına yönelik şiddet "kadın ve erkek arasında tarihsel eşitlikçi olmayan güç ilişkilerinin tezahürü" olduğuna değinilmekte, "kadına yönelik şiddet, erkeklerle kıyaslandığında kadınları ikincil konuma zorlayan temel sosyal mekanizmalardan biri" olarak ele alınmaktadır. Sözleşmede açıkça kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet kavramları kullanılmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması gerekliliği Sözleşme'nin 12. maddesinde şu ifadelerle yer almaktadır: "Taraflar kadınların daha aşağı düzeyde olduğu düşüncesine veya kadınların ve erkeklerin toplumsal olarak klişeleşmiş rollerine dayalı ön yargıların, törelerin, geleneklerin ve diğer uygulamaların kökünün kazınması amacıyla kadınların ve erkeklerin sosyal ve kültürel davranış kalıplarının değiştirilmesine yardımcı olacak tedbirleri alacaklardır." İstanbul Sözleşmesine ve 6284 sayılı kanuna rağmen Türkiye'de kadın cinayetleri durdurulamıyor ve hatta artıyor. Şiddet gören ya da tehdit altında olan kadınlar için tahsis edilen sığınmaevleri ise can güvenliğini sağlamak konusunda geçici bir çözüm olarak duruyor. Kadına yönelik şiddet konusunda yeterli güvenlik önlemlerinin alınmaması kadını evinden, işinden yaşadığı sosyal çevreden

uzaklaştırmaya sebep olmaktadır. Öncelikle şiddetin önlenmesi, mağdurların korunması, suçluların en ağır biçimde cezalandırılması konusunda sosyal politika üretilmesi gerekiyor.

Türkiye’de toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ve cinsiyet ayrımcılığıyla mücadele edilmesi gerektiği konusunda birçok uluslararası anlaşma olsa da bu konuda yeterli önlemler alındığı söylenemez; hatta uygulanan ve planlanan sosyal politikaların kadın erkek arasındaki eşitsiz güç ve tahakküm ilişkilerini normalleştirdiği, kadınlar tarafından da içselleştirilmesine neden olacak şekilde hegemonik bir etki yarattığı söylenebilir. Yıldız Ecevit, Türkiye’de sosyal politika yazınında da bu etkinin hâkim olduğunu; ancak Türkiye’de bu paradigmayı değiştirme yönünde feminist yazının kadınların aile ve toplumdaki konumlarına, sosyal refah kurumları tarafından nasıl tanımlandıklarına, kullandıkları emek-gücünün özgüllüklerine ilişkin farklı kavramsal tartışma ile yaklaştığını; mevcut yapılanmaya getirdiği eleştirilerle ve hegemonyayı reddetmesiyle oldukça önemli olduğunu belirtir (Ecevit, 2012: 15-20).

Sonuç

Hayatın bir çok alanında eşitsizlik ve adaletsizlikle karşı karşıya kalan, ayrımcılığa ve sosyal dışlanmaya uğrayan, şiddet gören ve yoksullukla mücadele eden kadınlara yönelik yapılacak sosyal hizmet müdahalesinde feminist bir sosyal politika anlayışına ihtiyaç var. Feminist sosyal çalışma üzerine önemli katkıları olan Dominelli, sosyal çalışma uygulamasında kadınların farklılığını tanıyan, kadınların güçlerini önemseyen ve güçlenmelerine katkı sunan, kadınlar arasında eşitsiz güç ilişkilerinin yaratacağı ayrıcalıkları engelleyen, hayatın her alanında kadınların kendi kararlarını alabilecekleri, ihtiyaç ve sorunlarıyla baş etmede ortaya koydukları çözümlerini rahatlıkla ifade edebilecekleri alanı sağlayan, “özel olan politiktir” ilkesini kabul eden, bireysel sorunların toplumsal nedenleri konusunda farkındalık geliştiren ve ortak çözümler alan feminist bir yaklaşımı önermektedir (Dominelli: 162). Feminist sosyal çalışma uygulaması sadece klinik ya da sosyal yardım hizmetleri ile sınırlandırılmamalıdır; örgüt ve kurumların işleyişi sorgulanmalı; politik eylem ve savunuculukla sosyal politika planlamalarının ve uygulamalarının dönüşümü hedeflenmelidir (Sheafor ve Horejsi’den aktaran Buz, 2009: 60). Sadece yasal zeminde toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak yeterli değildir; kadınların geleneksel cinsiyet rollerinden özgürleşmesini ve toplum tarafından da bu olgunun içselleştirilmesini sağlayacak sosyal çalışma tarzının benimsenmesi gerekir.

Uygulamalar

1) 2015 Türkiye'sinde kadınların işgücüne katılımının yaklaşık %25 oranında seyretmesinin kadınların hukuk, eğitim, sağlık ve kültür alanlarındaki tecrübelerine etkisinin neler olacağını değerlendiriniz.

2) Çevrenizdeki çocukların, engellilerin ya da yetileri kısıtlanmış yaşlıların bakımının kimler tarafından, hangi zamansal ve mekânsal düzenlemelere göre, ne ölçüde gerçekleştirilebildiğini ve kamu kurum ve görevlilerinin sürece ne ölçüde katıldıklarını gözlemleyiniz.

Uygulama Soruları

1) Ailenizdeki ya da çevrenizdeki birkaç yetişkin kadının gündelik yaşamları ve etraflarındaki dünyayla ilişkileri üzerine düşünün. Sorunlarını nasıl çözüyorlar? “Kendi sorunları” olarak görülenler gerçekten onların kendi sorunları mıdır, yoksa aile, gelenek ve alışkanlığın çözme sorumluluğunu onlara yüklediği başkalarının sorunları mı? Yüklendikleri ev işleri çocuk, hasta ve/veya yaşlı bakımı gibi uğraşları, dışarıda profesyonel hizmet olarak satmaları durumunda ne kadar ücret kazanabileceklerini; bu işleri yerine getirmeyi reddetmeleri durumunda karşılaşılabilecekleri tavırları kestirmeye çalışın. Erkeklerin söz konusu hizmetleri vermeye fiziksel bir güç odağı tarafından zorlanmalarının sonuçlarını hayal edin.

2) Özel alana ait kabul edilen bu işlerin ya da ikamelerinin, var olandan farklı bir sistem içinde kamu otoritesi tarafından düzenlenebileceği projeler tasarlayabilir misiniz?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde sosyal politikanın nasıl tanımlanabileceğini ve sosyal politika tarihinin dünya tarihinin bir parçası olarak nasıl ele alınabileceğini gördük. Yaşadığımız dönemi niteleyen küreselleşme sürecinin tarihsel mücadeleler sonucu hak olarak kazanılmış refah uygulamalarında nasıl bir gerilemeye yol açtığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bağımlı kılınan tarafı olarak kadınların zamanımız koşullarında hangi koşul ve mekanizmalarla sömürüye daha açık bir konuma getirildiklerini anlamaya çalıştık. Son olarak sosyal politikanın etkin bir biçimde müdahale etmesi gereken istihdam, çalışma yaşamı, eğitim, sağlık alanlarında kadınların genel durumu hakkında bilgi edindik ve sorunların en acil çözüm gerektiren bir cephesi olarak kadına yönelik şiddetin nasıl bir sosyal politika gündemine oturduğunu değerlendirdik.

Bölüm Soruları

1) Modern sosyal politika olgusunun tarihinde hayırseverlik ve mücadele anlayışlarının yerini açıklayınız.

2) Neo-liberal piyasa koşullarıyla ekonomik üretimin yeni süreçlerinde kadın emeğinin görece olarak daha yoğun kullanımı arasında nasıl bir ilişki vardır?

3) Sosyal politika üreticileri, kadının genel statüsünü yükseltmek için öncelikle hangi ekonomik kavram ve olgulara eğilmelidirler?

4) Kadına yönelik şiddet, neden yalnızca fiziksel şiddet bağlamında değerlendirilemez ve sosyal politika yürütücülerin erkek şiddetini değerlendirirken hesaba katmaları gereken etkenler nelerdir?

5) Bir bütün olarak Türkiye’de kadınlara odaklanan sosyal politika çalışmaları yeterli midir? Nedenlerini açıklayınız.

6) Sosyal politika tarihinin gelişiminde özellikle etkili olan üç süreç aşağıdakilerden hangisinde bir arada verilmiştir?

- a) Sekülerleşme, rasyonelleşme, sanayileşme.
- b) Sanayileşme, kapitalistleşme, modern devletin gelişimi.
- c) Demokratikleşme, modern devletin gelişimi, sanayileşme.
- d) Rasyonelleşme, kapitalistleşme, sanayileşme.

7) On dokuzuncüzyıl ortalarında liberalizmin sosyal politika anlayışı aşağıdakilerden hangisine dayanmaktaydı?

- a) Fırsat eşitliği
- b) Eğitimde eşitlik
- c) Hayırseverlik
- d) Dinin tanımladığı hak ve sorumluluklar

8) Kadınların hane içinde harcadıkları ancak piyasa koşullarında değerlendirilmeyen emeği tanımlayan temel kavram hangisidir?

- a) Bakım emeği
- b) Dışıl emek
- c) Kutsal emek
- d) Görünmeyen emek

9) Devletin sosyal politika ve sağlık birimlerinin kadın sağlığı konusunda çalışmalarının güncel karakteri hangisidir?

- a) Kadın sağlık sorunlarının siyasal bir mesele olduğuna ilişkin bir görüşe dayanan işbirliği
- b) Kadın sağlık sorunları konusunda birbirinden bütünüyle ayrılmış uzmanlık alanları
- c) Kadın sağlık sorunlarının siyasal bir mesele oluşunun üstünü örten gevşek işbirliği
- d) Kadın siyasal hareketinin, sivil toplumun ve sendikaların katılımıyla koordine edilen birleşik bir sosyal politika üretimi

10) Aşağıdakilerden hangisi İstanbul Sözleşmesi'nin kadına şiddet konusundaki bakış açısını yansıtır?

- a) Kadına yönelik şiddet, kadınlar ve erkekler arasındaki tarihsel nitelikteki eşitlikçi olmayan güç ilişkilerinin tezahürüdür. Kadınların ve erkeklerin toplumsal olarak kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, törelerin, geleneklerin ve diğer uygulamaların kökü kazınmalıdır.
- b) Kadınlara uygulanan şiddet gündelik hayat akışının trajik bir parçasıdır ve şiddetin faili olan erkek ve kadınların engellenmesi için hukuki düzenlemelerin ve polisiye tedbirlerin sıklaştırılması caydırıcılığı etkili kılabilir.
- c) Şiddetin engellenmesi için kadınların da üstlerine düşeni yapmaları ve kendilerini korumak için gerekli önlemleri almaları teşvik edilmelidir. Şiddeti önlemek için aile kurumunun güçlendirilmesi ve erkekleri şiddet uygulamaya iten ekonomik ve kültürel koşullarda düzelme sağlanmalıdır.
- d) Hepsi

Cevaplar: 6)b, 7)c, 8)d, 9)c, 10)a

7. TOPLUMSAL CİNSİYET VE KENT POLİTİKASI

Dr. Melis Oğuz¹⁹

¹⁹ İstanbul Teknik Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, Misafir Öğretim Görevlisi

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 7.1. Ataerkil Kent Planlaması
- 7.2. Kentte Kadın Olmak
- 7.3. Mekânın Feminist Eleştirisi
- 7.4. Kentte Kadın

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Kadınlar kenti nasıl tecrübe ederler?
- 2) Kent ve toplum arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 3) Planlama nedir, nasıl olmalıdır, hangi hassasiyetleri barındırmalıdır?
- 4) Planlama sürecine katılım neden önemlidir?
- 5) Kentsel mekânın feminist eleştirisi günümüz planlama anlayışını neden eleştirmektedir?

Anahtar Kavramlar

- Kentsel politika
- Kent planlama
- Toplumsal cinsiyet
- Cinsiyet körü planlama
- Feminist mekân eleştirisi
- Özel alan
- Kamusal alan
- Eşitsizliğin yeniden üretimi

Giriş

Kadınların kenti tecrübe edişleri, üzerinde yeterince durulmayan, hatta çoğu zaman da önemsiz addedilen bir konu olmuştur. Türkiye kent planlama literatüründe ise genel olarak kenti ve toplumu biçimlendiren farklı aktörlerin varlığı üzerinde yeterince durulmaz; planlamanın daha önemli sorunları ve çözmesi gereken daha vahim problemleri vardır. Son 10 senede, kente toplumsal cinsiyet gözlüğünden bakılan çalışmalar Türkiye’de kent üzerine yapılan akademik çalışmalar arasında yer almaya başladıysa da, sayıca yetersiz, içerik olarak erişim kitlesi kısıtlıdır. Oysa özellikle kadınlar, ataerkil toplumun onlara yüklediği görevler sebebiyle kentin şekillenmesinde farklı roller üstlendiği gibi, kentli olarak da farklı hassasiyetlere ve dolayısıyla da farklı ihtiyaçlara sahiptir.

Ataerkil toplum yapısında, kadınların yaşam alanları hane ve yakın çevresi olarak tanımlanmıştır. Böylelikle hane dışı üretim etkinliklerinden ayrılan kadının yükümlülükleri hane içi işler ve aile bakımı ile sınırlandırılmıştır. Kadın, ev ile ilişkilendirildikçe, ekonomik ilişkilerin yürütüldüğü alanlarda görülmez kılınmış, fiziksel alanda “görülmez” oldukları için de planlar kadının ihtiyaçlarına yönelik geliştiril(e)memiştir.

Kadınların hane içi ile ilişkilendirilmiş günlük yaşamları doğurganlıkları ile bir araya geldiğinde, ekonomik alanda da görünmek isteyen kadınları, sorumlulukları arasında bir denge kurmaya ve çoğu zaman bu sorumluluklar arasında bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Kadınların planlama meslek alanına farklı ve alternatif bir bakış açısı kazandırmaları, onları görmeyen bir kentte hane-içi ve hane-dışı faaliyetleri arasında kurmak zorunda oldukları bu denge sorunsalından kaynaklanan kaygılarından doğmaktadır. İşte bu yüzden, kadınları planlama sistemine dâhil etmek ve seslerini duyulur kılmak sadece daha yaşanılır bir kent oluşturmak açısından değil, kadınların farklı bakış açıları geliştirme potansiyelleri sebebiyle planlama mesleğinin gelişmesi açısından da önemlidir.

Planlama, bir yaratım sürecidir. Plancı, kendi düşünce ve inançlarını bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde mekâna empoze eder. Geliştirilen planlama pratiğinin doğasını ve kadının kentin içindeki yerini, plancının dünya görüşü doğrudan etkileyecektir, dolayısıyla dikkatsiz ve hassasiyetsiz davranıldığında kenti kullanan toplumun asıl ihtiyaçları planlama sürecinde atlanabilir. Ancak, böyle bir durumda dahi salt plancıyı suçlamak, kentlerin gelişim sürecinde görev alan diğer aktörlerin önemini yadsımak olur, çünkü kentlerin gelişiminde toplum çoğu zaman, plancıdan daha etkin bir role sahiptir.

Bu şekilde düşünüldüğünde, planlama sürecine katılımın da önemi ortaya çıkmaktadır. Kentsel mekânın kadın aleyhine çalışır durumda olması eksik bir tabloya bakarak çözüm üretilmeye çalışılmasından ileri gelmektedir. Türkiye’de kentte yaşayan kadınların mağduriyetinin önüne geçmek ve alternatif planlama önerileri geliştirmeye çalışan kadın plancıların seslerinin duyulmasını sağlamak amacıyla kurulan örgütlenmelerin olmayışı, planlama alanında kadının sesini duyuramamasının ve kentlerin kadının ihtiyaç ve hassasiyetlerine duyarsız kalmasının en önemli sebeplerinden biridir.

Planlama, gerek pratikte gerek akademik çalışmalarda erkeği merkezine aldığı sürece kadın “diğer”leştirilecek ve kent, kadının seçim yapma sürecinde onu engelleyici bir faktör olarak ortaya çıkacaktır. Planlama sistemi, bu ataerkil tavrını sürdürdükçe, kadın toplumda ikinci plana atılmaya mahkûm olacak ve hayatıyla ilgili seçimlerde zgr olamayacaktır. Oysa hane-içi ve hane-dışı görevleri arasında seçim yapması gerekiyorsa bu seçimde zgr olabilmelidir. Dolayısıyla kadınların kentte seslerini duyurabilmelerini sağlamak ve kenti kadınlar için daha imkânlı mekânlar hâline getirmek, hem kent hem de toplum için önemlidir.

7.1. En Büyük Azınlık: Toplumun Diğer Yarısı

Sosyal değişimler kendilerini en çok cinsiyet rollerinin farklılaşarak birbirinden ayrıldığı ekonomik ve fiziksel alanlardaki dönüşümlerde göstermektedir. Cinsiyetler arası görevler yeniden tanımlanırken, toplum, kadınları daha çok hane içinde yapılan etkinliklere itelemiş ve yaşam alanlarını bu çerçevede tanımlamıştır. Erken-endüstri toplumlarında kadın, ev ve yakın çevresi ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. Üretim etkinliklerinden ayrılan kadının yükümlülükleri ise hane içi işler ve aile bakımı ile sınırlandırılmıştır. Ekonomik, sosyal ve fiziksel alanlarda görülmez kılınan kadın, “görünen çoğunluğun” yanında bir azınlık gibi algılanmaya başlamış; dolayısıyla planlar da kadının ihtiyaçlarına yönelik geliştiril(e)miştir. Hane içinde çalışan kadının kentsel ekonomiye görülür bir katkısının olmayışı ve günümüzde kamusal mekânda çalışa(bile)n kadının eş zamanlı olarak hane içi işleri ve aile bakımını yerine getirmek zorunda olması/bırakılması, kentli kadını pek çok güçlkle başbaşa bırakmaktadır.

Kadınların günlük yaşamları, onları üretim ve yeniden-üretim sorumlulukları arasında bir denge kurmaya ve çoğu zaman ikisi arasında bir seçim yapmaya zorlamaktadır. Türkiye’de kadınlarının büyük bir bölümü, hane halkı maddi açıdan bir gereksinim duymadığı sürece çalışmamayı ve hane içi yeniden-üretim sorumluluklarını yüklenmeyi tercih etmektedir. Ayrıca, çalışmakta olan kadınların büyük çoğunluğu da, yine evlilik veya çocuk sahibi olma gerekçesiyle işten ayrılmaktadır. Kadınların erkeklerden farklı olarak planlama meslek alanına katkıları, bu denge sorunsalından kaynaklanan kaygılarından doğmaktadır. Dolayısıyla, kadınları planlama sistemine dâhil etmek, demokratik yaşam alanları tasarlanması açısından önemlidir. Nitekim özellikle yerel sorunlara karşı geliştirilen politik eylemler, kadınların müdahalesiyle ve çoğunlukla mahalle ölçeğinde olmak üzere avam hareketler olarak başlamıştır.

7.2. Ataerkil Planlama

Planlama meslek alanı ve sınırları tartışılırken, gözden kaçan noktalardan biri de kenti ve toplumu biçimlendiren farklı aktörlerin varlığıdır. Bu aktörler içerisinde kadınlar, toplumun onlara yüklediği görevler sebebiyle mekânın yeniden organizasyonunda diğer mekân kullanıcılarından farklı bir role sahiptir. Plancı olarak ise kadınlar, yine meslektaşlarından farklı hassasiyetlere sahip olduklarından, mesleki sınırların ve uygulamaların değişmesine sebep olurlar.

Bireylerin dünya görüşü, aynı mekânı kullanan farklı insanların farklı deneyimlerini açıklayabilmedeki en önemli unsurdur ve toplumsal cinsiyet, algılama farklılıklarının oluşmasında önemli bir faktördür. Farklı hayat tarzları, ırk, yaş, sağlık durumu, sınıf içi ve sınıflar arası alt ve üst-kültür bağları, bir bireyin kentsel deneyimini anlayabilmek ve dolayısıyla ona en uygun mekânı geliştirebilmek için göz önünde bulundurulması gereken etmenlerdir.

Planlama, en basit şekliyle bir “gerçeklik yaratma” sürecidir. Plancı, yarattığı bu gerçekliği bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde mekâna empoze eder, ancak dikkatsiz ve

hassasiyetsiz davranıldığında “gerçek” ihtiyaçlar bu süreçte atlanabilir. Bu durumda da, “plancının dünya görüşü” devreye girer. Planlama politikasının doğasını ve kadının kentin içindeki yerini, plancının dünya görüşü doğrudan etkileyecektir. Ancak, yine de kentlerin ve şehirlerin cinsiyet-terafı doğası yüzünden salt plancıyı suçlamak, plancının sonsuz bir gücü olduğuna delalet eder. Oysaki plancı da kentlerin ve şehirlerin gelişimi sürecinde görev alan aktörlerden sadece biridir; Türkiye gibi planlama sınırlarının “esnek” olduğu ülkelerde ise kentlerin gelişiminde toplum, plancıdan daha etkilidir.

Planlama, mekânı, içinde yaşayan topluluklara daha iyi yaşam olanakları sunacak şekilde biçimlendirmeye kendini adanmış kişilerin mesleğidir. Planlamanın ataerkil bir meslek alanı olduğu (Greed, 1994) konusundaki iddiaların temelinde, planlama mesleğinin doğası ve plancıların “kim için” plan yaptığı konusundaki varsayımlarının cins-yanlı (*gendered*) olduğu savı yatmaktadır. Bir mekânı, içinde yaşayan topluluğu “tamamıyla” tanımaksızın ve anlamaksızın, bu eksik tabloya bakarak planlamak ve onlar için daha iyi hâle getirmeye çalışmak, üretilen politikaların ve geliştirilen senaryoların plan üzerinde kalması ve bir bütün olarak toplumun üretilen planlardan yararlanamamasıyla sonuçlanmaktadır.

Kamunun genel olarak planlama sürecine katılımı hâlâ gerektiği ölçüde sağlanamamakta, kadınların ise kamusal alanda sesleri hâlâ duyulmamaktadır. Kentsel mekânın kadın aleyhine çalışır durumda olması eksik bir tabloya bakarak çözüm üretilmeye çalışılmasından ileri gelmektedir. Türkiye’de kentte yaşayan kadınların mağduriyetinin önüne geçmek ve alternatif planlama önerileri geliştirmeye çalışan kadın plancıların seslerinin duyulmasını sağlamak amacıyla kurulan örgütlenmelerin olmayışı, planlama alanında kadının hem plancı hem de planlanan taraf olarak sesini henüz duyuramamasının ve bu sebeple de kentlerin kadının ihtiyaç ve hassasiyetlerine duyarsız oluşunun en önemli sebeplerinden biridir.

Böylelikle, ataerkil sistem mekân üzerinden yeniden-üretilmektedir. Planlama ise, gerek pratikte gerek akademik çalışmalarda erkeği merkezine aldığı için kadın “diğer”leştirilmiştir; kent, kadının seçim yapma sürecinde onu engelleyici bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Oysa kadın, yeniden-üretim ve üretim görevleri arasında seçim yapması ve birini diğerinin önüne geçirmesi gerekiyorsa dahi, bu seçimde özgür olabilmelidir. Ancak, planlama sistemi, bu cinsiyet-körü ya da cinsiyet-yanlı tavrını sürdürdükçe, kadın toplumda ikinci plana atılmaya mahkûm olacak ve hayatıyla ilgili seçimlerde özgür olamayacaktır.

Kent ve toplum birbirini etkileyen iki dinamik varlıktır ve kent ya da topluma dair mevcut sistemlerin değişmesi, ancak bütünleyici eşinin de -kent için toplumun, toplum için de kentin- aynı yönde değişmesi/değiştirilmesi ile olacaktır. Dolayısıyla kadınların kentte seslerini duyurabilmeleri ve kenti kadınlar için daha imkânlı mekânlar hâline getirmek hem kent hem de tüm toplum için önemlidir.

7.3. Mekânın Feminist Eleştirisi

Günümüzde mekân-insan ilişkisine dair yapılan akademik ve profesyonel çalışmalarda, kadınların görülmez kılınmasının temelinde ataerkil toplum yapısından

kaynaklanan ve pratiğe geçmiş bir dizi eksiklik yatar. Ekonomik, sosyal, kültürel ve mekânsal analizler yapılırken geliştirilen kuramlar, yukarıda belirtilen toplumsal cinsiyet parametresini gözardı ederek ve “erkek” deneyimlerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Toplumun kadınlara yüklediği görevler, bilimsel ve profesyonel çalışmalarda da aynen kabul görmüş ve kadının işi, ev ve yakın çevresindeki yeniden-üretim etkinlikleri olarak belirlenmiştir. Ancak ev dışında temizlik, çocuk bakımı gibi ücretli ev işçiliği yapan kadınların işlerinin enformel sektör içerisinde bulunması sebebiyle istatistiki olarak dikkate alınmaması (Alkan, 2005) ve doktor, mühendis, hukukçu gibi üst meslek kadınlarının cinsiyetleri üzerinden değil mesleki kimlikleri üzerinden değerlendirilmesi (İlkkaracan, 1998) sonucu, yapılan çalışmalarda kadınların işgücüne artan katılımı ve toplumda değişmekte olan rolleri gerektiği ölçüde çalışmalara ve dolayısıyla planlara yansıtılmamıştır. Öte yandan mekânsal araştırma ve çözümlenmelerde daha çok erkeğin egemen olduğu kamusal mekânlar dikkate alınırken, hane içi verilere dayanılarak yapılan araştırmalar, çoğunlukla “evin reisi” olan erkeğin verdiği bilgiler doğrultusunda derlenmiş (Alkan, 2005), kadının mevcudiyeti görünmezliğini sürdürmüştür.

Feminist görüşün en önemli savlarından birisi, kişisel olanın politik olduğudur. Kişisel ve mahrem alanla ilişkilendirilerek, meslek alanında kadının incelenmesi, marjinal ya da sadece kadın olgusuyla sınırlı olarak görülmemelidir; nitekim kadınla ilgili her konu kentsel toplumu temelden ilgilendirdiği gibi, kadını ve erkeği eşit derecede etkileyecek sonuçları içerir. Bu çalışmada kadınlar için nasıl plan yapılması gerektiğine dair öneriler geliştirilmemesinin sebebi de budur; önemli olan mekânı değiştirmek için mekân-ötesinin/sosyal olanın değiştirilmesi gereğinin farkındalığının yaratılmasıdır (Foley, 1964: 37).

1980’lerde başlayan kentsel feminizm hareketleri, Roberts (1991), Little ve diğerleri (1988) gibi akademisyenlerin, kadınların kentteki dezavantajlı durumunu inceleyen çalışmalarıyla desteklenmeye başlandı. Kentsel sorunlara farklı çözümlenme arayışları getirmeye çalışan bu çalışmalar, “sadece fiziksel mekân incelemelerinin değil, toplumsal ya da davranışsal mekân incelemelerinin de kadınları göz ardı ettiğinden yola çıkarak kadınların görülür kılınmasını” amaçlamıştır (Alkan, 2005). Feminizm ile planlama meslek alanının kesişmesi, kentteki aktörlerin çevre ile kurdukları ilişkilere yeni bir bakış açısı sunmakla beraber, toplumsal cinsiyetin çevresel/mekânsal değişiminin bütünlüyci bir parametresi olmuştur (Mackeinze, 2002).

Görünmeyen aktör olan kadınların erkek-kentlerde yaşamakta olduğu sorunlar ve kentin olanaksızlıkları, sadece kadınların günlük yaşamını paralize etmekle kalmaz; kadının yerel yönetime, eğitime, işgücüne ve toplumsal yaşama katılımını da engeller (Alkan, 2006). Geliştirilecek basit planlama çözümleriyle kolaylıkla hafifletilebilecek bu problemler, sorunların sebebi doğru kavranıp üstüne gidilmediği için gün geçtikçe katmerlenerek artmaktadır. Kadınların mekânı erkeklerden daha farklı kullanıyor oldukları gerçeği incelendiğinde çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Konut ve geniş çevresi olan mahalle, kadınların hayatında belirleyici bir role sahiptir. Alkan (2005), mekânın tasarımının kadının üzerindeki geleneksel yükünü mutlaklaştıran bir yanı olduğuna işaret etmektedir. Ankara’da

gelir getirici işi olan her yedi kadından birinin çalışma mekânı ikamet ettikleri yer olan evdir; gelir getirici işle iştigal etmeyen ancak böyle bir işe sahip olmak isteyen her dört kadından biri ise çocuklarının bakımsız kalacağı endişesi ile bu isteğini gerçekleştir(e)memektedir (Alkan, 2005).

Özetle, ataerkil yapıya sahip olan toplum, bu yapıyı güçlendirecek mekanizmaları da doğru çalıştıramamaktadır. Kadının hâlen çocuk bakmak, evin bakımını üstlenmek gibi görevleri olduğu kabul edilip kadınların eve bağlılıkları meşru kılınsa dahi, bu bağlılık mekân tarafından desteklenmemekte, kadının isteklerine ve gereksinimlerine sekte vurulmaktadır. Üretilen yerel politikalar, kadınların %42'sinin yaşam alanlarının hâlen ev ve yakın çevresi olduğu (Alkan, 2006) ya da bu çevreyi tercih ettikleri gerçeğini göz önünde bulundurduğunda, kadınların yaşam alanlarını ve yaşamlarını kolaylaştırıcı çok basit önlemler alınabilecektir.

Elbette neo-liberal feministler, bu yaklaşımı kadını yine ev ve çevresine bağımlı kılmakla eleştirecektir, ancak bu noktadan sonrası kadının kendi seçimidir. Kadın, üretim, yeniden-üretim ve sosyal görevlerinin kombinasyonunu yapmakta serbest olmalıdır; kent ise çeşitli tercihlere olanak sağlayacak şekilde kurgulanmalıdır. Farklı feminist akımlar arasındaki en önemli ayrım da yine bu noktada ortaya çıkmaktadır; planlamanın gerçek amacının ataerkil toplum yapısını kabul edip kadınların bu sistemdeki yaşamlarını kolaylaştırıcı önlemler alması mı yoksa kadının konumunu güçlendirecek çözümler üretmek kadının tercih alanlarını genişletici çözümler üretmesi mi olduğu konusunda tartışmalar sürmektedir. Ancak planlamanın amacı konusundaki bu “seçim”, devletin politik, siyasi ve ideolojik görüşünün bir uzantısı olarak kendini göstermektedir.

Kadınları gözetenek üretilen politikalar cinsiyet-körü (*gender-blind*) ve cinsiyet-tarafsız (*gender-neutral*) olarak ikiye ayrılabilir. Cinsiyet-tarafsız politikalar kadınların dezavantajlı konumlarının iyileşmesi için her zaman yeterli olmamaktadır. Doğal olarak eşitsiz olan iki bireye eşit yasal haklar tanımak ya da mekânı her iki tarafın da cinsiyetlerinden doğan gereksinimlerini gözardı ederek tarafsızca planlamak ya da tasarlamak, ataerkil toplum yapısında hayat yarışına dezavantajlı olarak başlayan kadının bu konumunu sürdürmesini sağlamaktan ileriye gidememektedir.

“ ‘Herkes eşit kamu hizmeti’ gibi kavramlara yaslanarak belirlenen politikalarla uygulamalar kimi zaman niyet edilmeyen sonuçlara yol açar. Böyle bir perspektif toplumsal eşitsizlikleri besleyip varolan ayrımları derinleştirebilir, herkesin kamu hizmetlerinden yeterince yararlanabilmesinin önünü kesebilir” (Alkan, 2006:2 0).

Dolayısıyla, cinsiyet-körü olan ve kadınların gereksinimlerini tamamen görmezden gelen kentsel politikaların telafisi her zaman ve her koşulda cinsiyet-tarafsız politikalarla sağlanamamaktadır (Keeble, 1969). Politika üreticileri ve plancılar, toplumdaki bu iki farklı grubun eşitsiz konumlarını dikkate alarak, olumlu ayrımcılık (*positive discrimination*) uygulamaları geliştirmelidirler. Ancak bunu yaparken dikkat edilmesi gereken şey kadınların dezavantajlı konumunu iyileştirmeye çalışırken erkekleri dezavantajlı konuma getirmemektir.

7.4. Kentte Kadın

Erkek-egemen ya da cinsiyet-tarafsız bir planlama sistemi, kentin farklı ihtiyaçları olan sakinlerine kullanışı zor ya da kullanışsız çözümler sunmakta ve toplumda varolan sosyal görev ayrımlarını pekiştirmektedir. Fonksiyonel ayrıştırma (*zoning*) ile kamusal ve özel aktivite alanlarının birbirlerinden katı bir şekilde ayrımı, kadınlar için, mekânın erkek kullanıcılarına olduğu kadar sistematik bir çözüm geliştirememektedir.

Cinsiyet-körü kentlerin kadın kullanıcıların karşısına çıkardığı sorunların ölçekleri, kişiden kişiye değişim gösterebildiği gibi, sınıflar arası farklılıklar da göstermektedir. Kentin olumsuzluklarına en çok maruz kalanlar, düşük gelirli, düşük eğitilmiş kadınlardır. Eğitilmiş, ekonomik açıdan güçlü olan kadınlar ise, kentin sorunlarına karşı servis satın alarak çözümler üretebilmekte ve birçoğu mevcut durumu kabullenmektedir. Oysa, gerekli olan, sisteme planıcının empati gücünü de ekleyebilmektir. Kadınlar, mekân kullanıcılarının ihtiyaçlarına kulak vererek, çoğu zaman, basit ve küçük değişikliklerle büyük sorunların önlenebileceğini ortaya koymuşlar ve “aşağıdan yukarıya” planlama yönteminin savunucusu olmuşlardır.

Bugün, Türk kent planlaması yazınında kadınların mekânı kullanımları ve mekânda karşılaştıkları sorunlara dair fazla çalışma bulunmamaktadır. Alkan’ın (2005), Ankara’da yaşayan kadınların mekânsal deneyimlerini araştırdığı kapsamlı çalışmasının en çarpıcı bulgularından birisi, kadınların neredeyse yarısının yaşam çevresinin ev ve mahalle olduğu²⁰, dışarı çıkan her üç kadından birinin, dışarı çıkış amacının hane içi işlerin idamesi ve her dört kadından birinin de yakın akraba ve aile ziyareti olduğudur. Bu durum planlamanın odak noktası olan kamusal alanların, erkek-baskın olduğu öngörüsüyle örtüşürken, kadınların yaşam alanlarının toplumun onlara yüklediği görev ve sorumluluklar doğrultusunda sınırlandırıldığı da bir göstergesidir. Toplum, o kadar “erkek”leştirilmiştir ki, kadının “erkekçe” olmayan bu “eve ve mahalleye olan bağlılığı” da kimi zaman bir hastalık olarak algılanmakta, sorunun kökeninin ataerkil planlama ve toplumsal yapı olduğu unutulmaktadır. Ussher (1991) kadının kent içindeki düşük hareketliliğinin, kadının kendi hatası olarak görüldüğünü ve bunun mekân-yapısal bir sorun olduğunun bilincine varılmadığını belirtmektedir. Kadının mekânı kullanmaya dair korkusu ya da ulaşım araçlarını kullanmaktaki haklı çekincesi, agorafobi, hatta bazen şizofreni²¹ gibi tanılarla ilişkilendirilmektedir.

Ulaşım politikaları, bölgelere ayrılmış kentlerde, genelde erkek “ekmek-kazanan” tarafından yapıldığı farz edilen iş ve ev arasındaki yolculuğun en hızlı, en güvenli ve en rahat şekilde geçirilmesine yönelik olarak tasarlanmaktadır. Oysa pek çok çalışan kadın, ev ve iş arasındaki seyahatine alışveriş, çocukların okulu vs. gibi ara duraklar eklemektedir. Erkeklerin ev-iş arası yolculuğu mevcut sistemde daha baskın olduğu için, oldukları yerde durduğu ve konut alanından pek dışarı çıkmadığı varsayılan kadınların yolculukları ile ilgili

²⁰ Kadınların %42’si “komşu ziyareti ve kapı önüne çıkma” dışında haftada bir veya daha az dışarı çıkmaktadırlar (Alkan, 2005: 113).

²¹ Gerçeği hayalden ayıramama durumu

gereksinimleri görünmez hâle gelmekte ya da görülse dahi önemsiz olarak addedilmektedir. Buna karşın, Jane Jacobs (1961) gibi planlama mesleğine büyük katkısı olan kadınlar, karma kullanımın (*mixed-use*) önemini ortaya koymuş, ayrı bölgelerde geliştirilmeye çalışılan kamusal ve özel mekân aktivitelerinin kenti, kadınlar için kullanışsız hâle getirdiğini savunmuşlardır. Bu tip kadınların dezavantajlı konumuna dair basit empatileri ancak kadınlar kurabilmiş ve erkek-egemen planlama sisteminde farklı ölçeklerde değişikliklerin savunucusu yine öncelikle plancı ya da kent kullanıcısı olan kadınlar olmuştur.

Alkan'ın bulgularına göre her on kadından dokuzu kentte ulaşım-dolaşım aktivitelerini toplu taşıma araçları ile ve/veya yaya olarak gerçekleştirmektedir. Bu, kadınların, kentsel mekânda karşılaşılan problemlerle yüzyüze gelme ihtimalinin daha çok olduğunu gösterir. Nitekim ülkemizde kadınlar kent mekânında karşılaştıkları sıkıntı ve tehditleri en çok kent içi dolaşımını sırasında yaşamaktadır. Toplu taşıma araçlarını kullanan kadınların karşılaştıkları en büyük sorun araçların kalabalığı olurken, bu durumun kadınlar tarafından bir tehdit olarak da algılandığı gözden kaçırılmamalıdır. Yaya ulaşımı, kimi kadınlar için maddi problemler sebebiyle tek ulaşım biçimi olarak tercih edilse de, genelde kent içi dolaşımda toplu taşımanın tamamlayıcısıdır. Bu alanda kadınların karşılaştığı sorunlar, kent içinde hem fiziksel hareketle hem de güvenlikle ilgili problemlerdir. Yine Alkan'ın (2005) çalışmasında, bu alanda karşılaşılan en büyük problemler sırasıyla; kaldırımların arabalarca işgali sonucu sokakta rahat yürüyememe, kaldırım yüksekliklerinin bir standardı olmaması yüzünden doğan sıkıntılar, çoğu zaman yarardan çok zarara sebep olan kaldırım ve yol yapım çalışmaları ile eksik kentsel aydınlatma olarak belirtilmiştir. Bunlar bebek puseti ya da alışveriş arabası taşımak durumunda olan, küçük çocuklarıyla dışarı çıkan ya da yüksek topuklu ayakkabı giyme tercihinde bulunmuş birçok kadının kent içinde hemen her gün karşılaştığı sorunlardır. Ayrıca kentsel ışıklandırma problemi, kadınlar için güvenlik olgusunu ön plana çıkarmaktadır; karanlık sokaklardan geç(e)memek, hava kararmadan eve dönmek²² kadınların güvenlikleri konusunda yaşadıkları/hissettikleri tehditlere karşı aldıkları önlemlerden sadece birkaçıdır.

Kadınların kent pratiklerine ve bu alanda karşılaştıkları sorunların temeline bakıldığında, mekân kullanıcısı olan herhangi bir bireyin aynı problemleri tecrübe ettiğini kabul etmekle beraber, kadınların bu kullanıcılar içinde daha dezavantajlı olduklarını vurgulamak gerekmektedir. Kadınların kent içindeki hareketleri ile kamusal mekân tecrübeleri, kent plançılarının ve politika üreticilerinin gözardı etmemesi gereken olgulardır. Kadınlar, bu sorunlarla başa çıkabilmek ve toplumsal üretim ve tüketim gibi pek çok aktiviteye katılabilmek için bütün kentsel hizmetlerin olabildiğince yerleştirildiği bir yapıya ihtiyaç duymaktadırlar. Dolayısıyla, plançılar ve/veya politika üreticilerinin, kamusal alanda mekânsal düzenleme kararları alırken, alışlageldiği üzere kentteki tüm mekân kullanıcılarına yönelik genel, cinsiyet-körü yaklaşımını bir kenara bırakıp, kadınların yaşadığı dezavantajları da göz önünde bulunduran çalışmalar yapması gerekmektedir.

²² Her üç kadından biri hava kararmadan eve dönmek istemektedir (Alkan 2005: 127).

Sonuç

Alkan'ın (2005: 123) kent içindeki ulaşım-dolaşım açısından problemleri saptamaya yönelik olarak kadınlarla yaptığı görüşmelerden yola çıkarak belirttiği önemli bir nokta da, görüşülen kadınların sadece kentte karşılaştıkları sorunları dile getirmekle kalmayıp mekân kullanımına yönelik pratik çözüm önerileri de geliştirmiş olmalarıdır. Plancı sıfatı taşımaları dahi, mekâna değişik bağlarla bağlı olan kadın, erkeklerden daha çok benimsediği mekânın iyileştirilmesi için yaptığı gözlemler ve edindiği tecrübelerle pek çok çözüm üretebilmektedir. Önemli olan, kadınların bu çözüm önerilerini gerekli mercilere duyurabilmeleri, bu mercilerin de bu sese kulak vermeye gönüllü olmasıdır.

Kentin her aktörü için geçerli olan örgütlülük, bu durumda da önemini arz etmektedir. Kadınların mekâna dair ihtiyaçlarını ve sorunlarını dile getirebilmeleri için örgütlü bir çalışma yapmaları, çözüm önerilerini geliştirebilecekleri ve sorunlarını tartışabilecekleri platformları oluşturabilmeleri gerekmektedir. Planlama konusunda hassasiyet kazanmaya başlayan bazı ülkelerde, bu tip kadın planlama örgütlenmeleri oluşmuştur, ancak yine de yeterince güç kazanamamışlardır. Bu örgütlerin güçlenmesi, bu örgütlerle birlikte çalışma yapacak olan planıcı ve yönetim birimlerinin elindedir.

Planlama, kısıtlı olan kentsel mekânın en iyi ve en verimli şekilde kullanımını sağlamayı amaçlar; ancak kentsel mekâna dair bir fedakârlık yapılması gerektiğinde bu fedakârlığı yapmak zorunda bırakılan taraf çoğunlukla kadınlar olmuştur (Greed, 1994: 58). Erkek-egemen bir ekolden gelmelerine rağmen kadın hassasiyetine sahip oldukları için farklı çözüm önerileri getiren kadın planlılar/planlama öncüleri (Octavia Hill, Jane Jacobs vb.) ve 1980'lerde başlayan kentsel feminizm hareketi, kadının mağduriyetinin azaltılmasına yönelik çözüm önerileri getirmiştir. Üretilen bu çözümler, hiçbir zaman salt kadınları gözetilen çözümler olmamıştır; kişisel olan her şeyin politik olduğu gibi kadını ilgilendiren her şey de toplumu ilgilendirmektedir.

Uygulamalar

- 1) Kadın dostu kentler üzerine araştırma yapınız; yerel eşitlik eylem planını inceleyiniz.
- 2) Kadın dostu bir kentin özelliklerinin neler olması gerektiğini araştırınız.
- 3) Türkiye kentlerinde kadın ve erkek eşitliğinin nasıl sağlanması gerektiğini tartışınız.

Uygulama Soruları

Kadınların yaşadıkları kentlerde;

- 1) Sağlık, eğitim ve sosyal hizmetlere erişimlerinde ne gibi sıkıntılar gözlemliyorsunuz?
- 2) İstihdam olanaklarına eşit olarak ulaşabildiklerini düşünüyor musunuz? İstatistiki bilgiler ve çevrenizde yapacağınız küçük çaplı röportajlar ile cevaplandırmaya çalışınız.
- 3) Kendilerini güvenli hissetmeleri için ne gibi önlemler alınması gerektiği konusunda araştırma yapınız.
- 4) Yönetime katılmaları neden önemlidir?
- 5) Erkeklerle eşit bir biçimde yer almasının göstergeleri neler olabilir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde içerisinde yaşadığımız kenti ve toplumu anlamaya çalışırken, onu biçimlendiren farklı aktörlerin varlığını kabul etmemiz ve bu aktörleri anlayabilmek için de bakış açımıza yeni çerçeveler eklememiz gerektiğini öğrendik. Kentsel sistemde var olma sıkıntısı çeken ya da görülmeyen kadınların, ekonomik ve sosyal sistemin de dışında kalmaya mahkûm olacağını ve bu sistemler arasındaki döngüsel ilişkiyi anlamaya çalıştık. Günümüzde katılımcı planlamanın önemi anlaşılmiş olmasına karşın, hâlen katılımı kadın ve erkek eşitliğinin gerekli ölçüde sağlanamadığını ve bunun demokratik bir toplum olma arayışının önüne geçen en önemli engellerden biri olduğunu öğrendik.

Bölüm Soruları

- 1) Ataerkil toplumsal yapının mekân üzerinden nasıl yeniden üretildiğini anlatınız.
- 2) Planlamanın hedef kitlesi kimdir, amacı nedir?
- 3) Kadınların yeniden üretim ile ilişkilendirilmesinden ötürü mekân politikalarında farklılaşan özel alan ve kamusal alan kavramlarını tartışınız.
- 4) Kentsel feminist hareket nasıl başlamıştır?
- 5) Kadınlara erkeklerle eşit fırsatların sunulmadığı bir kent neden sorunludur? Tartışınız.
- 6) Aşağıdakilerden hangisi Alkan'ın (2005) çalışmasındaki bulgulardan birisi değildir?
 - a) Kadınların yarısının yaşam çevresi ev ve mahalledir.
 - b) Dışarı çıkan her üç kadından birinin dışarı çıkış amacı hane içi işlerin idamesidir.
 - c) Dışarı çıkan her dört kadından birinin dışarı çıkış amacı yakın akraba ve aile ziyaretidir.
 - d) Kadınların %60'ini vakitlerini mahalledeki çocuk parkında geçirmektedir.
- 7) Jane Jacobs gibi planlama mesleğine büyük katkısı olan kadınlar ne tür bir planlama önermişlerdir?
 - a) Ayrıştırılmış konut alanları
 - b) Yarı kamusal alanların artırılması
 - c) Karma kullanım
 - d) Yarı özel alanların artırılması

8) Her on kadından dokuzunun kentsel ulaşım-dolaşım aktivitelerini toplu taşıma aracıyla / yaya olarak gerçekleştirmesi ile aşağıdakilerden hangisi doğrudan ilişkilidir?

a) Kentsel mekânda karşılaşılan problemlerle kadınların daha çok yüzyüze gelme ihtimalinin olması

b) Özel alan ve kamusal alan ayrımının keskin olması

c) Kadının işgücüne yeterince katılmıyor olması

d) Kadınların eğitim olanaklarına erişimde sıkıntı yaşıyor olması

9) Kadınların kentte karşılaştıkları en önemli sorunlar arasında aşağıdakilerden hangisi yer almamaktadır?

a) Kaldırımların araçlar tarafından işgali

b) Standardı olmayan kaldırımlar

c) Kaldırım ve yol yapım çalışmaları

d) Peyzaj düzenlemelerindeki uyumsuzluk

10) Kentsel feminizm hareketi ne zaman başlamıştır?

a) 1960

b) 1970

c) 1980

d) 1990

Cevaplar: 6)d, 7)c, 8)a, 9)d, 10)c

8. TOPLUMSAL CİNSİYET VE MEDYA

Gülüm Şener²³, Çağla Çavuşođlu²⁴, Halil İbrahim İrklı²⁵

²³ Yrd. Doç. Dr., Arel Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü.

²⁴ Marmara Üniversitesi İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

²⁵ Arel Üniversitesi Medya ve Kültürel Çalışmalar Yüksek Lisans Programı Öğrencisi.

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 8.1 Toplumsal Cinsiyet ve Medya İlişkisi Üzerine Araştırmalar
- 8.2 Kadınların Medyada Temsili
- 8.3 TV Dizilerinde Kadınların Temsili
- 8.4 Medyada Hegemonik Erkeklik Temsili
- 8.5 Medya Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği
- 8.6. Medyada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Nasıl Sağlanabilir?

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Medya cinsiyetçi midir?
- 2) Toplumsal cinsiyet rolleri medyada nasıl temsil edilmektedir?
- 3) Kadınların medyada temsili ile erkeklerin temsili arasında ne gibi farklılıklar bulunmaktadır?
- 4) LGBTİ bireyler medyada nasıl temsil edilmektedir?
- 5) Farklı temsiller ataerkilliğin önüne geçebilir mi?
- 6) Toplumsal cinsiyet temsilleri iletişim mecrasına/medya formatına göre farklılık göstermekte midir?
- 7) Kadın ve erkek pop ikonları, TV dizisi karakterleri vs. toplumsal cinsiyet kimliğinin inşasında nasıl rol oynamaktadır?
- 8) Medya sektöründe çalışan kadınların durumu nedir?
- 9) Medyanın cinsiyetçi temsilleri nasıl düzeltilebilir?
- 10) Medya toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında nasıl rol oynayabilir?

Anahtar Kavramlar

- Toplumsal cinsiyet
- Kitle iletişim araçları
- Medya
- Televizyon dizileri
- Temsil
- Stereotip

Giriş

Medya; bireylerin toplumsallaşmasında, toplumsal normları ve değerleri öğrenmelerinde ve kimliklerini oluşturmalarında önemli rol oynar. Kitle kültüründe bireyler; yaşadıkları çevreyi ve dünyayı büyük ölçüde medyanın sunduğu bilgilerden, görüntülerden yola çıkarak anlamlandırır, medyada gördükleri karakterleri rol modeli olarak benimseyebilirler. Toplumsal cinsiyet rolleri de medya aracılığıyla öğrenilir. Toplumsal cinsiyet ilk olarak ailede öğrenildiği gibi, çocuklukta televizyon, gazete/dergi, internet gibi medya araçlarıyla etkileşimin başlamasıyla birlikte bu araçlar da toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesinde önemli yer tutarlar (Renkmen, 2015: 257). Toplumsal cinsiyet sosyo-kültürel bir süreçtir ve toplumsal cinsiyet rollerini kişinin hayata geçirmesi rolün öğrenilmesi, toplumsallaşma, içselleştirme gibi süreçleri kapsar. Bu üçlü ilişkinin devamlılığını ve yeniden üretilmesini sağlayan da anne, baba, aile, öğretmenler, arkadaş grupları ve medya gibi ilişki örüntüleri ve kurumlardır (Connell, 1998: 79, akt. Kırçelli, 2015: 325). Televizyonda yayımlanan çizgi filmler ve bu filmlerde yer alan karakterlerin pazarlandığı oyuncak endüstrisi, ergen dizileri, gençlik dizileri, pembe diziler, kadın programları, kadın/erkek dergileri, reklamlar, haber bültenleri, gazete haberleri, kadınlara ve erkeklere yönelik internet siteleri, sosyal ağlar vb. toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği gündelik mecraları oluştururlar. Toplumsal cinsiyet rolleri medyadan topluma yansır ve benzer şekilde toplumdan da medyaya yansır. Bu, toplumun değer yargılarının kitle iletişim araçlarına aktarımı, kitle iletişim araçlarından da yeniden topluma aktarımı anlamına gelmektedir. Kitle iletişim araçları bireylerin kişiliğinin oluşumunda etkilidir ve bireylerin toplum içindeki rollerine dair ipuçları sunar.

Medya, yalnızca toplumsal cinsiyet modellerini aktaran değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üreten bir araç olarak da karşımıza çıkar. Aşağıda da anacağımız birçok düşünür ve araştırmacıya göre kitle iletişim araçları (geleneksel gazete, televizyon, radyo, kitap vs.) ile günümüzde kullanıcı türevli içeriğe dayalı internet, sosyal medya platformları ve genel olarak dijital medyada yer alan metinler, genellikle ataerkil ideolojiyi yeniden üretir ve topluma sunar. Reklamlarda 'idealleştirilmiş' kadın ve erkek bedenleri ürünün yanında pazarlanır; televizyon dizilerinde kadınlar ev içinde erkekler ev dışında, kadınlar 'güzel', 'çekici', 'bakımlı', 'çilekeş', 'fedakâr' rollerde, erkekler 'sert', 'yiğit', 'cesur', 'şiddete başvuran ya da meyilli' bir şekilde resmedilir; farklı cinsel yönelimlere sahip karakterlere çok az yer verilir, yer verilse de 'marjinal' olarak stereotipleştirilir; haberlerde kadına yönelik erkek şiddeti pornografikleştirilir; Disney Prensesleri kız çocuklarının, Süper Kahramanlar erkek çocuklarının rüyalarını süslerler. Böylece, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sürdürülmesinde medya önemli rol oynar.

Medyanın eşitsizliği pekiştirici rolü, toplumda zaten var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir yansıması olmasının yanı sıra temel olarak medyanın kapitalist üretimin ve tüketimin düzenlenmesinde ve tüketici kimliğinin yaratılmasında başlıca araçlardan biri olmasından kaynaklanır. Medya, tüketicileri farklı özelliklerine göre sınıflandırır ve kültürel ürünlerini bu farklılaştırdığı pazarlara göre kurgulayıp satar. Medya tüketicisinin yaşı, cinsiyeti, sosyo-ekonomik statüsü, kültürel beğenileri, ilgi alanları gibi toplumsal cinsiyet

rolleri de medya ürünlerinin/metinlerinin üretilmesinde kullanılır. Baudrillard, medyanın ürettiği gerçeklik içinde erillik ve dişilik modelleri arasındaki cinsiyet farklılığının cinslerin farklılaşmış doğasından değil, aksine sistemin farklılaştırıcı mantığından doğduğunu açıklar: “İdeolojisi tüketimin gereklerine göre düzenlenen kitle iletişim araçlarında, özellikle reklamlarda yer alan eril model rekabetçi, seçici erdemi simgeler. Dişil model ise kadının kendi kendisinden hoşlanması ve narsistik kendine ilgiyi telkin eder.” (akt. İmançer, 2006: 48)

Toplumsal cinsiyet tüketicilerin farklılaştırılmasında dikkate alınan unsurlardan biridir. Genele yayın yapan klasik bir televizyon kanalı, günlük yayın akışını ‘geleneksel’ bir çekirdek ailenin rutinine göre tasarlar: Ev kadınları için sabah saatlerinde kadın programları, öğleden sonra evlilik programları ve pembe diziler, akşam saatlerinde ailece izlenecek ana haber bülteni, haber sonrası yeniden pembe diziler ve eğlence programları. Neoliberal ideolojinin deregülasyon politikaları sonucunda parçalanmış medya ortamında ticarileşme, özelleştirme ve tematikleşme öne çıkar: Yemek, el becerileri/hobi, moda, sağlık/fitness, otomobil dünyası, finans vb. daha da uzmanlaşmış içerikler sunan medya, bu toplumsal cinsiyet ayrımını sürdürür. Bu fragmanlaşmış medya piyasasında her zevke uygun bir ürün mutlaka vardır. Özetle, medyanın ekonomi-politik yapısı, kapitalist tüketim sürecindeki işlevi hem toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem de genel olarak diğer eşitsizliklerin sürmesine yol açar. Günümüzde yeni medyanın gündelik hayatımıza nüfuz etmesiyle birlikte kadınlık ve erkekliğe dair anlatılar çeşitlense ve kadınlar, LGBTİ bireyler ve diğer marjinalleştirilmiş, dışlanan gruplar yeni medya sayesinde seslerini duyurabilecekleri, katılım imkânına sahip oldukları alanlar bulabilseler de küresel popüler kültürün ve birbirine benzer içerikleri sunan medyanın biçimi, teknolojisi değişse de toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dayalı anlatıları ve mitleri tekrarladığı görülmektedir.

8.1 Toplumsal Cinsiyet ve Medya İlişkisi Üzerine Araştırmalar

İlk kadın dergileri 1800'lü yılların sonuna doğru ABD ve İngiltere'de yaygınlaşmasına rağmen medya çalışmaları içerisinde toplumsal cinsiyet meselesi üzerinde sistematik olarak 1970'li yıllarda durulmaya başlandı ve araştırmalar daha çok kadınlar ve medya ilişkisini irdeledi. Köker'e göre kadın ve medya arasındaki ilişki çok katmanlıdır ve farklı kadınlıklar ile farklı kadın deneyimlerinin çoğulluğu söz konusudur. Bu bölümde tüm bu farklılıkların ele alınması mümkün değildir; ancak kadın-medya ilişkisini irdeleyen iletişim kökenli çalışmaların bir özetine ve öne çıkan sorunsallaştırmalara yer vereceğiz. Kullanımlar ve Doyumlar yaklaşımının öncülerinden olan Herta Herzog'un ev kadınlarının radyodaki arkası yarın dizilerini kullanımları üzerine yaptığı araştırma (*Motivations and Gratifications of Daily Serial Listeners*, 1944) ile İki Aşamalı Akış Modeli'nin kurucusu Paul Lazarsfeld'in kadınların tüketim tercihlerinde medyadaki reklamların rolünü incelediği araştırmaları, iletişim alanında medya ve kadın ilişkisi üzerine gerçekleştirilen ilk çalışmalardır. Betty Friedan'ın *The Feminine Mystique* (1963) adlı kitabı da 1939-59 arasında kadın dergilerinde yer alan kadın imgesini incelemiş ve editoryal kararların kadınlar tarafından alındığı dönemde kadınların kariyer sahibi, kendinden emin ve bağımsız, erkeklerin editoryal kararlarda etkili olduğu dönemde ise çocuksu, edilgen, genç ve mutlu ev kadınları, anne vs. olarak tasvir edildiğini bulmuştur (akt. Akca ve Ergül, 2015: 19). Feminist hareketler sosyal bilimlerde kadın çalışmalarının gelişimini etkilemiş, buna paralel olarak medya çalışmaları içerisinde de kadını ele alan çalışmalar Batılı ülkelerde 1960 sonlarından, Türkiye'de ise 1980 başlarından itibaren hız kazanmıştır. 1968 rüzgârının ve İkinci Dalga Feminist Hareket'in iletişim çalışmalarına en önemli katkılarından birisi, medyada kadın temsili üzerine yapılan çalışmalara olan ilginin artmasıdır. İlk çalışmalar, medyada kadının varlığını –ya da yokluğunu– sergilemeye yönelik içerik analizlerinden oluşmakta, bu araştırmalarda, kadınların medyada erkeklerden daha az temsil edildiği, rollerinin erkeklere kıyasla daha sınırlı ve (daha çok ev kadınlığı, annelik, öğretmenlik, hemşirelik gibi) geleneksel olduğu ve kadınların bağımsız, yetenekli, çok yönlü bireyler olarak sunulmadıkları şeklinde benzer sonuçlara ulaşılmıştır (Akca ve Ergül, 2015: 21). Gaye Tuchman da “Kadınların Medya Tarafından Sembolik İmha Edilişi” (1978) başlıklı makalesinde medyanın kadınları görünmez hâle getirdiğini, toplumsal cinsiyet kalıplarını üretecek şekilde temsil ettiğini ileri sürer. Televizyon kadınlara ilişkin üç strateji (‘itibarsızlaştırma’, ‘tecrit etme’ ve ‘altını oyma’) izler. “Feminist eylemciler televizyon ekranlarında genellikle saldırgan, erkekleri düşmanca yargılayan ve mantıksızca davranışlar sergileyen kadınlar şeklinde gösterilerek itibarsızlaştırılır. Kadınlar ve onları ilgilendiren meseleler, tüm kamusal programlarda dikkate alınmak yerine sadece “kadın programları”na hapsedilerek tecrit edilir. ‘Altını oyma’ ifadesiyle de televizyonda, tecavüz ve pornografi gibi konuların ‘eleştirel’ bir biçimde ele alındığı durumlarda bile cinsel sömürüyü meşrulaştırıcı bir söylem içerdiğine işaret edilmektedir.” (1978: 48, akt. Akca ve Ergül, 2015: 21-22). Eşitlikçi politikaların geliştirilmesi için mücadele eden 1970'lerin feministleri, ataerkil toplumların erillik ideolojilerinin stratejik üstünlüğünün yeni hikâyeler kurma becerileriyle beslendiğini belirleyip, yeni hikâyelerin ve tahayyüllerin en yaygın, en standart ve en genel diye nitelediği hikâyelerin nasıl erkekliğe ait bir hikâyeye olduğunu görünür kılmak için öncelikle kendi iletişim araçlarını yaratma yoluna giderler (Köker, 2012, 135). 1982'de *Women Studies in*

Communication akademik dergisi yayın hayatına başlar. 1990’larda postmodern düşüncenin gelişimiyle ve Üçüncü Dalga Feminist Hareket’in ve Queer çalışmalarının ortaya çıkmasıyla araştırmalar da çeşitlenmiş, daha spesifik odaklı ve farklı kimlikleri/ötekilikleri de barındıran ve söylem analizi üzerinden ilerleyen çalışmalar ortaya çıkmıştır. İlk dönem feminist medya çalışmalarında kadınların medyada temsilinin gerçek dünyayı ne derece yansıttığı (ayna teorisi) tartışılırken günümüzde medyanın toplumsal cinsiyetin kültürel anlamlarını nasıl yarattığı, sürdürdüğü ya da karşı çıktığı ile ilgili sorular sorulmaktadır (Dow, 2009:86, akt. Akca ve Ergül, 2015: 28). 2001 yılında *Feminist Media Studies* dergisi yayına başlar. Türkiye’de ise öncül çalışmalar arasında Ayşe Saktanber’in “Türkiye’de Medyada Kadın: Serbest Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakar Anne” (1995) başlıklı makalesi, Aysel Aziz’in *Medya, Şiddet ve Kadın* (1994), Nilüfer Timisi’nin *Medyada Cinsiyetçilik* (1996) adlı kitapları yer alır. Günümüzde sosyal bilimler alanında ve özellikle iletişim çalışmalarında kadınlık, erkeklik, LGBTİ kimlikler giderek daha fazla yüksek lisans, doktora tezlerine konu edilmekte ve araştırılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve medya üzerine akademik çalışmalardaki konumlanmaları dört başlık altında toparlayabiliriz: 1- Medyanın toplumsal cinsiyet rollerini nasıl temsil ettiğine ilişkin çalışmalar 2- Medyanın farklı kadınlık ve erkeklik biçimlerinin inşasındaki rolü 3- Kadınların ve erkeklerin medya kullanımları/tüketimleri 4- Medyanın ekonomi politiği bağlamında medya sektöründeki ve haber üretimindeki cinsiyetçilik. Çiler Dursun (2011) da benzer şekilde bir sınıflandırma yapmış ve Türkiye’de haber, habercilik ve gazetecilik çalışmalarında kadın odaklı çalışmaları üç düzleme ayırarak, metin, okur/izleyici ve haber üretim süreçleri açısından incelendiğini belirtmiştir (Aksa ve Ergül, 2015: 36). Feminist yaklaşımlardan yola çıkan Van Zoonen ise farklı bir sınıflandırma benimser:

	Medyaya ilişkin temel savlar	Geliştirdikleri stratejiler
Liberal Feminizm	<ul style="list-style-type: none"> • Medya sürekliliği, bütünleşmeyi, düzeni ve egemen değerlerin taşınmasını güvence altına almak için oldukça cinsiyetçi olan toplumsal mirası aktarır. • Cinsiyet stereotipleri, cinsiyete uygun davranış reçeteleri, dış görünüş, ilgiler, yetenekler ve öz-anlayışları liberal feminist medya çözümlemesinin merkezinde yer alır. • Kadınlar medyada nadiren görünür, göründüklerinde ise ya eş, anne, kız evlat, kız arkadaş olarak ya geleneksel kadın mesleklerinde (sekreter, hemşire, kabul görevlisi) çalışırken ya da seks aracı biçiminde sunulmaktadır. 	<ul style="list-style-type: none"> • Gazetecilik okullarında “cinsiyetçi olmayan profesyonelliğin” öğretilmesi • Stereotipler ve etkileri konusunda yayıncılar ve gazeteciler arasında farkındalık yaratma • Medya kurumları ve özellikle reklamcılar üzerinde “tüketici baskısı” uygulama • Medya kurumlarının eşitlikçi politikalar uygulamalarını talep etme
Radikal Feminizm	<ul style="list-style-type: none"> • Medya, kapitalist ve ataerkil toplumsal düzeni doğal düzen olarak tanıtır. • Medya, erkek patronların ve yapımcıların ellerinde olduğu için ataerkil toplumun çıkarları doğrultusunda işleyecektir. • Ataerkil medya doğru biçimde ifade edildiğinde ataerkil yapıyı ciddi biçimde rahatsız edecek olan kadın deneyimlerini bastırarak ve çarpıtarak ataerkil toplumun gereksinimlerine hizmet eder. 	<ul style="list-style-type: none"> • Kadınlar kendi iletişim araçlarını yaratmalıdırlar. • Radikal feminist medya kâr amacı gütmeyen çalışan, hiyerarşik olmayan ve gönüllülerce üretilen medya yapılarıdır.
Sosyalist Feminizm	<ul style="list-style-type: none"> • Medya kadınlar ve dişillik hakkında egemen değerleri yansıtır. • Medya, kapitalist, ataerkil yapıyı var olanların içinde en çekici olan olarak sunar. Böylece egemen ideoloji “sağduyu” hâline dönüşür ve doğrudan toplumsal kontrol gereksizdir. 	<ul style="list-style-type: none"> * Ana akım medyada reform yapma * Ayrı feminist medya üretme

Kaynak: Liesbet Van Zoonen, “Medyaya Feminist Yaklaşımlar”, *Medya, Kültür, Siyaset* İçinde, Der. Süleyman İrvan, Ark Yayınları, Ankara, 1997, S. 305-316.

8.2. Kadınların Medyada Temsili

Kitle iletişim araçlarında kadınların temsil edilişi medya çalışmaları içinde temel alanlardan birini oluşturur. Kitle iletişim araçları genelinde, televizyon özelinde kadın, özellikle ‘kamera önündeki’ hâliyle araştırmalara konu olur.” (Kabadayı, 2006: 103). Öncelikle kadınların medyada sınırlı biçimde yer aldığını belirtmeliyiz. Televizyonda kadın ve erkeğin temsiliyle ilgili yapılan içerik analizi çalışmalarında, kadının erkekten sayıca daha az gösterildiği meydana çıkmıştır. 1950, 1960 ve 1970’ler boyunca Amerikan televizyonlarında ekrandaki karakterlerin yüzde 20 ila 35’i kadın iken, 1980’lere gelindiğinde bu oranın arttığı ancak yine de erkek oranının bunun iki katı olduğu gözlemlenmiştir. 1995’ten bu yana dünyada kadın ve erkeklerin medya temsili ölçümleyen ve 2009’da 108 ülkede 1281 gazete, televizyon ve radyo istasyonunu inceleyen *Global Media Monitoring Project’e* (GMMP) göre haberlerin yalnızca % 24’ünde kadın özne konumundadır. Haber kaynağı olarak kadınlar 2005’e göre daha fazla yer alsalar da haberciler kadınların görüşlerinden genellikle halk görüşü (% 44), kişisel tanıklığa dayalı görüş (% 36), görgü tanığı (% 29) olarak yararlanmakta kadınlar haberin öznesi (% 23), uzman ya da yorumcu (% 20) ve sözcü olarak (% 19) daha az sesini duyurabilmektedirler. Aynı rapora göre, haberlerde kadınların % 18’i kurban olarak tanımlanırken erkeklerde bu oran yalnızca % 8’dir. Özellikle kadına odaklanan haberlerin oranı % 13, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ya da eşitsizliğinin altını çizen haberler ise yalnızca % 6 oranındadır. Raporda haberlerin % 46’sının toplumsal cinsiyet stereotiplerini güçlendirdiği ve haberlerin yalnızca % 10’unda toplumsal cinsiyet eşitliğiyle ilgili yerel, ulusal bölgesel ya da uluslararası yasal araçlardan söz edildiği tespit edilmiştir (GMMP, 2010). Köker’e göre haberlerde kadın temsiliyetinin eksikliği kadınların birbirinden haberdar olma ve yaşamlarını bölen sıkıntılara ortak çözümler üretmek üzere kendilerini ifade etme ve politik meşruiyetleri için bir gereklilik olan iletişim haklarının engellenmesi anlamına gelir (Köker, 2012: 140).

Kadınların temsiliyetinin yetersizliğinin yanı sıra var olan temsillerinin de sorunlu olduğu aşikârdır. Yukarıda belirtildiği üzere medyanın cinsiyetçi yapısı, hegemonik erkekliğin yeniden inşa edilmesine olanak sağlar. Alankuş medyanın “fallusmerkezli” olduğunu iddia eder: “Fallusmerkezlilik kavramı esas olarak kadının kimliğini tanımlayan ve onu gündelik hayata bir kimlikle yerleştiren *dilin (ve onun bütün anlatılarının ve edimlerinin), erkeğin temsil ettiği bir sözde-cinsel üstünlük dolayısıyla kadın üzerinde kurmuş olduğu iktidarı anlatan eleştirel bir kavramdır.*” (2012: 32).

Medya toplumsal cinsiyet sunumlarında ataerkil temsil stratejileri izler. Kadınlar, dizilerde, haberlerde, programlarda, reklamlarda vs. nesne, edilgen, güçsüz, erkeğe bağımlı, seyirlik malzeme vs. olarak temsil edilirler. Medya sektöründe erkek egemenliğinin bariz biçimde hissediliyor oluşu, yayınlardaki kadın olgusunun önemini bir kat daha arttırmaktadır. Çünkü kadının bir meta olarak görülmesi ve eril söylemin baskınlığı yine en çok kadınları rahatsız etmektedir. Yazılı basında genellikle üçüncü sayfa haberlerine konu olan kadın, magazin programlarında ve haberlerde ezilen, mağdur olan, cinayete kurban gitmiş, aldatılan, statüsü düşük işlerde çalışan, siyasal-sosyal ve kültürel alanda yer edinememiş bireyler olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın ya geleneksel roller içinde gösterilmekte ya da cinsel obje

olarak sunulmaktadır. Bu ikili yapı gösterilerek bir taraftan da kadına hangi rolü benimsemesi gerektiğinin mesajı verilmektedir. Medyada kadının metalaştırılması; kadının kimliksizleştirilmesine, toplumda ikinci plana itilmesine, tüketim objesi olarak görülmesine sebep olmakta ve medyada ayrımcı bir dil üretilmesini körüklemektedir.

Butler ve Paisley (1980) medyada kadınların temsili konusunda bir cinsiyetçilik ölçeği geliştirirler. Buna göre kadınlar;

1- Aptal, suskun, seksi ya da inleyen-kurban konumundaki nesne-kadın

2- Rolünü yerine getiren ve hayatında evi, yuvası hep temel yer olan, eş, anne, sekreter, hemşire vb. kadın

3- Geleneksel rolüyle mesleğini bir arada yürüten kadın

4- Erkeklerle eşit kadın

5- Belirli kalıplara sokulmamış kadın (burada roller tersine çevrilmiş ya da alışılmışın dışında olabilir) şeklinde resmedilirler (akt. Uğur Tanrıöver, 2012: 157).

Yavuz da daha önceki araştırmalardan yola çıkarak (Saktanber, 1993, Uğur Tanrıöver 2007, Gencil Bek ve Binark, 2000: 4-15, Mediz, 2008) altı farklı temsil biçimi olduğunu belirtiyor:

1- Doğal-eşit varlık: Kadınların tıpkı erkekler gibi haber kaynakları olarak değerlendirildiği, görüşlerinin alındığı durumlarda temsil biçimi.

2- Eş, anne olarak temsil: Habere konu olan kadınların, erkekler dolayısıyla anne ya da eş olarak portrelerinin çizildiği temsil biçimi

3- Kadınların kurban ya da cani olarak temsili: Kadınların gazetelerin üçüncü sayfalarında yer bulan kaçma, ölme, öldürme, kaçırılma haberleri ile gösteri dünyasındaki kadınların aşk, cinsellik, giyim haberlerini anlatan temsil biçimleri

4- Kadınların cinsel nesne/magazin nesnesi olarak temsili: Haber içerikleri ile ilgilerinin olmamasına rağmen, kadınların cinselliğinin/bedenlerinin kullanıldığı temsil biçimi

5- Kadınların eylem/örgütlülük halinde temsili: Kadınların doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal, kültürel, politik ve ekonomik eylemlerde yer almaları ve bu tip örgütlerle ilişkide gösteren temsil biçimleri

6- Kadınların araçsal varlık olarak temsili: Haber içeriği ile doğrudan ilgili olmasa da kadınların fotoğraflarının kullanıldığı haber biçimleri. Hastalık haberlerinde kullanılan kadın fotoğrafları bunlara örnek gösterilebilir. (Yavuz, 2015: 148).

8.3. TV Dizilerinde Kadınların Temsili

Mecralara göre kadının medyada temsili söz konusu olduğunda farklılıklardan söz edilebilir mi? Medya ürünlerinin metinsel ve söylemsel özelliklerine göre kadınların temsil biçimlerinde de farklılıklar vardır; yazılı basınla görsel-işitsel medya, haberle reklam ya da örneğin televizyon söz konusu olduğunda tartışma programıyla dramalar (filmler ve diziler) kadın temsillerini kendi özellikleri doğrultusunda oluştururlar (Uğur Tanrıöver, 2012: 158). Medya metinleri, hemen hemen benzer mesajları üretseler de farklılıklar içermektedir. TV dizileri farklı toplumsal cinsiyet temsillerinin en çarpıcı görüldüğü alanlardan biridir. Televizyon dizileri, insanların kendi dünyalarından çıkan ve oraya sürekli göndermelerde bulunan öyküler aracılığıyla gerçeğin yerine sahtenin geçtiği, egemen değerleri yeniden üreten ve geniş kitlelerin kolayca ulaşabildiği programlardır (Oktay, 1987: 64). Toplumun değerlerini izleyiciye sunan diziler, toplumsal yaşamda çoğunlukla karşılaştığımız toplumsal cinsiyet rollerinin devam etmesinde de önemli bir rol oynamaktadır. Söz gelimi cinsiyetçi iş bölümü yerli dizilerde kendine yer bulmaktadır. Dizilerde kadınlar bir meslek sahibi olsalar da, üniversite mezunu olsalar da aile ya da ev içinde konumlandırılırlar. Çünkü toplumda bir kadının ev kadını ve anne niteliklerini ön planda tutması gerektiği inancı yaygındır. Dizilerde ataerkil yapı içinde temsil edilen kadın karakterler, süregelen geleneksel söylemlerin yeniden üretilmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Televizyonda yansıtılan stereotipleşmiş kadın görüntüleri, toplumun kadını nasıl görmek istediği ile ilgili bir fikir verir.

Televizyon dizilerinde aile toplumun çekirdeği ve vazgeçilmez unsuru olarak sunulmakta, kadının da toplumdaki yerinin ailesi olduğu vurgulanmaktadır. Böylece bu diziler kadınlara, en önemli amaçlarının aileleri bir arada ve mutlu tutmak olduğunu aşlamaktadır. Bu tür programlar, insanlar tarafından anlaşılması çok kolay ve konusunun önceden tahmin edilebildiği türlerdir. Örneğin, pembe dizi senaryolarının kadının ev içinde çalışmasına dikkat edilerek yazıldığı düşünülmektedir. Kadın genellikle ev içinde çalışan, kocasını evde bekleyen, her zaman bakımlı, erkek için yaşayan biri gibi gösterilebilmektedir.

Aile dizilerinde de ideal aile modeli biyolojik çekirdek aile olarak anne, baba ve çocuklardan oluşur. İki nesil temsil edilir ve cinsiyet rolleri ayrıştırılır. Dizi incelemeleri tarandığında, yapılan tespitlere göre aile seriyallerinde babanın her zaman merkezî otorite olarak ailenin geçimini sağlayan, ailenin normlarını belirleyen kişi olduğu göze çarpar. Annenin en önemli görevi ise çocukların eğitimi ile ilgilenmek, dışarıya karşı kocasını desteklemek, geri planda durup dekor fonksiyonunu yerine getirmektir. Kadın mesleğinde yükselme hırsı nedeniyle çocuk doğurmazsa bu bir evlilik krizine neden olmakta ve bu durum aile modelinden sapma olarak gösterilmektedir.

Bu tür aile dizilerinde kadınlar gençlik çağında aile ve iş karışımı içinde ancak daima aileye bağlantılı olarak temsil edilmektedir. Onlar zamanlarını yardımcı işlerde, sosyal ya da genel hizmet işleri alanında çalışarak, evde oturarak, aileleri ile güçlü bir bağ içinde onların nasihatlerini dinleyerek geçirirler. Evlilik için ideal kişinin bulunması ile birlikte kadınlar ailelerinden ideal süreç ve adaylar içinde seçtikleri erkeğin amaçladığı aileye katılarak, ancak bir erkeğin yanına gitme yoluyla ayrılırlar. Erkekler gençlik dönemlerinde tamamıyla kendi

ailelerinden ayrılmalarıyla birlikte dışarıdaki tanıma sürecinde öğrenirler ki, bir insan ailesiz anlamlı bir hayat süremez. Erkekler de aileden çözüme, aileye karşı duygusal katılım ve meslek şevki ile bütünleşir.

Aile seriyallerinde sapkın figürler de cinsiyet stereotipleri ile belirlenmiştir. Erkeklerde merkezî stereotip karakterler yaratıcı ve suça eğilimlidir. Kadınlar ise güçlü iş kadını, mesleğinde yükselen ve psikopatlardan oluşur. Aileye katılım ne kadar az olursa sapma ve toplum standartlarından çıkma o kadar güçlüdür. Aile seriyallerinde kadın ve erkek arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde şiddet kullanılmaz, ideal aile modelinde sapan kadınlar kişisel bahtsızlıklar ve felaketler aracılığıyla ehlileşir (İmançer, 2006: 61).

Erkek egemen ideolojinin kadına uygun gördüğü toplumsal roller, toplumsal yaşamda karşımıza çıktığı gibi televizyonda kendini gösterir. Yerli dizilerde temsil edilen kadın, ‘fedakâr anne’, ‘namuslu eş’ ya da ‘evinin kadını çocuklarının anası’ mesajlarını ileterek kadının geleneksel rolünü sürdürmesi gerektiğini izleyici kadına hatırlatmaktadır. Bu şekilde, diziler aracılığıyla erkeklerin kadınlardan beklentileri şekillenmekte ve toplumsal yapı içinde cinsiyet rollerinin devamlılığı oluşturulmaktadır.

TV dizilerinde kadınlar üretken, emekçi kadınlar olarak temsil edilmezler. Genellikle güzel, şık ve bakımlıdırlar. Hedeflediği televizyon izleyicisi kadınların tam da olmak istedikleri gibidir kadınlar. Dertleri tasaları aşk meşk meseleleridir. Entrika, ihtiras, çatışma, kavga dolu yaşamlarında bir yandan da mutludurlar, parasal sıkıntıları yoktur, dünya tozpembedir, her şeyleri vardır, yaşadıkları yerler modern eşyalarla kaplıdır. Böyle bir dünya sunulduğundan televizyon izleyicisi kadınların kendi olumsuz yaşam şartlarını unutmak için bu dizileri izledikleri düşünülebilir. Ancak Yasemin İnceoğlu’na göre, pembe diziler, kadınların gündelik hayatın acıları, çaresizlik, koca dayağı ya da cinsel tatminsizlik gibi pek çok soruna tahammül etmelerine ve bunları kanıksamalarına yol açmaktadır (İnceoğlu, 2014).

Toplumsal ilişkilerin, belirli bir konu ve belirli karakterlerle, devamlılığını sağlayan yerli dizi konsepti başarılı olduğundan benzerlerini doğurmuştur. Bunun sonucunda benzer karakteristiklerle, aynı tarzda oyuncularla, benzer toplumsal ilişkilerle ilgili aynı tür öyküler, farklı dönemlerde hikâyesel bir üstünlük sağlamışlardır (Çelenk, 2005: 291). Ana yaygın kuşağı, televizyonlar için çok önemlidir; bu nedenle denenmemiş denenip risk alınamaz ve önceden denenmiş ve başarıya ulaşmış formüller tercih edilmekte, elbette bunun sonucunda kopya yapımlar ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de toplumsal yaşamda ve televizyonda başat olan toplumsal cinsiyet rolleri diziler tarafından yinelenmekte, ataerkil yapı sağlamlaşmakta ve kadın rolleri bu yapı içerisinde şekillenerek baskılanmaktadır.

Ataerkil toplum düzeninde, baskın cinsiyet değerlerinden sapma gösteren figürler başarısız olmaya mahkûmdur. Homoseksüel bir figür asla aile kuramaz. Homoseksüelliğin negatif değerlendirilmesi “aile” yaşam biçiminin benimsenmesi ile kamufle edilir. Bu da, televizyonda yer alan seriyallerin alternatif yaşam tarzlarına karşı toleranslar taşımadığını gösterir.

Modleski, gündüz saatlerinde yayınlanan “*soap opera*”larda iki farklı kadın imajı tespit etmiştir. Birincisi aileyi bir arada tutan ahlaki ve ruhani rehber, ikincisi ise ev kölesidir. Modleski’ye göre “*soap operalar*” çözümsüz ikilemler içeren sonsuz hikâyeler ile kadın izleyiciye ailesini bir arada tutmaktaki yetersizliğinde yalnız olmadığına ilişkin bir güvence sunar. *Soap operalar*daki kadın karakterler kadının günlük yaşantısının bir uzantısıdır (İmançer, 2006: 63).

Aile dizileri egemen toplumsal cinsiyet ideolojilerinin desteklediği çekirdek aileyi toplumsal ilişkilerin merkezine yerleştirir. Kadınlar ise aileyi ayakta tutmak, birlik ve bütünlüğü sağlamak için uğraş verirler. *Soap opera* ve bunun benzeri *Prime Time* aile seriyallerinde kadın kamusal alanda var olur ancak başarısı özel alanda gösterdiği performanstır. Aile seriyalleri de egemen kültürün aile değerlerinin kodları ile anlamlarını oluşturur (İmançer, 2006: 63).

Özsoy, Türkiye’de TV dizilerinde toplumsal cinsiyet rollerini tarihsel bir perspektiften incelemiş ve 70’lerden 2000’lere uzanan süreçte dizilerde kadın ve erkek kahramanların farklı toplumsal roller üzerinden gerçekleşen temsillerinde, yıllar içinde değişimler yaşansa da özünde egemen değerlerin yeniden üretilmesine aracılık etmekten kurtulamadıklarını dile getirmiştir: “Cinsiyet, eş ve anne/baba rolleri üzerinden gerçekleşen bu farklılaşma sürecinde, (dul anne babalar, tek ebeveynli aileler, evlilik dışı ilişkiler, aile ve çocuklar üzerinde otoritesi zayıflayan anne ve babalar, farklı kimlikler ve özel alanın varlığı, cinsel yaşamın normallliği ve tabulaştırılmaktan kurtarılması), yenilikçi potansiyellerine rağmen temsiller, egemen değerlerin kontrolünden kurtulamamış ve sınırlarında kalmıştır” (Özsoy, 2015: 232).

TV piyasası rekabet ortamında farklı temsillere ihtiyaç duyar ancak bu yarattığı farklı temsilleri evcilleştirerek kullanır: “Dizi-metinlerin kadın ve erkekleri, özne konumlarını çoğunlukla aileleri, sorumlulukları, işleri, aşkları, mahalle ya da toplum adına yapmak zorunda oldukları fedakârlıklar yüzünden kaybederler. Kahramanlar, dönüşümlerini sağlayacak istek, güç ve bilgiye yeterince sahip olamazlar. Bu metinler aracılığıyla izleyiciye en hain kanca da bu noktada atılır: Seyirci kadın ya da erkek kahramanın farklı roller içindeki temsillerinde ya da geleneksel rollerini kırmaya başladığı yerde, çoğunlukla da farklılığın ya da aykırılığın sonunda hep cezalandırıldığına tanıklık eder.” (Özsoy, 2015: 233) İmançer de aile seriyallerinde kadın ve erkek arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde direkt erkek şiddeti ile kadın ehlileştirilmesinin kural olarak gösterilmediğini ancak ideal aile modelinden sapan ve ailesel değerler üzerine hükmedici arzular besleyen kadınların kişisel bahtsızlıklar ve felaketler aracılığıyla ehlileştirildiğini belirtir (2006: 60).

8.4 Medyada Hegemonik Erkeklik Temsili

Literatürde, 'hegemonik erkeklik'in birçok tanımı bulunmaktadır. Bunlardan birkaçı şöyledir: Erkeğin tek bir biçimde, bir örnek model üzerinden temsil edilmesi, tek bir erkeklik biçiminin, diğer erkeklik biçimlerinin tümünü yok sayması, farkı biçimlere yaşam alanı bırakmaması anlamında baskıcı bir tanımlamadır. Diğer erkeklik biçimleri ya yok sayılır ya da marjinalleştirilir. Bu anlamda erkeklik, yalnızca kadınlar üzerinden egemenlik kuran bir iktidar biçimi değil, diğer erkeklik biçimleri üzerinde de –radikal feministlerin ifadesiyle– son

tahlilde şiddeti içeren biçimde tahakküm kuran bir yapı olarak karşımıza çıkar (Connel 1995'den aktaran, Erdoğan, 2011: 26). Baştürk ve Tönel, *Feminist Çalışmalardan Hegemonik Erkekliğe* adlı çalışmalarında, hegemonik erkekliği, genel olarak erkeklerin kadınların üzerindeki egemenliğinden beslenen ve farklı erkeklik biçimleri arasında da hegemonik bir ilişki inşa eden bir erkeklik kurgusu olarak tanımlamaktadırlar (Erdoğan, 2011: 28). Sancar'a göre ise hegemonik erkeklik en genel tanımıyla, "iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik imgesi"ne işaret eden bir kavram olarak tartışmaların merkezine oturdu. Hegemonik erkeklik izinin aranacağı genel harita aşağı yukarı şöyle çizildi: Genç, kentli, beyaz, heteroseksüel, tam zamanlı bir iş sahibi, makul ölçülerde dindar, spor dallarının en azından birini başarılı olarak yapabilecek düzeyde aktif bedensel performansa sahip erkeklerin temsil ettiği erkeklik (Sancar, 2008: 30).

Özsoy, hegemonya “bir güçler dengesi içinde kazanılan üstünlük anlamına gelmektedir” diyor. Ve ekliyor: Diğer örüntüler ve gruplar ortadan kaldırılmak yerine ikincil konuma itilmektedir. Hegemonik mücadelelerin görüleceği önemli alanlardan biri medya metinleri ve metinlerin inşasında önemli rol oynayan toplumsal cinsiyetçi temellerdir. Erkekliğin bu bağlamda günümüz medya metinlerinde nasıl inşa edildiği de önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdoğan, 2011: 141). Televizyon metinlerinde, ‘erkeklik’in nasıl inşa edildiğini inceleyen Ertan, Baştürk Akca ve Ergül, metinlerde şu saptamalara varmışlardır:

2008, 2009 yayın döneminde, Digitürk ekranlarında yayınlanan, *1 Erkek 1 Kadın* adlı dizinin 1. Sezon tüm bölümlerini dâhil ettiği çalışmasında Ertan, şu saptamalara varmıştır: “Dizi genel olarak geleneksel ilişki örüntülerini barındırmamaktadır. Örneğin, Ozan ve Zeynep evli olmadıkları halde birlikte yaşamaktadırlar ve aileleri de bu bilgiye sahiplerdir. Hatta Zeynep çocuk sahibi olma konusunda son derece ısrarcıdır. Bunun dışında, ev içi roller söz konusu olduğunda da, Ozan, yemek yapmak, bulaşık yıkamak gibi işlerde Zeynep’e yardımcı olmaktadır. En azından kadınsı ve erkeksi roller keskin bir şekilde temsil edilmemektedir. Ancak konu erkeklik, onun korunması ve eşcinsellik konularına geldiğinde erkek karakter Ozan, geleneksel ataerkil erkek değerlerinin savunucusu rolünü üstlenmekte ve hegemonik erkeklik örüntülerini sergileyerek homofobik söylemler üretmektedir.” (Erdoğan, 2011: 102). Kimmel (1994), erkeklik, eşcinsellik ve homofobi arasındaki güçlü bağlantıya dikkat çekmektedir. Ona göre, erkekler için 'erkeklik'leri bağlamında aşağılanmak en büyük kâbuslarından biridir. Bu korkuyla erkekler, kadınlara, azınlıklara, gey ve lezbiyenlere yönelik ayrımcı pratikler karşısında sessiz kalmayı tercih etmektedirler. Bu sessizlik, onaylamasalar da, seksist ve ırkçı şakalar, geylemlerle ilgili aşağılayıcı sohbetler karşısında ortaya çıkan sessizliktir (Erdoğan, ,2011: 103).

Bu bağlamda, erkekliğin hegemonik söylemi, kendini, kadınlık ve kadınsılık atfettiği gey erkeklikler karşısında yeniden üretmektedir. Bu çalışmada ele alınan televizyon dizisinde de eşcinseller, 'gerçek erkeklik'in karşısında, kadınsı, cinsellik düşkünü, fazlaca bakımlı, dış görüntüsüne özen gösteren, içki tüketimine dayanıksız, futbol ve araba gibi konulara ilgisiz, ince ve estetik yönü gelişmiş stereotipik niteliklere sahip bireyler olarak temsil edilmektedirler (Erdoğan, 2011: 103)

Alkol tüketimi ve erkeklikle ilgili söylemler de üretilmektedir. 'Gerçek' erkeğin sert içkiler tüketmesi ve buna dayanıklı olması gerektiği mesajını açık bir biçimde taşıyan diyaloglar yer almaktadır. Bunlar, sadece alkol tüketimi bağlamında değil, 'erkeksi' birtakım ilgi alanlarının tanımlanması bağlamında da tabii kılınan bir erkeklik örüntüsü yaratmaktadır. Gerçek erkek, futbola ilgi duyar, gerçek erkek, arabalarla ilgilenir, gerçek erkek, tavla sever vb. söylemler, ideal erkeğin davranış örüntülerini tanımlayarak bunların dışında kalan erkeklik örüntülerinin ötekileştirilmesine hizmet etmektedir (Erdoğan, 2011: 110).

İncelenen televizyon dizisinin 31 bölümünün 11'inde eşcinsellikle ilgili bir içerik bulunmakta ve bunların hepsi, eşcinselleri stereotipik bir biçimde temsil ederek bu yöndeki algıları destekleyen homofobik söylemler üretmektedir. Bu söylemler, eşcinsel erkekliklerin 'gerçek' erkeklikten uzak olduğu, erkek olmakla heteroseksüel olmak arasında zorunlu bir bağın kurulduğu, eşcinsellerin 'yumuşak', 'topoş', 'top', 'to-toş' vb. gündelik dilin aşağılayıcı sıfatlarıyla nitelendirildiği ve bunların yeniden üretildiği, 'gerçek' erkeğe özgü ilgi alanlarının ve zevklerinin belirlenerek bunlara ilgisiz olanların ötekileştirildiği söylemlerdir (Erdoğan, 2011: 120). Heteroseksüelitenin hegemonik erkekliğin kurucu unsuru ve homofobinin de bunun inşa stratejisi olduğunun altını çizmek gerekir. Homofobi, basitçe eşcinsellere karşı bir önyargılı tavır olmaktan öte, erkekleri hegemonik erkeklığe zorlayıcı işlevlere sahiptir. Egemen erkek arkadaş gruplarıyla yapılan araştırmada erkek çocukların daha ilkökulda homofobik terimlerle (ibne, top, vb.) disipline edildikleri ve ilk öğrenilen cinsel terimlerin homofobi ile ilgili olduğu görülmüştür. (Plummer 2000'den aktaran, Sancar, 2008:204).

Bir diğer dizi incelemesi ise, birinci sezonu 7 Eylül 2011–20 Haziran 2012 tarihlerinde, 40 bölümlük ikinci ve son sezonu da 12 Eylül 2012–26 Haziran 2013 tarihleri arasında Kanal D ekranlarında yayımlanan *Kuzey Güney* adlı drama dizisidir.

Dizinin genel söylemi incelendiğinde erkek olmanın, 'adam olma' ifadesi altında sürekli olarak 'ispatlanması' gereken bir konum olarak kodlandığı görülmüştür. Erkek karakterlerin sergilediği performanslar da erkekliklerinin kanıtlanması için verilen mücadeleler olarak karşımıza çıkar (Baştürk Akca ve Ergül, 2014).

Kuzey karakteri için 'erkek olma', erkeklik ritüellerinden biri olan askerlik hizmetini yerine getirmekle eşdeğerdir. Ancak, cezaevine girdiği için askeri okula gidip subay olma hayalini yitirmiştir. Cezaevinden tahliye olduktan sonraki ilk işi askerlik başvurusu yapmak olur, fakat sağlık muayenesi sonunda askerliğe elverişli olmadığı kararına varılır. Kuzey, cezaevinde paralı dövüş yaparken, dövüş sonrasında mahkûmlardan biri tarafından bıçaklanmıştır. Bu bıçak yarası Kuzey'i askerliğe elverişsiz hâle getirir. Askere gidemeyen, babası Sami Bey'in deyimiyle 'çürüğe çıkan' Kuzey, bunu büyük bir erkeklik kaybı olarak algılayıp bunalıma girer; alkol alır ve dövüşlere katılır (Akca ve Ergül, 2014). Askerlik yolunu, Türkiye'de erkeğin olgunlaşma durağına doğru attığı en önemli adım, bir ayrılık aşaması, yeni kimliğine tek başına yürüyüş... (2011: 45) olarak tanımlıyor Selek. Dolayısıyla, askere gitmemiş bir erkek, diğerlerinin gözünde "tam anlamıyla erkek" sayılmamaktadır. "Kuzey de, sarsılan erkeklik dengesini yeniden kurmanın; kendisine ve çevresine erkek olduğunu kanıtlanmanın yolu olarak dövüşmeyi seçer" (Baştürk Akca ve Ergül, 2014).

Kuzey'in içselleştirdiği erkeklik kodlarının başında sıklıkla vurguladığı cesaret, fedakârlık, delikanlılık ve mertlik söylemleri gelmektedir. Kuzey, dizi boyunca bu kodlara sadık kalma mücadelesi verir. Güney için büyük bir fedakârlık yaparak, onun yerine hapse girer. Düşmanına karşı bile verdiği sözü tutar, yalan söylemez. Racon kurallarına uyar, işpiyonculuk, namertlik, ödeklilik yapmaz. Kimseyi arkasından vurmaz (Baştürk Akca ve Ergül, 2014).

Dizide baba Sami Bey, geleneksel ataerkil aile sisteminde çalışıp para kazanarak evinin geçiminden sorumlu olan evin yaşlı erkek otoritesini temsil etmektedir. Sami Bey için erkeklik, her şeyden önce eşini ve çocuklarını otoritesiyle yönlendirmek, çocuklarına “erkek adam” olmaları için gerekli değerleri aktarmak; gerektiği takdirde tüm aile bireyleri üzerinde fiziksel ve sözel şiddet uygulamaktan kaçınmamaktır (Baştürk Akca ve Ergül, 2014). Çünkü erkek olmayı tanımlayan nitelikler, sahip olmayı, yönetmeyi, geçindirmeyi, korumayı, uğruna dövüşmeyi, dış dünyayla ilişki kurmayı, “becermeyi”, zorlukla aşmayı, dayanıklı olmayı ve bilmeyi gerektiriyor (Selek, 2011: 22).

Bugün yirmi yıl öncesine kıyasla erkek egemen toplum kavramı çok daha yaygın kullanılan bir kavram hâline geldi. Bu kavram, sınıfsal ve diğer sosyal bağlamları ne olursa olsun, her türlü erkeğin bir biçimde yararlandığı bir toplumsal düzeni anlatır (Sancar, 2008: 17).

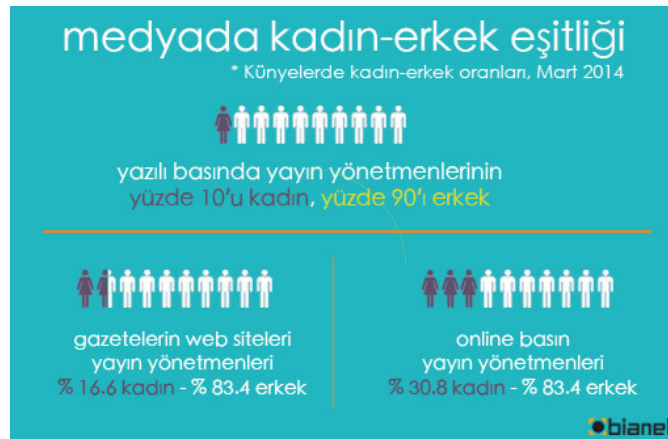
Connel da hegemonyanın toplumsal pratikler aracılığıyla işlendiğine işaret etmektedir; hegemonya, dinsel öğreti ya da pratiğe, kitle iletişimin içeriğine, ücret yapılarına, ev tasarımına vb. kök salmıştır ve şarkılar, filmler, öyküler, reklamlar gibi medya metinlerindeki kahramanlar aracılığıyla doğallaşmaktadır. Bu nedenle, hegemonik erkeklik, genel olarak bir erkek cinsiyet rolü olmaktan öte, bir kültürel ideali yansıtır ve tüm erkeklerin rızaları aracılığıyla üretilir. (Connel, 1998'dan aktaran, Erdoğan, 2011: 29). Bu noktada, medyada erkek kimliği ve bedeninin temsili oldukça önemli bir konudur. Tıpkı feminist çalışmalarda olduğu gibi, belli erkeklik rollerinin ve beden formlarının nasıl temsil edildiği ve nasıl ideal formlara dönüştürüldüğüne ilişkin çok sayıda çalışma vardır. Hegemonik erkeklik, toplumdaki diğer erkeklerin ona göre şekillenebileceği ya da rekabet edebileceği ortak bir varsayımdır. Hegemonik erkekliği, erkek cinsiyet rolü gibi evrensel olarak belli roller, davranış biçimleri ve temsil üzerinden tanımlamak zordur. Ancak her toplumda bir hegemonik erkeklik biçimi vardır. (Erdoğan, 2011: 29)

8.5 Medya Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Medyanın cinsiyetçiliğinin belki de en önemli nedenlerinden bir tanesi de medyada yer alan yazılı, görsel, işitsel metinlerin erkekler ve/veya erkek egemen zihniyetler tarafından üretiliyor olması ve kadın bakış açısını yansıtamamasıdır. Medya sektöründe cinsiyetçi bir işbölümünün varlığından söz edilebilir. Kadınların birçok alanda olduğu gibi medya kuruluşlarında da erkeklerden daha alt kademede çalışmakta olduğunu gözlemlemek mümkündür. Kadınlar için halkla ilişkiler, sunuculuk, “ekran önü” işler uygun meslekler olarak nitelendirilirken gazetecilik hâlâ ‘erkek’ mesleği olarak görülebilmektedir. Türkiye’de 1990’ların başından itibaren özel yayıncılık şirketlerinin sayısının hızla artmasıyla birlikte

özellikle görsel medya ve sinemada kadınların sayısının arttığı ve daha üst konumlara gelebildikleri gözlenmekteyse de medya sektöründe çalışan kadınlar genelde orta düzeydeki pozisyonlarda yer almış, yönetim kademesi genellikle erkeklerden oluşmuştur (KSGM, 2008: 11). GMMP'ye göre kadın muhabirlerin haberlerinin oranı 2000'de %27 iken 2005'te %45'e yükselmiş, ancak 2010'da 8 puan gerileyerek %37'ye düşmüştür. Televizyonda haberlerin % 52'si, radyoda ise % 45'i kadınlar tarafından sunulmaktadır. Köker'e göre modern gazetecilik mesleğinin doğuşundan bu yana eşitsiz bir işbölümü söz konusudur: "Üç yüzyıldan beri kendilerine kapalı tutulan, kuralları ve mesleki değerleri kadınsız zamanlarda oluşturulmuş gazetelerin kadın sayfalarında çalışmakla işe başlayan kadınların, daha çok eğitim, sağlık ve kültür sayfalarında görevlendirildikleri saptanmış. Radyo ve televizyonların haber odalarında çalışmaktan ziyade, sohbet programları yapıp sunan kadınların, mesleki özerkliklerini çok önemsemedikleri, düzeltme ve uyarılara açık oldukları, ağır iş yükü altında kaldıkları da belirlenmiş. Eskiden olduğu gibi, şimdi de politika, ekonomi, diplomasi ve spor yazarlığı/program yapımcılığı gibi uzmanlık alanları kadınların daha az sayılarla çalıştığı alanlar olarak işaretlenmektedir" (Köker, 2012: 124).

Türkiye'de gazetecilik mesleğinde kadın ve erkek istihdamını karşılaştıran Tahaoğlu, gazetelerin künyelerinin % 19'unun kadın, % 81'inin erkeklerden oluştuğuna, kadınların medya sektöründe yönetici pozisyonlarda yer alamadıklarına dikkat çekiyor. İnternette bu oranlar kadınlar lehine artmaktadır. Gazetelerde kadın muhabirlerin azınlıkta olduğu ya da hiç olmadığı alanların başında ise spor, ekonomi, diplomasi muhabirliği geliyor.

Kaynak: Çiçek Tahaoğlu, Bianet, <http://m.bianet.org/bianet/medya/154466-medyanin-kunyesi-kac-kadin-kac-erkek>, Erişim Tarihi: 27 Mart 2014.

Kadınlar medya sektöründe giderek daha fazla oranda yer alsalar da kadınların varlığı "kadın odaklı haberciliği" garantileyecek anlamına gelmiyor.

8.6. Medyada Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Nasıl Sağlanabilir?

Bunun için birçok örgüt, grup, girişim ya da birey yıllardır politik, toplumsal ve kültürel alanlarda farklı taktiklerle mücadele veriyorlar. Medyayı cinsiyetçi bir dilden kurtarmayı ve medyada ataerkil ideolojinin dışında farklı toplumsal cinsiyet rollerine yer

verilmesini sağlamayı amaçlayan bu taktikler şunları içeriyor: 1- Kadın odaklı habercilik anlayışının geliştirilmesi ve feminist medya deneyimlerinin çoğaltılması, özellikle ana akım medyanın erkek egemen söyleminden bağımsız, alternatif medyanın kurulması 2- Medya İzleme Merkezleri oluşturularak medyada cinsiyetçi dilin belirlenmesi, takip edilmesi ve raporlanması 3- Sivil Toplum Kuruluşları'nın ve sosyal hareketlerin medyada cinsiyetçiliğe ilişkin farkındalık kampanyaları gerçekleştirmeleri 4- Gazetecilere, medya profesyonellerine yönelik olarak alternatif, cinsiyetçi olmayan bir dil kullanımı için eğitim verilmesi ve eğitim materyalleri oluşturulması 5- Eğitim sisteminde medya okuryazarlığı derslerine yer verilerek öğrencilerin küçük yaşlardan başlayarak cinsiyetçiliğe karşı bilinçlendirilmeleri. 6- Medya kuruluşlarının ayrımcı/cinsiyetçi dil ve pratiklerle mücadeleyi yayın politikalarında ve kurum içi işleyişte hayata geçirmeleri. 7-Toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesinde hükümet programlarında ve politikalarında medyanın bileşen olarak ele alınması. Son 10 yılda bu çabalara sosyal medyanın sunduğu imkânlar da eklendi. Fiziksel kamusal alanlarda yeterince seslerini duyuramayan kadınlar, sanal kamusal alanlarda görünür hâle geldiler, kadınlık mücadelesine bir şekilde dâhil oldular. Kırçelli, Facebook'un kadın kimliği üzerine etkilerini incelediği çalışmasında şu sonuca varıyor: “Denilebilir ki Facebook toplumsal cinsiyet normlarının müzakere edildiği, yapılandığı ve yeniden yapılandığı değişen toplumsal ve kültürel alanlardan biri olma özelliği taşımaktadır. Burada genç kadınlar egemen toplumsal cinsiyet rollerini ve cinsiyetçi değerleri yeniden üretebildikleri gibi, zaman zaman bu değerler sorgulanmaya açık hale gelebilmektedir. Bu anlamda yeni iletişim teknolojileri içinde yer alan Facebook ve benzeri sosyal ağ siteleri Türkiye’de kadınlar için kimliklerini korumaları gereken yeni bir mücadele alanı özelliği taşımaktadır” (Kırçelli, 2015: 340).

Uygulamalar

- 1)** Piyasada satılan kadın ve erkek dergilerinin içeriklerini karşılaştırmalı olarak analiz edin.

Uygulama Soruları

- 1) Kadın ve erkek dergilerinde ağırlıklı olarak hangi konulara yer veriliyor?
- 2) Dergiler hangi yaş grubundan, sosyo-ekonomik statüden ve eğitim düzeyinden kadınlara ve erkeklere sesleniyor olabilir?
- 3) Dergilerde işçi sınıfından kadınlar ve erkekler yer alıyor mu?
- 4) Dergilerde hangi ürünlerin/hizmetlerin reklamlarına yer veriliyor?
- 5) Dergilerde kullanılan fotoğraflarda kadınlar ve erkekler nasıl temsil ediliyorlar?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde medya ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkiyi ve temel sorunları, iletişim alanındaki akademik çalışmaları tarihsel bir perspektiften sunarak açıklamaya çalıştık. Medyanın cinsiyetçi dilinin ve işleyişinin nedenlerini tartışarak kadınların ve erkeklerin ataerkil ideoloji çerçevesinde eşitlikçi olmayan bir şekilde medyada temsil edildiklerini örnekler üzerinden gösterdik. Bu temsillerin bireylerin kimlik inşasında ve ataerkilliği içselleştirmelerinde önemli rolü olduğuna işaret ettik. Özellikle popüler televizyon dizilerinde çizilen karakterle ataerkil cinsiyet rollerinin yeniden üretildiğini ileri sürdük. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin medya sektöründe işbölümünde ve çalışanlar arasında sürdüğünü de ekledik. Bu eşitsizliğin giderilmesi amacıyla mücadele eden bireylerin ve grupların taktiklerine değindik.

Bölüm Soruları

- 1) Toplumsal cinsiyet ile medyanın ilişkisine dair kuramsal yaklaşımlar nelerdir?
- 2) Medyanın cinsiyetçi temsillerinin arkasında yatan temel dinamikler nelerdir?
- 3) Kadınlar ve erkekler medyada nasıl temsil edilmektedir? Medyada sunulan toplumsal cinsiyet stereotipleri hangileridir?
- 4) Medya sektöründe toplumsal cinsiyet eşitsizliği ne durumdadır?
- 5) Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında medyaya ne gibi görevler düşmektedir?
- 6) Hangisi kadın ve medya ilişkisine odaklanan ilk araştırmacılar arasında yer almaz?
 - a) Herta Herzog
 - b) Betty Friedan
 - c) Gaye Tuchman
 - d) Paul Lazarsfeld
 - e) Theodor Adorno
- 7) Kadınlar televizyon dizilerinde en az hangi rollerde temsil edilmektedir?
 - a) Eş
 - b) Anne
 - c) Çalışan kadın
 - d) Kurban
 - e) Cinsel nesne

- 8) Toplumsal cinsiyet-medya ilişkisine dair hangisini ileri süremeyiz?
- a) Kadınlar ve erkekler medyada çoğu zaman geleneksel roller içerisinde temsil edilirler.
- b) Medya metinleri erkekler ve/veya erkek egemen zihniyetler tarafından üretilir.
- c) Bireyler medyanın sunduğu toplumsal cinsiyet rollerini içselleştirirler.
- d) Kadınlar medyada genellikle erkeklerle eşit rolde temsil edilirler.
- e) Medya kadınlara ve erkeklere yönelik farklı ürünler sunar.
- 9) Medyada cinsiyetle mücadelede aşağıdakilerden hangisi uygulanmalıdır?

I. Kadın odaklı habercilik anlayışının geliştirilmesi ve feminist medya deneyimlerinin çoğaltılması

II. Medya İzleme Merkezleri'nin oluşturularak medyada cinsiyetçi dilin belirlenmesi, takip edilmesi ve raporlanması

III. Sivil Toplum Kuruluşları'nın ve sosyal hareketlerin medyada cinsiyetçiliğe ilişkin farkındalık kampanyaları gerçekleştirmeleri

IV. Gazetecilere, medya profesyonellerine yönelik olarak alternatif, cinsiyetçi olmayan bir dil kullanımı için eğitim verilmesi ve eğitim materyalleri oluşturulması

V. Eğitim sisteminde medya okuryazarlığı derslerine yer verilerek öğrencilerin küçük yaşlardan başlayarak cinsiyetçiliğe karşı bilinçlendirilmeleri.

- a) I
- b) III, IV.
- c) I, II, III, IV
- d) I, III, IV
- e) I, II, III

10) Aşağıdakilerden hangisi medyada toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin belirlenmesi için incelenecek alanlardan/konulardan biridir?

a) Haberlerde kadınları tasvir eden ifadeler, sıfatlar, deyimler

b) TV dizilerinde erkek rolleri

c) Reklamlarda kadınların temsili

d) Gazetelerde, televizyon kanallarında, radyo istasyonlarında vs. çalışan kadınların erkeklere oranı

e) Hepsi

Cevaplar: 6)e, 7)c, 8)d, 9)c, 10)e

9. TOPLUMSAL CİNSİYET REJİMİ TEMELİNDE BEDEN POLİTİKALARI

Gölnur Elçik²⁶

²⁶ MSGSÜ Doktora Öğrencisi

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?²⁷

9.1. Biyopolitika

9.1.1. Doğanın Evi Olarak Beden

9.1.2. İkiliklerin İnşası

9.2. Varoluşun Bedenleşmesi ve Cinsellik Sınava

9.3. Güzellik ve Sağlık Sırları

²⁷ Aynı konuda yazılmış başka bir bölüm için bkz. (Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, 2011: 140-168)

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Beden gündelik yaşama ilişkin nasıl bilgiler verir?
- 2) Beden politika açısından nasıl bir önem taşır?
- 3) Gözetlenmenin politikanın inşasındaki rolü nedir?
- 4) Cinsiyet politikaları ile beden politikaları arasında ne türden bir ilişki vardır?

Anahtar Kavramlar

- Ruh ve beden
- Bedenselleşme
- Biyopolitika
- Panopticon
- Görsel kültür
- Doğallaştırma

Giriş

Beden sahip olduğumuz bir şey değildir, olduğumuz şeyin bir parçasıdır. Hayatı ruhsal, zihinsel ve fiziksel olarak bütünsel biçimde deneyimleyebilmemiz için varlığımızın yaşama uzanan boyutlarından biridir.

Mutlu olduğumuzda sevinçten ağlar ya da olduğumuz yerde zıplarız. Yumruklarını havaya kaldırmak, sıkça yapılan bir zafer kazanma işaretidir. Masaya vurulan yumruklar, kapıya atılan tekmeler bir öfkenin bedensel ifadesi olur. Endişelendiğimizde yerimizde duramaz, volta atarız. Kucaklaşarak özlemimizi aşar, sevişerek çoğalırız.

Birinin bedeni davranışlar, semboller, giyiniş ve beğeniler üzerinden bize o kişinin yaşı, cinsiyeti, sınıfı, ideolojisi, etnisitesi, kimi zaman mesleği hakkında fikir verir. İzlenimlerimizin temeli, çoğunlukla bedenseldir.

Kıyafetname kişilerin dış görünümüne bakarak onların ahlakının, karakterinin çözümlemesini yapan bilim dalıdır. Osmanlı'da Divan kararları gereği Musevilerin ve Hıristiyanların giyim kuşamı Müslümanlarınkinden farklıdır; sadece kendilerinin değil, atlarının koşumlarına varıncaya kadar ayırım çizilir.

Beden kelimesinin kökü İngilizcede *corps* yani korseden gelir; ruhu ve organları sıkı sıkıya saran bir kılıf olarak anılır beden. Arapça kökü ise *badan* yani zırh ya da *wucūd* yani varoluş, mevcudiyet anlamını taşır (<http://www.nisanyansozluk.com/?k=torso&x=0&y=0>). Mevcudiyetimizin beden boyutu, diğer boyutlara nazaran çoğaldıkça, yaşamda eksiliriz. Bedenin politikanın konusu haline gelerek çok fazla anlam kazanması, bedeni bir yorumlama alanına dönüştürmüştür. Tıp, eğitim, hukuk bedeni toplumsal normlara uygun hale getiren kurumlar olarak işlev görür. Bedene dayalı toplumsal yargılar sağlıklı olmayı, çalışmayı, belli sayıda çocuk doğurmayı, kadınlar için güzel erkekler için güçlü görünmeyi vs. toplumsallaşmanın temel koşulları haline getirir. Bedenimiz, nasıl bir hayat yaşayacağımızın kaynağı ve nasıl bir hayat yaşadığımızın kanıtı haline gelir.

“Politika kuramcıları vatandaşlar ve vatandaş olmayanlar, hukuki özneler ve hak sahipleri, tüketiciler ve seyirciler, dindarlar ve aile üyeleri olarak hayatımızla, çalışanlar olarak gündelik hayatımızla olduğundan daha çok ilgilenme eğiliminde[dir] (Weeks, 2011:13)”. Bedene dayalı göstergeler, bu sınıf dışı kategorilerin teşvikinde sıklıkla kullanılır. Modern iktidar için beden; erkek ve kadına ilişkin toplumsal rollerin belirlenmesinde, erkek-kadın/ruh-beden/doğa ve bilinç arasında hiyerarşiye dayalı bir mesafenin oluşturulmasında, zaman zaman da kapitalizmin temel referanslarını oluşturan üretken olan- olmayan emek²⁸/kullanım değeri-değişim değeri gibi kategorilerin çerçevelerinin çizilmesinde merkezi bir referans olagelmiştir.

²⁸ Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği* kitabında ortaya koyduğu bu ayrıma göre, üretken emek yarattığı artı değerle sermayeyi genişleten emektir, bunun dışında kalan üretken olmayan emek sermayeyi yoksullaştırır..

9.1. Biyopolitika

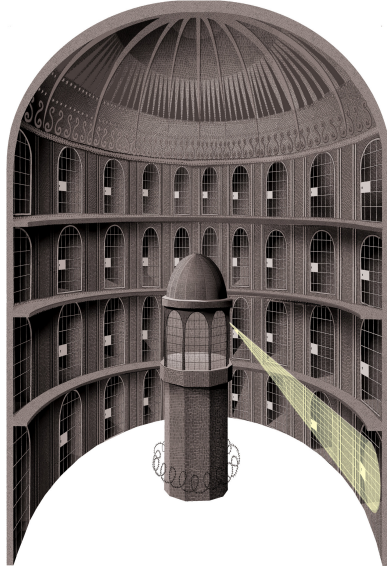
Michel Foucault 18. yy sonlarından itibaren ortaya çıkan yönetim biçimini öncekilerden ayırır. Modern iktidarlarda belirleyici olan artık hükümdar değil yönetim sistemleri, toprak değil insandır. Siyasetin konusu insan yaşamıdır. Bu nedenle siyasi veriler biyolojiden referans alır. Biyoloji bir ideolojidir. Modern iktidarda devlet bedeni çeşitli kurumlar ve pratiklerle ekonomik, politik olarak kullanışlı hale getirir. Egemenlik paradigmasından farklı olarak, disiplinci bir iktidardır. Ancak biyoiktidar tezi feminist bilimciler tarafından bedenün tabi olduğu iktidar tekniklerinde yeniden üretimin görmezden gelinmesi, kadınların ve erkeklerin tabiileşme sürecini ayrımsız olarak ele alması gibi gerekçelerle eleştirilmiştir.

Genel olarak nüfus politikaları (kürtaj ve/ya çocuk doğurma ile ilgili söylemler), en sık rastlanan modern iktidar söylemleridir. Benzer şekilde sağlık üzerinden çeşitli dinsel edimlerin meşrulaştırılması (namaz kılmak, abdest almak insanı diri tutar, soğuk su kan dolaşımını hızlandırır); fazla kilonun ahlaki sapmanın, irade zayıflığının, kişisel disiplinin zedelendiğinin bir göstergesi olarak kabul edilmesi gibi örnekler düşünülebilir.

Timothy Mitchell Mısır'ın sömürgeleşmesi sürecinde büyük arazilerin özel mülkiyete geçmesi ve Avrupa sermayesinin yatırım yapmasıyla birlikte, topraksız işçiler sınıfı oluşmaya başladığını hatırlatır. Bu nedenle bu işçilerin bedenlerine ücretli işçiliğün getirdiğı alışkanlıkların kazandırılması, yani bedenlerinin kolonize edilmesi gerekmektedir. Benzer şekilde Nijerya'nın küresel kapitalizme katılımı için yapılan ataklardan biri "Disiplinsizliğe Karşı Savaş" adı altında, istenilen biçimde çalışmaya isteksiz ve disiplinsiz görülen nüfusun azaltılması politikaları uygulanmıştır. Nüfusun bu şekilde düzenlenmesine ilişkin en yaygın örnek, doğum oranlarına yönelik müdahaleler olarak karşımıza çıkar. İşçinin üretimi ve yeniden üretimi toplumsal ekonomik bir etkinlik ve kapitalizmin birikimin bir kaynağı olarak kabul edilmek yerine, doğal bir kaynak ya da kişisel bir hizmet gibi gösterilir (Federici, 2012: 17). Nüfusun farklı biyopolitik tekniklerle ehlileştirilmesi, kapitalist sürece eklemelenmenin gereklerinden biridir. Giderek yaygınlaşan mesleki eğitimlerin büyük kısmı, insanlara esas olarak nasıl bir işçi olması gerektiğinin öğretildiğı tekniklere günümüzden bir örnektir.

Biyopolitik iktidar tek bir merkezden yayılan baskı mekanizmaları üzerine kurulu bir iktidar yöntemi değildir, bireyler düzeyinde işleyerek rıza üretir. Biyopolitik siyaset, insanlarla biyolojik olarak sınıflandırılabilen nüfus birimi olarak ilgilenir. İktidarın bireylerce üretimi kimi zaman bir haz kaynağı haline dahi gelebilir. Bunun sebebi, iktidar mekanizmalarının söylemsel olarak sunularak, fiziksel bir güç olmaktan çıkması ve yönetimsel (governmentality) hale gelmesidir. Bu noktada, geleneksel siyaset için pozitif bir anlam taşıyan "özneleşme" kavramına değinmek önemlidir. Foucault için özneleştirilme, bireylerin iktidar tarafından çeşitli söylemler etrafında düzenlenebilir hale gelmesi anlamını taşır (Foucault, 2011: 63). "Özne, iktidara tabi olduğu ve iktidarın söylem pratiklerine göre kendisini inşa ettiğı sürece kendisini bir özne olarak var edebilir (Butler, 2005: 10). Foucault'nun iktidar pratiklerine "kendilik teknolojileri" demesinin sebebi budur. "Gözetlenen özneler, tıpkı Bentham'ın Panopticon ütopyasında arzulandığı gibi, normları

içselleştiren ve iktidarı kendi öznelliğinde yeniden üreten öznel haline geleceklerdir (Gambetti, 2007, 2)”. Foucault bu durumu “Toplumumuz gösteri değil, gözetim toplumdur... ne bir amfiteatr ne de bir sahnenin üzerindeyiz, bizler panoptik bir makine içindeyiz (Foucault, 1995: 217).” sözleriyle ifade etmektedir.

Panoptikon merkezden her noktanın görülebilir ve denetlenebilir olduğu bir mekân düzeneğidir. “panoptikonlar ve benzeri disiplinci kurumların çoğu Fransa’da ya da İngiltere’de değil, Avrupa’nın kolonyal sınırlarında geliştirilmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Bentham Panoptikon’un dayandığı temel ilkeyi Rusya’nın 1768-74’de Osmanlı güçlerini yendikten sonra kolonize ettiği topraklarda kurulan atölyelerde bu ilkeyi uygulayan kardeşi Samuel’den öğrenmişti (Mitchell, 2001: 15)”.

Bu gözetlenme hali, hegemonyanın içsel olarak inşasında belirleyicidir. Hegemonyanın oluşumu için başka biri tarafından gözetleniyor olmaya gerek yoktur; özne gözetlenme fikri ile kendi kendinin gözetleyicisi haline gelir.

“... sartre’ın ‘görülmeden görme ayrıcalığı’ dediği şey sessiz bir şiddet içer(iyor). Bunun toplumsal-sınıfsal olduğu kadar cinsel bir boyutu da var. Görme ayrıcalığı üstün olmayı, üstün olmak eril olmayı gerektiriyorsa, bakışın nesnesi mutlaka kadın ya da kadınsıdır. Gürbilek, 2008:164).”

Efe Baştürk iktidarın insan ve hayat arasındaki tüm ilişkiselliği kapsayıcı boyutunu temel alan bir yaklaşımın, siyasal olan ile doğal olan arasındaki kavramsal ayrımı reddetmesi gerektiğini söyler. “Çünkü insan ne sadece doğal bir varlıktır ne de sadece - Aristoteles’çi ifadeyle – siyasal bir hayvandır (zoon politicon) (Baştürk, 2013)”. Doğal-siyasal ikiliği, siyasi pratiklere doğa referansı ile meşruiyet kazandırılması itibarıyla rıza üretme potansiyeli yüksek bir söyleme kaynaklık etmektedir.

9.1.1. Doğanın Evi Olarak Beden

Yaşam deneyimlerimiz üzerine söz söyleyen ideolojilerin doğallaştırıcı bir söylemle desteklenerek yaygınlaştırılması modern iktidarın sıklıkla başvurduğu bir tekniktir. Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların doğuştan geldiği, yoksulların zekâ düzeyinin zenginlere göre düşük olduğu, bazı etnik grupların tembelle olduğuna ilişkin haberler gazeteleri süslemektedir. Anne ve çocuk arasındaki ilişki yoğunluğunun kadınlardaki hormonlardan, erkeklerin cinselliğe olan hevesinin testosterondan kaynaklandığı; kadınların beyin yapıları dolayısıyla duygusal eğilimler gösterdiği vs... söylenir. Toplumsal eşitsizliklerden kaynaklanan hastalıklar genetik ve hormonlara dayanılarak tıbbileştirilir. Peki, kadınların alışveriş yaparken beyinlerindeki bazı bölgelerin hareketlendiğine, aynı hareketlenmenin erkeklerin çıplak bir kadın gördüğünde gerçekleştiğine ilişkin bu ‘bilimsel araştırma’ habeleri, temelde bize ne söylemektedir?

Bir şeyin doğal olduğunu iddia etmek, o şeyin değiştirilemez olduğunu ima etmektir; örneğin eğer kadın-erkek arasındaki eşitsizlik doğal durumdan kaynaklanıyorsa, buna karşı direnmenin anlamı yoktur. Beden doğum ya da cinsellik gibi biyolojik etkilerle bağları olan edimleri içerdiğinden, ayrımcı söylemin diğer referans alanlarına göre çok daha fazla doğallaştırılma riski taşır. Faşizm ve cinsiyetçiliğin ayrımcılıkların meşrulaştırılmasında bedene sıkça başvurmasının sebebi budur. Bu durum, aynı zamanda bedenin direnç kaynağı olmasının da sonucunu getirmiş; kadınlar, gençler, eşcinsel ve translar bedenleri üzerinden kurulan hegemonyaya²⁹ isyan etmişlerdir. Feminizmin toplumsal cinsiyet kavramını ortaya atarak, cinsiyetin toplumsal inşasına dikkat çekme çabası bu isyanın meyvesidir. Feminizm cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında bir ayrım yaparak, kadınlık ve erkekliğin toplumsal inşasını biyolojik cinsiyetten ayırmıştır. Ancak bu söylem Judith Butler tarafından heteroseksist olduğu ve ikiliğe dayandığı gerekçesiyle reddedilmiştir. Butler, biyolojik cinsiyetin/anotominin toplumsal inşası ve toplumsal cinsiyetin performatifliği kavramlarını öne sürmüştür. Butler tarafından ortaya atılan queer tez, biyolojik olarak tarif edilen farklılıkların da tarihsel ve kültürel olarak inşa edildiğini, farklılığın cinsiyetler arasında konumlandırılmayacağını ve sabitlenemeyeceğini, cinsiyetler içinde cinsiyetler arası ayrımı aşacak kadar çok ve değişken farklılık olduğunu savunur. Cinsiyetler arasında denklik veya adalet olduğu iddiasına dayanan cinsiyet farklılığı tezi özellikle beden temelli farklılıklardan güç alarak eşitlik söylemini reddederken, toplumsal cinsiyet tezi biyolojinin toplumsal inşasını es geçmekte, queer teori ise faili bulanıklaştırdığı gerekçesiyle eleştirilmektedir.

Toplumsal eşitsizlikler biyolojiye ya da insan doğası söylemine dayandırarak meşrulaştırılırken başvurulan başat hile, sonucun ortaya çıkışındaki toplumsal dinamiklerin gizlenmesidir. Örneğin kadınların cinselliğe erkeklerden daha az düşkün olduğu yargısını ele alalım. Böylesi bir tez, kadınların cinsel davranışı ile erkeklerin cinsel davranışı arasındaki farklılığı, bu farklılığın doğuştan geldiği sonucunu vurgulayan bir gerekçe olarak sabitler. Oysa cinselliğin kadınların yaşamının neredeyse tamamını düzenleyici bir işlev gördüğü bir erkek egemen toplumsallıkta kadınların cinsel ilgilerinin etiketlenmesi bir kadınlık normu oluşturur. Kadınların cinsel ilgilerini yargılayan pek çok etiket bulunmasına karşın, erkekler için bu kavramlar çok sınırlıdır, erkeklerin cinsel olarak aşağılanması, yine kadınlar üzerinden olur. Üstelik kadınlar işyerinde yapılan bir hata, ailede gerçekleştirilen bir davranış ya da arkadaşlar arasındaki ilişkide ortaya çıkan bir durum gibi çok farklı hallerde bu etiketlerle yargılanma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Örneğin otobüs şoförünü sınırlendiren bir kadın yolcu kolaylıkla hafif meşrep, şıllık, fahişe, kaşar, yollu vs... olabilir. Cinsellik küfürlerde kadınları cezalandırıcı bir araç olarak resmedilmektedir. Avrupa'da toplumda varlıkları belirginleşen, cinselliklerini özgürce yaşayan kadınların cadı avları ile öldürüldükleri bilinmektedir. Bu koşullar göz önünde bulundurulduğunda kadınların cinselliğe yönelik

29 Hegemonya kavramı yazımız açısından önem taşımaktadır. Özellikle Antonio Gramsci'nin eserlerinde sıklıkla başvurduğu, Michel Foucault'un da açıklayıcı bir araç olarak kullandığı bu kavram siyasal iktidarın sadece baskı ve zor kullanarak değil, aynı zamanda rıza üreterek 'yaygınlaştığı' bir egemenlik biçimidir. Bu süreçte, sömürü biçimlerinin doğallaştırılması büyük önem taşır.

İlgilerindeki azalma, kadın ve erkek hormonları ile mi, erkek egemenliğine dayalı toplumsallaşma ile mi ilgilidir?

... tecavüzün içimize kodlandığını düşünmek, bazı insanların evleri yakmak ya da kitap yazmak için doğduğunu iddia etmeye benzer. İnsan türünün, bu kadar aşırı uzmanlaşmış bir davranışın genetik olmasını sağlayacak kadar ayrıntılı bir programlaması yok... Hem bütün insanlar için geçerli olan hem de küçüklükten ortaya çıkan pek az insan davranışı örneği vardır... Her normal çocuk güler ve ağlar, yani gülmekle ağlamak bu ölçütlere uyuyor. Ama insan davranışının büyük bölümü uymaz (Frans De Waal, 2008, 116 ve 117).

İnsan biyolojisi anne karnında ya da bebekliğin ilk döneminde bir kez oluşan sabit bir levha olmadığı gibi, kültür ve biyoloji birbirinden kesin setlerle ayrılabilen dinamikler de değildir. Dişi maymunlarla yapılan bir araştırmada hâkim konumdaki dişi maymunların adet döngülerinin normal ve yumurtlama öncesinde progesteron seviyelerinin daha yüksek olduğu, itaat eden maymunların ise daha az sıklıkla yumurtladığını ve adet döngülerinin daha sık bozulduğunu göstermiştir. “Toplumsal itaat HPA aksında ve yumurtalıklarda hormonal bozukluklara yol açmıştır (Gabor Matê, 132)”. Benzer şekilde bir balık türü olan Afrika çiklitlerinde, zafer veya yenilginin sadece hormonal dengeyi değil, beyin hücrelerini bile değiştirdiğini göstermiştir (ibid, 154)”. Özetle; toplumsal koşullar, insanın davranışları ya da yaşam olanakları biyolojik özellikleri şekillendiren etkenlerdir.

Bugün, davranışlarımızın, hislerimizin, hatta ihtiyaçlarımızın doğamızdan kaynaklandığını iddia etmek şöyle dursun; giyinmek, süslenmek, cinsellik, cinsiyetle ilgili kültürler ve zamanlar arası farklılıklar bize bunların büyük kısmının zaman ve mekânla şekillendiğini gösteriyor. Eski Hawaiiilerde cinsellik ve cinsel organlara tapma ritüelleri, Nambiya’da evlenerek eşlerinin evlerine taşınmayı bekleyen genç erkekler, bazı Müslüman ülkelerde kadın sünneti uygulanırken bazılarında uygulanmaması, Kenya’daki bazı kabilelerde hareketi simgeleyen her yer süslendiği için kadınların çocuklarını ve erkeklerini süslemesi, Hindistan’da kolonyalizm öncesi çiftcinsiyetli tanrılar, Osmanlı’da eşcinselliğin ancak Tanzimat’dan (1839) sonra ayıp sayılması örneklerden sadece birkaçıdır.

“İnsanların şiddete eğilimli olduğuna, savaşmanın gerekliliğine, insanın sahip olma ‘dürtüsü’ gereği mülkiyetin kaçınılmazlığına, liderliğin ‘doğuştan’ geldiği iddiasıyla mücadelenin beyhudeliğine, kadın ve erkek arasındaki farklılığın değiştirilemezliğine gönderme yaparken bu gerekçelendirmeye [insan doğası referansına başvurmaya] ihtiyaç duyuyoruz. Yani sürekli olarak güç dengesizliklerini, sömürüyü meşrulaştırmak için. İnsan doğası, böyle bir düzen bağıdır (Gülnur Elçik, 2011: 14)”. Bu nedenle, beden bu eşitsizliklerin meşrulaştırılmasına karşı bir referans kaynağı olmasına karşı, eşitsizliklerin temelindeki toplumsal normları görünürleştirmek önem taşır. Thomas Lemke’ye göre, biyopolitik yeniliklerin etkisi hayat sürecinin dönüştürülebilir ve giderek artan derecelerde denetim altına alınabilir olduğunu göstermiştir; bu düşünceye göre insanın dokunmadığı bakır doğa düşüncesi köhneleşmiştir. Bu nedenle doğa, ancak doğa-toplum ilişkilerinin bir parçası olarak görülebilir (Lemke, 2014:19).

9.1.2. İkiliklerin İnşası

Modern iktidar, ikilikler inşa ederek ara formları ve süreçleri ortadan kaldırır, norm olanı işaret eder.

Françoise Heriter tarihteki ilk ikiliğin erkek ve kadın arasındaki ayırmadan yola çıkılarak oluşturulduğunu söyler. Sonrasında kurulan ikilikler bu ayrıma dayanılarak oluşturulmuştur. Bu nedenle, ruh-beden, rasyonel-duygusal, özel-kamusal, hetroseksüel-homoseksüel, doğal-siyasal güzel-çirkin gibi pek çok ikiliğin yeşerdiği, yaşamın bu ikilikler temelinde hiyerarşik olarak kurulduğu ayrımcı düşüncelerin erkek egemenliğine dayandığını söylemek mümkündür. Nitekim ruh erkekle, beden kadınla özdeşleştirilir; erkek dölleyen tohumları, kadın döllenen toprağı temsil eder. Kadının erkeğı baştan çıkardığı söylemi bedenın aklı baştan çıkardığı söylemi ile paralellik taşır. Bu denklemde kadın, erkeğı göre daha fazla bedenselleşmiştir; kadının bedeni onu, erkeğın bedenının erkeğı anlattığından daha fazla anlatır hale gelmiştir. Kadın bedeni ima ile yüklenmiştir.

Ruh ve bedeni insan varoluşunun iki ayrı biçimi olarak ayrılması tarihin eski zamanlarına dayanır. Bu ayırım karşılıklı bir etkileşimden çok, yoldan çıkmaya hazır bedenın rasyonelitenin kaynağı ruha tabiyeti üzerine kuruludur. Doğa ile özdeşleştirilerek öngörüleemeyen süreçlerin, dizginlenemeyen şehvetin kaynağı olarak görülen bedenın, iradenin ve istikrarın sağlayıcısı zihni/ruhu yolundan saptırmaması için ehlileştirilmesi gerektiğine inanılmıştır. Dinsel pratiklerde bedenın ehlileştirilmesine dayalı dinsel diyetler, bedene acı veren dinsel pratiklerin sebebi bu düşüncedir. Sigmund Freud da *Totem ve Tabu*'da bedenın işleyişinin doğanın işleyişine benzetilmesi nedeniyle bedenın kontrol altına alınmasında doğayı kontrol altına almak çabasının yattığını söyler (Freud, 2014: 214). Günümüzde de rasyonel aklı yücelten, duyguları hafifseyen yaklaşımlar, ilerlemeci eril aklı kuran düşünceler bu inanışın tarihsel birikiminde şekillenmiştir.

Akıl akıldışılık çifti mutlak olarak simetriktir, çünkü hiçbir akıldışılık yoktur ki akıldan yola çıkılarak düşünölmüş olmasın. Aklın kendinden yola çıkarak akıl olmayan hakkında konuşma hakkı vardır. Oysa bunun tersine, akıldışılığın akıldan sözetmeye hiçbir hakkı yoktur.

Akıl kendinden farklı gördüğünü akıldışı olarak adlandırarak, paradoksal olarak akıldışını içine alma şeklinde kendinden dışlamış olur. Bu bir anlamda, kendine bağımlı hale getirerek dışlamadır (Revel, 2006: 1 ve 3).

Suç ve Kefaretin Ötesinde isimli kitabında entelektüel biri olarak toplama kampındaki deneyimini anlatan Jean Amery, bedensel bir kıvraklıktan yoksun zihin işçilerinin bedensel cesaretin yerine geçirmeye çalıştıkları ahlaki üstünlüğün kamp hayatında peş paralık değerinin olmadığını söyler (Amery, 2015: 16). Nazi Kamplarında Yahudilerin ruhsal işkenceye tabi tutulması, onların bedene indirgenmesi yoluyla olmuştur. “Kamptaki her tutuklu, en nihayetinde –az ya da çok- kendi bedeninin direnme gücüne dayanan bir yasanın

hükmü altındaydı (Amery: 22)”. İkiliğin bu denli katı biçimde sergilenmesi, bireyin bütünlüğüne kastederek varlığını ortadan kaldırmaya girişimidir.

Batıda Descartes'a dayandırılan ruh-beden ayrımı yaklaşımı, İslami düşüncede de şehadet âlemi (gözle görülen âlem) ile berzah âlemi (ölümünden sonra başlayıp da kıyametin kopmasına kadar devam eden özel zaman dilimi) ayrımı ile yer bulmuştur. İslam’da ruh-beden ayrımı dindar yazarlarca ilk dönemde doğu-batı karşıtlığının vurgulanmasında işlenen referanslardan biri olmuştur (Moran, 1997: 167). Bu batı-doğu karşıtlığı “Bir yanda, köklerinden kopmuş, ahlâkça çürümüş, para ve zevk için yaşayan bir zümre; bir yanda da İslâmî geleneklerle yetişmiş, millî ve manevî değerlere bağlı, yurtsever, dürüst bir zümre (Age)” ayrımına gönderme yapmaktadır. Bu karşıtlık kişi düzeyinde insanın kendi nefsi ile mücadelesi olarak ifade edilir. Kültürel özelliklerin kadınların yaşayışı üzerinden temsil edildiği göz önünde bulundurulduğunda ise doğu ile batı arasındaki mücadele ahlaklı doğulu kadın ile ahlaktan yoksun batılı kadın arasında çizilen çizgi olduğu gibi, doğulu erkeğin ilerleme ve medeniyetin temsili olan batılı erkek karşısındaki geri kalmışlığını da ifade etmiştir.

9.2. Varoluşun Bedenleşmesi ve Cinsellik Sınava

Beden, giderek artan biçimde bireyin varlığını anlatır bir temsili üstlenmiştir. Bedenselleşme (somatizasyon) olarak ifade edilen bu durum, üzerine düşünülmesi gerekenin, bedenle ilgili sorunların kapsamı ve derinliğinden ziyade, çok farklı alanlardaki problemlerin bir anda beden üzerinden serpilmesi olduğunu göstermektedir. Beden alanında çalışan en önemli psikanalistlerden biri olan Susie Orbach, danışanlarının büyük bir kısmının hayatlarındaki dönüşümü bedenlerindeki bir değişime endeksleyerek tarif ettiklerini hatırlatmaktadır. Saç kestirmek, kilo vermek, spor yapmak evlilik, çocuk yapmak, yeni bir işe girmek önemli yaşamsal dönüşümlere denk görülmektedir. Psikolog Cemal Dindar bedenselleşmenin bu etkisini “Hayatın bedene bu denli şiddetle mahkûm edildiği başka dönemler olmuş muydu?” sorusu ile sorgulamaktadır (Dindar, 2005). Özellikle kadınlar için beden, neredeyse hayatın bütününe teşkil etmektedir. Revlon Kozmetik’in kurucularından Charles Revson’un “Fabrikalarda ruj üretir, mağazalarda umut satarız.” sözleri, bu yayılmaya işaret etmesi bakımından anlamlıdır.

Bedene dayalı yargılar, yaygınlaşmakta ve sertleşmektedir. Bedenden yola çıkarak insan kişiliğine ve becerisine yüklenen anlamlar tepkisel gelişimlere sebep olarak, kişiliğini şekillenmesinde de etkili olabilir; zayıf ve kısa bir birinin çocuk muamelesi görmemek için aşırı ciddi davranması, şişmanların başkalarından önce kendilerini alaya almak için sıklıkla şişman şakaları yapan sempatik birey tablosu çizmesi, mankenlik için gereken vücut ölçülerine sahip bir kadının *cool* davranması vs... Benzer şekilde güzelliğin saflık, olgunluk, uyum ve iyi niyetle, çirkinliğin ise şirretlik, toyluk, çenebazlık ve kötü niyetle özdeşleştirildiğini masallardan, reklamlardan, şarkı sözlerinden hatırlayabiliriz.. Güzeli bir kadının entelektüel faaliyetlerle uğraşması, toplumsal kadınlık rollerine uymadığından kadının gündelik deneyimlerinde de başkalarının onu algılayışında da ayrıştırıcı bir rol üstlenir. Siyahı bir doktorun siyahilinin doktorluğunun önüne geçmesi gibi kadının entelektüel birikimi

de onun güzelliğine tabi olur. Bedensel güzellik kadınlar açısından bir engele dönüşerek de hayatlarını etkileyebilmektedir. Kimi zaman da toplumsal yargılar bedensel abartılar üzerinden kendini açık eder. Örneğin gazeteci Tuğba Tekerek Suriyelilere yönelik ayrımcılığın Suriyelilere birtakım garip özellikler atfedilerek vuku bulduğu gözlemini aktarmaktadır: “Çarşıda yürüyordum, karşıma iki metrelik Suriyeliler çıktı. İri geniş omuzlu.’ [diyorlardı], sokakta gülyabaniler dolaşiyor sanki (Tekerek, 2012).”

Cinsiyet bedensel normların şekillenmesinde başat belirleyicidir. Bir erkekte geniş omuzların beğenilmesi ile kadının başını erkeğin omzuna koyması, erkeklerin cinsel ilişkide genellikle üstte olması, yürürken kadınların erkeklerin koluna girmesi, el ele tutuşmalarda kadınların erkeklerin elini arkadan erkeklerin kadınların elini önden tutması, ulaşım araçlarındaki ikili koltuklarda kadınların iç tarafa oturması, kız çocuklarının ve kadınların bacaklarını kapatarak oturması gibi örnekler bedensel davranışlarla cinsiyet arasındaki ilişkiyi açık eder. Kadın erkeğe göre daha fazla bedenleşmiş ve bedenini de erkeğin bedenine göre daha fazla cinselleştirmiştir. Özellikle kamusal alanda kadının varlığını koyultan, o alanda erkeklerle aynı haklara sahip olduğunu ortaya koyan davranışlarda bulunan kadınlar kimi zaman erotizm kaynağı haline gelir. Bir parkta erkeğin dinlenmek için sere serpe uzanışından, aynı şekilde uzanmış bir kadından aldığımız cinsel mesajı almayız. Bir zamanlar Avrupa’da gerçekleştirilen cadı avlarının da, Mısır’da direnişçi kadınlara yapılan bekâret kontrolünün de, Türkiye’de politika ile ilgilenen kadınların yeterince kadın olmadığı ya da çirkin olduğunun ima edilmesinin de sebebi budur. Bu nedenle özellikle kamusal alanlarda kadınların görünürlüğünün artması, kadın bedeninin cinselleştirilmesinin karşısında bir adım olarak düşünülmelidir.

Kadınlığa ilişkin detaylar erkekliğe ilişkin detaylara kıyasla beden referanslıdır. “Kadınıs” dediğimizde örneğin, ince belli, yuvarlak kalçalı, uzun bacaklı, narin parmaklı ve sesi erotik olanı tarif ederiz. Oysa erkeksilikle ilgili göndermeler daha çok koruyuculuk, kollayıcılık ve mertlik gibi kişilikle ilgili özelliklere dayanmaktadır (Bunun temelinde elbette kadının doğa ve beden, erkeğin akıl ve kültürle özdeşleştirilmesi yatıyor). Özellikle roman betimlemelerinde, birkaç kadından birden bahsediliyorsa, kadınların duygusal bir betimleme ile sunulduğu görülür. Buna karşın, tek bir kadın karaktere ilişkin ayrıntılarda yoğun bir biçimde bedensel betimlemelere başvurulur. Kadın yazar ya da romanın kadın başkişisi bedenindeki değişimleri kadınlığına yaklaşmak ya da uzaklaşmak üzerinden elden geçirir: "... Bir zamanlar sağ kasığımın külot hizasında çok tatlı bir ben vardı. Sahiden tatlı bir şey. Tenimin beyazlığına kızıl kahve dağınık bir noktaydı. Olağanüstü bir kadın olma ümidi verirdi bana. Adadaki bütün kadınlardan daha kadın olacağıma ilişkin bir işaretti (Kaygusuz, 2009: 18)”.

Yukarıda değinildiği gibi, kadınlar için cinsellik hızla toplumsal dışlanmanın temel gerekçelerinden biri haline gelebilir. Cinselliği olan kadın hayvansallaştırılan bir figürdür; Beğenilen kadına piliç ya da at gibi kadın denmesi, reklamlarda hayvanlarla koşan ya da ayı postu üzerinde uzanan kadın temsillerinin kullanılması, leopar desenli giysilerin cinsel çekiciliği çağrıştırmaya buna örnektir.

Kadının görünürleşmesi bizzat çekicilik kaynağıdır. Bu nedenle çıplaklıktan çok, “gösterebilen kadının” verdiği hafif meşreplik imajı şehvet uyandırır. Mana maddeden daha tahrik edicidir. “Striptiz efekti” olarak tarif edebileceğimiz bu durum, gösterir gibi yapmayı, o arzuyu daim kılmayı daha çekici hale getirir.

Cinsellik erkekliği kurucu öğedir, cinsel performans düşüklüğünün “iktidarsızlık” olarak ifade edilmesinin sebebi budur. Brandy Engler ve David Rensin erkeklerde hislerini hissedememenin onları erotik bir fantaziye dönüştürerek hislerle başa çıkma çabası şeklinde kendini gösterdiğini, aldatılmayı cinselleştiren, kederini erotikleştiren çok sayıda danışana rastladıklarını belirtmektedir (Engler ve Rensin, 2014). Son dönemde zengin yaşlı adamlar (sugar daddy) ile zengin olmayan genç kadınlar arası ilişkiler yaygınlaşmıştır. Yaşlı erkekler yaşlanma ile cinsellikte yaşanan “performans düşüklüğünü”, genç ve tecrübesiz kadınlarla kapatma ve yoksul olma durumlarını cinselliğe tahvil etmektedir.

Kadınların en fazla baskılandığı alan olarak cinsellik, kadınlar için de erkekler için de daha kolay ulaşılabilir hale gelmektedir. Ancak insanların kendi yaşamları ile ilgili söz sahibi olabilmemesine yönelik bu olumlu adım, kadınları saran görsel dünyanın kısıtları ve erkek cinselliğini özgüleyen erkek egemen söylemler göz önünde bulundurulmaksızın, tek başına bir anlam taşımamaktadır. Kadınlar bedensel olarak özgürleşmedikçe cinselliğe erişim özgür cinsellikten çok ücretsiz seks hizmetinin yaygınlaşması riskini barındırmaktadır. Foucault'a göre "cinselliğin tıbbileştirilmesi, gözlenen, kaydı tutulan, sınıflandırılan bir sürece dönüşmesi cinsellik konusunda hissedilen baskıları hafifletmek bir yana, bedenleri büyük bir kuşku kaynağına, her birimizin içinde taşıdığı karanlığın bir parçasına dönüştür(müştür) (Foucault, 1979: 69)".

9.3. Güzellik ve Sağlık Sırları

Doğada Çirkinlik Yoktur

Ekmek pişirildiğinde bazı kısımları çatlar, ama fırıncının ustalığının tersine bu nedenle açılan bu kısımlar bir bakıma çok iyidir üstelik harika bir şekilde iştah kabartır... Birbirinden ayrı bir şekilde düşünülmüş yere doğru eğilen mısırın sapları gibi şeyler aslanın kirli bakışları domuzun çenesinden akan salyaları ve diğer sayısız örnekler güzellikten uzaktır. Çünkü yine de doğanın düzenini takip ederler, bu düzenin süslenmesine yardım eder ve zevk verirler. Böylece, eğer biri doğanın görüngüsünün anlayışına ve sevgisine sahipse, diğer olayların rastlantısal sonuçları olsa bile kendi ritmi ve zarifliği olan herhangi bir şey bulacaktır. (Marcus Aurelius, (II yüzyıl) Öğretiler, III, 2, Akt, Eco, 2009: 33).

Marx 1844 *Elyazmaları*'nda paraya sahip olmanın ne demek olduğunu anlatırken "... Çirkinim ama kendime kadınların en güzelini satın alabilirim. Bu sebeple çirkin değilim, çünkü çirkinliğin etkisi, hayal kırıklığına uğratan gücü, para ile iptal edilmiştir" diyor (Marx, 1976: 89). Bu bilgi paraya ulaşım kaynağı olan hegemonik erkeklik için çirkinliğin kadınlar için olduğu kadar yıkıcı bir özellik taşımadığını gösteriyor.

Güzellik kültürler arası özelliklerle donanmış bir imkânsız ideal temelinde standartlaştırılmaktadır. Güzel kadın Avrupalı kadının kalkık burnuna, Latin kadının kıvrak kalçasına, bir siyahinin karamel tenine ve bir Arap'ın iri gözlerine sahip olmayı içeren kültürlerarası bir karışımı gerektiriyor. Güzellik endüstrisi bu imkânsız güzellik normlarını inşa ederken etnik ayrımcılıklara karşı yükselen seslerin, insan hakları alanındaki gelişmelerin yarattığı etkileri de massediyor. Daha önce siyahlara özgü olduğu için beğenilmeyen dolgun dudak ve kalçalar, afro saçlar, kalın kaşlar artık moda. Evet, moda sadece giysilerde değil, bedende yapılan değişiklikleri de kapsıyor. Bu imkânsız standarda ulaşma çabası, çoğu kez bedene doğrudan müdahaleler içeriyor. Amerika'da kadınlar Lady Gaga'dan sonra gözlerinin Japon çizgi filmlerindeki kahramanları gibi görünmesi için üst üste farklı renkte birkaç lens takıyor. Fakat bunun onları kör etme riski bulunduğu uyarısı yapıyor. Kore, Çin gibi ülkelerde göz kapağını kaldırarak gözü büyüten aparatlar yaygınlaşıyor. İncelik ve zayıflığa ilişkin normlar farklı kültürlerden insanlar için ortak bir endişe haline gelmeye, ortak kültürün bir parçası haline dönüşmeye başladı. Bedensel memnuniyetsizlik Batının gizli ihracı haline geliyor (Orbach, 2009: 16)". Manken olan ve olmayan kadınlar arasındaki kilo farkı giderek açıldığı gibi, anoreksiya ve obezite yaygınlaşıyor. Kadınlar için özgüven büyük oranda bedensel göstergelerin kontrolüne dayanır; sağlıklı beslenemeyen, fazla kilolu, yaş almış ya da doğum sonrası bedensel sarkmalar yaşayan kadınlar vs... tembellik ya da iradesizlikle sınırlanır. Beden özgüven kaynağı haline geldiği ölçüde memnuniyetsizlik deposuna dönüşmüştür. Meme büyüklüğü 85 altı olanlar için desteksiz, 85 üstü olanlar için toparlayıcı olmayan sütyen bulmak imkânsızdır. Genç kızların 15'lerinde 20, kadınların 50'lerinde 30 gibi göstermeleri gerekir. Yaşını göstermek gibi doğal bir döngüden mahrum bırakılmışlardır. Suçluluk duygusu annelik ve beden üzerinden kadın odaklı duygular haline gelmektedir. Egemen erkeklikte ise çalışma ve cinsellik açısından performatif bir bedene sahip olmak, özgüvenin kaynağını oluşturur. İmkânsız idealler, suçluluk duygusu yaratarak satışı sürekli kılmanın etkin stratejileridir. Kontrol edilemez olanı kontrol etme çabası ve bununla birlikte gelen suçluluk duygusunun, hastalıkların ortaya çıkış sebeplerinden biri olduğu bilinmektedir. (Bernhard, 2010: 99).

Geleneksel toplumlarda kadını güzelleştiren şeyin günah sayılması ile modern toplumlarda kadını güzelleştiren şeyin kutsanması aynı değneğin iki ucudur. Güzel *olmak* artık güzel *görünmektir*; olduğumuz şey değil, yaptığımız şeydir güzellik. "Güzel olmayan kadın yoktur, bakımsız kadın vardır" cümlesi bunu ima etmektedir. Satın alabilme gücü, bu nedenle güzel görünmenin belirleyici özelliklerinin başında gelir. Reklamlarda "satın alabilecek durumda olmak cinsel bakımdan istenir olmakla eşitlenir... Çoğu zaman gizlenir mesaj: bu ürünü satın alabiliyorsanız sevilen biri olacaksınız (John Berger: 1997: 144)". Marka giyinmek, moda uymak üst sınıfa özel beğeniler sergilemek çekicilik kaynağıdır. Cinsel beğeniye mesafelenmede demodelik örtünmeden daha belirleyicidir.

Modern dünyada, çirkin bacaklarınız olması ile bacağınız olmaması arasındaki fark kaybolmuştur; "gösterilebilecek" güzel bacaklarınızın olmaması ile "yürüyebilecek" bacaklarınızın olmaması nerdeyse aynı duygusal hezeyanı üretir. Sivilcelenildiğinde, vücut kılları çıktığında, regl dönemlerinde, çocuk doğurulduğunda, kilo alıp verildiğinde, yaş alındığında çirkinlik hissi ile dolabilirsiniz. Bu takvime göre, biyolojik döngünün gereği olan

hallerin bir sonucu olarak ve hayatın her döneminde kadınlar kendilerini çirkin hissetmektedir. Çirkinlik, bu anlamda kaçınılmaz bir hal almıştır, her canlı çirkinlik hissini tadacaktır.

Öte yandan, sağlık endüstrisinin ilaçların satışını vücut kitle endeksi gibi verileri amacına göre eğip bükerek yönlendirmesi; bedenün özellikle kadınlar açısından iş bulma süreçlerinde belirleyici bir faktör olarak işlenmesi, çalışma saatlerinin artması ve kentleşmenin yaygınlaşması ile birlikte ev ve beden odaklı tüketimin neredeyse sosyal yaşamın tek aktivitesi haline gelmesi gibi son derece acil sorunlarla da karşı karşıya kalınmıştır. Estetik alt orta sınıftan birinin kolaylıkla karşılayabileceği bir operasyon haline gelmekte; böylelikle kişi kendi bedenini düzenlenebilir, oynanabilir bir varlık olarak görmeye başlamaktadır. Bu kişinin kendi bedenine mesafelenmesine yol açabilir.

Sterans bedenle ve özellikle şişmanlamakla ilgili kaygıların 1920'lere kadar "cinsiyetlenmemiş" olduğuna dikkat çeker. 1920 sonrasında ise anneliğin bir görev olarak kabulü ile ilgili yargılar zayıflamış, kadın şişmanlığını meşrulaştıran yegâne edim de ortadan kalkmıştır (Streans, 1997). Şişmanlık zayıflığa kıyasla daha fazla etiketlenen, daha görünür bir durumdur. Anoreksiya şişmanlıktan daha yaygın olduğu halde "Obeziteyle Savaş" programlarına benzer kampanyaların anoreksikler için yapıldığını görmeyiz. Geçmişte zenginliğin göstergesi olarak kabul edilen şişmanlık, bugün zengin ülkelerdeki yoksulların hastalığı haline gelmektedir. Suyun özelleştirilmesi ve tarımın yokedilmesi nedeniyle kolanın ya da sebzenin ücretinin sudan yüksek olması, çalışma saatlerinin uzunluğu nedeniyle insanların ucuz ve hızlı fast foodlara yönelmesi³⁰ ve özellikle de pancar üreticisinin yokedilerek nişasta bazlı şekerin kotasının her yıl artırılması şişmanlamanın temel sebepleridir.

Bununla bağlantılı olarak, diyet şirketleri en hızlı zenginleşen 500 şirket arasına girmektedir (Orbach:5). "Bakımlı olmak" modern kadını geleneksel kadından ayıran başat unsur olmuştur. Makyaj yapabilmek, istediği şekilde giyinebilmek özgür cinsellik vurgusu taşır. Bu nedendir ki, Pei-Chia Lan 94-95 yılları arasında Tayvan'da kozmetik sektöründe çalışan kadın ve erkeklerle yaptığı çalışmada kadın çalışanlara dikkat çekici kıyafetler, ücretsiz makyaj malzemesi ve düzgün konuşma eğitimleri verildiğini hatırlatarak görüşme yaptığı bir çalışanın sözlerini aktarır: "Bu işe girdiğim için çok heyecanlanmıştım!... Müzik ve havalandırma vardı... Fabrikada çalışmaktan çok farklıydı, fabrikalar çok sıkıcıydı... Sabah 10'dan akşam 10'a kadar çalışır ama hiç yorgunluk hissetmezdim... Her gün bir sürü yabancı ve zengin, şık kadınlar görürdüm! (Pei-Chia Lan: 27). Bazı kadın çalışanlar, müşterilerden güzelliklerine yönelik iltifatlar duymanın işle ilgili memnuniyetlerini artırdığını belirtmiştir (Lan: 34). Çalışanların çoğu ücretlerinin büyük kısmını makyaj malzemelerine harcamaktadır (36). Müşterilerin çalışanlar için üçüncü patron haline dönüştürüldüğü, her gün ağır makyaj yapılmasının talep edildiği, her sabah bazı memnuniyet kelimelerinin "çalışanın doğasının bir parçası haline gelene kadar" tekrar ettirildiği, çalışanın bedeninin ürün satış taktiğinin bir ayağını oluşturduğu, günde 12 saatlik çalışma koşulları beden etrafında örtülen "ışıklı dünya" ile görünmezleştirilmekte, çalışma koşullarından duyduğu acıyı ışıklı dünyadan aldığı hazla

³⁰ Bu konuyla ilgili olarak bkz Michael Moore'un "Şişir Beni" isimli belgeseli

örmektedir. Bu alıntı bize, bedenın sömürünün gizlenmesi ve üretiminde nasıl bir mekanizma olarak işlediğini net olarak göstermektedir. Nitekim 17 mağazadan 28 çalışanın sadece 6'sı 5 yıldan fazla aynı işe dayanabilmiştir (Lan: 38).

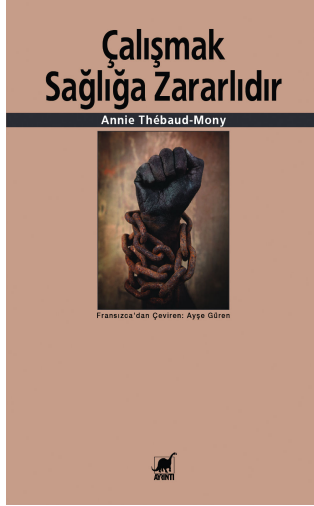
Pei-Chia Lan, kozmetik sektöründe çalışan kadınlar için işi almada yaş, kilo ve görünüşün eğitimden daha belirleyici bir koşul olduğunu göstermiştir (34). Nitekim erkek çalışanlar için üniversite derecesi talep edilirken, kadınlar için lise diploması yeterli görülmektedir. Erkek çalışanlar İngilizce olarak “erkek makyaj sanatçıları (*male makeup artists*)” anılırken, kadın çalışanlar Çince güzellik danışmanı olarak anılmaktadır. Erkek çalışanlar kendilerinin daha profesyonel göründüğünü ifade etmişlerdir (41). Kadınlar için görüntünün liyakatin önüne geçmesi, çalışma hayatında çok sık karşılaşılan bir durumdur. Kadınlar yaptığı iş ne olursa olsun, o işi ellerine tutmak ya da hakettiğini kanıtlamak için bir bedensel emek de harcamaktadır. Ancak, ekonomik ve kültürel sermayenin tersine “bedensel sermaye” zamanla biriktirilememekte, tersine, yaş aldıkça kaybedilmektedir (32). Kadınların iş ve hane yaşamını dengesini sağlamaya çalışırken karşılaştıkları duygusal gerilim ve zaman kaybını ifade etmek üzere öne sürülen “üçüncü vardiya” kavramı, pekâlâ bu bedensel emeği de kapsamaktadır.

Kadınların bu üç vardiyalı çalışma halleri, emeklerinin görünmezleştirilmesi bedenleri üzerinde doğrudan bir olumsuz etki yaratmaktadır. Ev içindeki iş yükü, meslek hastalıklarının kadınlar ve doktorlar tarafından normalleştirilmesi (örneğin, işyerinde ayakta durmaktan kaynaklanan varisin ev işlerinden kaynaklandığı kabulü), işyerlerinin erkek egemen yapısının işyerinde taciz ve tecavüzler için bir zemin oluşturması, kadının iş yaşamına girişinin de aynı işte kalışının da bir erkeğe göre zor ve riskli olması gibi sorunlar kadınların psikolojik ve fizyolojik sağlıklarını bozmaktadır. Kadınların hayatları boyunca erkeklerden daha çok hasta oldukları, ancak ortalama yaşam süresinin erkeklerden uzun olduğu belirtilmektedir (Sarah, Moore: 5). Bu nedenle Türkiye’de feministler 2008 yılında sosyal güvenlik alanında yapılan düzenleme ile ilgili değişiklik talepleri arasında, 18 meslek için uygulanan yıpranma payının kadınlar için de uygulanmasını vurgulamışlardır. Eşitlikçi bir toplum, özellikle bekâr annelerin sağlığı için elzemdir. “...Kadınların sosyal statüsünün artırıldığı ülkelerde bekâr anneler, geleneksel rollerin benimsendiği ülkelere göre daha iyi sağlık parametreleri taşımaktadır (Başterzi ve Yılgör, 2013: 540)”.

Genel olarak çalışma yaşamı insanları hasta etmeye başlamıştır. İşyeri intiharları ve çalışmanın psikodinamiği (çalışanların hastalanmamak için gösterdiği davranışlar ve başa çıkma mekanizmaları) konusunda çalışan Christophe Dejours çalışma için belirlenen yüksek kıstaslar öngörülme aksaklıkları kaçınılmaz hale getirmekte, buna karşın, bireysel performans ve toplam kalite denen gerçek dışı ideallerin baskısı altında çalışanların yalan söylemeye, aksaklıkları gizlemeye mecbur kaldığını anlatır. Çalışma koşulları giderek kötüleşmekte ve çalışma dışı hayata yayılmaktadır. İnsanlar işten çıktığında aldığı ücret düşmekte, ürettiği ürün miktarı artmaktadır. “Hepsi Ölmedi Ama Hepsi Darbe Aldı kitabının yazarı Marie Pezé bu nedenle, kapitalist işletmelerin birinci esası olan verimliliği aşırı ve tek yönlü kullanılan kaslarda kronik ve tedavisi mümkün olmayan yıpranma olarak açıklamaktadır. Sendikaların etkinliğini yitirmesi ve işsizlikteki artışın da çalışanlar üzerinde

bir yıldırma ve korkutma aracı olarak kullanılmaktadır. İşyerinde dayanışma ve arkadaşlık işletme politikalarıyla yok edilmektedir (Ayşe Güren, 2011). “İnsan kendi acısına erişemiyorsa, önce acısını hissetmekte, sonra onu düşünmek ve onun hakkında konuşmakta özgür değilse, ötekinin acısını da görmüyor. (Dejours Christopher, akt. Siren İdemen, 2010)”.

KİTAP ÖNERİSİ

"Dünyanın her yerinde, rekabet gücü adına, çalışma hayatı öldürüyor, yaralıyor, binlerce kadını ve erkeği hasta ediyor. Sağlıklarına ciddi biçimde zarar verdiğini bilseler de, bu insanların, geçimlerini sağlayabilmek için bu tür işlerde çalışmaktan başka çaresi yok... Sağlık Sigortası Fonu'nun ve Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre bugün Fransa'da, iş kazalarından günde iki, amyanttan (asbest) sekiz kişi ölüyor ve iki buçuk milyon çalışan her gün işyerlerinde kanserojen kokteyllerine maruz kalıyor, milyonlarca kadın ve erkek bir insanın fiziksel ve ruhsal olarak dayanabileceği sınırların ucuna itiliyor; kısacası, çalışma hayatı yaralıyor, öldürüyor ve hasta ediyor."

Sağlık politikaları kadınlık ve erkekliğe özgü değerler taşır.

Uzun süre anatomi derslerinde kullanılan iç organları görülen insan bedeni figürü erkek bedeni idi. İnsan anatomisi erkek bedeni üzerinden anlatılırken, kadın bedeni çoğunlukla sadece üreme organı dolayısıyla tıbbın konusu oluyordu. Günümüzde ise gereksiz jinekolojik ve meme ameliyatları, ilk müdahale olarak meme kanserlerinde memenin tamamının alınması, meme ve rahim gibi utanca doğrudan ilgili bölgelerin kanser vakalarının geç teşhis edilmesi, kadınların fiziksel rahatsızlıklarının psikolojikleştirilmesi gibi durumlarla karşılaşmaktadır. Kadın sabah kuşağı sağlık programlarıyla ailenin bakıcısı konumuna getirilmektedir. Sağlıklı yaşam vurgusu burada, neoliberalizmin “kişinin yaşamından kendisinin sorumlu olduğu” doğmasının bir uzantısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ağrı ya da acının belli edilmemesi, yardıma ihtiyaç duyulduğunun ifade edilmemesi, ilaç kullanmaktan kaçınma, risk alma gibi egemen erkeklik değerleri erkekleri hastalığa yaklaştırır. “Erkek olmak sağlığınıza ciddi zararlar verebilir” (Moore: 14).

Sonuç

Son dönemde çalışanların çalışma yaşamında iş alternatiflerinin azalması, geleceğin öngörülememesi, kötü koşullarda çalışmak durumunda kalınması, çalışmanın kişiyi yoksulluk durumundan çıkarmaması yönündeki gelişmelere işaret etmek üzere “eğretileşme” kavramı kullanılmaya başlanmıştır.³¹ Genel olarak, insanın yaşam karşısında eğreti bir duruma düştüğü söylenebilir; ilişkilerin geleceğinin öngörülemediği, gerçek seçimlerden çok razı olunan koşulların yaygınlaştığı ve örgütlenme ya da grup olarak hareket etme olanaklarının daraldığı bir gündelik döngü kural haline gelmektedir. Bedenselleşme ile birlikte, insanlar kendi bedenlerinde kendilerini eğreti hissetmektedir. Denilebilir ki, bedenle ilgili takıntıların yoğunlaştığı ergenlik dönemi yaşamın tümüne yayılmış, insanlar bedensel dönemlerini yitirmişlerdir. Bu, Marks’ın bireyin kendine, üretme sürecine, kendi ortaya çıkardığı ürünün sonucuna yabancılaşması olarak tarif ettiği duruma denk düşmektedir.

Öyle görünüyor ki, ekonomik kalkınma seviyesi ne kadar yüksek olursa, duygusal gerçekliklerimize karşı daha çok uyutuluyoruz. Bedenimizde ne olup bittiğini artık hissedemiyoruz ve dolayısıyla kendimizi koruyacak şekilde hareket edemiyoruz... bunun sebebi bedenimizin artık işe yaramaması değil, bizim onun gönderdiği işaretleri anlamaya artık muktedir olmamızdır (Gabor Maté, 2003: 61).

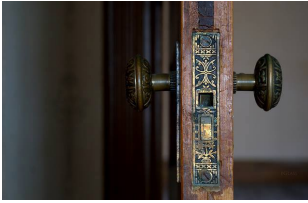
Seçim vurgusu, bu yabancılaşma sürecinin gönüllü hale dönüştürülmesinde temel ayaklardan birini oluşturur. Bu noktada seçim ve rıza arasındaki ayrımı yapmak önem taşır. “Eğer seçimlerimiz sürekli kılıç ve kalkan arasında oluyorsa...”³², krem kullanıp kullanmayacağımız konusundaki yaşamsal seçeneklerimiz hangi kremi kullanacağımız sözkonusu olduğundaki kozmetik seçeneklerden azsa bazen seçenekler sizi seçtiğini akılda

³¹ Kadın Emeği ve İstihdamı Girişimi’nin eğretileşme üzerine hazırladığı rapor için bkz. Kadın İstihdamında Eğretileşme Eğilimleri ve Atipik İstihdam Gündemi, Eylül 2014, www.keig.org/asp?id=11

³² “Mr Robot” dizisinden bir replik. Yapımcı: Sam Esmail, Bölüm 2, 2015

tutmak gerekir. “Yaşam tercihleriyle tüketici tercihleri aynı terimlerle ifade ediliyorsa. Doğru duvar kâğıdını ya da saç kremi bulmaya çalışır gibi, ‘doğru’ hayatı bulmaya çalışıyoruz... Gerçekte ekonomik koşulları pek bir seçme özgürlüğüne izin verilmiyor (Salecl, 2014: 16,17)”. Bu nedenle, bedenimizin yaşam koşullarımızın temel göstergesi haline dönüştürülmesinde bireysel tercihleri sorgulamanın ötesine geçmek gerekir.

Modern/disiplinci iktidarı salt baskıcı bir mekanizma olarak görmemek ve bu iktidara karşı koyan bireyi de bu iktidarın taleplerini reddeden onun dışındaki bir siyasi özne olarak görmemek önemlidir. İktidar ilişkileri kaçınılmaz olarak direnişe yol açar. Benim ortaya çıkarmaya çalıştığım şey, tektipleştirici bir aygıtın donuk ve istikrarlı tahakkümünden çok, sürekli ve çok biçimli mücadeledir. Her yerde mücadele halindeyiz (Foucault, 2003: 117) Sünni Müslüman kadınların başörtüsü mücadelelerinde görüldüğü gibi, bazen bir konuda aşırı bir anlam yüklenmiş olmak, politikleşmeyi teşvik etmesi itibariyle olumlu bir etki yaratabilmektedir. Butler’a göre de bir ifadeyi ortaya çıkaran bağlam ya da niyet ile onun yarattığı etkiler arasında boşluk vardır (Butler, 1997: 14). Farklı bedenlerden insanların aşkı, dar pantolon vs giyen başörtülü kız, süslü yaş almış kadınlar, küpeli erkekler, kürtaj yaptırmış kadınlar vs... gibi örnekler bu normlarla başa çıkmak için başvurulan mekanizmalar olarak okunmalıdır. Başka neler yapılabilir?

✓ Kadın-erkek ikiliğinden yeşillenen güzel-çirkin ikiliğini sarsmanın da bir yolu erkek egemenliği ile uğraşmaktır.

✓ Yüzünüzü dünyanın estetiğine çevirin. Dünyadaki estetik, bedenlerimize indirgenemeyecek kadar zenginlik içerir. Bir dağın uzanışı, bir binanın yapılışındaki

incelik estetik algınızı zenginleştirmek için birebirdir.

✓ İkiliklerin ötesinde bir algının yaşamınızı derinleştirmesine fırsat verin. Kadın-erkek, insan- hayvan, doğa-kültür, ruh-beden... Bir insan olarak varlığınızı kavramanı imkânsız kılacak kadar çok tuzakla doludur.

✓ Dilinizi dönüştürün. Örneğin ”kilolu kadın” ifadesi kilonun kendisini sorun olarak gören anoreksik bir bakışın ürünüdür, oysa herkes zaten ‘kilolu’dur. Üreme, cinsellik ve boşaltım için kullanılan organların “cinsel organ-“ olarak anılması beden cinselleştirilmesinden kaynaklanır. Erkeklerin cinsel sorunlarını “iktidarsızlık” kelimesi ile ifade etmek ya da ilk cinsel deneyimi “milli olmak” metaforu ile özetlemek, erkek cinselliğinin iktidar ve milliyetçilikle kurulan bağıdır.

✓ Bütün fotoğrafların kolaylıkla fotoşoplanır hale gelmesi, çocukların görsel tarihlerine ilişkin gerçek kayıtları yitimine yol açıyor. Her şeyi fotoğraflayarak, çekilen fotoğrafları en kusursuz haliyle sunma çabası kişisel tarihleri yok ediyor.

✓ Kız çocuklarının hayatlarının en yaratıcı döneminde bedensel hareketlerinin kısıtlanması, kız çocukları bedeni hakkında güvensizliğe alıştırmır (Sancar, 2011: 178) Kız çocuklarını bu dönemde bedensel hareketlerden kaçınmalarını için teşvik edin.

✓ Rizzolatti ve Gallase yaptıkları bir araştırmada izlemenin beyinde neredeyse yapmakla aynı etkiyi doğurduğunu ortaya koymuştur. Beyindeki ayna nöronlar beden algımızın oluşmasında etkilidir. Bu yüzden neyi izlediğinize ve izlettiğinize dikkat edin.

✓ Dokunmak görmek ya da konuşmaktan evvel deneyimlediğimiz en temel ilişkilene biçimidir. Bebekken bedenimizin sınırları olduğunu dokunularak kavrarız (Orbach: 50). Dokunmak, bedensel bütünlük duygusunun oluşmasında elzem. Sevdiklerinize duygularınızı ifade etmekten kaçınmayın.

✓ Müthiş bir gazeteci, derinlikli bir entelektüel ya da mütevazı bir bankacı da olsa, güzellik mevzubahis olduğunda egemen erkekliğin vardığı uzlaşmayı sorguya açın.

✓ Hareket edin. *Yürümeye Övgü*'de David Le Breton "Yürüyüş dünyaya açılmadır" diyor. Ekin biçin, evi temizleyin, dans edin, gezin..

✓ Cinselliği "cinsel organlar" etrafında dönen, orgazma sabitlenmiş sıralı bir eylem olmaktan çıkarın. Cinselliği de bütünleyin; cinsellik ruhsal, bedensel ve duygusal bir eylemdir. Muriel Barbery Kirpinin Zerafeti'nde "Sürekli arzulamak bitkinlik vericidir, bir süre sonra arayışsız bir zevke özlem duyarız" diyor. Arzu canavarları olmanın yol açacağı şey, sizi arzudan koparmak olacaktır. Cinselliği yapmayın, yaşayın. Erkek egemenliğine dayalı dokunan/dokunulan vs. ayrımları üzerine düşünün.

✓ Cinsel taciz ve tecavüze karşı örgütlenin. Ancak bu konuda yayılan korkunun cinselliği kontrol edecek şekilde genişletilmesine izin vermeyin (Daha fazla bilgi için bkz. Alev Özkazanç, 2015: 171-193).

✓ Bedeninizi parçalamayın. Burnun ne kadar güzel, beli incecik, dudakların harika'dan ötesini görmek için kendinizi ve etrafınızı teşvik edin.

✓ Bedenin de bir hafızası vardır. Uzun süre spor yapmayanların spora başladığında kas ağrısı ile kıvrınması bundandır. Aceleci olmayın, bedeninizin hatırlaması için ona zaman tanıyın.

✓ Yemek yemek ya da yememekle, fazla kilolarla, çirkin güzel olmakla ilgili sohbetlere girmeyin. Zihninize bedensiz sohbetlere alışması için destek olun.

✓ Özgüven için dışardan bir motivasyonun yolunu gözlemeyin. Dış destekler ancak sizin içinizde yeşeren bir şeyi parlatabilir. Harekete geçebilmek için beklediğimiz eğitim, para, iş vs. gibi beklentiler aynı zamanda elitisttir; özgüven, bu koşullara bağlı olmayacak kadar ulaşılabilir oysa. İnsan olarak kötülüğü rehber bellemediğimiz, dürüst bir yaşam için kendi kıvamımızca verdiğimiz mücadele neden kendimize güvenmek için yeterli olmasın? Kapitalizmle duyguların, kişisel özelliklerin performatif hale değerlerle süslenir. Bir zamanlar bir kompleksin olmaması özgüven duymak için yeterliyken, günümüzde özgüven konuşmadan mimiklere bedenden işteki başarıya annelikten seksi kadınlığa kadar bir dizi koşul gerektiren bir paket haline geldi.

✓ Hastalık semptomlarınızı bedeninizin size gönderdiği mesajlar olarak düşünün. İngilizcede disease, Türkçede rahatsızlık kelimeleri hastalıkların yaşamda bir denge yitiminden kaynaklandığını ortaya koyuyor. Kapitalizm bizleri hasta ediyor. Daha az ve daha farklı koşullarda çalışmak için mücadele etmek, sorgudan azade kılınan yükselme ve zenginleşme hırslarını sorgulamak bedeninizle bağınızı güçlendirir.

✓ Winnicott yanlış benliğin ancak acil durumlar yaratarak varlığına etkin bir kanıt sağlayabildiğini söylüyor (Akt. Orbach: 89). Sürekli kusma, aşırı egzersiz vs. duygusal bağ kurulamayan yaşamda bedenin “ben buradayım” deme biçimi olabilir. Beden böylelikle kendini gerçek ve sürekli kılar. Doğru benliğinize, yaşamla olan duygusal bağınızı güçlendirerek de kavuşabilirsiniz.

✓ Zaman zaman az yemek konusundaki motivasyonunuzu kendinize çağlar boyunca açlığın fazla yemekten daha büyük bir problem olduğunu hatırlatarak belki sağlayabilirsiniz. Yoni Freedhoff bu durumu “zaman makinası icat etmek, en iyi kilo kaybetme yolu olurdu” sözleriyle anlatmaktadır. Fazla yememek de hayvan ve işçi sömürüsü ile şahlanmış yemek endüstrisine karşı bir adım olarak kapitalizme bir direniş olabilir. Tüketiminizi ihtiyacınıza yaklaştırabilirsiniz.

✓ Tüketiminizi azaltmak için üretimi öğrenin.

✓ Modayı takip etmemek, sadece bir şeyi moda olduğu için almamayı değil, moda olduğundan bihaber olarak beğendiğiniz bir şeyden sırf moda olduğu için vazgeçmemeyi de içerir.

✓ Yaş almanın işkence verici bir hale dönüşmemesi için içinde yaş geçen halsizlik ve takatsizlik imalarından uzak durun. Eve Ensler’in kinayeli anlatımı size iyi gelebilir: “Haberiniz olsun. Biz her yerdeyiz. Çoğumuz kırk yaş üzeriyiz. Hastanelerinizde ve Okullarınızda, Kiliselerinizde ve Restoranlarınızda. Şimdi gülüyoruz... Kamuflej içinde yaşıyoruz. Anaokulunda öğretmenlik yapıyorum ve çocuklarınız beni seviyorlar... (Ensler, 2006: 72)”.

✓ Bireylerin özgür olmadığı bir insanlar arası eşitlik fikrinin yükselmesi ile birlikte kıskançlık da giderek daha yoğun yaşanan bir duygu halini alıyor. İmrenmeyle bezenmiş tırmanış umutlarını pekiştiriyor. Kadınlar için güzel/çekici olmanın basitçe “birine kendini beğendirmek” ile ilgili olmadığını unutmayın, öyle olsaydı başatmak çok kolay olurdu. Bu normlara uymak kadınlar için nasıl bir hayat yaşayacağının şifresidir. Bu nedenle yargılanması zor bir konu olarak düşünülmelidir.

✓ Vücudunuz Hayır Diyorsa’da yazar Maté, insanı hastalandıran şeyin stres altında olmaktan çok çözüm mekanizmalarının veya sosyal desteğin yokluğu olduğunu ortaya koyar. Yani, dayanışma içerisinde olmak da beden sağlığı için elzemdir.

Kentleşme, çalışma saatlerinin uzaması, ulaşımın güçleşmesi ve sosyal medyanın iletişimin temel aracı haline gelmesi nedeniyle ilişkilerimiz sınırlandı ve/veya görselleşti.

Hayat yorgunluğundan kaçıp evimize ve bedenimize sığınıyoruz. Evleri ve bedenlerimizi güzelleştirmek, hayat estetiğimizin tek alanı haline geldi. Estetik, ilişkilerde de yeşerebilir. Derdinizi anlatabileceğiniz dostlarınızla bir arada olun, içinizi dökerken birlikte yol almayı da ihmal etmeyin.

✓ Feminizmden ve Queer Teoriden güç alın. Ama feminist ilkelerin kendi zaaflarınızla yüzleşmenizi engellemesine izin vermeyin, ilkelere ters düşmenin suçluluk duygusunda boğulmayın. Arkadaşlar, bunları konuşmak için var.

✓ Ayşe Düzkan bir kadın devriminden sonra kuaförleri açık tutmayacağımız sorusuna şöyle yanıt verir: "... Kuaförler açık kalacak, farklı cinsiyetlere farklı dükkânlarda ve farklı saç kesimleriyle hizmet verilmeyecek, namlendirici kullanan erkek sayısı kadınlarla eşit olacak, kimse de bu işleri şimdiki kadar kovalamayacak, güzellik endüstrisi insanları kadın ve erkek olarak ayırmayacak (Düzkan, 2010: 100).

Uygulamalar

- 1) Şu reklamı izleyiniz https://www.youtube.com/watch?v=6p0tF_EGECI.
- 2) Reklamda güzellik ve çirkinliğin hangi özelliklerle temsil edildiğini düşünün.
- 3) Bu reklamın senaryosunu siz yazsaydınız cinsiyet rolleri, güzellik-çirkinlik temsilleri açısından senaryoyu nasıl farklılaŐtırdınız?

Uygulama Soruları

- 1) Sizce bedenselleşmenin kaynağı nedir?
- 2) Neden ikiliklere dayalı bir normlar dizisi oluşmuştur?
- 3) Kadın ve erkek arasındaki hangi bedensel farklar cinsiyet eşitsizliğinden, hangileri insan doğasından kaynaklanmaktadır?
- 4) Cinsel taciz ve tecavüze karşı üniversitelerde ne yapılabilir?
- 5) Modern tıbbın kadın bedeni ve hastalıklarına yaklaşımı nasıl farklılaşabilir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Beden temelli siyaset ve modern iktidar arasındaki ilişkiyi, ikiliklere dayanan düşünce yapılarının bedene yönelik yaklaşımını, bedenün yaşamda belirleyici hale gelmesinin etkilerini, toplumsal eşitsizliklerin meşrulaştırılmasında bedene neden ve nasıl referans verildiğini, gündelik hayatta bedenselleştirilme ve onun dolaylı etkileriyle başa çıkma mekanizmalarına yönelik olanakları öğrendik.

Bölüm Soruları

- 1) Disiplinci iktidar ne demektir? Nüfus politikalarının disiplinci iktidar açısından önemi nedir?
- 2) Bedenin toplumsal normlara uygun hale getirilmesinden ne anlıyorsunuz? Sizce eğitim kurumu bu uyumlaştırmada nasıl bir işlev görmektedir?
- 3) Biyopolitika açısından özdeşleşmek ne anlama gelir?
- 4) Feministlerin biyopolitika tezine eleştirileri nelerdir?
- 5) Cinsiyet ve cinselliğin toplumlara ve zamana göre gösterdiği değişimlerden birkaç örnek veriniz. Bu çeşitlilik cinsiyet ve doğa arasındaki ilişki açısından ne anlama gelir?
- 6) Aşağıdakilerden hangisi ruh-beden ayrımının temel özelliklerinden değildir?
 - a) Bedenin erkekle özdeşleştirilmesi
 - b) Bedenin kadınla özdeşleştirilmesi
 - c) Bedenin ruh ve duyguyla özdeşleştirilmesi
 - d) Bedenin ehlileşerek ruhun tabiyetine girmesi
 - e) Erkek egemenliğine dayanması
- 7) Biyopolitikayı geleneksel politikadan ayıran en önemli özellik nedir?
 - a) Haneye dayalı yaşamdan endüstriyel yaşama geçilmesi
 - b) Ülkenin bir kurul tarafından yönetilmesi
 - c) Hesap verme mekanizmalarının yaygınlaştırılması
 - d) İktidarın muhatabının insan yaşamı olması
 - e) Fen bilimlerine özel önem atfetmesi

- 8) Queer teori feminist teorinin hangi tezini radikallemiştir?
- a) Erkeklerin de cinsiyet eşitsizliğince baskılandığı
 - b) Kadın cinselliğinin özgüştirilmesi
 - c) Cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımı
 - d) Kadınların kamusal hayata katılımının artırılması
 - e) Cinsiyetler arası dayanışmanın sağlanması
- 9) Panopticon'u bir iktidar yöntemi olarak öneren düşünür kimdir?
- a) Michel Foucault
 - b) Judith Butler
 - c) Jürgen Habermas
 - d) Bryan Turner
 - e) Jeremy Bentham
- 10) Aşağıdakilerden hangisi erkekliğin erkeklerin sağlığı üzerindeki etkilerinden biridir
- a) Düzenli kontrole gitmenin teşvik edilmesi
 - b) İç organların öğrenilmesi sürecinin desteklenmesi
 - c) İhtiyaç halinde yardım istememe ve risk alma davranışlarını erkekliğin parçası haline getirmesi
 - d) Bakımlarını yapan kadınların işlerinin kolaylaştırılması
 - e) Erkek bedeninin tıbbın araştırma konusu haline gelmesi

Cevaplar: 6)a, 7)d, 8)c, 9)a, 10)c

10. QUEER TEORİ

İlkay Özküralpli³³

³³ İstanbul Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

10.1. Heteronormativite ve İmkânsız Kimlikleri

10.1.1. Biyolojik Cinsiyet – Toplumsal Cinsiyet

10.1.2. İmkânsız Kimlikler

10.2. Queer Teorinin Kavramsal ve Düşünsel Gelişimi

10.3. Queer Teori

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Anne olmayı reddeden bir kadın queer teori içerisinde nasıl konumlandırılabilir?
- 2) Türkiye'deki cinsiyet geçiş ameliyatları için hukuken öngörülen kısırlaştırılma koşulu, heteronormativite açısından bize ne gösterir?
- 3) Queer teorinin ittifak kurabileceği diğer farklılık politikaları neler olabilir?

Anahtar Kavramlar

- Queer teori
- Heteronormativite
- Cinsel yönelim
- İnterseks
- Trans kimlikler

Giriş

26 Haziran 2015'te Amerika Birleşik Devletleri eşcinsel evliliği ülke genelinde anayasal bir hak olarak tanıdı. Bu gelime birçok kesimde *Love Wins* ("Aşk Kazanır") sloganıyla karşılandı. Öte yandan, Mayıs 2014'te Ankara'da *Homofobi Karşıtı Buluşma*'nın kapanış konuşmacısı olan queer teorisyen Jack/Judith Halberstam, gey ve lezbiyen aktivizminin eşcinsel evlilikleri nihai hedef olarak belirlemesini eleştiriyordu.³⁴ Queer teorisinin önde gelen isimlerinden biri olarak Judith Butler, eşcinsel evliliğin, evliliği normalleştirerek ve dolayısıyla evlilik dışında kalan ilişki biçimlerini anormal hatta patolojik kılabilceğini ifade ederken Halberstam'ın bu endişesini paylaşır. Fakat bir yandan da eşcinsel evliliği, alternatif aileler, akrabalık biçimleri ve kişisel ilişkilenecekler için açabileceği alan düşünüldüğünde, umut vaat eden bir gelişme olarak niteler.³⁵

Eşcinsel evlilik meselesi üzerinden, Butler'ın hem endişe hem de umut verici bir gelişme olarak ifade ettiği bu çatışmalı alan aslında bugün eşcinsellik ve queer teori arasındaki ilişkilenecek biçimini ortaya koyar. Queer teori, eşcinsel hareket merkezli ortaya çıkmış olsa da onunla bütünüyle eşitlenemez. Her iki hareketin de heteronormativiteye karşı verdiği mücadele noktasında çoğunlukla ortaklaştığını söyleyebiliriz. Ancak queer teori açısından belirleyici olan duruş, aslında Butler'ın yukarıdaki açıklamasında geçen bir kelimedede temellenir: normalleşme. Her normal tanımı sınırlarının dışında kalan bir "anormal" tanımını da beraberinde getirir. Dolayısıyla normalleşme, normalin getirdiği ölçütlere uygun hale gelme, aynı zamanda dışladığı alanın marjinalleştirilmesi anlamında ikili bir yapı üretir. Normal olan, anormal olmayan, sapkın olmayandır; normal olan kabul edilebilir olandır. Heteronormatif sistemin normali ise heteroseksüelliktir; anormal ise homoseksüelliktir (ya da eşcinselliktir). Bugün eşcinsel bireylerin toplum tarafından sapkın olarak dışlanması, yaşadıkları hayatların değersiz kılınması, toplumun içindeki görünürlüklerini, eğitim ve iş hayatları başta olmak üzere yaşamlarının birçok alanını olumsuz etkiler. Günümüzde homofobik ve transfobik nefret suçlarında gözlemlenen artış, aslında doğrudan yaşamlarının tehlikede olduğunu gösterir. Peki, heteronormatif sistemin normali, "yaşanabilir olan hayatı" hangi ölçütlere göre belirler? Bu ölçütler, mutlak ve değişmez yapılar mıdır? Kaldı ki neden bir normal kategorisine ihtiyaç duyulmaktadır?

³⁴ <http://kaosgl.org/sayfa.php?id=16634>, (erişim tarihi: 06.08.2014).

³⁵ <http://www.egs.edu/faculty/judith-butler/articles/gender-is-extramoral/>, (erişim tarihi: 06.08.2014).

10.1. Heteronormativite ve İmkânsız Kimlikleri

Heteronormativite, heteroseksüel eğilimleri dayatan ve sınırlayan ve aynı zamanda bunun dışında kalan her türlü girişimi yasaklayıp cezalandıran bir normlar çokluğudur. Dolayısıyla heteronormatif düzenin dayattığı normlar, sadece ilişkinin taraflarından birinin erkek diğeri de kadın olduğu heteroseksüellikten daha fazlasıdır. Öncelikle heteroseksüelliğin normal olan olarak kabulü eşcinselliği dışlar ve marjinalleştirir. Ama aynı zamanda, heteroseksüelliği de son derece sınırlı bir çizgi içerisinde konumlandırır (Erdem: 45). Buna göre Rubin, normal olan cinselliğin heteroseksüel olduğu gibi aynı zamanda evlilik içi, tek eşli, üremeye yönelik bir cinsellik olduğunu ileri sürer. Bu cinsellik, ikili ilişkiye dayalı, ev hatta yatak odası ile sınırlandırılmış, erkeklik ve kadınlık dışındaki rollere kapalı ve belirli cinsel pratiklerle üreme odaklı biçimlendirilmiştir (aktaran Erdem: 46). Bu senaryoda heteroseksüellik toplumsal cinsiyetin üreme işlevleri açısından sınırlandırılarak tanınmasıyla mümkün, normal ve hatta doğal kılınır. Zira heteroseksüellik kadının penetre edildiği, erkeğin penetre ettiği bir cinsel ilişki olması açısından (Butler, 2014: 28), toplumsal cinsiyeti doğuştan var olan biyolojik özelliklerle belirler. Dolayısıyla heteronormatif düzenin en büyük dayanağı şüphesiz onun biyolojiye yaptığı bu referansla kendini doğal olan olarak ortaya koymasındır. Bu noktada sorgulanması gereken, doğal addedilen biyolojik cinsiyetin, tarihsel ve kültürel bir inşa olarak toplumsal cinsiyetle olan ilişkisinin ne olduğudur.

10.1.1. Biyolojik Cinsiyet – Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kavramının kullanıma sokulmasıyla amaçlanan, aslında heteronormatif sistemin biyolojinin kader olduğu varsayımına karşı çıkmaktır. Beauvoir'ın ünlü "kadın doğulmaz kadın olunur" ifadesi toplumsal cinsiyetin kültürel bir inşa, bir proje olduğuna gönderme yapar. Aynı zamanda, biyolojik cinsiyeti toplumsal cinsiyetten ayırır. Buna göre, biyolojik cinsiyet dişil bedenün olgulara dayanan yönleri, toplumsal cinsiyet ise bu bedenün üstlendiği kültürel anlam ve formlardır. Aslında kadın olan, aynı zamanda dişil üreme organına sahip olmak zorunda değildir. Tarihsel bir konum olarak beden, toplumsal cinsiyet olasılıklarının üstlenilip farklı şekillerde gerçekleştirilip yorumlanmasına açıktır. Fakat bu durum, toplumsal cinsiyet kavramının üzerinde temellendiği doğal ve sabit bir biyolojik cinsiyet varsayımını tam anlamında yıkmaz. Zira toplumsal cinsiyetten önce var olduğu iddia edilen bir eril-dişil beden ayrımı hala söz konusudur. Önemli olan, heteronormatif sistemin getirdiği bu ikili yapının doğal olmadığı ve toplumsal olarak inşa edildiğini göstermektir. Aksi takdirde, doğal bir biyolojik cinsiyet anlayışı toplumsal cinsiyeti bedensel olana indirger (Beauvoir, 1993; Durudoğan, 2006; Butler, 1986; Butler, 2010). Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ilişkisini birkaç farklı eserinde inceleyen Butler biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyetin aslında aynı şey olduğunu iddia eder. Bu iddianın ortaya koyduğu şey, anatomik ya da biyolojik olanın doğal olmadığı değildir. Anlatılmak istenen biyolojik cinsiyet olarak ifade edilen bedensel farklılığın aslında toplumsal olan tarafından belirlendiğini görmemiz gerektiğidir. Butler'a göre cinsiyet farklılığı heteroseksüel düzenin ikili cinsiyet anlayışının dayatması ile belirlenir. Yani toplumsal cinsiyeti belirleyen biyolojik cinsiyet değildir, toplumsalın öncesinde ona neden olan doğal bir beden yoktur. Aksine öncesinde kadın/erkek ikiliği gibi bir anlayışımız olmasaydı bedensel farklılıklar ikili bir cinsiyet

farklılığına göre anlamlandırılmazdı (Butler, 1990: 50-53). Zira Monica Wittig'in de ifade ettiği üzere, biyolojik cinsiyeti yaratan farklılıklar olarak esas alınan anatomik özellikler üremeyi mümkün kılan özelliklerdir. Neden ağzımız ya da elimiz ve bunun gibi anatomik özelliklerimiz cinsiyetimizi belirlemesin ki? Çünkü cinsellik yalnızca üreme işlevi bağlamında ele alınır. Aslında cinsellik ile üreme arasında zorunlu bir bağ yoktur. Ancak bir zorunluluk olarak ortaya konmasının nedeni, üreme dışı cinselliği anormal, hatta tehdit olarak gösteren heteronormatif sistemin hizmetinde olmasıdır (Wittig, 1977). Dolayısıyla cinsiyet ayrımı ancak cinsiyetin iki terimli olduğu bir kültürel bağlamda mümkündür. Butler'ın yanısıra anatomik farkın, bu farkın kültürel yorumundan önce gelmediğini iddia eden bir diğer önemli isim ise Michel Foucault'dur. O da cinsiyetin ve bedenin tarihselliğini inceleyen ve biyolojik cinsiyet kategorisinin tarihsel olarak belirlenen bir cinsiyet biçimi tarafından yaratıldığını iddia eder (2007). Dolayısıyla biyolojik cinsiyeti oluşturan aslında anatomik özelliklere yüklenen tarihsel ve kültürel anlamlardır; bu açıdan da doğal değildir. Bu durum, biyolojik cinsiyetin de toplumsal cinsiyet olduğunu göstermektedir (Butler, 1990: 50-53).

10.1.2. İmkânsız Kimlikler

Günümüzde LGBTİ hareketi/mücadelesi içerisinde bir araya gelen ancak kısaca “eşcinseller” olarak (hatta erkek egemen sistemin bir yansıması olarak genellikle geyler olarak) nitelendirdiğimiz bireylerin ortaklığı aslında cinsel yönelimlerine ilişkin değildir. Sadece lezbiyen (kadınları arzulayan kadınlar) ve gey (erkekleri arzulayan erkekler) bireyler kendi cinslerine arzu duymaları üzerinden eşcinsel kategorisi içerisinde yer alır. Trans ve interseks bireyler ise eşcinsel olmak zorunda değildir. Trans bireyler biyolojik cinsiyetleri ile cinsel kimlikleri arasındaki uyumsuzluk üzerinden, interseks bireyler ise muğlak biyolojik cinsiyetleri ve bu muğlaklığı ortadan kaldırmaya yönelik tıbbileştirme süreçleriyle tanımlanır. Biseksüel bireyler ise her iki cinse arzu duymaları açısından yine sadece eşcinsel kategorisi altına sokamayacağımız daha hareketli, akışkan bir kategoridir. LGBTİ bireyler heteronormatif düzenin biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet-cinsel yönelim hizasını bozdukları için toplum ve iktidarın kurumları (adli merciler, tıp vb.) tarafından anormal ya da sapkın olarak nitelenen “imkânsız kimlikler” (Durudoğan, 2011: 88) olarak ortaklaşır (Delice, 2004).

İnterseks aslında birden fazla genetik durumu altında toplayan bir şemsiye terimdir. Çünkü interseks bireyler, farklı cinsiyet organlarına, iç üreme organlarına ve/veya iç salgı bezlerine sahiptirler. Bazen muğlak cinsel organlara sahip oldukları gibi bazen de dişil veya eril olmak üzere tek bir cinsiyete ait olması gerektiği varsayılan fiziksel ve/veya kromozomal özelliklerin tek bir bedende var olduğu örnekler de bulunur. Dolayısıyla tek bir interseks beden tanımı yoktur. Ortak özellikleri, biyolojileri değil tıbbileştirilme deneyimleridir.³⁶ Heteroseksüel matrise uygun biçimde ikili bir cinsiyet yapısıyla kavranamayacak olan bu bireylerin durumu, aslında ara anlamına gelen “inter”in de ifade ettiği gibi cinsiyetin iki uç arasında sabitlenemeyecek bir akışkanlığa işaret ettiğini, aynı zamanda üzerlerinde gerçekleştirilen “düzeltme” operasyonlarının amaçlarına ve izlenen prosedürlere bakıldığında

³⁶ <https://intersexualshalala.wordpress.com/interseks-sss-sik-sorulan-sorular/>, (erişim tarihi: 07.08.2015).

da biyolojik cinsiyetin toplumsala göre belirlendiği ve hiç de doğal olmadığını görebiliriz (Şeker, 2011).

Foucault Herculine Barbin isimli bir hermafroditin hikâyesine yazdığı önsözde, hermafrodit (yani her iki üreme organına da sahip olan) bireylerin XIX. yüzyıl öncesinde iki cinsiyetli olarak kabul gördüklerini aktarır. Kişiler “babaları” tarafından karar verilen cinsiyetlerini yetişkin olduklarında değiştirebilmektedirler. Ancak evlenecekleri zaman cinsiyetlerini sabitlemeleri istenir; zira evlendikten sonra değiştirdikleri takdirde cezalandırılırlar (Foucault 2011: 132-136). Tıp XIX. yüzyılla birlikte interseks bireylerin durumunu bir anormallik olarak tanımlanmış ve bireyin kendi tercihlerine çok az yer bırakan bir sistem içerisinde onları düzeltecek tedavilere ve operasyonlara tabi kılmaya başlamıştır. Genel olarak bir hastalığa sebebiyet vermeseler de bazı durumlarda ciddi sağlık sorunları ortaya çıkabilmektedir. Fakat bizim interseksin tıbbileştirilmesinden kastımız bu gibi durumlarda yapılan müdahaleler değil, interseks bireyin kendisinden ziyade ailesinin endişelerini gidermek için, sadece cinsiyet organlarının görünümünü düzeltmek amacıyla yapılan kozmetik cerrahi müdahalelerdir. Kimi zaman bu müdahaleler üremeyi ve cinsel hazı engelleyecek şekilde de gerçekleştirilir. Tıbbın intersekslere olan bu bakışı, doğal olduğu varsayılan iki cinsiyetten sadece bir tanesini yakalamaya çalışarak bireyi normalleştirir ve bazen cinselliği de yine heteroseksüel ilişkiye uygun olarak penetrasyon üzerinden tanımlar, buna yönelik “düzeltmeler” yapar. Dolayısıyla tıbbın biyolojik olan üzerindeki bu “düzeltme” çabaları, biyolojik cinsiyetin heteronormatif düzenin kaygılarına yönelik bir “yapma” olduğunu net bir şekilde ortaya koyar. Bedenin sahip olduğu ikili cinsiyet rejimine uymayan özellikler, görünürde ona uysun, heteroseksüel ilişkiye uygun hale gelsin diye ya da ailesi “normal” bir çocuk istediği için en uygun cinsiyete göre şekillendirilir ve birey kadın ya da erkek “yapılır”. Bu arada, cerrahlar için “kız yapmak” “erkek yapmaktan” daha kolay olduğu için bu operasyonların %90’ında cinsiyetin kadın olarak belirlendiğini de eklemeyim... (Holmes, 2011; Şeker, 2011) Bu açıdan, interseks bireyler biyolojik cinsiyeti belirleyen cinsel farklılığın doğal ve sabit değil toplumsal olarak belirlendiğini oldukça net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Trans kimlikler de hem benzer bir şekilde biyolojik cinsiyetin doğallığının sorgulanabileceği, hem de biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasında zorunlu bir süreklilik olmadığını ortaya koyacak bir kategoridir. Trans kimlikler olarak ifade ettiğimiz LGBTİ’nin T’sine tekabül eden bu kategorinin iki açılımı vardır. Biri transgender, diğeri ise transeksüeldir. Transeksüel kelimesi aslında tıp ve psikoloji tarafından verilmiş bir isimdir ve ülkemizde daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Fakat ikisi de doğumda belirlenen (başkalarınınca atanan tahmini toplumsal cinsiyeti de diyebiliriz) cinsiyet kimliğiyle eşleşmemesi (kendini kadınla ya da erkekle özdeşleştirmesi, ikisiyle de özdeşleştirmesi, hiçbiriyle özdeşleştirmemesi) durumudur. Birçok trans birey biyolojik özelliklerinin aksine karşı cinsiyetin bir üyesi olarak kabul edilmek ve öyle yaşamak, bu nedenle cinsiyet geçişi yapmak ister (Güngör, 2013: 204-211).³⁷ Aslında arzu ettikleri, bedenlerinin cinsiyetlerinin

³⁷ Trans bireylerin cinsiyet geçiş süreci özellikle de ülkemizde oldukça sıkıntılı bir süreçtir. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için Aras Güngör’ün *Öteki Erkekler* isimli kitabını tavsiye ediyorum.

yeniden belirlenmesidir ve bu durum da biyolojik cinsiyetin yeniden yapılandırılabilir olduğunu bir kez daha göstermektedir (Berghan, 2011).

Tüm bu örnekler, heteronormatif düzenin var saydığı biyolojik cinsiyet-toplumsal cinsiyet-cinsel yönelim çizgisinin doğal ve zorunlu bir ilişki olmadığını ortaya koyar. Kişi bir penise sahipken kendini bir kadın gibi hissedebilir ve yine kadınları arzulayabilir ya da penise benzeyen bir klitorise sahipken kendini erkek olarak tanımlayabilir, kadınları arzularken cinselliğini penetre etmek üzerinden değil de farklı biçimlerde yaşayabilir. Bu örnekler çoğaltılabilir. En sabit ve değişmez olduğunu düşündüğümüz biyolojik cinsiyetin aslında toplumsal bir belirlenim olduğunu görmek, heteronormatif sistemin sızdığı ve normal belirlediği alanın genişliğini görmek açısından önemlidir. Heteronormatif sistemin hizasını bozan bu imkânsız kimlikler, sabit olmayan, olumsal, kaygan, değişip dönüşebilen özneler olarak queer teorisinin merkezinde yer alırlar.

10.2. Queer Teorinin Kavramsal ve Düşünsel Gelişimi

İngilizce “queer” kelimesi, Türkçe’de acayip, tuhaf, yamuk vb. kelimelerle karşlanır. Genellikle, eşcinsel bireyleri aşağılamaya yönelik homofobik bir yaklaşımın dışavurumu olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bölümde inceleyeceğimiz teorik ve politik çizgiye atıfla kullanımını ise 1990 yılından başlatabiliriz. Bu yılda, New York Onur Yürüyüşü’nde kendine *Queer Nation* adını veren bir grup, “Queerler Bunu Okusun!” başlıklı bir bildiri dağıtarak sözcüğü sahiplenmiştir. Yine aynı yıl içerisinde, California Üniversitesi’nde Theresa de Lauretis’in düzenlediği konferansı “queer teori” olarak başlıklandırması ve queer teorisinin temel metinleri olarak kabul gören Judith Butler’ın *Cinsiyet Belası (Gender Trouble)* ve Eve K. Sedgwick’in *Epistemology of Closet* kitabının yayınlanmasıyla queer akademiye de giriş yapmıştır (Halperin, 2003: 340-341). Queer kelimesinin sahiplenilip dolaşıma sokularak yeniden anlamlandırılma çabası sadece eşcinsellerin meşruiyet mücadelesiyle sınırlanamaz. Queer, tarihsel akışı içerisinde aynı-cinse duyulan arzuyu betimlemek için kullanılan eşcinsellik ve gey ya da lezbiyen kelimelerinden sonuncusu olarak gözüktür. Fakat bu kelimelerle eş anlamlı olmadığı gibi onlar için bir şemsiye kavram da olmayacaktır. Queer şüphesiz eşcinsel (gey ve lezbiyen) kimlikleriyle ilgili tartışmaların bir ürünüdür ama onu ayrıcalıklı kılan, basitçe yeni bir etiket değil bu kimliklerin algılanmasıyla ilgili bir değişimin eseri olmasıdır (Jagose, 1996: 72-75). Şimdi bu değişime daha yakından bakalım.

Foucault eşcinselliğin modern bir oluşum olduğunu ve bu bağlamda köklerini hem patriarkanın hem de heteroseksizmin iktidarını temsil eden modernizmin parlak yüzyılı olarak XIX. yüzyılda bulduğunu iddia eder. Şüphesiz bu tarih öncesinde de aynı cinsiyetten insanlar arasında yaşanan cinsel ilişkiler varolmuştur. Fakat eşcinsellik bir sorunsal olarak ele alınmamıştır. Foucault *Cinselliğin Tarihi (Histoire de la sexualité)* isimli kitabında cinselliğin doğal değil, iktidar söylemi tarafından üretilen tarihsel bir kategori olduğunu söyler. Aynı şekilde eşcinsellik de XIX. yüzyılda adli kurumlar, tıp ve psikiyatri tarafından; hastalık, sapkınlık olarak kategorilendirilerek patolojikleştirilmiş, marjinalleştirilmiş bir iktidar kategorisi olarak işlemeye başlamıştır (Foucault, 2007). Bu durum karşısında, egemen söylem tarafından “sapkın” ve “anormal” olarak nitelendirilen eşcinseller kendi meşruluklarını kabul

ettirmek istiyordu. Bunu yapmak için ise kullandıkları kategori ve kelimeler yine bu egemen söylemlere aitti. Yani egemen söylem onlara anormal dediğinde “hayır, biz normaliz”, patolojik dediğinde “hayır, biz sağlıklıyız” diyorlardı. Bu durum, eşcinsel mücadelenin iktidarın söylemi içerisinde kalarak, onun ürettiği ikili kategoriler (normal/anormal, sağlıklı/patolojik vb.) üzerinden devam ettirilmesi demektir. Fakat muhalefetin, iktidarın dili ve pratikleri içerisinde konuşması, gitgide ona benzemesi ve karşı çıktığı iktidarın bir parçası haline gelmesi demektir (Çabuklu, 2006: 66-67).

Eşcinsel hareketin özgürlük ve hak mücadeleleri kapsamında yürüttüğü kimlik politikaları, bu bağlamda farklılığa değil benzerliğe vurgu yapar. Nitekim Batı’da eşcinsellerin tüm hak edinimlerini heteroseksüellerle benzerliklerine vurgu yaparak kazandığını biliyoruz. Üstelik heteroseksüellerle yapılan karşılaştırma, eşcinsel özneleri de sabitlemektedir. Dolayısıyla, yürütülen kimlik politikalarında eşcinseller içerisinde de farklılıklar yerine benzerlikler gözetilir. Benzerliğe yapılan vurgu, aynı zamanda özcü ve de normalleştiricidir. Bu çerçevede örnek olarak cinsel tercih yerine cinsel yönelimin kullanıma sokulmasını hatırlayabiliriz. Tercih kelimesi, cinsel arzunun nesnesinin değişebilir olduğu anlamına geleceği için genellikle eşcinsel hareket tarafından kullanılmak istenmez. Zira eşcinsellik kişinin iradesinden bağımsızdır, değiştirilemez ve doğuştan olduğu kabul edilir. Tıpkı heteronormatif sistemin heteroseksüelliği tanımlaması ya da etnisite tanımı gibi... Dolayısıyla, içine hapsedildiği ikiliğin diğer tarafıyla aynı haklara sahip olmayı talep eden eşitlikçi hak mücadeleleri, bu aynı ikiliği yeniden üretmek aslında iktidarı güçlendirir. Fakat bu durum eşitlikçi hak mücadelelerini olduğundan daha değersiz yapmaz. Sorun, nihai amaç eşit hakları elde etmek olduğunda, bu hakkı tanıyacak olan sistemin sorgulanmadan, eleştirilmeden bırakılmasıdır (Sullivan, 2003, 23; Erdem, 2012: 50-51). Peki, bunun dışında bir muhalefetin imkânı var mıdır?

Aslında bu soru bizi doğrudan queer teorisine götürecektir. Ama öncesinde yukarıda da sıklıkla bahsettiğimiz Foucault’nun iktidar anlayışına kısaca bir değinmemiz gerekir. Foucault için iktidar, bir itaat ettirme ve bir egemenlik sistemi olarak yukarıdan aşağıya ilerlemez. İktidar her yeredir, her yerden gelir. Her an, her noktada, iki nokta arasındaki her bağımda ürer. İktidar bir kurum, bir yapı, birinin başından sahip olduğu güç değil; belirli bir toplumda sayısız noktadan çıkan ve hareketli ilişkiler içerisinde kendini üreten stratejiler, teknolojiler ve söylemler barındıran bir ağdır. Fakat iktidar ilişkilerinin her yerde olması, özgürlüğün bu alanda söz konusu olmadığı anlamına gelmez. Aksine iktidar her zaman bir direniş ya da direniş imkânını içinde barındırır. Dolayısıyla, iktidarın çoklu ilişkileri içerisinde, eşcinsel mücadelenin egemen söylemin ikili kategorilerinin dışına çıkabileceği bir direnişin imkânı aranabilir. Marjinalleştirilmiş cinsel kimlikler basitçe iktidar işlevinin kurbanı olmaktan öte onun bir üretimiye, her zaman yeniden üretilmeleri söz konusudur. İşte bu anlayış, modernizm sonrasında kimlik mücadelelerinin dönüşümüne yol açan anlayışın temelini oluşturur (Foucault, 2005: 76-77; Keskin, 2005: 21; Jagose, 1996: 79-82).

Feminizmle birlikte 1960’lar sonrasında post-modern toplumunun tüm muhalif anlayışlarını etkileyen bir paradigma dönüşümüne sebep olacak olan post-yapısalcılıktır. Bu

anlamda queer teorinin beslendiği düşünsel kaynakları ikiye ayırabiliriz. İlki, psikanalizin içinden gelen Jacques Lacan, Luce Irigaray ve Julia Kristeva gibi post-Lacancı bir hattır. Psikanalizi burada ayrıntılı bir şekilde ele alamayacak olsak da, queer teori açısından öneminin Batı geleneğinde ilk kez özneliği cinsellikle bağlantılı şekilde ele alması olduğunu söyleyebiliriz. Bu anlamda, psikanalizin Lacan ve post-Lacancı isimlerinden öğreneceğimiz, aslında kimliğin tutarlı olmaktan ziyade, kendi içinde yarılmış, çoklu, parçalı ve kaygan bir oluşum olduğudur. Diğer hat ise, aslında psikanalizin eleştirisine dayanan Foucault ve Gilles Deleuze üzerinden ilerler. İki hat da öznellik, cinsellik, toplumsal cinsiyet ve iktidar ilişkilerini düşünmek için yeni bir alan açar. Bu iki hattın ortaklaştığı yerde ise Butler yer alacaktır (Özkazanç, 2015 :94-100; Jagose, 1996: 75-83).

Butler da değişmez, mutlak ve doğal bir kategori olarak cinsiyet kimliklerini sorgulayacak ve buna karşı çıkacaktır. Hatırlarsak bölümün başında Butler'ın biyolojik cinsiyetin aslında doğal olmadığı, bu anlamda toplumsal cinsiyet gibi kültürel olarak belirlendiği iddiasını incelemiştik. Cinsiyetin hem bedensel hem de kültürel açıdan doğal bir temeli kalmadığında, cinsiyet Butler tarafından kültürel bir kurgu, eylemlerin tekrarından oluşan performatif bir etki olarak tanımlanır (Butler, 1990: 222-230): “Toplumsal cinsiyet ifadelerinin ardında bir toplumsal cinsiyet kimliği yatmaz; o kimlik, tam da kendisinin birer sonucu olduğu söylenen ‘dışavurumlar’, ‘ifadeler’ tarafından performatif olarak kurulur.” (77) Doğal olduğu varsayıldığı için açıklanmaya ihtiyaç duyulmayan heteroseksüellik, Butler tarafından söylemsel bir üretim olarak ele alınır. Tıpkı Foucault'nun söylemsel stratejilerin ve onların dönüştürücü potansiyellerinin önemini altını çizdiği gibi Butler için de cinsiyet tamamlanmamış söylemsel bir pratik, dolayısıyla müdahaleye ve yeniden anlamlandırmaya açık heteronormatif düzenin düzenleyici pratiklerinin bir etkisidir. Cinsiyetin doğal görünmesinin sebebi ise, heteroseksüelliğin normatif cinsiyet kimliklerinin performatif tekrarlarından ibaret olmasıdır. Fakat performatiflikten kasıt (Butler'a da yöneltilen eleştiriler doğrultusunda) serbest bir oyun ya bir tiyatro, dolayısıyla bir performans değildir (Butler, 2014, 330). Bu anlamda cinsiyet, istenildiği zaman değiştirilip, bir giysi gibi giyilip çıkarılabilecek bir şey değildir. Performatiflik Jagose'nin de ifade ettiği gibi “öznenin yaptığı değil, öznenin içinde inşa edildiği bir süreçtir”; dolayısıyla da irade ya da bir seçimin ürünü değildir (Jagose, 1996: 87). Zira öznenin icra ettiği performatif süreçte onu kısıtlayan normlardan tümüyle bağımsız olduğu düşünülemez. Fakat bu normlar, kesintiler ve kopuşlarla ihlal edilip yeniden anlamlandırılabilir (Direk, 2009: 81). Tüm bu tartışmaların özünde aslında Butler'ın vurgulamak istediği, cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsellik, bedenler ve kimliklerin doğal olmadığı, dolayısıyla mutlak olmadığı, değişime ve dönüşüme açık, kaygan zeminlerde bulunduğuudur. Her ne kadar normun etkisinden tümüyle çıkamasak da, her zaman normu ihlal etmenin bir yolunu bulabiliriz.

Kimliğin bütünlüklü yapısı, en doğal ve en gerçek şey olduğu sorgulanabilir hale geldiğinde, kimlik politikalarının yerini giderek farklılık politikaları alırken yaşanan bu paradigma değişiminde, liberal ve eşitlikçi teoriler giderek meşruiyetlerini kaybetmiştir. Bu durum queer teorinin ortaya çıkışı için gereken düşünsel ortamı sağlar. Queer teori için belirleyici olan, asimile edici liberal vurgunun yerini farklılık anlayışının almasıdır. Ama bu durum queere özgü değil genel olarak post-yapısalcılığın bir karakteristiği olarak post-

kolonyalizm ve feminizm tartışmalarında da etkili olmuştur. Post-yapısalcılık, bu şekilde kimliği geçici ve olumsal bir kategori olarak tanıyarak ve politik temsiliyetteki kimlik anlayışının sınırlarını aşındırarak queerin kimliksizleşme politikasına alan açmıştır (Jagose, 1996: 75-82).

Öte yandan, eşcinsel hareketin 90'lardaki dönüşümünde etkili olan bir diğer olay ise AIDS'tir. AIDS'i bir gey hastalığı olarak tanımlayan medya, sağlık kuruluşları ve sigorta şirketlerinin homofobik tavırları, eşcinsellerin sözde kabulünün sınırlarını net bir biçimde göstermiştir. Salgından etkilenen eşcinsellerin ölümleri karşısında gösterilen heteroseksist tutumun zalimliği, sadece hastalıkla değil aynı zamanda heteronormatif değerlerle biçimlenen tüm toplumsal sistemle mücadele edilmesi gerekliliğini gözler önüne sermiştir (Jagose, 1996: 93-96). Bu anlamda, AIDS'in fiziksel gerçekliği eşcinsel hareketin hem kendi içindeki farklılıkları tanımasının, hem de kendi dışında benzer mücadeleler veren özgürlükçü hareketlerle kuracağı bir ittifakın önemini göstermiştir.

10.3. Queer Teori

Buraya kadar olan kısımda açık olan bir şey varsa o da queer'in lezbiyen, gey, biseksüel ve trans kavramlarının tümünü ifade etmenin kısa bir yolu olmadığıdır. Queer, kolaylaştırıcı bir kelime değil aksine bir kavram ve kuram, bir politik görüş ve duruştur. Ayrıca her lezbiyen, gey, biseksüel ya da trans birey otomatikman queer olmaz, dolayısıyla queer LGBTİ kategorilerinin herhangi biriyle ya da tümüyle eş anlamlı da değildir. Kimi durumlarda heteroseksüelleri de içerir. Fakat yine de acayip, tuhaf, yamuk, normal olmayan gibi kelime anlamlarıyla paralel şekilde az bilinen, kenara itilmiş, marjinalleştirilmiş cinselliklerin geneli için kullanılabilir. Dolayısıyla queer ithamının ortaklaştığı nokta, sadece farklı cinsel yönelimler ya da farklı cinsel organlar değil, hizada olmayanlarla ilgilidir (Ahmed, 2006: 67). Bu hiza "heteronormatif düzenin" ta kendisidir. Eğer bu hizadan herhangi bir şekilde çıkarsanız queerleşirsiniz. Dolayısıyla herhangi bir cinsel kimliği ifade etmeyen queer aslında Erdem'in önerisinde olduğu gibi (eğer kelimenin içi boşaltılmamış olsaydı), en iyi "sıra dışı" kelimesiyle tanımlanabilirdi (Erdem, 2012: 45). Queer teori de bu "hizaya" karşı duruşu ile kendini ortaya koyar. Dolayısıyla, queer teorini ne olduğundan ziyade, neye karşı olduğuyla tanımlayacağız. Zira queer teorisinin "şu" ya da "bu" olduğunu söylemek, teorini başka bir hiza içerisine sokma çabasıdır ki aslında bir kimliksizleşme önerisi olarak tam olarak karşısında durduğu da budur (Yardımcı & Güçlü, 2013: 18).

Queer teorisinin ilk karşısına aldığı hiza, aslında heteronormativitedir; yani heteroseksüelliğin norm olarak kabul edilmesine karşıdır. Fakat heteroseksüellik sadece cinsel yönelimden, yani iki karşıt cinsin birbirine duyduğu cinsel arzudan daha fazlasıdır. Bu yüzden, heteronormatif düzenin dayattığı tüm normların doğallığını sarsmak ve tarihselleştirmek gerekir. Herhangi bir şeyin doğal olduğunu söylemek, onun zorunlu, sabit ve değişmez olduğunu söylemektir. Dolayısıyla heteronormatif düzenin cinsiyet, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim ve cinsel pratikler üzerinden belirlediği her kategorinin mutlak ve zorunlu birer tanımlarının olmadığını, farklılaşabildiklerini ve dönüşebildiklerini ve bu hizanın bozulabildiğini göstermeye yönelik bir eleştiridir queer teori. Heteronormatif sistemin

getirdiği ikili düşünce yapılarının (kadın/erkek, cinsiyet/toplumsal cinsiyet, eşcinsellik/heteroseksüellik) ve bu yapıların beraberinde getirdiği cinsiyet-toplumsal cinsiyet-cinsel yönelim sürekliliğinin iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını; bu anlamda doğal değil aksine tarihsel ve toplumsal olarak kurulduğunu savunur (Yardımcı & Güçlü, 2013: 18).

Heteroseksüel düzen, cinsiyeti hem biyolojik hem de kültürel anlamda düzenlerken aynı zamanda cinselliği de olabildiğince sınırlar ve düzenler. Bu düzende bildiğimiz üzere sadece karşı cinsler birbirine ilgi duyarken, cinsel haz da sadece kadının erkeğe penetrasyonu üzerinden tanımlanır. Queer başta bu heteroseksüel cinsellik olmak üzere cinselliği de tüm çeşitliliği ve farkıyla tanımayı amaçlar. Zira egemen sistem için cinsellik her zaman için kötü bir şeydir; insanlar aslında birbirinden farklı değildir, hepsi aynı şeyden aynı şekilde zevk alır; eğer farklıysa zaten kötüdür. Bu anlamda, queer aşağıda Rubin'in kültürel seks hiyerarşisi tanımında "kötü", "anormal" ve "gayri tabii" olarak yaftalanan her türlü cinselliği içerir.

Normal, doğal ve iyi sayılan cinsellik heteroseksüel, evlilik içi, tekeşli, üremeye yönelik ve ticari olmayan cinselliktir. Bu cinsellik ikili ilişkiye dayalı olmalı, aynı kuşaktan insanlar arasında gerçekleşmeli ve evin sınırlarını aşmamalıdır. Pornografi ve fetiş nesnelere her türlü seks oyuncağını dışarıda bırakmalı ve erkeklik ile kadınlık dışında rollere kapalı olmalıdır. Bu kurallara uymayan her tür cinsellik "kötü", "anormal" ve "gayri tabii"dir. Kötü seks, eşcinsel, evlilik dışı, çok eşli, üremeye yönelik olmayan ve ticaridir; masturbatif olabilir, *orgy* içerebilir, rastgele olabilir, kuşaklar arası olabilir, kamuya açık yerlerde ya da en azından çalılıklarda veya hamamlarda gerçekleştirebilir; pornografik ya da fetiş nesnelere, seks oyuncakları ve alışagelmedik roller içerebilir (Rubin'den alıntılanan Erdem: 46).

Queer, heteronormatif sistemin mutlaklaştırdığı cinsel kimliklerin yanı sıra, aynı zamanda kolektif bir eşcinsel kimliğin savunulmasına, mutlak bir kimlik tanımına karşıdır. Queer teorisinin kimlik anlayışı, çoklu çelişkili, parçalı, tutarsız, istikrarsız ve akışkandır. Bu anlamda, eşcinsel hareketten farklı olarak biseksüel, interseks ve trans bireylerinki gibi muğlak cinsellikleri de rahatlıkla sorunsallaştırabilir. Bireysel cinsel tercihleri eleştirmez, sadece bu tercihin kolektif grup politikaları içinde mutlaklaştırılmasına karşıdır; tekil olanın evrenselleştirilmesine karşıdır. Bu anlamda queer teori, ana-akım eşcinsel hareketin "biz de sizin gibi normaliz" söylemini hem kendilerini normal olan üzerinden, hem de eşcinselliği sabit ve doğuştan gelen bir kategori olarak tanımlamalarından dolayı eleştirir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, queer teori hak temelli eşitlikçi ve özgürlükçü kimlik siyasetini ve onun dayandığı benzerlik siyasetini sorgular; onun yerine farklılık siyasetini koyar (Çabuklu, 2006: 71-76). Özellikle LGBTİ bireylerin hazır kategoriler içerisinde, hazır varsayımlar üzerinden, yine hazır politik cevaplarla evrenselleştirildiği noktada, bu kimliklerin tekilliklerine vurgu yaparak onları sorunsallaştırır (Grosz, 2011: 9).

Heteronormativite cinsel düzenin yanı sıra toplumun neredeyse tüm kurum ve ideolojilerine sızmıştır. Dolayısıyla bu kurumlara itiraz etmeksizin, sadece heteronormativitenin cinsel düzenine itiraz yeterli olmayacaktır. Queerin maruz kaldığı

toplumsal damgalanma “toplumsal cinsiyetle, aileyle, özgürlükle, devletle, tüketimle, doğayla, kültürle, ırkla, etnisiteyle, sınıf kimliğiyle, hakikatle ilişkilidir. Queer olmak tüm bu meselelerle bitmeyen bir savaştır” (Warner, 2013: 156).

Öte yandan queer teori sadece heteronormatif düzenin normlarına karşı değil, ister eşcinsel ister heteroseksüel olsun norma ve normalliğe karşıdır. Warner’ın ifade ettiği gibi eleştirisi normale değil, normal davranış fikrinin kendisinedir (Warner, 2013: 172). Bu açıdan, “normalleşmek ve kategorize edilmek istemeyen sapkınların, sabit bir cinsel kimliği kabul etmek istemeyenlerin, farklı cinsellikler arasında gidip gelenlerin, akışkan cinselliklerin, verili cinsel rolleri ve kimlikleri yerine cinsel pratiklerin çeşitliliğini ön plana çıkaranların hareketidir” (Çabuklu, 2006: 70). Fakat queer teori sadece cinsel tercihler ve toplumsal cinsiyetler açısından azınlıkta olanları ve onların mücadelelerini kapsamaz. Zira mücadelelerin nihai hedefi olan insanca yaşam ve özgürlük, ancak müşterek bir özgürlük tahayyülünden gelir. Dolayısıyla queer, bahsettiğimiz azınlıkları tanımlayan bir kimlik değil, bu fikrin ötesinde homofobi, kadın düşmanlığı, ırkçılık ve her türden nefrete karşı dinamik bir ittifaktır. Durudoğan’ın ifade ettiği gibi, queer bir bağlantılı olma halidir. Bu bağlantılı olma hali, kimikleştirilemeyen bir ittifakı betimler (Durudoğan, 2011: 87-88).

Kendini her an yeniden kuran ve yıkan, bir kimiksizleşme olması anlamında göçebe bir hareket olan queer teoriyi bir tanım içerisinde tanımlamak çok da kolay değildir. Bu yüzden son sözü 26 yaşında intihar eden internet aktivisti Aaron Swartz’ın cümlelerine bırakmak istiyorum. İçinde queer kelimesi bile geçmiyor ama aslında anlattıkları tam olarak queer teorinin derdini özetler nitelikte...

Yakın zamana kadar, erkeklerle seks yapan erkekler Amerikan kültüründe tasvip edilmiyordu. Aslında, “tasvip edilmiyordu” tam doğru sözcük değil — ahlaksızca, yasa dışı, mide bulandırıcıydı. Bunu yapanlar gizlice yaşıyordu — ve yaptıklarına dair sürekli bir şantaja maruz kalma riski altındalardı. 1960’ların kargaşasında, çeşitli yabancı-gruplar — siyahiler, Latin kökenliler, Amerikan yerlileri — kendilerini örgütlemeye ve saygıyı ve itibarlarının iadesini talep etmeye başladılar. Ve “erkeklerle seks yapan erkekler” de kendilerinin bir yabancı-grup olduklarına karar verdiler - onlar eşcinseldi — ve onlar da hakları hak ediyordu.

Bunu yaparak, bir eylemi (aynı cinsiyetten bir kişiyle ilişki sahibi olmak) bir kimliğe (“eşcinsel olmak”) çevirdiler. Ve kendi kulübünde olan ve olmayanları ayırt etmek için normal insan düzenlerini kullanarak, kapılarını kapattılar. Eşcinsel erkekler kadınlarla seks yapmıyorlardı. Yapanlar, eşcinsel değildi, “biseksüel”lerdi (kendi içinde apayrı yeni bir kimliğe dönüştü) — ya da muhtemelen kendilerini kandırıyorlardı. Ve heteroseksüel erkeklerin de, diğer erkeklerden etkilenme durumuna karşı kendilerini sürekli koruma altında tutmaları gerekiyordu — eğer etkilenirlerse, derinde bir yerlerde aslında eşcinsel oldukları anlamına geliyordu [...]

Kimlik ile birlikte, kendini haklı çıkarmanın çabası da ilerledi. Eşcinsel olmak “bir seçim” değildi, savunulan buydu; bu doğuşandı. Bazı insanlar sadece eşcinsel doğardı ve

diğerleri doğmazdı. Eşcinsel insanları heteroseksüel olmaları için “düzelten” bir kültüre karşı, düzeltilmenin imkânsız olduğunda ısrar ediyorlardı; onların sadece yapısı bu değildi. [...]

Bu, söylenmesi iyi bir şey olmuş olabilir — hatta böylesine homofobik bir kültürde gereklilik bile olabilir — ama sonunda basitçe yanlış olarak görülmelidir. Kendi cinsiyetinden diğer insanlarla seks yapmak bir kimlik değildir, bir fiildir. Ve rıza sahibi yetişkinlerin cinsel ilişkilerinin genelinde olduğu gibi, insanlar eğer istiyorlarsa bunu yapabilmelidir. Birisiyle seks yapmak, bir kimlik krizini gerektirmemelidir. (Hiç kimse “beyazlarla seks yapan insanlar”ı kendi kimliklerinin bir parçası olarak görmez, ilk olarak etkilendikleri kişiler onlar olsa bile.)

İnsanlar kendilerini “eşcinsel”, “heteroseksüel” ya da “biseksüel” olarak kategorize etmeye zorlanmamalı. İnsanlar sadece insandır. Belki çoğunlukla erkeklerden etkileniyorsundur. Belki çoğunlukla kadınlardan etkileniyorsundur. Belki herkesten etkileniyorsundur. Bunlar geçmiş iddialardır — gelecek öngöruları değildir. İnsan özgürlüğünün kapsamını gerçekten genişletmek istiyorsak, insanları istedikleri kişiyle çıkmaları için cesaretlendirmeliyiz; kendilerini yerleştirecekleri başka kategori kutucukları daha sunmamalıyız. Çoğunlukla erkeklerle çıkmış bir adamın bir kadınla çıkması, çoğunlukla erkeklerle çıkmış bir kadının gibi aynı karşılanmalı. Yani bu yüzden eşcinsel değilim. Ben insanlarla takılıyorum. Hoşuma gidiyor. Bazen bunlar erkek, bazen bunlar kadın. Bundan daha karmaşık olması için bir sebep göremiyorum.³⁸

³⁸ <http://bagimsiz.tumblr.com/post/42367785943/neden-es-cinsel-degilim>, (erişim tarihi: 09.08.2015).

Uygulamalar

- 1)** Can Candan'ın 2013 tarihli Benim ocuğum adlı belgeselini izleyiniz.

Uygulama Soruları

- 1) Söz konusu belgeselin LGBTİ hareketi için önemi nedir?
- 2) Belgeselin Türkiye toplumu içerisinde beklenenden daha fazla beğeni toplamış olmasının sebebi ne olabilir?
- 3) LGBTİ bireylerin aile açısından ele alınmasını queer teori üzerinden nasıl değerlendirilebilir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde doğal ve değişmez olduğu iddia edilen heteroseksüellik ve ona bağlı ikili cinsiyet sistemi ve cinsellik pratiklerinin heteronormatif düzenin dayattığı normların bir sonucu olduğunu öğrendik. Bu anlamda queer teorisinin, heteronormatif düzenin bu normlarına ve norm fikrinin kendisine bir karşı duruş olduğunu, eşitlikçi kimlik siyasetlerindeki benzerlik vurgusunu farklılığa kaydırarak mutlak kimliklere karşı olduğunu gördük.

Bölüm Sonu Soruları

- 1) Heteronormativite nedir? Heteronormatif düzenin dayattığı normlar nelerdir?
- 2) Biyolojik cinsiyet doğal mıdır? Queer literatür içerisinde söz konusu soru nasıl yanıtlanmıştır?
- 3) İnterseks bireylerin ikili cinsiyet rejimindeki konumları nedir?
- 4) Queer teori ve eşcinsel hareket, genel olarak birbirinden nerede farklılaşmaktadır?
- 5) Queer teori nasıl bir duruştur?
- 6) Aşağıdakilerden hangisi queer teoriyi besleyen düşünsel kaynaklardan biri değildir?
 - a) Psikanaliz
 - b) Foucault ve iktidar analizi
 - c) Bourdieu ve *habitus*
 - d) Post-yapısalcılık
 - e) Butler ve performativite analizi
- 7) Queer teoriyle ilgili aşağıdaki önermelerden hangisi doğru olabilir?
 - a) Kimlik siyaseti üzerinden yürütülen hak mücadelelerinden vazgeçilmelidir.
 - b) Queer teori cinselliği tüm çoğulluğu ve çeşitliliği içinde tanımaya çabalar.
 - c) Queer politik bir duruş olarak değerlendirilemez.
 - d) Queer lezbiyen, gey, biseksüel, interseks ve trans kimlikleri içeren şemsiye kavramdır.
 - e) Queer teorinin ırk ve etnisiteye ilişkin tartışmalarla ilişkisi bulunmamaktadır.

8) Biyolojik cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarıyla ilgili aşağıdaki seçeneklerden hangisi doğrudur?

- a) Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyet tarafından belirlenir.
- b) Biyolojik cinsiyet toplumsal cinsiyet tarafından belirlenir.
- c) Biyolojik cinsiyetle toplumsal cinsiyet arasında doğal ve zorunlu bir ilişki vardır.

d) Kadın, erkek ve interseks olmak üzere üç biyolojik cinsiyet çeşidi vardır.

e) Toplumsal cinsiyet öncesinde ona neden olan doğal bir beden vardır.

9) İnterseks bireylerle ilgili aşağıdaki önermelerden hangisi doğrudur?

- a) İnterseksüellik bir cinsel yönelimdir.
- b) İnterseks bireylerin hepsi aynı beden yapısına sahiptir.
- c) İnterseks bireylere yapılan operasyonların çoğunda cinsiyet erkek olarak belirlenir.

d) İnterseks bireylere yapılan operasyonlarda cinsel hazzı engelleyecek hiçbir müdahalede bulunulmaz.

e) İnterseks bireyleri ortaklaştıran tıbbileştirilme deneyimleridir.

10) Eşcinsel hareket ve queer teori ilişkisi ile ilgili aşağıdaki önermelerden hangisi yanlıştır?

a) Eşcinsel hareketin doksanlı yıllardaki dönüşümü queer teori açısından belirleyici olmuştur.

b) Queer teori eşcinsel hareket merkezli ortaya çıkmıştır.

c) Her iki hareket de heteronormativiteye karşı mücadele verir.

d) Queer teori, eşcinsel hareket gibi kimlik politikasında benzerliğe vurgu yapar.

e) Queer sözcüğü eşcinsel hareket tarafından sahiplenilip dönüştürülmüştür.

Cevaplar: 6)c, 7)b, 8)b, 9)e, 10)d.

11. ERKEKLİK ÇALIŞMALARI

Yard. Doç. Dr. Efe Arık³⁹

³⁹ İstanbul Arel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 11.1. Erkeklik Çalışmalarının Kavramsal Arka Planı
- 11.2. Erkeklik Çalışmalarının Akademik Bir Alan Olarak Ortaya Çıkışı
- 11.3. Erkeklik Çalışmalarında Öne Çıkan Yaklaşımlar
- 11.4. Türkiye’de Erkeklik Çalışmaları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Erkeklik nedir? Erkeğin ve erkekliğin bir doğası var mıdır?
- 2) Erkeklik normları ne anlama gelir?
- 3) Erkeklik ile ataerkillik arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 4) “Hegemonik erkeklik” ve “Erkeklikler” ne anlama gelir?
- 5) Erkeklik çalışmaları alanı nasıl ortaya çıkmıştır?
- 6) Erkeklik çalışmalarında öne çıkan yaklaşımlar hangileridir?
- 7) Erkeklik çalışmaları hangi konuları kapsar?
- 8) Türkiye’de eleştirel erkeklik çalışmaları hangi aşamadadır?
- 9) Militarizm ile erkeklik arasında nasıl bir ilişki vardır?

Anahtar Kavramlar

- Erkeklik alışmaları
- Erkeklikler
- hegemonik erkeklik
- Feminizm
- Ataerkillik

Giriş

1970’li yılların ikinci yarısından günümüze kadar geçen süre içerisinde erkekler ve erkeklikler üzerine yapılan eleştirel çalışmalar, farklı disiplinlerden gelen akademisyenlerin ve aktivist grupların katkılarıyla giderek genişleyen bir literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bugün artık, erkekliklerin toplumsal cinsiyet düzenindeki konumlarına ilişkin farkındalığımızı artıran önemli bir bilgi birikimine ve hepsinden önemlisi eleştirel bir bakış açısına sahibiz. Bu doğrultuda, özellikle insan ve toplum bilimleri alanlarında çalışanların ve bu alanlarda eğitim gören öğrencilerin, toplumsal cinsiyet düzeni içerisinde erkeklerin kadınlar ve LGBTİ bireylerin yanı sıra birbirleri üzerindeki tahakkümünü eleştirel bir çerçevede değerlendirebilme yeteneği kazanması, adil bir toplumsal cinsiyet düzeninin inşası için büyük bir önem taşır.

Erkekler ve erkeklikler üzerine yapılan çalışmaları ele alacağımız bu bölümün ilk kısmında, bu çalışmaların kavramsal arka planını tartışacağız. Erkeklik çalışmalarının akademik bir alan olarak ortaya çıkışını ele aldığımız ikinci kısmın ardından, bu alanda öne çıkan yaklaşımları ve son olarak da Türkiye’de erkeklik çalışmalarının hangi aşamada olduğunu inceleyeceğiz.

11.1. Erkeklik Çalışmalarının Kavramsal Arka Planı

Erkeklik çalışmaları, erkekliğin tarihsel, kültürel ve toplumsal inşa süreçlerinin bir ürünü olduğundan hareketle, ataerkil toplumsal yapının birincil faileri olan erkekler ve erkeklikleri eleştirel bir çerçevede inceleyen disiplinlerarası çalışmalardır. Erkeklik çalışmalarını genel hatlarıyla ifade etmeye çalıştığımız bu tanım, içerisinde barındırdığı kavramlar dolayısıyla birçok soruyu da beraberinde getirir: Erkeklik nedir? Erkekliğin tarihsel, kültürel ve toplumsal inşa süreçlerinin bir ürünü olması ne anlama gelir? Erkeklik ile ataerkil toplumsal yapı arasında nasıl bir ilişki vardır? “Erkeklikler” kavramıyla vurgulanmak istenen nedir? Erkekler ve erkeklikler üzerine eleştirel düşünmek bize ne kazandırır? Bu sorulara verilebilecek cevaplar, kaçınılmaz bir biçimde neden sonuç ilişkileriyle iç içe geçmiş ve birbirini tamamlayıcı bir nitelik taşıyacaktır. Burada amacımız, erkeklik çalışmalarının kavramsal arka planına ilişkin genel bir perspektif kazandırmaktır.

“Erkeklik”, en basit ifadesiyle bir toplumsal cinsiyet kategorisidir. Erkekliğin bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak kabulü, ataerkil söyleme karşı bir meydan okumadır. Bu söylem, erkekliğe atfedilen mertlik, dürüstlük, cesur, dayanıklı ve güçlü olma, ailenin reisi olma ve namusunu koruma gibi nitelik ve değerlerin, onun biyolojik doğasının doğal bir sonucu olduğu fikrini bir gerçeklik gibi sunar. Fakat toplumsal cinsiyet çalışmaları, kadınlık gibi erkekliğin de tarihsel, kültürel ve toplumsal koşullar tarafından şekillendirilen bir toplumsal cinsiyet kategorisi olduğunu ortaya koymuştur. Penise sahip olan bireylerin biyolojik olarak erkek oldukları kabul edilir ve doğumlarının hemen ardından “erkek olma”yı öğrenmeye başlarlar. Bu süreçte toplumsal olarak kabul gören erkekler olabilmek için, nasıl oturup kalkmaları, nasıl davranmaları, nasıl bir beden diline sahip olmaları, hangi konulara ilgi duymaları, kimlerden hoşlanmaları, nasıl bir cinsellik yaşamaları, belirli durumlarda nasıl düşünmeleri ve hissetmeleri gerektiği gibi birçok konuda yaşamlarını şekillendiren toplumsal normları, biyolojik doğalarının bir gerekliliğiymiş gibi içselleştirirler. Fakat ataerkil söylem tarafından erkekliğe atfedilen nitelikler ve değerler, farklı tarihsel dönemlerde, toplumlarda ve kültürlerde farklılıklar arz eder. Erkekliğin değişen ve farklılaşan bir olgu olduğunun ortaya konmasıyla da, artık erkeğin ve/veya erkekliğin doğası şeklinde ifade edilen değişime kapalı bir fikrin doğruluğu kabul edilemez (Bozok, 2011: 15-19). Erkeğin ve/veya erkekliğin bir doğası olduğu söylemi, erkek egemen toplumsal yapıyı ve dolayısıyla adaletsiz bir toplumsal cinsiyet düzenini meşrulaştırmayı hedefleyen bir ideolojinin ürünüdür. Bu bağlamda erkeklik çalışmalarının öncelikli amacı da, ataerkil söylemi kuran söz konusu ideolojiyi tüm boyutlarıyla tartışmaya açmaktır.

Ataerkil kapitalist toplumsal yapı tarafından şekillendirilen hâkim erkeklik norm ve rolleri, erkekliklerin toplumsal ve kültürel inşa süreçlerinde büyük bir önem taşır. Bir toplumsal cinsiyet kimliği olan erkekliklerin inşası, belirli sosyalizasyon süreçleri içerisinde gerçekleşir. “Erkek sosyalizasyonu”, biyolojik cinsiyeti erkek olarak atanan bireylerin toplumsal olarak “erkek” kabul edilebilmek için, doğumlarından itibaren toplumsal ve kültürel kodları, normları ve rolleri içselleştirmeleridir. Erkeklik kodları, toplumun erkeklerden uymalarını beklediği ahlaki kurallardır; “erkek adam ağlamaz”, “erkek adam cesur olur”, “erkek adam yalan söylemez” ifadeleri bu kodlara örnek olarak verilebilir.

“Erkeklik normları”, erkeklerin neyi yapıp neyi yapmamaları gerektiğini belirleyen toplumsal kabullerdir. “Erkeklik rolleri” ise, toplumun erkeklerden uymasını beklediği erkeklik normlarının çeşitli konfigürasyonlarıdır. Biyolojik cinsiyeti erkek olarak atanan bireyler, yaşamları boyunca ataerkil söylem, davranış ve pratikler bütünü tarafından çevrelenmiş olarak, bu erkeklik kodlarını, norm ve rollerini “erkek olma”nın koşulları olarak içselleştirirler. Bu içselleştirme, erkeklerin kadınlara yönelik cinsel arzu ve taleplerini dışa vurma biçimleri, zayıflıkla ilişkilendirdikleri duygularını bastırmaları, homofobik, transfobik ve heteronormatif davranış ve tutumları, kadınlara yönelik sözlü ve cinsel tacizi hoş görebilmeleri ve sadece erkeklerle yakın dostluk ilişkileri kurabilmeleri gibi çok geniş bir yelpazede belirleyici bir etkiye sahiptirler. Ataerkillik, bir taraftan kadınların ve LGBTİ bireylerin maruz kaldığı ezilmenin, diğer taraftan da ataerkil bir kalıba sokmaya çalıştığı erkeklerin mutlu, özerk ve sağlıklı bireyler olamamalarının başlıca sorumlusudur (Bozok, 2011: 20-24).

Tarihsel, toplumsal ve kültürel koşulların bir ürünü olan ataerkil söylem, gördüğümüz gibi erkekler ve erkekliklerin inşa sürecini her alanda belirleyici bir nitelik taşır. Diğer taraftan, ataerkil erkekler ve erkeklikler söz konusu toplumsal yapının birincil faileri olarak, bu yapının hayata geçirilmesinde herkesten daha fazla sorumludurlar. Ve bu durumdan doğrudan doğruya veya dolaylı olarak fayda sağlayanlar da yine erkeklerdir. Ataerkil erkekler ve erkeklikler bu eşitsiz toplumsal yapının birincil faileridir, çünkü kadınların ve LGBTİ bireylerin maruz kaldıkları ezilme ve ikincilleştirme herkesten çok onlar tarafından gerçekleştirilir. Ataerkil söylem herkesten çok erkekler aracılığıyla yeniden üretilir. Erkekler, toplumu denetleyebilecekleri kamusal alanın, parlamentodaki çoğunluklarıyla siyasi karar alma mekanizmalarının, iş dünyasındaki yönetici pozisyonlarıyla ekonomi alanının, güvenlik kuvvetleri ve yargı organlarındaki nüfuzlarıyla adalet alanının fiilî hâkimi konumundadırlar. Kadınların kamusal alandan uzaklaştırılmalarının yanı sıra, özel alan olarak kodlanan ev içi alanın karar alma süreçleri de yine erkeklerin hâkimiyetindedir (Bozok, 2011: 24-32).

Erkekler, bu fiilî hâkimiyetlerinin onlara sağladığı ayrıcalıklardan doğrudan doğruya veya dolaylı olarak yararlanırlar. “Erkek ayrıcalıkları”, erkeklerin kadınlar ile LGBTİ bireyler üzerinde kurdukları baskıdan ve ikincilleştirmeden fayda sağlamalarına yol açan toplumsal normlardır. Erkeklerin yararlandıkları bu ayrıcalıklar, özel alanda kadın emeğinin görünmezleştirilmesinden iş yaşamında kadınların daha düşük ücretlerle çalıştırılmalarına, eğitim imkânlarından daha büyük bir pay almalarından hukuk sistemindeki ayrıcalıklı konumlarına kadar birçok farklı alanda gözlemlenebilir. Kadınlara ve LGBTİ bireylere yönelik baskı ve ikincilleştirmelere fiilen katılmasalar bile, ataerkilliğe karşı çıkmayarak suç ortaklığı yapan erkekler de bu erkek ayrıcalıklarından yararlanırlar (Bozok, 2011: 18-34). Erkekler ve erkeklikler, ataerkil toplumsal yapının birincil faileridir ve eleştirel bir çerçevede incelenmeleri, toplumsal cinsiyet adaletini sağlama noktasında büyük bir önem arz eder.

Erkeklik çalışmalarının önünü açan ve araştırmacıları erkekliklerin inşa süreçlerini incelemeye yönelten kavramlar arasında, “erkeklikler” ve “hegemonik erkeklik” kavramları belki de en önemlileridir. Bu kavramları, 1980’lerin ortalarından itibaren yaptığı çalışmalarla ayrıntılı bir biçimde ortaya koyan kuramcı Raewyn Connell’dır. Connell’a göre erkeklik,

farklılıklar gösteren ve değişen bir kimliktir. Bu nedenle evrensel tek bir erkeklikten değil erkekliklerden söz edilebilir. “Erkeklikler” kavramı, farklı erkeklik inşalarının çokluğuna vurgu yapar. Bu farklılaşmanın nedeni, farklı erkekliklerin ataerkil iktidardan aldıkları payların farklı olmasıdır. “Hegemonik erkeklik” ise, genel bir ifadeyle, “iktidarı elinde tutan erkeklerin sahip olduğu erkeklik imgesi”dir. “Hegemonik erkeklik”, erkeklerin ataerkil iktidardan daha fazla pay alabilmek için yaklaşıma çabasında oldukları bir ideal tiptir. Erkekler bu çaba sırasında kullandıkları farklı stratejilerle aynı zamanda ataerkil söylemin yeniden inşasına da katkıda bulunurlar. Burada hegemonya kavramı, “hegemonik erkeklik” tipine ilişkin bir farkındalık yaratmanın aracı olarak kullanılır. Connell’ın Gramsci’den aldığı hegemonya kavramı, iktidarın, şiddet veya baskı yoluyla dayatılmasından ziyade insanların rızasına ve kabullenmesine dayalı bir biçimde kurulmasına işaret eder. Bu bağlamda “hegemonik erkeklik”, kadınlar ve diğer erkekler üzerindeki iktidarını onların rızasını alarak kurar. Bu rıza da ancak ataerkil söylemin kadınlar ve diğer erkekler tarafından içselleştirilmesiyle mümkündür. Bu kavramların açtığı olanaklardan hareketle, erkeklerin ve erkekliklerin tarihsel, kültürel ve toplumsal inşa süreçleri üzerine yapılan eleştirel çalışmalar, bir sonraki bölümde de göreceğimiz gibi, erkeklik çalışmalarının izlediği gelişim çizgisinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

11.2. Erkeklik Çalışmalarının Akademik Bir Alan Olarak Ortaya Çıkışı

İnsan ve toplum bilimlerinde erkekler ve erkeklik üzerine yapılan çalışmalar, erkeklik çalışmalarının akademik bir alan olarak ortaya çıkışından önce başlamıştır. Bu alanda yapılan çalışmaları diğerlerinden ayıran belirleyici unsur, erkeklerin ve erkekliklerin eleştirel bir çerçevede incelenmesidir. Alanın eleştirel zeminini oluşturan temel düşünce, erkekliğin de kadınlık gibi toplumsal cinsiyet düzeninin bir ürünü olduğudur. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyetin yaşamlarımızda merkezî bir öneme sahip olduğunu gösteren ikinci dalga feminizm ve hemen ardından akademide yükselişe geçen kadın çalışmaları, erkeklik çalışmalarının ortaya çıkışında ve gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda feminist hareketle işbirliği hâlindeki gey kurtuluş hareketi ve LGBTİ bireyler üzerine yapılan çalışmalar da bu süreçte büyük bir önem taşır. Erkekler ve erkeklik üzerine yapılan ilk eleştirel çalışmalar 1970’lerin ikinci yarısında ortaya çıkmış ve 1980’lerin ortalarından itibaren (pro)feminist⁴⁰ çalışmalarla birlikte akademik bir alan hâline gelerek disiplinlerarası bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Bu bölümde söz konusu alanının ortaya çıkış sürecini ana hatlarıyla ele alacağız.

20. yüzyılın ikinci yarısına kadar toplumsal cinsiyet kavramı, sosyal bilimcilerin toplumsal düzende iktidarın ve kaynakların eşitsiz paylaşımını açıklarken kullandıkları sınıf ve ırk gibi kavramlar arasında yer almıyordu. Hemen hemen bütün insan topluluklarında ataerkil düzenin hâkim olduğu varsayımı, mevcut toplumsal cinsiyet düzenini doğallaştıran temel unsurlardan biriydi. İncelediği toplum gibi kendisi de erkek egemen bir yapıya sahip olan akademi, yaptığı çalışmalarla toplumun cinsiyetçi yapısını yeniden üreten bir nitelik

⁴⁰ Profeminizm, herhangi bir feminist hareketin bir üyesi olmayı ima etmeksizin feminizmin hedeflerini desteklemeyi işaret eder. Bkz. Vikipedi.

taşıyordu. Erkeklerin merkezî bir konuma sahip olduğu cinsiyetler arası hiyerarşi, verili olmanın yanı sıra birçoklarına göre toplumun devamını sağlamak açısından yararlıydı da. Zira 1950’lerde Batı’da kadınların toplumsal konumuna ilişkin hakim söylem, sosyal bilimlerdeki karşılığını Talcott Parsons’ın işlevselci “cinsiyet rolü” kuramında buluyordu. Parsons’ın kuramı, toplumların devamını ve yeniden üretimini sağlayan ilkeleri açıklamak adına, geleneksel “cinsiyet rolleri”ni doğallaştıran bir yaklaşıma sahipti. Onun tarih dışı olan ve iktidar ilişkilerini, toplumsal ve ideolojik mücadeleleri dışarıda bırakan bu yaklaşımı, ileride birçok sosyal bilimci tarafından toplumsal değişimi açıklamada yetersiz, indirgemeci ve tutucu bir yaklaşım olmakla eleştirilecekti. Fakat 1950’lerin, kadınları ve cinsel azınlıkları baskı altına almaya yönelik tutucu siyasal ikliminde henüz bu eleştiriler olgunlaşmamıştı (Adams ve Savran, 2002: 76-79; Carrigan ve diğ., 1992: 65-72).

Amerikalı kültürel antropolog Margaret Mead (*Sex and Temperament in Three Primitive Societies*, 1935) ve Fransız filozof Simon de Beauvoir (*Le deuxième sexe*, 1949) gibi feminist hareketin önemli köşe taşları olan yazarların çalışmaları, toplumsal cinsiyet farklılıklarının akademide gündeme gelmeye başlamasında önemli bir rol oynadı (Adams ve Savran, 2002: 76). Fakat toplumsal cinsiyet çalışmalarının sosyal bilimlerde merkezî bir önem teşkil etmeye başlaması, 1960’larda ikinci dalga feminizm ve 1970’lerde kadın çalışmalarının akademideki yükselişiyle birlikte gerçekleşecekti. “Kişisel olan politiktir” sloganıyla özdeşleşmiş olan ikinci dalga feminizm, kadınların özel yaşamlarının birçok yönüyle cinsiyetçi iktidar yapıları tarafından şekillendirildiğini ve kültürel ve politik eşitsizliklerin ayrılmaz bir biçimde iç içe geçtiğini vurguluyordu.

Hem politik bir eylem tarzı hem de bir analiz biçimi olarak feminizm, 1970’lerden itibaren politik hedefleri olan yeni bir eleştirel tavrın oluşumunu sağladı. Bu doğrultuda kadın çalışmaları, bir taraftan kadınlara yönelik toplumsal baskıyı gündeme getirirken diğer taraftan da eril tarih anlatılarında göz ardı edilmiş kadın yazarları, sanatçıları ve güçlü politik figürleri inceleyerek tarihsel bir geri kazandırma projesi yürütüyordu. Daha önce önemsenmeyen ve hayatlarını birer anne, eş, hizmetçi veya işçi olarak geçirmiş sıradan kadınların hikâyeleri, akademik çalışmaların önemli bir parçası hâline geldi. Aynı şekilde kadın çalışmalarının ilk odak noktası olan beyaz ve orta sınıf kadın temsillerinin yanı sıra fakir kadınlar, siyah kadınlar, kolonyal ve postkolonyal toplumların ezilen kadınları da inceleme konusu olmaya başladı. Erkeklik çalışmaları, feminist eleştirinin açtığı bu eleştirel yolu takip edecekti. Fakat feminist eleştirinin erkeklik çalışmalarına katkısı bağlamında kadın çalışmalarında yaşanan belki de en önemli gelişme, çalışma konusu olarak önceliğin “kadın”dan “toplumsal cinsiyet”e kaymasıydı. Zira toplumsal cinsiyet kavramı, erkekliğin de kadınlık gibi bir toplumsal cinsiyet rolü olarak ele alınabilmesine imkân sağlıyordu (Adams ve Savran, 2002: 1-8).

Erkeklik çalışmalarının ortaya çıkış sürecinde, 1960’ların sonlarında ortaya çıkan ve feminist hareketle işbirliği içerisinde ilerleyen gey kurtuluş hareketinin de (gay liberation movement) önemli bir payı vardı. Gey aktivistler, hegemonik erkeklik sorununa dikkat çeken ve feminist hareketin siyasi mücadele yöntemlerini uygulayan ilk erkek grubuydu. Gey kurtuluşçular, homoseksüeller üzerindeki baskının kaynaklarını ortaya koyarken, toplumsal

cinsiyet ilişkilerini çevreleyen psikolojik ön kabullere ve toplumsal pratiklere saldırıyorlardı. 1970’te İngiliz gey kurtuluş gazetesi *Come Together*, kadınlar gibi geylerin de kültürel ve ideolojik bir olgu olan cinsiyetçiliğin kurbanları olduklarını ilan ediyordu. Homoseksüellerin mevcut toplumsal sistem tarafından ağır bir biçimde cezalandırılmasını tartışan aktivistlere göre, kadınları erkeklere hizmet etmeye mecbur kılan bu sistem, cinsiyetler arasında “doğal” farklılıklar olduğunu iddia eden bir ideolojinin taşıyıcısıydı. Homoseksüel korkusu ve homoseksüelliğin reddi de bu ideolojinin ayrılmaz bir parçasıydı. Çünkü homoseksüellik, kadınların ve erkeklerin aile içinde ve birçok sosyal alanda kurumsallaşmış nitelikleriyle çelişen bir durum olarak görülüyordu. Bu bağlamda özellikle homoseksüelliği bir patoloji olarak ele alan psikiyatrik tanımlamalar ve bunun tedavisiyle ilgili tıbbi yaklaşımlar, gey hareketinin eleştiri oklarının hedefindeydi. Efeminelik suçlamasını homoseksüel kimliğin bir parçası olarak kucaklayan birçok gey aktiviste göre gerçek problem, erkekliğe ilişkin katı toplumsal tanımlamalardı ve tedavi edilmesi gereken de kendileri değil toplumdur (Carrigan, Connel ve Lee, 1992: 83-89). 1970’lerin başlarında kadınlar ve gey erkeklerin toplumsal cinsiyet düzenindeki konumlarının benzerliğine ilişkin yapılan tartışmalarda, kadın düşmanlığı (misogyny) ile homofobi ayrılmaz bir biçimde bağlantılı olarak görülüyordu. Dolayısıyla ataerkil erkeklikler ve kurumlar, iktidarlarını kısmen kadınları ve gey erkekleri kadınsılaştırma yoluyla sağlıyorlardı (Adams ve Savran, 2002: 5).

1970’lerin ortalarında erkekler ve erkeklik üzerine yapılan ilk kuşak çalışmaların çıkış noktası, feministlerin toplumsal cinsiyet farklarına ilişkin geleneksel açıklamalara yönelttikleri eleştirilerdi. Bazı erkekler cinsiyetçiliğin kadınlar kadar erkekler üzerinde de negatif etkileri olduğunu tartışmaya başlamışlardı. Bu ilk çalışmalar, erkeklerin geleneksel olarak erkeklikle ilişkilendirilen davranışları sergilemek zorunda bırakılmalarının, onların yaşamlarını ve deneyimlerini nasıl sınırlandırdığını ortaya koymaya yönelikti. Marc Feigen-Fasteau (*The Male Machine*, 1974) ve Warren Farrell (*The Liberated Man*, 1975), yaptıkları çalışmalarda geleneksel erkek cinsiyet rolünün erkeklerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarına verdiği zararı tartışıyorlardı. Deborah David ve Robert Brannon (*The Forty-Nine Percent Majority*, 1976) ile Joseph Pleck ve Jack Sawyer (*Men and Masculinity*, 1974)’ın derlemeleri ise, erkeklerin yaşamlarına ilişkin genel bir tablo çiziyordu. Bu ilk kuşak erkeklik çalışmaları arasında Joseph Pleck’in çalışması (*The Myth of Masculinity*, 1981), erkek cinsiyet rolünün normatif bir biçimde düzenlenmesini eleştiren en önemli çalışmaydı. Bu çalışma, ilerleyen süreçte cinsiyet rolü modeline ilişkin yeni tartışmalara temel teşkil edecekti. Eski cinsiyet rolü modelleri, eril niteliklerin dişil niteliklere üstünlüğünü vurgulayarak erkeğin kadın üzerindeki egemenliğini yeniden üretirken, yeni çalışmalar, her iki cinsiyete ilişkin tanımları ve cinsiyetler arasındaki farklılıkların gömülü olduğu toplumsal kurumları tartışmaya açıyordu. Toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanan bu çalışmalarda, erkeklik ve kadınlığın veya daha kapsayıcı bir ifadeyle toplumsal cinsiyet rollerinin, birbirleriyle ilişkisellikleri çerçevesinde tanımlandıklarına vurgu yapılmaktaydı. Bu ilk kuşak erkeklik çalışmaları, erkekliği hem erkeklerin hem de kadınların ölçüldüğü bir toplumsal cinsiyet normu hâline getiren ideolojiyi tartışmaya açıyordu (Kimmel ve Mesner, 2007: XV-XXIII; Kimmel, 1987: 9-14).

1980’lerde erkeklik çalışmaları, daha önce de olduğu gibi feminist çalışmaların öncülüğünde yeni bir aşamaya geçecekti. Fakat bu süreçte feminist eleştirinin odak noktası,

artık toplumdaki iktidar ilişkilerinin cinsiyet rolleri aracılığıyla yeniden üretimi değil, farklı toplumsal gruplar içerisindeki kadınların farklı kadınlık deneyimleriydi. Evrensel ve bütün kadınları kapsayıcı tek bir kadınlığın var olduğu düşüncesinden hareketle yapılan incelemeler, yerlerini farklı ırk, sınıf, yaş ve uyruk gibi unsurlara bağlı olarak değişen farklı kadınlıkların incelenmesine bırakıyorlardı. Bu yönelimin erkeklik çalışmaları bağlamındaki yansıması ise, farklı toplumsal gruplara dâhil olan erkeklerin deneyimleri arasındaki farklılıkların artık merkezî bir önem teşkil etmeye başlamasıydı. Orta yaşlı, orta sınıf, beyaz, heteroseksüel erkekliğin, tüm erkeklerin uyum sağlamak için mücadele ettikleri bir cinsiyet rolü olarak kabulü, diğer bir deyişle erkekliğe ilişkin yapılan “hegemonik” tanım, ilk kuşak erkeklik çalışmalarında sorgulanmamış bir varsayımdı. Bu çalışmalarda işçi sınıfına mensup erkekler, farklı ırklara mensup erkekler, gey erkekler, genç ve yaşlı erkekler, hepsi belirli yönlerden erkekliğe ilişkin geleneksel tanımlamalara uymayan birer sapma olarak kabul ediliyorlardı. 1980’lerden itibaren erkekliğin bu “hegemonik” tanımına yönelik sorgulama, artık tek bir erkeklikten bahsetmeyi olanak dışı bırakırken farklı erkekliklerin toplumsal inşa süreçlerini inceleme konusu hâline getirecekti. Harry Brod (*The Making of Masculinities*, 1987), Michael Kimmel (*Changing Men: New Directions in Research on Men and Masculinity*, 1987), Tim Carrigan, Bob Connell ve John Lee (“Towards a New Sociology of Masculinity”, 1985) yaptıkları çalışmalarla bu yaklaşıma öncülük eden başlıca yazarlardı. Bob Connell (*Gender and Power*, 1987) ve Jeff Hearn (*The Gender of Oppression*, 1987) daha sonra bu yaklaşımın teorik arka planını oluşturan isimler olarak öne çıkacaklardı. Connell, kadınların baskı altına alınmasının farklı erkeklikleri birbirine bağlayan başlıca mekanizma olduğunu ve belirli erkekliklerin marjinalleştirilmesinin, kadınlar üzerindeki eril iktidarın yeniden üretiminin önemli bir parçası olduğunu tartışıyordu (Kimmel ve Mesner, 2007: XV-XXIII). Onun 1985’te Carrigan ve Lee ile birlikte yazdığı “Yeni Bir Erkeklik Sosyolojisine Doğru” adlı makalesi, erkeklik çalışmalarının akademik bir alan olarak başlangıcına işaret eden önemli bir dönüm noktasıydı.

11.3. Erkeklik Çalışmalarında Öne Çıkan Yaklaşımlar

70’li yıllardan itibaren bir taraftan ataerkilliğin yani erkek egemenliğinin ve cinsiyetçiliğin eleştirisini yapan ve diğer taraftan heteronormativiteye ve heteroseksizme meydan okuyan birçok çalışma, aynı zamanda bu yapının faillerinin yani erkeklerin ve erkekliğin de eleştirisini yapıyorlardı. Fakat bu çalışmaların odak noktası doğrudan doğruya bir erkeklik tartışması yürütmek değil, çoğunlukla kadınların ve LGBTİ bireylerin karşılaştıkları baskıların ve ezilmişliklerin eleştirisini gerçekleştirmektir. Ve buna akademide ve toplumsal hareketler içerisinde yer alan erkekler de dâhildi. Erkeklerin sorgulanamaz ve sarsılmaz görünen konumlarının ilk defa tartışmaya açılmış olması da, erkekleri bu duruma yanıt vermek zorunda bırakıyordu.⁴¹

Feminist eleştiri karşısında erkeklerin verdikleri ilk yanıtlar, destekleyici olmaktan ziyade feminizm karşıtı ve kadın düşmanı bir nitelik taşıyordu. Bunlardan bazıları ataerkiye

⁴¹ Bu yanıtların sınıflandırılmasına ilişkin tartışmalar hâlen sürmekle birlikte, biz burada Mehmet Bozok’un doktora tezinde konuya ilişkin yaptığı tartışmayı temel alacağız. Bu tartışma için bkz. (Bozok, 2013: 14-18).

karşı eleştirel bir yaklaşımı benimsemiş olsa da kadınlara ve LGBTİ bireylere yönelik baskı karşısında tepkisizdi. Bazıları gey erkeklerin deneyimlerine ve yaşadıkları baskıya odaklanıyordu. Bazıları da kadınlara ve LGBTİ bireylere yönelik baskıya karşı tavır alarak ataerkil erkeklerin ve erkekliklerin eleştirisine yöneliyordu. Erkeklik çalışmaları da, farklı yaklaşımları temsil eden bu yanıtlar içerisinde ortaya çıkacaktı. Bu bağlamda Mehmet Bozok, konuya ilişkin yaptığı tartışmada, erkeklerin ataerkiye karşı aldıkları konumdan hareketle verdikleri yanıtları dört başlık altında incelemeyi önerir. Bunlar, (1) erkeklikçi (*masculinist*) yaklaşım, (2) erkek kurtuluşçu (*male liberationist*) yaklaşım, (3) gey ve trans(*gender*) odaklı yaklaşımlar, (4) (pro)feminist ve/veya cinsiyetçilik karşıtı yaklaşımlardır (Bozok, 2015).

Akademide fazla taraftar toplamayan erkeklikçi (*masculinist*) yaklaşım, kendisini feminist ve LGBTİ bireyler karşısında konumlandırmış ve ataerkilliğin, cinsiyet ayrımcılığının, homofobi ve transfobinin yani kısaca erkek egemen ideolojinin savunusunu yapmaya girişmişti. Bu yaklaşımın temsilcileri, görüşlerini mitopoetik yaklaşımlardan veya monoteist dinî düşüncelerden hareketle ahlaki bir zeminde veya işlevselci yaklaşımda olduğu gibi bilimsel bir zeminde meşrulaştırmaya çalışıyorlardı. Bunlar arasında Farell ve takipçileri feminist kuramın eleştirisinden hareketle bir “erkek çalışmaları (*men’s studies*)” alanı oluşturmaya çalışıyorlardı. İkinci yaklaşım akademide sınırlı da olsa bir yer bulan erkek kurtuluşçu (*male liberationist*) yaklaşımdı. Kadınların ve LGBTİ bireylerin baskı altına alınmasına karşı tepkisiz kalan bu yaklaşım, ataerkilliğin yani erkek egemenliğinin en çok erkeklerin kendilerine zarar verdiğini savunuyordu. Üçüncü olarak gey ve trans(*gender*) odaklı yaklaşımlar, erkeklerin konumunu LGBTİ tartışmaları çerçevesinde ele alarak gey ve trans(*gender*) erkeklerin deneyimlerine odaklanıyor ve heteronormativiteye karşı cephe alıyorlardı. Son olarak erkeklik çalışmalarının ana gövdesini oluşturan (pro)feminist ve/veya cinsiyetçilik karşıtı yaklaşımlar ise, feminizm ve LGBTİ çalışmalarının birikiminden beslenerek ataerkil ve cinsiyetçi toplumsal ve kültürel ilişkilerde doğrudan doğruya erkekler ve erkekliklerin eleştirisine odaklanıyorlardı. (Pro)feminist araştırmacıların amacı, ataerkil erkekliklerin eleştirisini yaparak feminist çalışmaların çerçevesini genişletmektir. Erkekleri ataerkil toplumsal yapının birincil failleri olarak gören (pro)feminist çalışmalar, erkeklerin ataerkil ilişkileri nasıl inşa ettiklerini, nasıl bu yapının aktörleri hâline geldiklerini ve ataerkil erkeklikleri nasıl deneyimlediklerini tartışıyorlardı. Erkeklik çalışmaları, 1980’lerden itibaren yapılan (pro)feminist çalışmalarla birlikte akademik bir alan hâline gelecek ve disiplinler arası bir nitelik kazanmaya başlayacaktı (Bozok, 2013: 14-18; 2015).

11.4. Türkiye’de Erkeklik Çalışmaları

Batı’da erkeklik çalışmaları 80’lerin ortalarından itibaren hızlı bir gelişme kaydetmiş olmasına rağmen, Türkiye’de bu alan görece yeni şekillenmeye başlamıştır. Türkiye’de ataerkil erkeklikler üzerine ilk tartışmalar 1980’lerde yapılmış fakat bu alanda yapılan çalışmalar ancak 1990’ların ortalarından itibaren bir gelişme kaydetmeye başlayabilmiştir. 2000’lerden sonra akademide hazırlanan tezler ve yapılan araştırmalar, açılan dersler, yayımlanan makale ve kitaplar, STK’lar, sosyal medya ve bunların yanı sıra çeşitli forum ve toplantılar, erkekler ve erkeklikler üzerine çeşitli tartışmaların yapıldığı mecralar olarak

ortaya çıkmıştır. Fakat bu alan Türkiye’de henüz Batı’dakine benzer bir kurumsallaşma sürecini tamamlamış değildir.

Türkiye’de erkeklikler üzerine ilk tartışmalar, Deniz Kandiyoti’nin 1980’lerin sonlarında yaptığı çalışmalarla başlatılabilir. Kandiyoti, her ne kadar temel sorunsalı erkeklikler olmasa da, onun “Ataerkillikle Pazarlık” (1988) adlı makalesi, Türkiye’de ataerkilliğe ve erkekliklere ilişkin bir açıklama getiren ilk çalışmalardan biridir. Fakat 1990’ların ikinci yarısına kadar bu alanda birkaç popüler bilim kitabının dışında pek bir çalışma yapılmamıştır. Connell’in alanın en önemli çalışmalarından biri olan *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar* (1987) adlı çalışmasının 1998’de Türkçeye çevrilmesi, Türkiye’de erkekler ve erkeklikler üzerine yapılan araştırmalara önemli bir ivme kazandırmıştır. Özellikle 2000’lerin başından itibaren yapılan birçok çalışmada, erkekler ve erkeklikler çeşitli boyutlarıyla ele alınmaya başlanmıştır. Medyada, TV ve sinemada, edebiyatta erkekler ve erkeklik temsilleri, farklı yerel bağlamlarda veya mekânlarda erkekliklerin inşaları, erkeklerin cinsel ve duygusal yaşamları, erkeklerin sosyalizasyon süreçleri, Türkiye siyasetinde erkeklik temsilleri, erkekliğin askerlik ve milliyetçilik ile ilişkileri, babalık başta olmak üzere ailede erkeklikler, ekonomik yaşamda ve çalışma hayatında erkeklikler, spor ve erkeklikler, bunlardan bazılarıdır (Bozok, 2013: 19-21; 2015).

Bu konular arasında, erkeklerin yaşam döngüsünün başlıca dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen zorunlu askerlik hizmeti, askerlik, militarizm ve milliyetçilik ilişkisi çerçevesinde son yıllarda en sık tartışılan konulardan biri hâline gelmeye başlamıştır. Ayşegül Altınay’ın *The Myth of the Military Nation* (2004), Pınar Selek’in *Sürüne Sürüne Erkek Olmak* (2008) ve Nurseli Yeşim Sünbüllüoğlu’nun derlediği *Erkek Millet Asker Millet - Türkiye’de Militarizm, Milliyetçilik, Erkek(lik)ler* (2013) bu alanda öne çıkan çalışmalar arasındadır. Bununla beraber, vicdani ret ile ilgili yapılmış birçok çalışmada da toplumsal hayatın zorunlu askerlik çerçevesinde nasıl militarize edildiğine ilişkin önemli tartışmalar yapılmıştır. Özgür Heval Çınar ve Coşkun Üsterci tarafından derlenen *Çarklardaki Kum: Vicdani Red, Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler* (2008) bu çalışmalara bir örnek teşkil eder.

Sancar’ın *Erkeklik: İmkânsız İktidar* (2009) adlı çalışmasının “Askerlik, Militarizm ve Erkeklik” bölümünde yaptığı tartışma, konuya ilişkin bize genel bir perspektif sunar. Sancar’a göre askerlik, “modern toplumların tek cinsiyete dayalı en önemli kurumu olan ulusal ordularda, genç yaşta bütün erkeklerin zorunlu olarak güvenlik hizmeti yaptığı en temel erkeklik pratiklerinden biri olarak tanımlanabilir” (Sancar, 2009: 153). Askerliğin bir tür “erkeklik ispatı” olarak kurgulanması, hegemonik erkeklik değerlerinin genç erkeklere benimsetilmesinde önemli bir rol oynar. Goldstein’a göre askerlik, “erkeklerin topyekûn eğitimden geçirilerek “savaşçı” yapıldığı; bu eğitimler aracılığıyla her tür kadınsılığın egemen erkeklik değerlerinden dışlandığı; katı bir cinsiyet farkları/hiyerarşileri ile inşa edilen, “kahraman erkekler” miti üzerine kurulu bir yapı” olarak karşımıza çıkar. “Militarize edilmiş erkeklik” üzerinden işleyen bir savaşçılık kültürünün yaratılması, erkeklerin savaşa uygun genetik-biyolojik yapıları gereği savaşmak için gerekli “sertliğe” sahip oldukları iddiasına dayanır (aktaran Sancar, 2009: 154).

Yakından bakıldığında militarist değerlere dayalı savaşçılık kültürü, baştan sonra cinsiyetlendirilmiş pratikler olarak yaşanır. Hegemonik erkeklige ilişkin normatif olarak tanımlanan değerler, aynı zamanda savaşçı olacak erkekler için de aranan değerlerdir. Yenilmez bir irade sahibi olmak, şerefini korumak için ölümü göze alabilmek, korkusuz olmak, fiziksel dayanıklılık, korkusuz ve riskten kaçınmayan bir macera severlik, bağımsız karar verebilme gücü, “erkek cinsel gücü”ne sahip olmak, koruyucu ataerkil değerlere önem vermek bunlardan bazılarıdır (Higate ve Hopton’dan aktaran Sancar, 2009: 156). Militarizm ile hegemonik erkeklik değerleri arasındaki karşılıklı ilişki, militarist milliyetçilik tarafından beslenen söylemlerle gerçekleşir. Milliyetçiliğin cinsiyetlendirilmiş söyleminde, yurtsever erkeklik, bir aileye benzeyen ulusun koruyucusu olan erkeği temsil ederken, milliyetçiliğin ikonu olarak yüceltilen annelik imgeleri, erkeğin koruduğu hanenin bekçisi olan kadını temsil eder (Sancar, 2009: 157). Serpil Sancar’ın askerlik, militarizm ve hegemonik erkeklik arasındaki ilişkiye dair yaptığı bu tartışmanın iz düşümlerine, onun mülakat yaptığı erkeklerin askerlik deneyimlerine ilişkin söylemlerinde de gözlemek mümkündür (Sancar, 2009, 158-174).

Türkiye’de erkeklikler üzerin yapılan tartışmaların 2000’lerden itibaren önemli bir ivme kazanmasıyla, akademide hazırlanan tezlerden açılan derslere, yapılan yayınlardan STK’ların faaliyetlerine, sosyal medyada, çeşitli forum ve toplantılarda yapılan tartışmalardan ulusal ve uluslararası sempozyumların düzenlenmesine kadar birçok gelişme, Türkiye’de erkeklik çalışmalarının giderek kurumsal bir alan hâline geldiğinin göstergeleridir.

Sonuç

Türkiye, cinsiyet norm ve rollerinin gündelik yaşamda artan bir biçimde sorgulandığı, ataerkillik ve cinsiyetçilik üzerine yapılan akademik çalışmaların hızla arttığı bir ülke. Fakat aynı zamanda, ataerkilliğin ve cinsiyetçiliğin etkisinin her geçen gün daha yoğun hissedildiği, kadınlara ve LGBTİ bireylere yönelik baskıların ve şiddetin giderek tırmandığı bir ülke. Yaşanan kadın cinayetleri, gey ve trans cinayetleri, LGBTİ bireylere yönelik şiddetin görünmezleştirilmesi ve bunlara ana akım medyada çoğu kez yer verilmemesi, bunun açık bir göstergesi. Türkiye’de cinsiyete dayalı psikolojik ve fiziksel şiddeti, mobbingi ve ifade edilemeyen şiddetleri, baskıları, tacizleri, çocuk istismarlarını, tecavüzleri tam anlamıyla gösterebilecek araçlar yok. Başta kadınlar olmak üzere bireylerin bedenleri ve cinsellikleri üzerinde denetim ve baskılar giderek artıyor. Üreme politikaları, çocuk sayısını, hamileliği ve doğumları düzenlerken, yeni muhafazakârlıklarla harmanlanan heteroseksizm cinsel birlikteliklerin kimlerle ve nasıl deneyimleneceğini belirleme çabasında. Kadınların ve LGBTİ bireylerin, heteronormatif ve cinsiyetçi ilişkiler dışında var olma olanakları ellerinden alınmaya çalışılıyor. Diğer taraftan erkekler, kadınlar ve LGBTİ bireylere yönelik baskı ve ikincilleştirmelerin birincil failleri olsalar da kendileri de erkek egemenliği ve cinsiyetçilikten zarar görmekteler. Ücretli bir işte çalışma (eve ekmek getirme) baskısı, kavgacı, hırçın, sert, rekabetçi, tuttuğunu koparan biri olma baskısı, zorunlu askerlik hizmeti ve militarizm, erkeklige kanıtlama baskısı/erkeklik performansları, zayıflıkla özdeşleştirilen duygularına yabancılaşma, duygularını ifade edememe (apathy), cinselliğini ancak baskıcı ve cinsiyetçi yollardan deneyimleme, erkeklerin yaşadığı sorunlardan sadece bazıları. Bununla beraber,

Türkiye’de erkeklikler üzerine sorgulayıcı bir biçimde konuşmak, erkek egemenliğini sarsma potansiyelini barındırması nedeniyle bir tabu (Bozok, 2015). Erkekler ve erkeklikleri eleştirel bir çerçevede inceleyen erkeklik çalışmaları, bu tabunun yıkılması ve adil bir toplumsal cinsiyet düzeninin oluşturulması noktasında büyük bir önem taşıyor.

Uygulamalar

- 1) Pınar Selek'in *Sürüne Sürüne Erkek Olmak* adlı kitabını okuyunuz.

Uygulama Soruları

1) Kitaptaki anlatılara dayanarak erkeklığın inşası ile askerlik arasındaki ilişki üzerine düşününüz. Bu bağlamda vicdani ret hakkını erkeklikler meselesi üzerinden tartışınız.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde erkeğin veya erkekliğin doğası diye bir fikrin doğru olmadığını ve dolayısıyla erkeklerin ve erkekliklerin değişebileceğini öğrendik. “Erkeklikler” ve “hegemonik erkeklik” kavramlarının ne anlama geldiğini ve bu kavramların erkeklik çalışmalarında bir dönüm noktası olduğunu gördük. Erkeklik çalışmalarının ortaya çıkışında, feminizmin, kadın çalışmalarının, gey hareketinin ve LGBTİ çalışmalarının nasıl bir rol oynadığını inceledik. Erkeklik çalışmalarında öne çıkan yaklaşımları öğrendik. Türkiye’de erkeklik çalışmalarının hangi aşamada olduğunu, çalışılan konuların neler olduğunu ve bunlar arasından seçtiğimiz erkeklik ve militarizm ilişkisinin nasıl şekillendiğini gördük.

Bölüm Soruları

- 1) Erkeklik çalışmalarını tanımlayınız?
- 2) “Hegemonik erkeklik” ve “erkeklikler” kavramlarını açıklayınız.
- 3) Erkeklik çalışmalarının ortaya çıkışında feminizm ve kadın çalışmalarının etkilerini tartışınız.
- 4) Erkeklik çalışmalarında öne çıkan dört yaklaşım hangileridir? Bunlardan ikisini kısaca açıklayınız?
- 5) Askerlik, militarizm ve hegemonik erkeklik arasındaki ilişkiyi tartışınız.
- 6) Aşağıdakilerden hangisi erkeklığe ilişkin doğru bir ifadedir?
 - a) Evrensel bir kategoridir.
 - b) Bir biyolojik cinsiyet rolüdür.
 - c) Bir toplumsal cinsiyet kategorisidir.
 - d) Doğuştan gelir.
 - e) Ezeli ve ebedidir.
- 7) Aşağıdaki kavramlardan hangisi erkeklik çalışmalarında Connell tarafından geliştirilmiştir?
 - a) Erkeklik normu
 - b) Sosyalleşme
 - c) Erkeklik rolleri
 - d) Erkeklik kodları
 - e) Hegemonik erkeklik

8) Erkeklik çalışmalarının akademik bir alan olarak ortaya çıkışıyla ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi yanlıştır?

a) Akademik bir alan olarak ortaya çıkışı 1980'lerin ortalarından itibaren gerçekleşmiştir.

b) Ortaya çıkışında kadın çalışmalarının önemli bir rolü vardır.

c) LGBTİ çalışmaları ortaya çıkışında önemli bir rol oynamıştır.

d) Feminizm karşıtı bir alan olarak kurulmuştur.

e) (Pro)feminist araştırmacıların öncülüğünde kurulmuştur.

9) Aşağıdakilerden hangisi erkeklerin kendilerine yöneltilen eleştiriler karşısında verdikleri yanıtları temsil eden yaklaşımlardan biri değildir?

a) (Pro)feminist yaklaşım

b) Erkek kurtuluşçu yaklaşım

c) Gey ve Trans(*gender*) odaklı yaklaşımlar

d) Antropolojik yaklaşım

e) Erkeklikçi yaklaşım

10) Türkiye'de erkeklikler üzerine ilk tartışmalar hangi yazarın çalışmalarıyla başlatılabilir?

a) Pınar Selek

b) Serpil Sancar

c) Ayşegül Altınay

d) Deniz Kandiyoti

e) Mehmet Bozok

Cevaplar: 6)c, 7)e, 8)d, 9)d, 10)d.

12. KADINA YÖNELİK ŞİDDET

Nacide Berber⁴²

⁴² MSGSU Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi ve Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı Gönüllüsü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 12.1. Kadına Yönelik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği
- 12.2. Kadına Yönelik Şiddet Biçimleri ve Sonuçları
- 12.3. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Yöntemleri ve Kazanımları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Kadına yönelik şiddet nedir? Nedenleri nelerdir? Haklı nedenleri var mıdır?
- 2) Erkekler kadınlara neden şiddet uygular
- 3) Kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği arasında nasıl bir bağ vardır?
- 4) Toplumsal cinsiyet eşitliği kadına yönelik şiddet için bir çözüm olabilir mi?
- 5) Kadına yönelik şiddetin biçimleri nelerdir?
- 6) Kadına yönelik şiddetin kadınlar ve çocuklar üzerindeki ve toplumsal sonuçları nelerdir?
- 7) Türkiye’de kadına yönelik şiddetle ilgili etkili bir mücadele verilmiş midir? Bu mücadelenin kazanımları neler olmuştur?

Anahtar Kavramlar

- Kadına Yönelik Şiddet
- Toplumsal Cinsiyet
- Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Eşitsizliği
- Fiziksel Şiddet
- Psikolojik Şiddet
- Cinsel Şiddet
- Ekonomik Şiddet
- Digital Şiddet
- Flört Şiddeti
- Israrlı Takip
- Şiddet Döngüsü

Giriş

Dünyada en yaygın insan hakları ihlallerinden biri olan kadına yönelik şiddet (KYŞ), aynı zamanda gündelik hayatımızda, sosyal çevremizde, medyada vb. sıkça duyduğumuz bir kavram. KYŞ'yi duyuyoruz ancak KYŞ, bir yandan da üzerine konuşulması tabu bir kavram. Yukarıda sıraladığımız sorular ise; belki de bu kavramı her duyduğumuzda ve kadına yönelik şiddete şahit olduğumuzda aklımıza gelen sorulardan sadece bazıları. Bu bölümde, yaşadığımız erkek egemen toplumun sonuçlarından biri olan KYŞ kavramına ve yukarıda sıralamaya çalıştığımız soruların cevaplarına birlikte daha yakından ve detaylı bakmaya çalışacağız. Aralarında kuvvetli bir neden-sonuç ilişkisi olan KYŞ ve toplumsal cinsiyet kavramlarına ve dolayısıyla KYŞ'nin neden ve sonuçlarına eğileceğiz. Devamında ise kadına yönelik şiddetin biçimleri ve sonuçları, nasıl gerçekleştiği, KYŞ'yi engellemek, önlemek ve hatta ortadan kaldırmak için kadına yönelik şiddetle mücadele yöntemleri ve bunun paralelinde kazanımları üzerinde duracağız.

12.1. Kadına Yönelik Şiddet ve Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Kadına yönelik şiddeti şöyle tanımlayabiliriz: Erkeklerin kadınlara göre üstünlükleri, avantajları ve iktidarı üzerine kurulu olan içinde yaşamakta olduğumuz erkek egemen sistemde, erkeklerin kadınlara sistematik olarak uyguladıkları şiddet şeklidir. Kaynağında güç ve kontrol isteği olan KYŞ, erkek egemen sistemin kadınları ezen, sömüren, baskı altında tutan, dışlayan, ayrımcılığa ve cinsiyetçi uygulamalara maruz bırakan yapısının ve sistemin öznesi olarak tanımlanan erkeklerin güç ve iktidarlarının devamlılığı için kullandığı en önemli araçlardan biridir. Erkek egemen sistemin ve erkeklerin, kadınların bedenleri, emekleri ve kimlikleri üzerinde denetim ve baskı kurmak için gerçekleştirdikleri davranışları içerir. Bu bağlamda kadın-erkek eşitsizliğinin yaşadığımız toplumda karşılığı olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği; kadına yönelik şiddetin temel nedeni olmakla birlikte; şiddet ilişkisinin kadınların ikincil ve dezavantajlı konumunu derinleştirmesi ve eşitsizliği yeniden üretmesi nedeniyle aynı zamanda sonucudur da. Erkek egemen sistem içinde kadın bedenleri ve hayatları şiddet aracılığıyla denetim, baskı ve kontrol altında tutulmakta; kadınlar ve kız çocukları sadece cinsiyetleri nedeniyle şiddete maruz kalmaktadırlar. Erkek egemen sistemin devamlılığı açısından erkekler güç göstermek, kontrol etmek, cezalandırmak, öfke boşaltmak amacıyla şiddet içerikli davranış biçimleri sergilemektedirler. (Mor Çatı, 2014: 12) Bu nedenle KYŞ, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ve kadınların özgürleşmesinin önündeki en temel ve önemli engellerden biridir. (İlkkaracan, Gülçür, Arın, 1996: 25; Ertürk, 2015: 32-40, 308) 2002 yılında yapılan bir araştırmaya referansla, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Özel Komitesi'nin açıklamasına göre 16-44 yaş arasındaki kadınların ölümlerinin ve engelli bir hayat sürmelerinin temel nedenlerinden biri aile ve ev içi ve yakın ilişkilerdeki şiddettir. (Mor Çatı, 2012: 14)

KYŞ, dünyada ve Türkiye'de kadınların insan haklarını kullanmaları önündeki temel engellerden biridir ve hukuksal açıdan bir insan hakkı ihlali ve ayrımcılık biçimi olarak kabul görmektedir. 1993 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen, BM Kadının Statüsü Komisyonu'nun hazırladığı bildiriye yapılan kadına yönelik şiddetin tanımı ise şöyledir; “kadınlara fiziksel, cinsel ya da psikolojik zarar veren ya da verebilecek veya kadınların acı çekmesine neden olabilecek, gerek kamu gerekse özel alanda yapılan bu tip davranışlara yönelik tehditleri ve kadınların özgürlüğünün zorla kısıtlanmasını da içine alan şiddete yönelik her türlü cinsiyetçi davranış içerir.” (İlkkaracan, Gülçür, Arın, 1996: 22) Bu tanım; kadınlar ve kız çocuklarının cinsiyetleri nedeniyle kamusal –sokak, okul, iş hayatı vb.– ve özel alanda –aile ve ev içinde, yakın ilişkilerde vb.–, maruz kaldıkları ya da kalma ihtimalini yaratan her türlü fiziksel, psikolojik, ekonomik ve cinsel şiddeti kapsamaktadır.

T. C. Anayasası'na, Türkiye'nin 1985 yılında taraf olduğu ve 2002'de onaylanan Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi (CEDAW) ve 2014 tarihinde yürürlüğe giren Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi'ne (İstanbul Sözleşmesi) göre; Türkiye Cumhuriyeti, her insan gibi kadınların da yaşam hakkını garanti altına almak ve şiddete maruz kalmasını engellemek yükümlülüğündedir. Bu iki sözleşmeyi de onaylayan ve imzalayan bir ülke olarak ve dolayısıyla bağlayıcılığı ve uygulanması zorunluluğu olması itibarıyla; T. C. yasalarına göre

KYŞ suçtur, hiçbir şiddetin haklı gerekçesi yoktur ve T. C., KYŞ'yi engellemek ve önlemekle yükümlüdür.

KYŞ, kamusal ve özel alanda, evde, sokakta, işte, eğitim ve devlet kurumlarında erkekler tarafından kadınları sindirmek, cezalandırmak, aşağılamak ve fiziksel ve psikolojik bütünlükleri ve öznelliklerine zarar vermek maksadıyla; tehdit, baskı ve zor yoluyla gerçekleşen tüm şiddet biçimlerini kapsar (Hirata, 2009: 312). Ancak KYŞ'nin en yüksek olduğu alan özel alandır. 2014 yılında Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün yaptırmış olduğu araştırmaya göre, sınıf, eğitim, etnik vb. farklılıklar göstermeksizin kadınlar en çok ev ve aile içinde ve yakın ilişkilerde şiddete uğramaktadır.⁴³ Aynı şekilde KYŞ alanında mücadele veren kadın örgütlerinin genel yargısı da ev ve aile için kadınlar için en güvensiz yer olduğu yönündedir (Altınay ve Arat, 2008: 16).

Aslında, ev ve aile içinde ve yakın ilişkilerde –aşk, evlilik, arkadaşlık vb.– kadına yönelik şiddet olarak adlandırılan bu şiddet; İkinci Dalga Kadın Hareketi'nin 1970'ler itibarıyla ABD ve Avrupa'da, 1980 sonrasında da Türkiye'de başlayan mücadeleleri ile kadın hareketinin temel mücadele alanlarından biri hâline gelmişti. “Özel olan politiktir” söylemi ile yola çıkan İkinci Dalga Kadın Hareketi; ev ve aile içi ve yakın ilişkilerdeki kadına yönelik şiddeti görünür ve konuşulur kılmak için önemli bir mücadele verdi. Belki de bu sayede KYŞ'nin tabu ya da “normal” olması yönündeki toplumsal algı bugün ciddi kırılmalar yaşamış ve gerek dünyada gerekse Türkiye'de KYŞ'ye dair pozitif yönde bir farkındalık ve algı değişimi gerçekleşmiştir (İlkaracan, Gülçür, Arın, 1996: 23).

KYŞ'ye karşı kadın hareketinin gerçekleştirdiği mücadele ile kadınların gündelik hayatlarını değiştiren ve şiddetten uzak yaşamlar kurmalarını sağlayan önemli kazanımlar elde edildi. Ancak biliyoruz ki bu kazanımlar ve kadınların kişisel ve kolektif eşitlik talepleri, şiddete, ayrımcılığa, cinsiyetçiliğe, ezilmeye, sömürülmeye, dışlanmaya, baskı altında tutulmaya karşı itirazları, direnişleri; kırılmalar yaşayan erkek egemen sistemin ve erkeklerin şiddet uygulama oranlarını da artırmakta (Ertürk, 2015: 36).

KYŞ'in toplumdaki konuşulamayan konuların başında gelmesi, Türkiye'de başvurulacak yeterli sayıda ve donanımda sosyal hizmet kurumunun olmaması, asıl önemlisi kadınların şiddet yaşantılarını kurumlarla paylaşamaması ve bunun raporlanamıyor olması nedeniyle bu alandaki veriler her daim eksik kalmakta ve büyük soru işaretleri içermektedir. Her ne kadar KYŞ alanında yapılan araştırmalar yetersiz (Mor Çatı, 2014b) ve eksik olsa da bu alana dair dünyadaki ve Türkiye'deki araştırma verilerine ve sonuçlarına baktığımızda; hayatlarında en az bir kez fiziksel şiddete uğrayan kadınların oranı %34 - %39 arasında değişmektedir.⁴⁴ Diğer şiddet biçimleri dikkate alındığında bu oran daha da artmaktadır. Türkiye'de 2008 yılında yürütülmüş olan aynı isimli araştırmanın takibi niteliğinde olan Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü “2014 Türkiye'de Kadına Yönelik Aile İçi

⁴³ http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/Node/15063/files/TKAA_2014_OZET_RAPOR.pdf

⁴⁴ Altınay, Ayşegül. Arat, Yeşim 2006-2007; 2008 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü – ICONINSTITUT Public Sector ve BNB Danışmanlık Konsorsiyumu

Şiddet Araştırması”na göre en güncel veriler; her 10 kadından yaklaşık 4’ünün (%36) eşi veya birlikte olduğu erkekler tarafından fiziksel şiddete maruz kaldığını göstermektedir. Duygusal şiddete uğradığını söyleyen kadınların oranı %44 iken, ekonomik şiddet oranı %30’dur. 2008 yılında yapılan araştırma ile kıyaslandığında ise; oranların çok benzer olduğu görülmektedir.⁴⁵ Ancak bu iki araştırma arasındaki önemli farkı, araştırmayı yapan ekibin proje sorumlusu Doç. Dr. İlknur Yüksel Kaptanoğlu şöyle tanımlamaktadır: “Şiddet düzeyinde altı yıl içerisinde artış olmadığını gösteriyor, ancak biçimi değişti. Şiddetin dozunda artış var. Altı yılda kadın cinayetlerinde bir artış yaşandı. Yine her on kadından dördü şiddete maruz kalıyor, ama şiddete maruz kalan kadınların yaralanmalarında artış var. Daha ağır şiddet biçimleriyle karşılaşılıyor kadınlar.” Kaptanoğlu’nun diğer altını çizdiği nokta; şiddetin dozajının artmasına rağmen, destek almak için başvuran kadın sayısının hâlâ düşük olmasıdır ve Kaptanoğlu bunu; yapılan yasal düzenlemelerin ve oluşturulan mekanizmaların kadınlara ulaşmaması ve toplumsal kabul görmemesiyle açıklar.⁴⁶

KYŞ ile ilgili akademik alanda yapılan önemli araştırmalardan biri; Ayşegül Altınay ve Yeşim Arat’ın 2006-2007 yılları arasında yürüttüğü *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet* araştırmasıdır. Bu araştırmayı 1993-1994 yıllarında T. C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu tarafından *Aile İçi Şiddetin Sebep ve Sonuçları* (1995) araştırmasıyla karşılaştırdığımızda kadınlar tarafında önemli bir değişim görüyoruz; bu da her on kadından dokuzunun artık haklı şiddet olmadığını düşünmesidir (Altınay ve Arat, 2008: 9, 73, 103). On beş yıla yakın bir zaman diliminde kadınların algılarındaki bu değişimde kadın hareketinin vermiş olduğu mücadelenin ve kazanımlarının önemli bir etkisi olduğunu söylemeliyiz. Ve yine söylemeliyiz ki; aynı araştırmada erkeklerin neden şiddet uyguladığı sorusuna kadınların cevapları; erkeklerin güçsüzlükleri ve acizlikleri (%13), erkeklerin kendilerini üstün görmeleri (%10) ve şiddeti üstünlük sağlama aracı olarak görmeleri (%4) şeklindedir. Altınay ve Arat’ın da belirttiği gibi, kadınların %25’i şiddeti iktidar, güç ilişkileri ile bağlantılı değerlendirmekte ve ev, iş hayatlarında ve sosyal hayatta toplumsal cinsiyet açısından eşit haklar, eşit bir hayat ve ilişki talep etmektedirler (Altınay ve Arat, 2008: 76, 77, 103).

Altınay ve Arat’ın araştırmasındaki dikkat çekici noktalar şunlardır: Şiddete maruz kalan kadınların ancak yarısı (%51) bu durumu biriyle ya da bir kurumla paylaşabilmektedir. Bu oran 2014 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü araştırmasında %44’tür.⁴⁷ Bilinenin aksine, şiddet kentlerde daha fazla görülürken; fiziksel şiddet, eğitilmiş erkeklerin de kullandığı bir iktidar aracıdır. Yükseköğrenim görmüş altı erkekten biri eşine fiziksel şiddet uygulamaktadır. Şiddet oranlarını yükselten –iki katına çıkarıyor– etkenlerden biri de kadınların statülerinin ve gelirlerinin yüksek olmasıdır. Çocukken şiddete maruz kalan kadınların eşleri tarafından da şiddete maruz kalma oranları (%48) ve yine çocukken şiddete

⁴⁵ http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/Node/15063/files/TKAA_2014_OZET_RAPOR.pdf

⁴⁶ http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150309_kadina_siddet_arastirma

⁴⁷ http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/Node/15063/files/TKAA_2014_OZET_RAPOR.pdf

maruz kalan erkeklerin şiddet uygulama oranları (%47) şiddete maruz kalmayan çocukların oranlarından (%28 ve %24) nerdeyse iki katı fazladır. Kadının şiddete maruz kalma riskini artıran etkenlerden biri de, kadının annesinin babası tarafından şiddete maruz bırakılmış olmasıdır (%52) (Altınay ve Arat, 2008).

12.2. Kadına Yönelik Şiddet Biçimleri ve Sonuçları

Kadına Yönelik Şiddet Biçimleri:

Şiddet, insanların yaşadıkları sorunlar karşısında başvurmayı tercih edebilecekleri birçok yoldan biridir, şiddet bilinçli ve seçilmiş bir davranıştır ve sorumluluğu da uygulayan kişiye aittir. (Mor Çatı, 2012: 22) KYŞ, kullanılan araçlara göre çeşitlilik gösterir. KYŞ biçimlerini ekonomik, psikolojik, fiziksel, sözel, cinsel, dijital ve flört şeklinde sınıflandırabiliriz (Mor Çatı, 2014: 12-13; İlkaracan, Gülçür, Arın, 1996: 21, 25, 26). Farklı araçlarla gerçekleşen aşağıdaki şiddet biçimleri arasında ilişkiler ve geçişmeler söz konusudur. Şiddet biçimleri Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı tarafından aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır.⁴⁸ (Mor Çatı, 2012: 14, 15)

Fiziksel şiddet: Yumruklama, tokat atma, vurma, ısırma, çimdikleme, tekmeleme, saç çekme, itip kakma, yakma, boğazını sıkma, bir aletle vurma, korkutma ve son noktası olan kadın cinayetleri, yani ölümdür.

Ekonomik şiddet: Ekonomik özgürlüğü kısıtlama, eve para bırakmama veya çok az bırakma, sürekli hesap sorma, parayı kullanarak aşağılamaya çalışma, çalışmasına izin vermeme, kazancına veya parasına el koyma, harçlık vermeme ya da kısıtlama, ortak bütçe konusunda kadına bilgi vermeme.

Sözel şiddet: Yıkıcı eleştiri, bağırma, alay etme, suçlama, isim takma.

Psikolojik şiddet: Küsmek, baskı uygulamak, yalan söylemek, bilgi saklamak, tehdit etmek, çocukları uzaklaştırmak, kadının arkadaşlarına ve ailesine onunla ilgili yalanlar söylemek, onları görmesini engellemek, kıskançlık, hakaret etmek, küçümsemek, aşağılamak, küfretmek, sevdiği şeylere ve kişilere zarar vermek, duygusal ihtiyaçlarını karşılamamak, kadını yalnızlaştırmak ve çevresinden tecrit etmek, önemli kararlarda ona danışmamak ve karar mekanizmalarına dâhil etmemek, sürekli olarak suçlamak, özgüvenine zarar vermek, telefonla görüşmeyi engellemek, karar alırken seçme hakkı bırakmamak, çocuk bakımı ve ev işlerinde paylaşımı reddetmek, kıskançlık ve söz kesmek.

Cinsel şiddet: İstemediği cinsel davranışlara ve istenmediği hâlde cinsel ilişkiye zorlamak, tecavüz (evlilik içi ve dışı), kadının cinsel yönelimine bağlı davranışlarını değersizleştirmek, taciz etmek, cinsel ilişki sırasında güç kullanmak, aldatmak, cinselliği bir ceza ve ödül aracı olarak kullanmak, tek taraflı cinsel doyuma yönelik cinsellik yaşatmak, kadının rızası olmadan cinsel organlarına dokunmak.

⁴⁸ <https://www.morcati.org.tr/tr/ana-sayfa/8-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi/1-siddet-nedir>

Dijital şiddet: Kadınların hayatlarının teknolojik araçlar aracılığıyla kontrol edilmesidir. Yeni iletişim araçları, cep telefonu uygulamaları, sosyal paylaşım siteleri aracılığıyla kadınları denetlemek, kontrol altında tutmak ve kadınlara baskı yapmak gibi tanımlanabilecek davranışları içerir. Örneğin; çıplak görüntülerini kaydedip tehdit aracı olarak kullanmak, kadının e-posta ve sosyal paylaşım sitelerine ait şifrelerini edinmek ve buralardaki bilgileri kontrol etmek ve bu platformlarda kadının kişisel bilgilerini paylaşmak, kadına hareket etmek, aşağılamak.

Flört şiddeti: Bir aşk ilişkisi arifesinde veya içinde erkeklerin denetleyici, baskıcı, kısıtlayıcı davranışlar sergilemesi gibi davranışları içerir. Örneğin; kadınların gittiği yerlerin, görüştüğü kişilerin, yaşam kararlarının kontrol edilmesi. Kadının buna itiraz etmesi ve izin vermemesi durumlarında küsme, surat asma, kendini acındırma, duygu sömürsü yapılması. Her zaman erkeğin isteklerinin kadının isteklerinin önünde tutulması. Kadınların fiziksel, duygusal, cinsel sınırlarına saygı gösterilmemesi, bu sınırların ihlal edilmesi, aşırı kıskançlık ve kıskançlığın normal gibi sunulması.

Cinsel Taciz: Tehdit unsuru taşıyan ya da taşımayan, rahatsız edici ve istenmeyen hareketler, laf atmak, cinsel içerikli şakalar ve iltifatlar yapmak, argo sözcükler kullanmak, flört etmek için ısrarcı davranışlar sergilemek, pornografik materyallerle rahatsız etmek gibi davranışları içerir.

Israrlı Takip: 2014 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü araştırmasındaki tanımına göre; kişinin kendi güvenliğinden korku duymasına neden olacak şekilde tekrar eden, kasıtlı ve tehditkâr davranışların tümüdür. Israrlı takibe örnek olabilecek davranışlar; telefonla sürekli arama, kısa mesaj, mektup ve/veya e-posta gönderme, sosyal medya aracılığıyla takip etme, tehdit etme vb. şeklinde sıralanabilir. İlgili araştırmaya göre; Türkiye genelinde, her 10 kadından yaklaşık 3'ü en az bir kez ısrarlı takibe maruz kalmıştır.⁴⁹

Burada bahsedilmesi gereken diğer bir kavram şiddet döngüsüdür. Şiddet döngüsü, şiddetin uygulandığı dönemle ilişkinin “normal” ve “iyi” hâle geldiği dönem arasında geçen süreçtir. Şiddet gerçekleşikten sonra şiddet uygulayan erkeğin; kadının gitmesini, ayrılmasını engellemek, değişeceği yönünde umut etmesini sağlamak amacıyla bir sonraki adım olarak “iyi” hâline geri dönerek çiçekler, hediyeler almak vb. yöntemlerle gerçekleştirdiği stratejik davranışları içerir. Şiddet uygulayan kişi, ilk olarak gerginlik ve gerilim yaratır; ikinci adım olarak şiddetle birlikte kadının bedeni, emeği ve veya kimliği üzerinde kontrol kurar; üçüncü adım olarak fiziksel şiddeti devreye sokar ve buna bahaneler bulur. Son aşama olarak “balayı aşaması” başlar ve ilişkiyi toparlamak, özür dilemek gibi yapıcı tavırlar sergiler. Bundan sonraki adım ise; şiddet döngüsünün yeniden başa saran ilk adımıdır. (Mor Çatı, 2012: 21)

⁴⁹ http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/Node/15063/files/TKAA_2014_OZET_RAPOR.pdf

Kadına Yönelik Şiddetin Sonuçları:

KYŞ'in, toplumsal ve direkt kadınların hayatlarına etki eden çok boyutlu olumsuz sonuçları vardır. Kadınların bedensel ve ruhsal bütünlüğüne zarar vermekle birlikte⁵⁰; kız çocuklarının okula gidememesi, kadınların toplumsal hayata katılamaması, sakatlıklar ve ölümler bu sonuçlardan bazılarıdır. (Altınay ve Arat, 2008: 12) Kadınlar maruz kaldıkları şiddet sırasında ve sonrasında psikolojik, fiziksel, ekonomik vb. zarar görmektedirler. Şiddetin sonuçlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz. (Mor Çatı, 2014: 23-24; Mor Çatı, 2012: 12)

Psikolojik sonuçları: Yalnızlık, depresyon, endişe, panik ataklar, takıntılar, fobiler, kendine zarar verme, özgüven eksikliği, intihar düşüncesi ve teşebbüsü, alkol ve madde bağımlılığı vb.

Fiziksel sonuçlar: Fiziksel yaralanmalar, kalıcı sakatlıklar, bayılma atakları, halsizlik, uykusuzluk, geçici felçler vb.

Toplumsal sonuçlar: İş devamsızlıkları ve kayıpları, ekonomik zarar, evsiz kalma, yoksulluk vb.

Kadın cinayetleri: KYŞ'in son ve telafisiz noktası kadın cinayetleridir. Dünyada ve Türkiye'de kadınlar boşanmak istedikleri, çalışmak istedikleri, erkek egemen sisteme ve erkekler tarafından tanımlanan giyim kurallarının dışına çıktıkları, kendi kararlarını almak istedikleri ve hayatlarına sahip çıkmak istedikleri için yani temel insan haklarını kullanmak istediklerinde öldürülmektedirler. Yoğun bir şiddete maruz kalma süreci sonrası gerçekleşen kadın cinayetlerinin önlenememesinin en önemli nedenlerinden biri de, KYŞ ile mücadelede sorumlu ve yükümlü olan idari ve adli devlet kurumlarının önleyici ve engelleyici tedbirleri almamasıdır. Kadın cinayetlerine dair de sağlıklı ve güvenilir veri bulma sıkıntısı yaşanmakla birlikte kadın cinayetlerine ilişkin bir medya kuruluşunun topladığı güncel veriler, Türkiye'de günde ortalama en az 3 kadının hayatını kaybettiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁵¹

Şiddetin Çocuklar Üzerindeki Sonuçları:

Aile ve ev içi ve yakın ilişkilerdeki şiddete şahit olan veya direkt maruz kalan çocuklar üzerinde de şiddetin etkileri vardır. Kaygı, utanç ve suçluluk gibi ruhsal etkileri ve sosyal hayattan soyutlanma, yalnızlık, okulda başarısızlık, evden-okuldan kaçma, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı gibi toplumsal etkileri vardır. (Mor Çatı, 2012: 26)

⁵⁰ https://www.morcati.org.tr/attachments/article/308/2014_Mor_Cati_Faaliyet_Raporu.pdf

⁵¹ Bianet Haber Portalı, <http://bianet.org/kadin/bianet/133354-bianet-siddet-taciz-tecavuz-cetelesi-tutuyor>

12.3. Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Yöntemleri ve Kazanımları

Kadına yönelik şiddetle mücadele yöntemleri ve kazanımlarına baktığımızda iki husus öne çıkar. Birincisi kadın hareketinin vermiş olduğu mücadele ve ikinci olarak da bunun devlet politikası olarak yansımalarının sonucu olarak oluşturulan yerel ve merkezi yönetimlere ait kurum ve birimler.

Türkiye Kadın Hareketi ve Verilen Politik Mücadeleler:

KYŞ'ye karşı verilen mücadele yöntemlerinden belki de en önemlisi, kadınların kendi hayatlarına sahip çıkarak şiddetsiz ve sığınaksız bir yaşam istediklerinin sesi de olan kadın hareketidir. Kadın hareketi, kadınların bugününü ve yarınını değiştirmeyi, dönüştürmeyi hedeflerken; KYŞ'ye karşı vermiş olduğu politik mücadele ile bütün kadınlar için mücadele etmektedir.

Kadın hareketi; erkek egemen sistemin ürettiği, toplumsal cinsiyet eşitsizliği kaynaklı ve sonuçlu kadına yönelik şiddeti durdurmak için dünyada ve Türkiye'de zorlu ve uzun soluklu bir mücadele vermiştir ve vermektedir. KYŞ, Türkiye'de 1980 sonrası İkinci Dalga Kadın Hareketinin ortaya çıkmasında fitili ateşleyen sorunlardan biridir. 1987 yılında "kadının sırtından sopayı, karnından sopyayı eksik etmeyeceksin" atasözü ile eşinden şiddet gören hamile bir kadının açtığı boşanma davasını reddeden hâkim, yapmış olduğu bu talihsiz açıklama ile kadınları sokağa dökmüştür. (Altınay ve Arat, 2008: 17) 1990'lara gelindiğinde ise; sokaklara taşan bu isyan kamusal alanda yankı bulmuş ve kadın hareketinin oluşturmaya başladığı kurumlarla birlikte devlet ve toplumda yaratmak istedikleri değişimin, dönüşümün adımları atılmıştır. Kadın hareketi, bağımsız örgütlenmeleri ile şiddetle mücadele mekanizmalarını kendi içinde oluştururken aynı zamanda devleti de sorumluluğa ve yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamıştır. Buna paralel olarak 1990'larda devlet tarafından KYŞ ile mücadele mekanizmaları da teker teker oluşturulmaya başlanmıştır. Bu yönde en önemli gelişmelerden biri; 1990 yılında Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı'nın, şu andaki ismiyle Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, kurulmasıdır. Devamında ise, 1993 yılı itibarıyla Aile Danışma Meclisleri ve Toplum Merkezleri gibi "koruyucu-önleyici" kurumlar açılmıştır.

Kadın hareketinin KYŞ adına gerçekleştirdiği önemli kampanyalardan biri ve ilki 1986 yılında gerçekleştirilen BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW)'nin imzalanması ve uygulanması için yürütülen kampanyadır. Akabinde gerçekleşen diğer önemli ve kadınların ilk kez erkek şiddetine karşı bir araya geldikleri kampanya 1987 yılında gerçekleşen Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası'dır. Kampanya kapsamında gerçekleşen yürüyüş, kadınların yüksek oranda katılım gösterdiği ve yaşadıkları şiddeti sokaklara taşıyıp herkesin duymasına yönelik bir etkinlik olmuştur. Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de feminist hareket kadına yönelik şiddeti kadın deneyimleri üzerinden gündeme getirmiştir. Türkiye'de KYŞ alanında kadın deneyimleri ve tanıklıklarından hazırlanan *Bağır Herkes Duysun!* (1988) kitabı ilk yayın olma özelliğini taşır. Kadınların şiddet hikâyelerini ve deneyimlerini paylaşmaya başlamaları, kadınlar arası acil bir

dayanışma hattı ihtiyacını duyurmuştur. Akabinde ise sığınak kurma fikri kadın hareketinin gündemine yerleşmiştir. (Altınay ve Arat, 2008: 18)

Kadın hareketindeki kampanyaların en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Ankara’da Bedenimiz Bizimdir – Cinsel Tacize Hayır (1990), İstanbul’da Mor İğne (1989), Türkiye’nin birçok büyük ilinde Türk Ceza Kanunu’nun 438. Maddesini Protesto –fahişelere tecavüzde ceza indirimi– kampanyaları. Bu kampanyalarla kamuya açık alanlarda KYŞ’e dikkat çekilmeye devam edilmiştir. Kampanyalar, eylemler, yürüyüşler vb. sonucunda toplumsal açıdan KYŞ’in görünür kılınması sağlanırken, Türkiye gündemine yerleşen tartışmalarla toplumsal farkındalık oluşturulmuş ve KYŞ ile mücadele kurumsal boyuta taşınmıştır. Kadın hareketinin kendi oluşturduğu bağımsız kurumlarla birlikte, baroların kadın komisyonları, devlet bünyesinde SHÇEK ve yerel yönetimlerin oluşturmaya başladıkları KYŞ mekanizmaları da bu mücadelede yerlerini almışlardır (Altınay ve Arat, 2008: 20-21).

KYŞ’ye karşı kadın dayanışmasını gerçekleştirmek ve birlikte mücadele etmek için kadın hareketinin kurduğu ilk bağımsız kurumlardan bazıları şunlardır: Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı (1990), Kadın Dayanışma Vakfı (1991), Kadının İnsan Hakları – Yeni Çözümler Derneği (1993), KAMER (Kadın Merkezi) (1997) vb. Bu kurumlar özellikle aile ve ev içi ve yakın ilişkilerdeki şiddet üzerine çalışmalar yürütmüşler; kendi bilgi, deneyim birikimleri ve maddi güçleri ölçeğinde KYŞ ile mücadelede en önemli mekanizmalar olan dayanışma merkezi ve sığınak faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmışlardır ve hâlâ da çalışmaktadırlar. Bu kurumlar, aynı zamanda, devlet ve yerel yönetimlere ait KYŞ alanında faaliyet gösteren kurum ve birimlerle biriktirdikleri bilgi ve deneyimi eğitim ve atölyeler aracılığıyla paylaşmaktadırlar.

İlk çalışmaları yürüten bu kurumlar, KYŞ alanında biriktirdikleri bilgi ve deneyimin aktarımını aynı zamanda ve ilk olarak kadın hareketi içinde de gerçekleştirmiş ve kadın örgütleri arasındaki dayanışmayı güçlendirmişlerdir. Bu yöndeki önemli gelişmelerden biri; 1998 yılında Mor Çatı’nın yapmış olduğu çağrı ile toplanmaya başlayan Kadın Sığınakları ve Dayanışma Merkezleri Kurultayı’nın gerçekleştirilmesidir. Kurultay, on yedi yıldır aralıksız olarak yılda bir kez farklı illerde toplanmaya devam etmektedir. Kurultay bileşeni, kadın örgütleri dayanışma merkezi veya sığınak faaliyeti yürüten ya da yürütmek amacındaki örgütlerdir. Ancak kamuya açık olarak yılda bir kez gerçekleşen kurultaya, bağımsız kadın örgütlerinin (60’a yakın)⁵² yanı sıra, yerel yönetimler ve kamu kurumlarından da KYŞ alanında çalışan kadınlar ve temsilciler de düzenli olarak katılmaktadır. Kurultay, Türkiye’nin KYŞ alanında oluşturulmuş en geniş platformudur. (Mor Çatı, 2012b)⁵³

2000’li yıllarda ise cinsiyetçi yasaları toplumsal cinsiyet eşitliğine uygun hâle getirecek şekilde yasal reform çalışmaları yapılmıştır. Bir sonraki bölümde kazanımlar kısmında bu çalışmaların detayları üzerinde duracağız. Son olarak kadın hareketinin yürüttüğü mücadele adımlarından biri olarak; 2007 yılı itibarıyla “Kadın cinayetleri münferit değil,

⁵² <http://www.siginaksizbirdunya.org/haberler/63-17-kurultay-sonuc-bildirgesi-yayinlandi>

⁵³ <http://www.siginaksizbirdunya.org/>

politiktir.” sloganıyla erkek şiddeti sonucu hayatını kaybeden, cinsel taciz ve saldırıya uğrayan kadınların dava takiplerini sayabiliriz. Kadın hareketi, davalara müdahil olmak için mücadele vermektedir. Mücadeleler bugün de kampanyalar, eylemler, sokak gösterileri, toplantılar ve yayınlar yoluyla sürmektedir (Mor Çatı, 2012: 18-19).

Kadın hareketinin vermiş olduğu mücadelenin kadınların hayatlarındaki olumlu yansımaları kadınlar tarafından da dile getirilmektedir. Altınay ve Arat’ın yapmış olduğu araştırmada; kadın örgütleri, kadınlar tarafından KYŞ alanında sorumluluklarını en çok yerine getiren kurumların (%34) başında gelmektedir. Mahkemelerin oranı %28 iken devlet ve yerel yönetim kurumlarının sorumluluklarını yerine getirme oranları %20’dir ve en düşüktür (Altınay ve Arat, 2008: 99).

Hukuksal Kazanımlar:

Türkiye’de kadın hareketinin mücadeleleri ve KYŞ’nin görünürlük kazanması sonucu toplumda farkındalık oluşurken; KYŞ’i önleme ve engellemenin devlet politikalarının bir parçası hâline gelmesiyle kanunlarda reformlar gerçekleşmeye başlamıştır. 2002 yılında toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımına göre reforme edilerek “aile reisliği” gibi ibarelerden temizlenen yeni Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesinden önce; 1990 yılında kadınların kamusal alanda ücretli çalışmasını eşinin iznine bağlayan eski Medeni Kanun’un 159. Maddesinin iptal ettirilmesi, 1996’da erkeğin 1997’de kadının “zina” olarak tanımlanan evlilik dışı ilişkilerinin suç olmaktan çıkarılması, 1997’de kadınların evlilik sonrası kendi soyadlarını kullanabilmesi, 1998’de 4320 sayılı “Ailenin Korunmasına Dair Kanun”un yürürlüğe girmesi gibi önemli kazanımlar elde edilmiştir.

1990 yılında TCK’nın 438. Maddesinin –fuhuş yapanlara tecavüzde ceza indirimi öngören– yürürlükten kaldırılmasından sonra; 2005 yılında toplumsal cinsiyet eşitliğine göre reforme edilen yeni Ceza Kanunu’yla yürürlüğe giren değişikliklerden bazıları; “edinilmiş mallara katılma rejimi’nin uygulanmaya başlaması ve evlilik süresince edinilen mallara çiftlerin eşit katılımının sağlanması, cinsel şiddet içeren suçların “genel ahlak ve aile düzenine ilişkin suçlar” olmaktan çıkarılarak “kişilik hak ve özgürlüklerine karşı suçlar” olarak tanımlanması, iş yerinde cinsel taciz, evlilik içi tecavüzün tanınması ve yasa kapsamına alınması ve tecavüzcüyle evlilik durumunda cezanın ertelenmesinin iptal edilmesi, aile içi şiddete ağır cezaların öngörülmesi”dir. Ceza Kanunu’ndaki reformlarla birlikte; tecavüz ve cinsel taciz “aileye ve kamu değerine karşı suç” olmaktan çıkıp “kadının beden bütünlüğüne karşı suçlar” arasında yer almış, evlilik içi tecavüz ve kısmen bekaret testi suç hâline gelmiş ve şiddete ve cinayete karşı cezalar ağırlaştırılmıştır. (Ertürk, 2015: 309) Hem Medeni Kanun hem Ceza Kanunu yasa çalışmaları sırasında kadın hareketinin platformlarla örgütlü çalışma gruplarında hazırladıkları yasa taslaklarındaki önerilerin önemli bir kısmı yasa yapıcılar tarafından dikkate alınmıştır.

Diğer bir önemli kazanım; 2006 yılında yayımlanan Başbakanlık Genelgesi’dir. Genelge, KYŞ’in bir devlet politikası hâline gelmesi adına önemli bir belge olmakla birlikte, engelleyici ve koruyucu önlemleri, yardım hatları, cinsiyet eşitliği komisyonu ve KYŞ veri tabanı oluşturulması gibi önemli araçları ve mekanizmaları içermektedir (Ertürk, 2015: 311).

Aynı zamanda KYŞ'i önleyici ve engelleyici uygulamaların kurumlar arası işbirliği ile gerçekleşmesi yönünde bütünsel bir bakış açısına sahip önemli bir belge olma özelliğini de taşımaktadır. Genelge, kadın hareketinin birçok önerilerini kapsamı açısından da ayrı bir öneme sahiptir (Altınay ve Arat, 2008: 27-31). Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik ve dolayısıyla KYŞ'i engelleyici ve önleyici etkileri bulunan bu reformlar ve mücadele araçları, kadınlar açısından önemli kazanımlar olmakla birlikte maalesef uygulamalarda hâlâ önemli sorunlar ve eksiklikler mevcuttur ve etkin birer uygulama hâlini almaları gerçekleşmemektedir.

Son yıllardaki en önemli kazanımlardan ikisi de; 260'tan fazla kadın örgütünün mücadelesi ile 6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Yönelik Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un 2012 yılı itibarıyla yürürlüğe girmesi ve Türkiye'nin 25 Kasım 2011 tarihinde taraf olduğu ve 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe giren Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)⁵⁴ dir. 6284 Sayılı Kanun, İstanbul Sözleşmesi'ne atıfla hazırlanmıştır.⁵⁵ İstanbul Sözleşmesi; şiddete maruz kalan kadınlara önemli koruyucu haklar sağlamaktadır. Kadın hareketinin mücadeleleri yanında Avrupa Birliği Uyum Yasaları çerçevesinde de gerçekleşen bu yasal değişimlere rağmen KYŞ maalesef bütün hızıyla devam etmektedir. KYŞ'in engellenememesinin temel nedenleri; KYŞ alanında çalışan uygulayıcıların niceliksel yetersizliğinin yanı sıra, cinsiyetçi, kadından yana olmayan bakışları; uygulamaların keyfi olarak yapılmaması ve şiddetin nedenleri ve sonuçlarına dair sağlıklı veri toplanmamasına koşut olarak gerekli ve etkin analizlerin yapılamamasıdır.

Şiddetle Mücadele Mekanizmaları:

Kazanımların somut çıktıkları olarak, dünya kadın hareketinin mücadelesi ile KYŞ alanında oluşturulan en temel mekanizmalara bakarsak; bunlar dayanışma merkezi ve sığınaktır.

Dayanışma Merkezi:

Danışma merkezleri, KYŞ ile etkili bir mücadele bakımından sığınak çalışması ile birlikte ve bütünlüklü olarak yürütülürler. Şiddete maruz kalan kadınların ihtiyacı olan ilk desteği alabileceği ve gerekli yönlendirmelerin yapılabileceği dayanışma/danışma merkezleri, şiddete maruz kalan kadınların sığınak dışında da çok yönlü ihtiyaçlarını (psikolojik destek, istihdam, kreş vs. gibi) karşılayan yerlerdir. Kolay ulaşılabilir ve yerleşim yerlerinin merkezlerinde olmaları gereken dayanışma merkezlerinde temel olarak; sosyal, psikolojik ve hukuksal destekler verilmektedir (Mor Çatı, 2014: 62-63). Kadınların şiddete karşı

⁵⁴ İstanbul Sözleşmesi'ne taraf ülkeler için bkz: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/default_en.asp (erişim tarihi:23 Aralık 2014)

⁵⁵ 6284 Sayılı Kanun'un "Amaç ve Kapsam ve Temel İlkeler" başlıklı 1. Maddesi uyarınca; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ile Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, özellikle **Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi** ve yürürlükteki diğer kanuni düzenlemeler esas alınır.

güçlenmeleri ve farkındalık geliştirmeleri yönünde çalışmalar yürütülmektedir. Kadın hareketi içinde bu çalışma kadın dayanışması olarak, kurumlarda sosyal devletin sorumluluk alanlarından biri olan sosyal hizmet kapsamında gerçekleştirilmektedir. Kadınlar herhangi bir şiddet biçimine maruz kaldıklarında bu birimlere başvurup destek alabilmektedirler. Bu mekanizmalarda temel yaklaşım kadınların güçlenmesi ve bağımsızlaşması olmalıdır. Kadınlar arasında yaş, sınıf, etnik köken, cinsel yönelim, engellilik, din, dil, meslek, medeni hâl, siyasi görüş vb. özellikler nedeniyle ayrımcılık yapılmaması gerekir. Kadının aile içinde tanımlanması ve birey olarak kabul edilmemesi gibi durumlar kadınları güçsüzleştirmekte ve onların şiddet ortamına geri dönmelerine neden olmaktadır.

Sığınak:

Sığınaklar, 1970'li yıllarda kadınların şiddet deneyimleri sonrası kadın hareketinin bu ihtiyacı gündeme getirmesiyle açılmaya başlanmıştır. Sığınaklar, kadınların şiddet ortamından uzaklaşmak, güçlenmek ve şiddetten uzak bir hayat kurmak için geçici ve belirli bir süre kaldıkları yerlerdir. Sığınaklar dünyada ve Türkiye'de KYŞ ile mücadelede, özellikle can güvenliği riski olan ve akut şiddetten uzaklaşmak istenen durumlarda çok önemli bir işlev görmektedir. Sığınaklar, kolay erişilebilir olmalı, gizlilik ilkesine göre yönetilmeli, kadınları güçlendirici destekler vermelidir. Sığınaklarda psikolojik, hukuksal ve sosyal destekler verilmektedir (Mor Çatı, 2014: 62, 63).

Türkiye'deki sığınak dağılımına baktığımızda; Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı (ASPB), yerel yönetimler ve bağımsız kadın örgütlerine ait sığınaklar olduğunu görürüz. Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın sahip olduğu sığınak, Türkiye'deki aile/ev içi ve yakın ilişkilerdeki şiddete maruz kalan kadınların kalabildiği tek bağımsız sığınaktır. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (KSGM)'nin web sitesinde⁵⁶ yer alan bilgilere göre, Bakanlık'a ait 92, yerel yönetimlere ait 33, bağımsız örgütlere ait 3 olmak üzere Türkiye'de toplam 128 sığınak bulunmaktadır. Ancak Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nın KSGM ile 2014 yılında yaptığı telefon görüşmeleri ile topladığı bilgilere göre son rakamlar şu şekildedir: Bakanlık'a ait 95, yerel yönetimlere ait 33, bağımsız örgütlere ait 3 olmak üzere Türkiye'de toplam 131 sığınak bulunmaktadır.⁵⁷ Bu sığınak sayısı ise, BM, AB standartlarından ve İstanbul Sözleşmesi'nin düzenlediği sığınak desteğinin gerekliliklerinden oldukça uzaktır. Örneğin; Avrupa Birliği standartlarına göre her 10,000 kadın ve kız çocuğu için bir sığınak açılması gerekmektedir.⁵⁸ 2013 nüfus verilerine göre Türkiye'de bu standardın yakalanması için şu anda var olan kapasitenin 23 katı sığınak kapasitesi oluşturulmalıdır. Buna ek olarak 5393 sayılı Belediye Kanunu'na göre ise; büyük şehir belediyeleri ve nüfusu 100.000 üzerinde olan belediyeler de, hiçbir yaptırım olmamakla birlikte, sığınak açmak zorundadır. Buna göre;

56 Türkiye'de Kadın, Haziran 2014, <http://kadinstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin>

57 https://www.morcati.org.tr/attachments/article/308/2014_Mor_Cati_Faaliyet_Raporu.pdf

58 Combating violence against women: minimum standards for support services. Council of Europe. EG-VAW-CONF (2007) Study rev. Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe Strasbourg, September 2008

belediyelere ait olması gereken sığınak sayısı 235 iken şu anda mevcut sığınak sayısı sadece 32'dir ve bunun 7 katı sığınak açılması gerekmektedir.

6284 sayılı kanuna göre; her ne kadar adı "barınma yeri" olarak geçse de, koruyucu tedbir kararı ile sığınak sağlanacak kişiler, ASPB'nin sığınaklarında, eğer sığınak yetersizliği mevcutsa kolluğun veya Bakanlığın talebi ile herhangi bir kamu kurum ve kuruluşuna ait sosyal tesis vb. konaklama yerlerinde geçici olarak barındırılma haklarına sahiptirler (Mor Çatı, 2014: 54).

Kamu Kurumları:

Türkiye'de bir kadının şiddete uğradığında destek almak için başvurabileceği sosyal hizmet kurumlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Mor Çatı, 2014: 29):

- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na bağlı sığınaklar, ilk kabul birimleri, Şiddet Önleme ve İzleme Merkezleri, sosyal ve ekonomik destek birimi
- Valilik/Kaymakamlık sosyal yardımlaşma ve dayanışma vakıfları
- Belediyelere bağlı sosyal hizmet birimleri

6284 sayılı kanunda; kadına yönelik şiddetle mücadele için kadınların 7/24, sosyal, psikolojik ve hukuki destek alabilecekleri Şiddet Önleme İzleme Merkezleri (ŞÖNİM)'nin açılması düzenlenmiştir. 6284 Sayılı Yasa'nın 2012'de yürürlüğe girmesi ile pilot uygulama olarak başlayan ŞÖNİM'ler 14 ilde kurulmuştur.⁵⁹ ŞÖNİM'lerin kurulması ile birlikte, 1921-2011 yılları arasında KYŞ alanında hizmet veren kamu kurumu olan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) kaldırılmıştır.

Altınay ve Arat'ın yapmış olduğu araştırmada kadınlar; devletin KYŞ ile mücadele ederken nasıl yöntemler ve araçlar kullanması gerektiğine dair fikirlerini şu şekilde belirtmişlerdir. Kadınların; %60 - 74'ünün, devletin KYŞ ile mücadele ederken erkekleri eğitmek, sığınak açmak, alanda çalışan kurumları desteklemek, şiddet uygulayanlara ağır cezalar vermek ve polisi eğitmek gibi yöntemleri kullanması gerektiği yönünde fikir beyan ettiklerini görüyoruz. Aynı araştırmada kadınlar, sığınak sayılarının artırılması ve kadın örgütlerinin deneyimlerinden merkezî ve yerel kurumların faydalanması gerektiğinin de altını çizmektedirler. Altınay ve Arat'ın da belirttiği gibi, kadınlar aile ve ev içi ve yakın ilişkilerde maruz kaldıkları şiddeti özel alanda çözülmesi gereken, kadınların kişisel yaşadığı bir sorun olarak görmediklerini belirtmektedirler (Altınay ve Arat, 2008: 100, 106, 111-112).

⁵⁹ Adana, Ankara, Antalya, Bursa, Denizli, Diyarbakır, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Malatya, Mersin, Samsun, Şanlıurfa ve Trabzon

6284 Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun:

Şiddeti fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik olarak tanımlayan 6284 sayılı kanun; kadınların bu şiddet biçimlerinden herhangi birine maruz kalmaları veya muhtemel bir durumda ivedi olarak uygulamaya sokulur. Yasa kapsamında; “koruyucu” veya “önleyici” tedbir kararı alınabilir ve kolluk güçleri süreçte yetki sahibidir. Kolluk güçleri ve hâkimin verebileceği koruyucu tedbirler arasında; kadına ve çocuklarına barınma yeri, geçici maddi yardım, psikolojik, hukuki ve sosyal destek, hayati tehlike olma durumunda geçici koruma, kreş desteği, iş yerinin değiştirilmesi, aile konutu şerhi, kimlik ve diğer kişisel bilgilerin değiştirilmesi, şiddet uygulayanın ortak konuttan uzaklaştırılması gibi tedbirler mevcuttur. Koruma kararı olan kişi, eğer kendine ait bir sağlık sigortası yoksa genel sağlık sigortasından koruma kararı süresince faydalanabilmektedir. Aynı zamanda yeni yasaya göre; boşanma davası açılmadan da önleyici tedbir olarak tedbir nafakası ve ortak konutun şiddete maruz kalana tahsis edilmesi uygulamaları da mümkündür. Bunlara paralel olarak hakkında tedbir kararı olan şiddet failinin, bu kararın aksi yönünde hareket etmesi hâlinde 3-10 gün arasında zorlama hapsine, eğer ihlal hâli devam ederse 6 ayı geçmeyecek şekilde 15-30 güne kadar zorlama hapsine karar verilebilmektedir. 6284 sayılı kanunla yürürlüğe giren diğer önemli bir uygulama da; tüm şiddet başvurularında harç ve benzeri masraflar başvuruçulardan alınmamasına yöneliktir (Mor Çatı, 2014: 51-55; Mor Çatı, 2012: 43-55).

Sonuç

Sonuç olarak, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin hem sonucu hem de nedeni olan, en yaygın insan hakları ihlallerinden biri olan kadına yönelik şiddeti durdurmak için hem devlet hem yerel yönetimler hem de kadın örgütleri tarafından kapsamlı ve sürekli bir mücadele gerekmektedir. Kadın, aile içinde değil, birey olarak tanımlanmalı; kadının güçlenerek ve bağımsızlaşarak şiddetten uzak bir yaşam kurması ve özgürleşmesi temel amaç olmalıdır. KYŞ politikalarının aile değil kadın odaklı olması gereklidir.

Uygulamalar

- 1)** 2014 Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü “Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması”nı inceleyiniz.
- 2)** Türkiye’deki genel şiddet oranlarını her bir şiddet biçimi için 2008 araştırması ile kıyaslayınız ve değişen oranlar ve nedenlerini değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1) İlgili araştırmada kadına yönelik şiddetin nedenleri nelerdir?
- 2) Kadına yönelik şiddet biçimleri hangileridir?
- 3) Kadına yönelik şiddet oranları nelerdir?
- 4) Türkiye’de kadına yönelik şiddetle mücadele eden kurumlar hangileridir?
- 5) Kadınların şiddetten uzaklaşması için ihtiyaçları neler olabilir? Erkek şiddetinin son bulması için neler yapılabilir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde ilk olarak, kadına yönelik şiddet ve kadına yönelik şiddetin temel nedeni ve sonucu olan toplumsal cinsiyet eşitsizliği kavramlarının ne anlama geldiğini ve aralarında nasıl bir ilişki bulunduğunu tartıştık. Erkeklerin bu şiddetin faileri olarak; neden şiddet uyguladıkları, şiddetin hangi farklı biçimleri ve sonuçları olduğu üzerinde durduk. Son olarak da Türkiye’de KYŞ alanında verilen mücadeleler ve bunun karşılığında elde edilen kazanımlara değindik ve en önemlisi Türkiye’deki şiddetle mücadele mekanizmalarına dair bilgiler edindik.

Bölüm Soruları

- 1) Kadına yönelik şiddet ve toplumsal cinsiyet arasında nasıl bir ilişki vardır?
- 2) Kadına yönelik şiddetin nedenleri nelerdir?
- 3) Kadına yönelik şiddetin biçimleri nelerdir?
- 4) Kadına yönelik şiddetin sonuçları nelerdir?
- 5) Kadına yönelik şiddet alanında elde edilen hukuksal kazanımlar hangileridir?
- 6) Kadına yönelik şiddet kavramıyla ilgili aşağıdakilerden hangisi doğru değildir?
 - a) Öfke boşaltmak içindir
 - b) Sevgi/aşk göstergesidir
 - c) İktidar kurmak içindir
 - d) Güç göstermek içindir
- 7) Aşağıdakilerden hangileri kadın hareketinin düzenlediği kampanyalardan biri değildir?
 - a) Pembe bant
 - b) Bedenimiz bizimdir, cinsel tacize hayır
 - c) CEDAW imza kampanyası
 - d) Dayağa Karşı Kampanya
- 8) Aşağıdakilerden hangisi kadına yönelik şiddet biçimlerinden biri değildir?
 - a) Fiziksel
 - b) Dijital
 - c) Flört
 - d) Biyolojik

I. Kader

II. Mor Çatı

III. Kadın Dayanışma Vakfı

IV. Kamer

9) Yukarıdakilerden hangisi kadına yönelik şiddetle mücadele yürüten kadın örgütlerinden biri değildir?

a) I

b) I ve II

c) II

d) II ve III

10) Türkiye’de şu anda kadınlar için toplam kaç sığınak vardır?

a) 128

b) 131

c) 151

d) 98

Cevaplar: 6)b, 7)a, 8)d, 9)a, 10)b

13. FEMİNİST ARAŞTIRMALARDA YÖNTEM

Dr. Ece Öztan⁶⁰

⁶⁰ YTÜ İİBF Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

13.1. Feminist Araştırmalar ve Epistemolojik Temelleri

13.2. Feminist Araştırma ve Metodoloji

13.3. Feminist Araştırmaların Ortak Özellikleri

13.3.1. Feminist Bir Bakış Açısının Kabulü İle Toplumsal Cinsiyet İlişkilerine Odaklanmak

13.3.2. Gündelik Yaşam Ve Kişisel Deneyimlerin Önemi

13.3.3. Araştırmacı-Araştırılan İlişkisinde Hiyerarşiye Karşı Duruş

13.3.4. Toplumsal Cinsiyet İlişkilerinde Eşitlikçi Değişimleri Hedefleyen Eyleme Dönük Bir Araştırma Stratejisi

13.4. Feminist Araştırmalarda Kullanılan Teknikler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Feminist araştırmaların epistemolojik temelleri nedir?
- 2) Kadın alışmaları, toplumsal cinsiyet çalışmaları, feminist çalışmalar gibi adlandırmalar arasında farklılıklar var mıdır?
- 3) Feminist araştırmaların kendilerine özgü bir metodolojisi var mıdır?
- 4) Feminist araştırmaları diğer sosyal bilim araştırmalarından ayıran özellikler nelerdir?
- 5) Feminist araştırmacıların pozitivistlere yönelik eleştirileri nelerdir?
- 6) Feminist yöntemsel yaklaşımlar ile yorumsamacı veya eleştirel yöntemsel yaklaşımlar arasında ne gibi farklılıklar ve ortaklıklar vardır?
- 7) Feminist bakış açısı kuramı nasıl bir araştırma yaklaşımını temsil eder?
- 8) Eleştirel erkeklik çalışmaları, kuir (queer) alışmaların feminist araştırma alanına katkısı nedir?
- 9) Keşişimsel teori nedir ve feminist araştırmalara ne gibi yöntemsel katkılar sağlamıştır?
- 10) Feminist araştırmada gündelik hayat ve deneyim neden önemlidir?
- 11) Feminist araştırmalarda kullanılan teknikler nelerdir?
- 12) Feminist araştırmaların sosyal bilim metodolojisi alanına ne gibi katkıları olmuştur?

Anahtar Kavramlar

- Feminist epistemoloji
- Toplumsal cinsiyet analizi
- Bakış açısı kuramı
- Kesişimsel teori
- eleştirel erkeklik çalışmaları
- Kuir kuramı
- Feminist araştırma ve gündelik hayat
- Öznellik ve nesnellik
- Konumlanmış bilgi
- Katılımcı eylem araştırmaları

Giriş

Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri epistemolojik temelleri bakımından genellikle pozitivist, yorumlayıcı, eleştirel sosyal bilim paradigmaları çerçevesinde sınıflandırılmaktadır. Bu üç temel sınıflandırmadan farklı olarak feminist sosyal bilim yaklaşımları ile postmodern sosyal bilim yaklaşımları da, birbirinden farklı paradigmalardan ele alınmaktadır. Kimi yazarlar, feminist yöntemi de eleştirel sosyal bilim paradigmaları başlığı altında sınıflamaktadır. *Pozitivist sosyal bilim*, sosyal bilimlerin doğa bilimlere öykünmesi ile ortaya çıkan, özellikle 1960 ve 1970’lerde Avrupa ve ABD’de de egemen sosyal bilim yaklaşımı haline gelen ve toplumsal gerçekliği, doğa bilimlerinin nesnesi olarak ele alınarak tek bir geçerli bilimsel mantık olarak konumlayan sosyal bilim yaklaşımıdır. 19. yy’da sosyolojinin kurucusu kabul edilen August Comte, Pozitif Felsefe Kursları (Cours de Philosophie Positivistic) adlı eseriyle pozitivist yaklaşımın temel çerçevesi ve ilkelerini belirlemiştir. Yorumlamacı ve özellikle eleştirel yeni yaklaşımlarla 1970’li yıllardan sonra sosyal bilim alanında etkisi bir ölçüde kırılsa da pozitivistizm günümüzde özellikle ABD merkezli ana akım sosyal bilim alanında yaygınlığını sürdürmektedir.

Yorumlamacı sosyal bilim yaklaşımının kökeni Max Weber ve Dilthey’e kadar uzanır. Sosyal bilim ve doğa bilimlerinin farklı bilimsel yaklaşımlara dayandığı, sosyal bilimlerin belirli tarihsel ortamlarda insanların deneyimlerinin empati ile anlaşılması (*verstehen*) ilkesine dayanır. 19. yy’da ortaya çıkan bir anlam kuramı olan hermenötik ile ilişkili bir yaklaşımdır. Hermenötik’in anlamı anlaşılması zor olanı basit hale getirmektir. Yorumlamacı sosyal bilim yaklaşımına göre sosyal olanı anlamak, sosyal olarak inşa edilen anlam ve değerler sistemini kavramakla mümkündür. Sosyal yaşam içerisinde bireyi anlamak, çıplak gözlem ile gerçekleştirilecek bir eylem değil, inşa edilen bu anlamları, anlam ve değer sistemlerini yorumlamak ile mümkündür. Bu nedenle yorumlamacı sosyal bilim yaklaşımı açısından “kültür” ve “dil” önemlidir. Yorumlayıcı paradigma pek çok farklı sosyal bilim yaklaşımına zemin olmuştur.

Eleştirel sosyal bilim yaklaşımının kökeni ise diyalektik materyalizm ve yapısalcılıktır. Karl Marx, Sigmund Freud, Theodor Adorno, Erich Fromm, Herbert Marcuse ve Frankfurt Okulu, eleştirel sosyal bilim yaklaşımının kökeni olarak kabul edilmektedirler. Kimi yazarlara göre feminist sosyal bilim yaklaşımları da bu yaklaşımın bir parçasıdır. Yorumlayıcı sosyal bilim yaklaşımının pozitivistliğe yönelik pek çok eleştirisini paylaşmakla birlikte, gerçekliğin bizim yarattığımız anlamlar ötesinde çok daha derin katmanlı bir yapısı olduğunu savunur. Sosyal bilimcilerin amacı, bu gerçeklik katmanlarını açık ederek, toplumsal yaşamı dönüştürücü bir perspektifi ortaya koymaktır. Üç temel sosyal bilim paradigması olarak ele aldığımız bu yaklaşımlar kuşkusuz ki, çok daha karmaşık farklı sosyal bilim yaklaşımlarını idealize eden basitleştirilmiş modellerdir. Aslında farklı yöntemsel yaklaşımlara biçim veren temel felsefelerdir. Sosyal bilim araştırmalarında bu yaklaşımlara dayanan çok farklı türde yöntem ve teknik geliştirilmiştir. Feminist metodoloji, eleştirel ve yorumlamacı araştırma yaklaşımları ile diyalog içerisinde, egemen sosyal bilim paradigmalarına meydan okuyan zengin bir araştırma yaklaşımı ortaya koymaktadır.

13.1. Feminist Araştırmalar ve Epistemolojik Temelleri

Feminist hareket ve kuram 1960'lı yıllardan bu yana sosyal bilimler alanında dönüştürücü etkiler yapmıştır. Feminist hareket ile feminist kuram ve yöntem arasındaki ilişki her zaman çok yakın olmuştur. Feminist siyaset alanındaki deneyimler, feminist araştırma ve feminist kuram alanında karşılık bulmuştur. 1960'lardan günümüze feminist kuram ve siyaset, sosyal bilimlerdeki araştırma zeminin sorgulanması, zenginleştirilmesi ve dönüştürülmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Feminist kuram ve araştırmanın, "bilginin cinsiyetçiliği, objektivist, otoriter, hiyerarşik ve cinsiyet körü yapısına getirdiği eleştiriler ile farklı bir epistemolojik çerçeveye ihtiyaç duyduğu" ileri sürülmektedir (Ackerly ve True, 2010: 468, Kümbetoğlu 2011: 479 içinde).

Feminist metodoloji, epistemolojik temelleri bakımından pozitivist sosyal bilime yönelik eleştirileri ile yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımları ile kimi ortaklıklar taşımaktadır. Feminizm epistemolojik olarak, hermenötik, marxism, eleştirel realizm, fenomenoloji, postmodernizm ve postyapısalcılık gibi farklı kuramsal ve felsefi kaynaklarla eleştirel ve zenginleştirici bir diyalog halindedir. Bu anlamda ırkçılık karşıtı, postkolonyal, anti-kapitalist ve kuir (queer) kuram ve yaklaşımla ile kesişen bir epistemolojik zemini vardır (Lykke, 2010: 127)

Feminist epistemolojinin pozitivistliğe yönelik temel eleştirileri ve bilimsel bilgi üretimine ilişkin yaklaşımlarını Donna Haraway'ın sıkça gönderme yapılan metaforu ile açıklayabiliriz. Haraway, her türlü bilgi üretiminin belli bir konumlanmanın ürünü olduğunu vurgular. Buna göre pozitivistliğin, yüzü, bedeni ve bağlamı olmayan tanrı-konumlu bir objektif bilgi iddiası bir yanılsamadır. Bilgiye erişen her zaman, bilginin tam içinde ve bilgisine ulaşmaya, analiz etmeye çalıştığı dünya ile tanımlı bir konumdadır. Yani araştırmacı daimen "canavarın karnı içindedir". Bilgi üretimi için, dışarısı yoktur. Bu konumlanmış pozisyon içerisinden, konumun açık edilmesi ve metodolojik açıklık ile hem bilimsel bilginin hem de etik ve siyasal bir konumlanışın üretilmesi pekâlâ mümkündür. Feminist epistemoloji bir ucu ampirist bir nesnellik ve gerçeklik anlayışı, diğer ucu ise postmodernist görecelik olan bir çizginin ara noktalarına tutunmaktadır. Feminist araştırmacılar, gerçeklik ve nesneliliği bütünüyle reddetmeyen, ama aynı zamanda saf ve evrensel bir deneyime dayanan gerçeklik düşünçesine dayanmayan yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu şekilde araştırmacı, kendi konumlanmışlığının ve tekniklerinin bilincinde olarak ve bunu açık ederek, gerçekliğin belirli bir bölümünü ve kısmen objektif bilgiye ulaşabilir. Belli bir zaman, mekân ve tarihsel güç ilişkileri kesişiminde maddi ve söylemsel olarak konumlanmış pozisyondan elde edilen bilgidir bu.

13.2. Feminist Araştırma ve Metodoloji

Kendine özgü farklı bir feminist metodolojiden söz edilebilir mi? Yoksa feminist araştırmacılarca geliştirilen yöntemsel yaklaşımlar sosyal bilimler alanında var olan yöntemleri zenginleştiren, katkı sağlayan yeni perspektifler mi sunmaktadır? Ayrı bir feminist metodoloji bulunduğunu kabul eden yazarlar feminist araştırmanın kendine özgü farklı

özellikleri olduğunu ileri sürmektedirler (Maynard 1994: 10). Bu yaklaşıma göre, feminist kuramsal çerçeveler ile kadınların sorunlarına ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanan araştırma yapmak feminist araştırmaların temel niteliğidir. Kuşkusuz feminist araştırmalar tek bir çeşit yöntem ve araştırma rehberi temelinde yürütülmez. Ancak feminist araştırmaların ortak özelliği, feminist düşüncenin motive ettiği ilgi alanları çerçevesinde yürütülmeleri ve bu perspektifin bütün bir araştırma sürecine rehberlik etmesidir. Feminist metodoloji sosyal yaşamın bilgisinin nasıl üretildiği ve bu bilginin kadınların sosyal gerçeklikleri ile nasıl ilişkilendirileceği ile ilgilidir. Harding, araştırmacının araştırma konusunun bir parçası kabul edilerek, kadın bakış açılarının çalışılması ve bilinmesinin feminist araştırmaya rehberlik ettiğini ifade etmektedir. Bu perspektif, feminist araştırmaların metodolojik özgüllüğüdür çünkü bilimsel teorinin genel yapısının, kadınlar ve toplumsal cinsiyete ilişkin araştırmalara nasıl uygulanabileceğini gösterir (Harding, 1987: 9). Reinharz feministlerin sosyal bilimler alanındaki bazı yöntemleri benimsemelerinin yanında, araştırma pratikleri içerisinde yeni yaklaşımlar da katarak, farklı yöntemleri bir arada kullanan çoğul araştırma stratejileri geliştirdiklerini ileri sürmektedir (Reinharz, 1992). Harding de tek bir feminist yöntemden söz edilemeyeceğini, feminist araştırmaların yöntem olarak sınırlanamayacağını ifade etmektedir (Harding 1987).

Feminist araştırmalar “iki bacak üzerinde” yürümektedir. Bir yandan geleneksel disiplinlere yaslanırken diğer yandan feminist araştırmalara özgü disiplinlerarası bir diyaloga yaslanmaktadır. Örneğin feminist antropoloji, feminist sosyoloji, feminist tarih veya feminist iktisat gibi. Bu anlamda feminist araştırmalar kendine özgü bir alanda, pek çok akademik disiplin ile (insan ve toplum bilimleri, tıp, teknik ve doğa bilimleri alanından farklı disiplinler) diyalog içerisinde bilgi üreten, farklı bir disiplin olarak görülmektedir (Lykke, 2010:8).

Feminist araştırmaların akademik bir alan olarak gelişim sürecindeki terminoloji, feminist teori ve yöntem alanındaki tartışmalar paralelinde değişim geçirmiştir. Kuşkusuz bir disiplin olarak tanımlanma süreçleri ve üniversite içerisinde kurumsallaşma tarihlerinde farklılıklar olmakla birlikte, 1970’lerin “kadın araştırmaları/çalışmaları” yaklaşımından, 1980 ve 1990’larda “toplumsal cinsiyet çalışmaları” terimine geçiş, feminist teorideki gelişmelerle ilgilidir. Bu dönemde, yalnızca kadınlarca ve kadınlar üzerine yürütülen bir disiplin alanı yerine farklı kadınlıklar ve erkeklikler zemininde yürütülen araştırmaları kapsayıcı bir terim olarak toplumsal cinsiyet çalışmaları yaygınlaşmaya başlamıştır. Bir disiplin olarak kurumsal yapılanma süreci içerisinde kadın ve toplumsal cinsiyet çalışmaları gibi karma bir adlandırma da kullanılmaktadır. Özellikle 1990’lardan sonra Eleştirel Erkeklik çalışmaları alanı ile Kuir (Queer) kimlik ve araştırma alanının gelişimi beraberinde toplumsal cinsiyet araştırmaları yerine, feminist ve pro-feminist araştırma alanlarını yalnızca kadınlar ve/veya yalnızca iki toplumsal cinsiyet (kadınlık ve erkeklik) ile sınırlamayan “feminist araştırmalar” terminolojisi de yaygınlaşmaya başlamıştır. Kuir araştırmalar ile erkeklik çalışmaları ile diyaloga dayanan bu terminoloji kimi yazarlarca daha kapsayıcı bir şemsiye terim olarak kullanılmaktadır.

Queer (Kuir) Kuramı: Queer terimin Türkçe karşılığı olarak benimsenen ortak bir terim yoktur. “Garip”, “tuhaf”, “acaip”, “yamuk” gibi kelimeler, queer’in karşılığı olarak kullanılabilir (Direk 2007: 68). Önceden transfobik bir hakaret ve aşağılama amacıyla kullanılan argo bir sözcük olan queer LGBTİ (Lezbiyen, Gay, Biseksüel, Trans ve İnterseks) hareket ve akademik çalışmalarca negatif anlamından sıyrılarak kullanılmaya başlamıştır. Kuir kuramı büyük ölçüde feminist kuram ve özellikle Butler’ın feminizm eleştirisinden kaynaklanıyor. Kuram cinsiyet algısının ve heteronormativitenin eleştirisi beraberinde, beden ve cinselliğe ilişkin kimliklenmenin düşünsel, siyasal ve pratik sınırlamalarını aşmaya yönelmektedir. Butler “Maddeleşen/Dert Olan Bedenler”de kuir terimini bütünleştirici, dışlayıcı ve ötekileştirici kimliklere karşı çıkan bir düşünsel izleğin temel kavramlarından biri olarak kullanmaktadır (Direk 2007: 69). Butler’ın açtığı yoldan kuir kuramı, biyolojik cinsiyet- toplumsal cinsiyet arasındaki karşıtlığa da meydan okuyarak, feminist cinsiyet farklılığı söyleminin ardındaki heteronormatif söylemi eleştirmiş ve toplumsal cinsiyet analizlerinin alanını genişleten bir zemin sağlamıştır. Feminizmi heteronormativiteye göre örgütlenmiş söyleminden özgürleşmeye itmiştir.

Feminist araştırmaları, diğer sosyal bilim araştırmalarından farklı kılan dört temel ortak özellikten söz edilebilir: 1. Feminist bir bakış açısının kabulü ve toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanmak, 2. Geleneksel bilimsel yöntemlerde vurgulananın aksine gündelik hayat ve kişisel deneyimlere verilen önem 3. Araştırmacı ve araştırılan arasındaki hiyerarşinin reddedilmesi ve 4. Kadınların özgürleşimi ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kaldırılmasının araştırma hedefleri arasında yer alması. Bazı yazarlar ise sayılan bu özelliklerin başka sosyal bilim araştırmalarında da bulunan özellikler olabildiğini savunarak, ayrı bir feminist yöntemden söz edilemeyeceğini savunmaktadır (Hammersley 1992). Kuşkusuz bu özelliklerin bir kısmı, (örneğin araştırmacı araştırılan arasındaki hiyerarşinin reddedilmesi gibi) eleştirel başka sosyal bilim araştırmalarınca da benimsenen özellikler olabilir. Ancak feminist araştırmalar açısından bu özelliklerin bir arada bulunması, araştırma sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Farklı siyasal, teorik ve epistemolojik yaklaşımlara sahip olsalar bile, feminist kuramsal bir çerçevenin belirlediği bir araştırma süreci, feminist araştırmaların ortak özelliğidir.

13.3. Feminist Araştırmaların Ortak Özellikleri

13.3.1. Feminist Bir Bakış Açısının Kabulü İle Toplumsal Cinsiyet İlişkilerine Odaklanmak

Toplumsal cinsiyet bakışı feminist araştırmaların temel özelliklerinden biridir. Kadın ve erkekler arasındaki güç ve pozisyonlardaki uçurumların deşifre edilmesi önem taşımaktadır. Geleneksel bilim büyük ölçüde erildir. Kadınların deneyimlerinin görünmez kılındığı, erkek deneyimlerinin genelleştirildiği ve nötr olarak sunulduğu bir çerçeveyi benimser. Örneğin, sınıf kavramını genellikle erkek eşe bakarak tanımlama, işsizliği aile geçindiren erkeğin işsizliği olarak ele alma veya göçmen işçi kavramı ile yalnızca göçmen erkek deneyimlerine odaklanma gibi. Bu nedenle feminist araştırmalar öncelikle sosyal yaşamda kadınların deneyimlerinin görünmezliği ve çarpıtılmasının önüne geçmeyi

hedeflemiştir. Sonrasında yalnızca kadın deneyimlerinin görünmezliğinin ötesinde, sosyal bilimlere yön veren temel kavram ve kuramların içerdiği cinsiyet yanlılığı deşifre ederek, bilimsel zeminin cinsiyetçiliğini sorgulamışlardır. Erkek deneyimlerinden hareketle yapılan genellemeler, araştırma sorunları ile eril değer ve yaklaşımların nesnellik ve bilimsellik olarak savunulmasına karşı toplumsal cinsiyet perspektifi ile yeni araştırma yaklaşımları geliştirmişlerdir. Bu çerçevede ele alındığında toplumsal cinsiyet araştırma tasarımında yalnızca bir değişken değil, araştırma sürecinin bütününe ilişkin bir yaklaşım, temel sosyal bilim kavramlarının tanımlarını değiştirecek bir analiz çerçevesi haline gelmiştir. Feminist araştırmaların özgüllüğü, yalnızca toplumsal cinsiyet ilişkilerini “çalışması” değil, toplumsal cinsiyete ilişkin güç ilişkilerini ortaya koyan normatif çerçevesidir. Bu normatif çerçeve, araştırma konusunun seçiminden, kavramların kullanımına, analiz sürecinden araştırma etiğine kadar tüm araştırma süreçlerinde karşımıza çıkan bir çerçevedir. Metodolojik olarak feminist araştırmaların kimi özellikleri başka sosyal bilim yaklaşımları ile örtüşmektedir. Ancak feminist araştırmalar, feminist teorinin çerçevelediği araştırmalar olması nedeniyle diğer araştırmalardan ayrılır (Ramazanoğlu ve Holland, 2002: 147).

Feminist teori ve toplumsal cinsiyet teorilerindeki gelişmeler, feminist araştırma yöntemlerinin de zenginleşmesine yol açmıştır. Feministler yalnızca kadınlarla ve kadınların bakış açısıyla ilgilenmezler. Nitekim daha 1975’te feminist tarih alanına ilişkin olarak Natalie Davis bu durumu ifade ediyordu: “Kanımca, hem kadınların, hem de erkeklerin tarihleriyle ilgilenmeliyiz. Nasıl sınıfları inceleyen bir tarihçi sadece köylüler üzerine odaklanmazsa biz de sadece tabi kılınan cinsiyete odaklanmamalıyız” (Davis 1975, Scott, 2007: 4 içinde). Kuşkusuz özellikle 1960’lar ve 1970’lerde, akademik alanda eril önyargılar ve kavram ve kuramlarda kadınların görünmezliği ve ikincilliği karşısında, kadınların sesleri ve deneyimlerine ağırlık tanınmıştır (Ramazanoğlu ve Holland, 2002: 147). Tıpkı erkek egemenliğini tekil bir ataerki (patriarka) kavramı altında toparlayan feminist kuramcıların erkekler ve kadınların pek çok yönden eşit olmadıklarını çarpıcı bir biçimde ortaya koymaları gibi. Harding, feminist araştırmaların ilk dönemlerinde daha yaygın olan bu feminist ampirizm pozisyonunun, bilim dallarındaki eril önyargılar ve bilimin erkek-yanlı yanlarını deşifre etmede önemli katkılar sunduğunu belirtir. Örneğin Tıp alanında hastalıkların tanı ve teşhisine ilişkin temel araştırmalar, kadınların menüstrasyon döngüleri veya hamilelik gibi biyolojik süreçleri gibi kontrol edilemeyen değişkenler nedeniyle yalnızca erkek hastalar üzerinde yürütülmüştür. Feminist ampiristler, bunun sonucunda pek çok kadında kardiyovasküler rahatsızlıkların tanı ve teşhisinin yanlış yapılarak hatalı tedaviler uygulandığını ortaya koymuşlardır (Lykke 2010: 129).

Feminist kuram içerisinde, özellikle 1980’li yıllardan itibaren erkek egemenliği sistemlerindeki derin farklılıkların tekil bir ataerki kavramı etrafında toplamanın içerdiği sorunlar tartışılmaya başlanmıştır (Kandiyoti 1997: 12). Bu gelişme özellikle Üçüncü Dünyalı ve Batılı siyah kadınların feminizmin beyazlığına ilişkin eleştirileriyle güç kazanmıştır. Bu çerçevede ilk dönem feminist araştırmalara yönelik eleştirilerden biri, feministlerin yalnızca kadınları “çalışması”, diğeri ise sınıf, etnisite gibi ayırım çizgilerine yönelik ihmali olmuştur. Özellikle İkinci. Dalga Kadın hareketi sonrasında siyah feminist hareketin katkılarıyla, feminist araştırmanın “beyazlığı” sorgulanmış, 1990’lardan itibaren feminist teoride

ırk/etnisite, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi farklılıkları birbiri ile ilişkili olarak ele alan kesişimsel (intersectional) yaklaşımları gündeme getirmiştir. Toplumsal cinsiyetin, örgütlenmelerin ve kurumlara içkin bir özellik olarak ele alınması, hem maddi ilişkilerin hem de kültürel/sembolik anlamların dikkate alınmasını gerektirir. (Connell 1993; Scott 1986). Kesişimsel yaklaşımlar, kimliklerin nasıl hem bir yandan egemen yapılar ve kurumlarca şekillendirilirken bir yandan da gündelik yaşamdaki mikro iktidarlar ve direnişlerle şekillendirilebildiğini anlamaya yönelir.

Kesişimsellik (intersectionality): Özellikle siyah feminist düşüncenin katkılarıyla evrensel bir kadın deneyimi ve ezilme biçiminden bahsedilemeyeceği, farklı kadınlık konumlarının ve de deneyimlerinin bulunduğu önüne sürülmesi, feminist teoride deneyime ırk/etnisite, sınıf ve toplumsal cinsiyet gibi farklılıkları katan kesişimsel yaklaşımları gündeme getirdi. Kesişimsel düşünce, bakış açısı kuramlarına ilişkin indirgemeci yorumların önüne geçilmesi ve çağdaş iktidarın farklı veçheleri ve türleri ile bütün karmaşıklığı içinde analiz edilmesi için önemli bir kaynaktır. Kesişimsel yaklaşımlar, “herkesin toplumsal cinsiyet, etnisite, sınıf, cinsellik ve milliyet gibi bir dizi önemli sosyal anlamlandırma eksenleri üzerinde konumlanmış olduğunun” farkına varılmasına dayanır (Wekker ve Lutz, 2001: 18). Bu anlamda sosyal ve sembolik sistem olarak toplumsal cinsiyet diğer anlam sistemlerinden bağımsız olarak çalışılabilecek otonom bir sistem değildir.

Toplumsal cinsiyet bakış açısıyla yürütülen sosyal bilim araştırmaları alanında 1990’lardan itibaren gelişen bir diğer yönelim de giderek “erkeklerin” ve “erkekliklerin” araştırma konusu haline gelmeye başlamasıdır. Cinsiyetler arasındaki iktidar ilişkilerinin anlaşılması için yalnızca erkeklerle kadınlar arasındaki iktidar ilişkilerine değil, cinsiyetlenmiş toplumsallıkların bir bütün olarak eleştirisine ihtiyaç vardır (Sancar, 2009: 15). Bu ise farklı erkekliklerin inşa süreçlerinin analiz edilmesini gerektirmektedir. Toplumsal cinsiyete dayalı güç ilişkileri yalnızca kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkileri değil, farklı erkeklikler arasındaki güç ilişkilerini de içerir. Eleştirel erkeklik çalışmaları günümüzde, feminist çalışmalar ile diyalog halinde gelişen farklı akademik dergiler çevresinde örgütlenen yeni bir disiplinler arası alan olarak gelişme eğilimindedir.

Yukarıda kısaca değindiğimiz gibi kuir kuramı da, ikili bir toplumsal cinsiyet kavrayışı ve kimlik tanımına karşı eleştirel duruşuyla feminist çalışmalar alanına önemli katkılar yapmıştır. Kuir kuramı, toplumsal cinsiyet ile biyolojik cinsiyet arasında ikili bir karşıtlığı da eleştirir. Judith Butler’ın 1990’lı yıllarda kaleme aldığı *Gender Trouble* (Cinsiyet Belası) adlı kitabı, feminist araştırma alanına yeni bir perspektifin de habercisi olmuştur. Toplumsal cinsiyetimize ilişkin dışavurum ve ifadeler, toplumsal cinsiyetimizin sonucu olmayıp, toplumsal cinsiyetimizin kurucu unsurlarıdır Butler için (Butler, 1999). Butler’ın feminist teoriye yönelik en temel eleştirisi toplumsal cinsiyetin kadın-erkek ikiliği üzerinden kurulmuş olmasıdır. Butler, geliştirdiği performatif toplumsal cinsiyet kavramı ile, kadınlık ve erkeklik olarak yalnızca iki farklı toplumsal cinsiyet yerine, pek çok toplumsal cinsiyetle karşı karşıya olduğumuzu, kimlik kategorilerinin bir süre sonra, sabit ve özcü kimlik kavrayışlarına yol açarak ayak bağı haline geldiğini ifade eder (Butler, 2009: 5) Biyolojik ve toplumsal

cinsiyet kimlikleri, ifadeleri ve yönelimleri çoğul ve akışkandır. Kuir teorisi, kimlikler altında tanımlanarak kendi normlarını, ikiliklerini ve ötekilerini üreten cinsiyet kimliklerine yönelik eleştirileriyle, cinsiyetlenmiş toplumsallıkların analizinde önemli bir perspektif sunmaktadır.

Gerek feminist teori alanındaki gelişmeler (kesişimsellik gibi), gerekse eleştirel erkeklik çalışmaları ve kuir teori alanındaki geliştirmeler, feminist araştırma ve yöntem alanında yalnızca yeni çalışma alanlarına değil, feminist bakış açısı ve toplumsal cinsiyet kavrayışının da zenginleşmesine yol açmıştır. Feminist araştırmada önemli olan kadınların “çalışılması” değil, herhangi bir konunun hem teori hem de yöntem bağlamında feminist duruşla çalışılmasıdır.

13.3.2. Gündelik Yaşam Ve Kişisel Deneyimlerin Önemi

Gündelik yaşam deneyimi feminist teoride - ve de siyasette- her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Kadınların deneyimlerinin önemsenmesi, sosyal bilimlerde görünmez kılınmaları karşısında önemli bir meydan okumadır. Feminist politikada, bilinç yükseltme çalışmalarında kadın deneyimlerinin bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesi de radikal bir politik meydan okumayı beraberinde getirmişti. Gündelik yaşamın bilimsel araştırmanın konusu olmasında, feminizmin yorumsamacı yaklaşımlardan biri olan fenomenolojik araştırmalardan da beslendiği söylenebilir. Fenomenoloji, gündelik hayatın pratiklerini ve bu pratikleri doğuran fikir, inanç, algı, davranış ve bilginin anlaşılması ve yorumlanması çabasıdır. Bu çaba Kümbetoğlu'nun ifade ettiği gibi, feminist araştırmalarda kadınların deneyimlerini, gündelik hayatlarını anlama ve yorumlama çabasına dönüşmektedir (Kümbetoğlu, 2008: 53).

Gündelik yaşamın sosyal bilim alanına girişinde de kadın hareketinin deneyimleri etkili olmuş, bakış açısı (standpoint) olarak adlandırılan feminist epistemoloji bu çerçevede geliştirilmiştir. Feminist “bakış açısı kuramında” kimi yaklaşımlar, baskı altında olanın deneyimine belli bir bilgi kaynağı olarak epistemolojik bir ayrıcalık tanınmıştır. Bu, özellikle feministlerin “evrensel bir ezilme” ya da “evrensel bir ataerki” iddiasında bulunmaları ile paralel olarak gelişmiştir. Bakış açısı kuramının erken versiyonlarında kadın deneyimine bu şekilde bir epistemolojik ayrıcalık tanınması, pozitivist bir nesnellik ve gerçek düşüncesin de izler taşımaktadır. Smith(1987) ve Harding(1992), kişisel deneyimi, kendi başına bir “gerçek bilgi” olarak değil, sadece başlangıç noktası olarak almayı önerir. Bu anlamda “marjinalleştirilmiş”, farklı egemenlik ilişkilerine tabi yaşamlar ve deneyimler araştırma gündemleri ve sorularının ortaya konması için önemlidir, cevapları sağlaması bakımından değil (Harding: 1992). Bu anlamıyla bakış açısı, “otantik” bir deneyim nosyonu ile belli bir sosyal konuma epistemolojik ayrıcalık tanınması anlamına gelmez. Farklı grupların deneyimini görünür kılmak, baskı mekanizmalarını gösterir ancak onların iç işleyiş ve mantıklarını ortaya koymaz; farklılıkların var olduğunu biliriz ama bunların ilişkili olarak inşa edildiklerini anlayamayız. Bunun için söylem yoluyla öznelere konumlandırılan ve deneyimlerini üreten tarihsel süreçlere yönelme ihtiyacı vardır.

Feminist Bakış Açısı Kuramı (standpoint theory): Sandra Harding (1987; 1992), Donna Haraway (1991), Alison Jaggar (1989) ve Dorothy Smith (1987;1990) gibi feminist bakış açısı kuramcıları, kadınların somut/gündelik deneyimlerini sosyal bilimsel araştırmalarında başlangıç noktası olarak almayı önermektedirler. Feminist bakış açısı kuramcıları arasında, kadınların deneyimlerine epistemolojik bir ayrıcalık tanıyan -kadın deneyimlerinin özel bir otoriteye sahip olduğu düşüncesi- feminist ampirizmden, öznenin toplumsal konumlanışını temel alan yaklaşımlara kadar bir dizi farklılık ve tartışma mevcuttur. Yine de bakış açısı kuramcılarında ortak olan bir tanımlama yapmak gerekirse, bunu “kadınların deneyimleriyle başlayan ve doğrudan buradan ilerleyen bir dünyayı anlama yolu”, olarak tanımlayabiliriz (Brooks 2007: 60). Ancak Stanley ve Wise’in (1996) belirttiği gibi, bu epistemolojik duruşu basit bir kadınlar üzerine odaklanma önerisi olarak görmek yanlış bir yorumlamadır.

Feminist araştırmalarda, kadınların deneyimleri araştırma sürecinin bütünü açısından büyük bir önem taşımaktadır. Araştırma sorunsallarının seçiminden, araştırma sürecinde araştırmacı ve araştırılan arasındaki ilişkilere ve araştırma tekniklerinin seçimine dek kadın deneyimleri kilit bir önemdedir. Dorothy Smith’in ifade ettiği gibi, araştırmaya gündelik yaşam deneyimleri ile başlanması, araştırmanın gündelik yaşam “sorunları” ile sınırlanması anlamına gelmez (Smith 2005). Gündelik yaşam içerisindeki bireyler, konumlanmış öznelardir ve deneyimlerini aktarırken bu “konumlanmış” bakış açılarından konuşurlar. Dolaysız bir deneyim yoktur bu anlamda. “Bütün deneyimler pratik, söylem ve yorumlama sürecinden geçer. Hiçbirimiz saf bir deneyime sahip değilizdir. Deneyim aynı zamanda bir yorum ve yorumlama ihtiyacıdır” (Skeggs 1997: 28). Bu nedenle de evrensel bir kadın bakış açısından söz edilemez. Haraway da (1991) bakış açısı kuramlarının, özneye epistemolojik ayrıcalık tanıma anlamında feminist ampirizm ile mutlak bir göreceliğe kayan inşacı yaklaşımlar arasındaki konumunu anlatmak için güçlü bir metafor kullanır. Haraway’a göre feminist araştırmacılar X ucu mutlak görecelilik, Y ucu ise mutlak gerçeklik olan yağlı bir çubuk üzerinde, her iki uç arasındaki bir pozisyonda yer aldıklarını ileri sürer. Bu ara noktayı korumak her iki ucu da sıkıca tutmaktadırlar. Bu nedenle her iki duruşla da sürekli hesaplaşmak durumundadırlar. Bir yandan toplumsal cinsiyetlenmiş bir yaşama dair bilginin üretilebileceğini düşünmekte, diğer yandan da gerçekliğin ve bilginin sosyal olarak inşa edildiği düşüncesini taşımaktadırlar. Bu nedenle Haraway’a göre feministler bu iki noktadan da vazgeçemeyecekleri için, aradaki alanlarda yer alırlar (Ramazanoğlu ve Holland: 2002: 61). Haraway, kimlikten değil konumlanmış öznellikler ve konumlanmış bilgidен söz ederken kuramın naif ve romantik bir deneyim nosyonu ile basit ve yanlış bir şekilde okunmasının önüne geçmeye çalışır (Haraway 1991). Bir başka deyişle Y ucuna kayma riskine karşı uyarır. Smith de bu soruna değinir. Yazar, Harding’in feminist ampirizme yönelik özcülük eleştirisini paylaşır ve Harding gibi çeşitlenen özne konumlarına duyarlı bir epistemolojiden yana taraf alır. Smith, Harding’in “bakış açısı” kavramını kullansa da, ondan farklı olarak bunu geliştirdiği kurumsal etnografya için bir özne konumu olarak, herkese açık olan bir “bilme” alanına referansla kullanır. Smith’in postmodernizm ve postyapısalcığa ilişkin kuşklarını ifade ettiği şu satırlar, Haraway’ın yağlı çubuk metaforu ile anlatmak istediği konumu çok iyi açıklamaktadır:

[Postmodernizmin]...bilmenin bütününe hakim olma iddiasını taşıyan bilginin muazzam kibrine yönelik eleştirilerinden çok şey öğrendim, ancak sosyal olana ilişkin sabırlı araştırma yöntemlerinin keşifler yapabileceği, bilgi üretebileceği ve görünmezi görünür kılabileceğine ilişkin güvenim var (Smith, 2005: 220).

Bu biçimiyle bakış açısı kuramı gerçekliğe “farklı konumlanmış özneler arasındaki karşılıklı ilişkinin bir parçası olarak” yaklaşır (Stoetzler ve Yuval-Davis 2007: 315). Bu anlamda deneyim, farklı konumlanmışlıklar çerçevesinde, “hem iktidar ilişkilerinin yeniden üretilme sürecine hem de direnme formlarına dair bilgiye” ulaşmanın başlangıç noktasıdır (McLaughlin 2003: 47). Deneyim, gerçek bilginin kendisi olması nedeniyle değil, öznelliklerin kurulmasında merkezi olması nedeniyle feminist kuramda “değerlidir”(Skeggs 1997: 27). Gündelik yaşam perspektifi bireylerin dışlama ve tahakküm altına alınma süreçlerinin çeşitliliği hakkında geniş bir çerçeve sunar. Bir başka deyişle iktidar ilişkileri gündelik deneyimlerin merkezindedir. Feminist araştırmaların gündelik hayatı ve deneyimleri hareket noktası olarak alırken, sosyal, siyasal ve iktisadi yapılarla ilişki halindeki gerçekliğe ulaşmaya çalışmaktadırlar. Yapılardan, farklı sosyal konumlanmalardan ve tarihsellikten bağımsız bir deneyim yoktur. Bu noktada da feminist araştırmalar, eleştirel yaklaşımlarla paralel bir şekilde, gündelik olanın ardındaki görünmez yapılar, eşitsiz, çatışmacı ve karmaşık ilişkilerin analizine yönelir. Deneyimler ile makro yapılar arasındaki bağlantıların kurulması, siyaset bilimi, iktisat, sosyoloji, coğrafya, antropoloji gibi disiplinlerin temel kuram ve kavramlarına ilişkin cinsiyet yanlılığının da ortaya konmasını sağlar. Örneğin gündelik deneyimlerden hareketle farklı katılım pratiklerinin açığa çıkarılması, yurttaşlık ve siyasal katılımı ilgili kuramların toplumsal cinsiyet körlüğünü ortaya çıkarmakta, farklı çalışma biçimleri, emek türleri ve görünmez kadın emeğini ortaya koyan feminist iktisatçılar, işsizlik, aile geliri, tam istihdam vb. gibi iktisat kavram ve teorilerinin ardındaki erillliği deşifre etmektedir.

13.3.3. Araştırmacı-Araştırılan İlişkisinde Hiyerarşiye Karşı Duruş

Feminist araştırmaların temel özelliklerinden biri hiyerarşik, otoriter ve yönlendirici olmayan bir araştırma sürecine dayanmasıdır. Feminist araştırmacılar, araştırma sürecinde gücün kullanımına ilişkin düşünümsel (*reflexive*) bir tavır içindedirler. Düşünümsellik aynı zamanda araştırma pratiğine ilişkin etiğin bir parçasıdır (Ramazanoğlu ve Holland, 2002: 146). Toplumsal cinsiyetlenmiş gerçekliği anlama çabasında empati, göz hizasında ilişki kurma, araştırmacı ve araştırılan arasında karşılıklı deneyim paylaşımı ve etkileşim önemlidir (Kümbetoğlu 2008: 54). Araştırmacının kendi kimliği, duygu ve düşüncelerini açık etmekten, paylaşmaktan çekinmemesi objektifliğin önünde bir engel değil, bizzatıhi feminist araştırma sürecinin bir parçasıdır. Araştırmacının araştırma sürecinde kendi öznellik, deneyim ve duruşunu ortaya koyması gerekmektedir. Araştırmacı- araştırılan ilişkisi eşit ve karşılıklı bir ilişkidir. Araştırmacı sürekli soran, arayan, bulmaya çalışan taraf olarak konumlanmaz. Karşılıklı öğrenen, kendi deneyimlerini de açık eden eşit bir ilişki ile veri toplar. Araştırılanlar da araştırma sürecine dahil olan katılımcı özneler olarak görülür. Bu yaklaşım, insan deneyiminin duygusallık ve karşılıklı bağımlılık boyutlarının tanınmasının doğal bir sonucudur. Feminist araştırmalar, geleneksel yöntemlerin değerden arınmışlık ve objektiflik

iddiasına karşılık, araştırmacının baştan benimsediği ve açık ettiği “bilinçli taraflılık”tan söz etmektedirler (Harding, 1995:42). Feminist araştırmacıların, araştırma sürecindeki hiyerarşiye dönük eleştirisi, başka sosyal bilim yaklaşımlarını da zenginleştirmiş ve nitel sosyal bilim geleneğine önemli katkılar sağlamıştır.

13.3.4. Toplumsal Cinsiyet İlişkilerinde Eşitlikçi Değişimleri Hedefleyen Eyleme Dönük Bir Araştırma Stratejisi

Feminist araştırmalar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini deşifre etmeye, ortadan kaldırmaya yönelik hedefler içerir. Bu anlamda feminist araştırma sadece var olanı ortaya koymaya çalışmaz. Toplumsal cinsiyet ilişkilerinde değişim, dönüşüm ve araştırma süreçlerinde karşılıklı güçlenme feminist araştırmaların hedeflerindedir. Toplumsal cinsiyetlenmiş ilişkilerin deşifre edilmesi ve eşitlikçi dönüşümlere ilişkin hedeflerinin yanı sıra bazı feminist araştırmalar somut, pratiğe yönelik güçlendirici hedefler de içerebilir. Bu tür hedefler araştırma bulgularının ortaya konmasından sonra ve/veya bulguların toplanması sürecinde katılımcıların güçlendirilmesine ve donanım kazanmasına yönelik pratik hedefler içerebilir. Bu tür araştırmalar için “kullanılabilir araştırma” (usable research) kavramı kullanılmaktadır (Kümbetoğlu 2008: 60).

Feminist araştırmalar değişim, dönüşüm ve eşitlikçi hedefleriyle eleştirel araştırma yaklaşımları ile ortaklıklar taşır. Feminist araştırmalardaki farklılık, bu değişimin toplumsal cinsiyet ilişkilerinde eşitlikçi dönüşüm ve güçlenmeyi hedeflemesidir. Siyasal ve uygulamaya dönük hedefler, katılımcı eylem araştırmalarında da karşımıza çıkan bir özelliktir. Katılımcı eylem araştırmaları, o araştırma alanına yönelik olarak somut değişim ve uygulama hedefleri ortaya koyar. Bu hedefler araştırma sorunsallarına ve araştırma konusuna göre değişiklikler gösterebilir. Genellikle siyasal aktivist bir gündem ile ilişkilidir. Katılımcı eylem araştırmaları, feminist bir perspektifle yapılmış araştırmalar da olabilir. Bu durumda feminist katılımcı eylem araştırmalarından söz edebiliriz. Genel olarak güçlenme ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinde dönüşüm hedeflerinin ötesinde somut, uygulamaya yönelik hedefler içeren katılımcı eylem araştırmaları, feminist araştırmalardan ayrı olarak, özel ve kendine özgü bir araştırma yöntemidir.

13.4. Feminist Araştırmalarda Kullanılan Teknikler

Feminist yöntemsel yaklaşımlar farklı araştırma tekniklerini bir arada kullanmaktadır. Sosyal bilim alanında erkek merkezli yönelime karşı, kadınların sesini duyurmaya, bilimsel bilgiye ilişkin eril yapılanmayı dönüştürmeye çalışırlar. Araştırmanın amacı sadece neden sonuç ilişkilerinin açıklanması değildir. Gündelik hayatın, toplumsal cinsiyetlenmiş ilişkilerin derinlemesine anlaşılması, deşifre edilmesi ve güçlenme temel hedef olduğu için araştırma tekniklerinin seçiminde derinlemesine görüşmeler, katılımcı gözlem, odak grup görüşmeleri, sohbetler vb. farklı teknikler kullanılmaktadır. Feminist araştırmaların araştırmacı-araştırılan ilişkisine ilişkin ilkelerinin bir sonucu olarak araştırmacının da kendi deneyim, bilgi ve duygularını paylaşabileceği türden araştırma teknikleri tercih edilmektedir. Bunun yanı sıra gündelik yaşam ve deneyimlerin anlaşılması için de hem araştırmacının “içeriden bakışını”

hem de araştırmacı- araştırılan ilişkisinde etkileşimi sağlayacak farklı tekniklerin bir arada kullanılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Feminist araştırmalar açısından gündelik hayat ve deneyimlerin önemi nedeni ile, anılar, biyografiler, günlük ve fotoğraflar gibi veri kaynakları da araştırma sürecinde kullanılan önemli veri kaynakları olabilmektedir. Bunun yanı sıra günümüzde bilgi teknolojilerinin el verdiği olanaklar paralelinde bloglar, sosyal medya vb. alanlar da feminist araştırmaların veri kaynakları olabilmektedir. Görüldüğü gibi, toplumsal cinsiyetlenmiş gerçekliğin karmaşık yapısı ve farklı katmanlarının anlaşılabilmesi için sıklıkla buna uygun olarak nitel (yoğun) araştırma teknikleri kullanılmaktadır. Ancak feminist araştırmalar alanında başlangıçta çok daha keskin bir Şekilde ortaya konulan nicel-nitel yöntem karşıtlığı, günümüzde o kadar da keskin bir karşıtlık olarak ele alınmamaktadır. Nitel veri türleri ağırlıkta olmakla birlikte, feminist araştırmalarda anket gibi nicel teknikler de birarada kullanılabilir.

Feminist araştırmalar için, keskin bir yöntemsel reçete yoktur. Ağırlıklı olarak toplumsal gerçekliği derinlemesine anlama çabası paralelinde nitel yöntem ve tekniklere ağırlık verilmekle birlikte, nitel ve nicel tekniklerin bir arada kullanılması da mümkündür. Özellikle alışma yapacak alana ilişkin temel örüntülerin bilinmediği durumlarda anket gibi teknikler, nitel diğer tekniklerin yanında ek olarak kullanılabilir. nemli olan geleneksel araştırmalarda kullanılan yöntem ve tekniklerde verili olarak alınan temel kavramların yeniden değerlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet analizine tabi tutulmasıdır. Feminist araştırma yaklaşımı açısından nicel ve nitel yöntemler arasındaki ayrıma ilişkin metodolojik tartışmalar da cinsiyet-bilim ilişkisinin bir yansımasıdır. Bu anlamda feminist araştırmalar gerek araştırma tekniklerinin seçimi gerekse disiplinler arası sınırlar konusunda daha esnektir.

Toplumsal cinsiyetlenmiş yaşama dair bilginin üretiminde, öznel yaşam deneyimlerindeki çeşitlilik ve dinamizmin ortaya çıkarılması, anlaşılması hedef nedeniyle en baştan planlanmış, teknikleri ince ayrıntılarıyla tanımlanmış, formel bir araştırma stratejisi yerine, esnek bir araştırma stratejisi tercih edilir. Bu anlamda araştırma stratejisi, araştırılan kişi veya gruplardan gelecek etkilere açıktır, teknikler değiştirilebilir, yenileri tercih edilebilir. Baştan sıkıca kontrol edilen bir süreçten çok hem gündelik yaşam deneyimlerinin dinamizmine hem de araştırılan ile etkileşime açık bir yol tercih edilir. Araştırma stratejisi ve tekniklerin seçimine ilişkin olarak feminist araştırmaların ne çıkardığı bu ereve akademik alan ve disiplinler arasında geçişlerde esnekliği de içerir.

Feminist araştırmalarda seçilen yöntem ve teknikler farklı teorik kaygılarla önceden biçimlendirilmiş standart sorular yerine, araştırmaya katılanların kendilerini ifade edebileceği, deneyim, duygu ve düşüncelerini rahatça paylaşabilecekleri görüşme teknikleri kullanılmaktadır. Geleneksel araştırma yöntemlerindeki “nesnellik” vurgusu yerine, feminist araştırmalarda öznellik ve öznel deneyimler vurgusu ne çıkmaktadır(Kümbetoğlu 2008: 63).

Uygulamalar

1) Literatür taraması ile Türkiye'deki feminist araştırmalardan farklı disiplinlerden beslenen (örneğin feminist iktisat, feminist tarih gibi) örnek araştırmalar bulunuz.

Uygulama Soruları

1) Literatür taraması yoluyla bulduğunuz feminist araştırmalardan birini seçerek, araştırma metodolojisini epistemolojik duruşu, araştırma sorunsalları, yöntemsel yaklaşım ve kullandığı teknikleri ortaya koyup tartışınız?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde feminist araştırmaların gerek farklı sosyal bilim yaklaşımları ile ilişkisi gerekse içerdiği yenilikler ile epistemolojik temellerini ortaya koyduk. Feminist kuramın 1960'lardan günümüze geçirdiği dönüşümler, feminist metodolojinin zenginleşmesine yol açmış ve feminist araştırma yaklaşımları ve pratikleri diğere sosyal bilim yaklaşımlarına da katkı sağlamıştır. Feminist araştırmalar, yorumsama ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımları ile benzer bir zeminde pozitivismeye yönelik eleştirilerinin yanı sıra, bilimin erilliği ve bilimsel çalışmalarındaki toplumsal cinsiyete dayalı önyargı ve erkek merkezliliği deşifre ederek bilimsel bilgi üretim süreçlerine ilişkin kökten eleştirel getirmiştir. Feminist bakış açısı kuramı, gerçekliği anlama ve kısmi nesnellığe ulaşma yolu olarak araştırmaya “bilinçli bir taraflılıkla”, gündelik yaşam ve kadınların bakış açısıyla başlanmasını önermiştir. Bu metodolojik yaklaşım, feminist ampirizmden, postyapısalcı pozisyonlara kadar farklı kuramsal eğilimlerle zengin bir araştırma pratiği üretmiştir.

Feminist araştırmaların ilk aşamalarda kadınları bilime ve kuramlara katma çabaları ile gelişen “kadınların seslerinin eklenmesi” yaklaşımı yerini toplumsal cinsiyetin analitik bir kategori olarak ele alınarak toplumsal cinsiyetlenmiş tüm ilişkilerin feminist kuram çerçevesinde çözümlenmesi sürecine dönüşmüştür. Feminist kuramsal gelişmelerle, yalnızca kadınlar değil farklı erkekler ve erkeklikler de araştırma alanlarına dahil edilmeye başlanmıştır. Homojen bir “kadın” ve yekpare bir “ataerki” anlayışının terkedilerek, toplumsal cinsiyet ilişkileri ırk, ulus, sınıf, etnisite gibi farklı kesişim eksenlerinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki karşıtlığın ötesine geçerek, cinsiyet ve cinsellik alanında kurulu heteronormatif düzene ilişkin eleştirel perspektifler geliştirilmiştir. Postyapısalcılık, erkeklik çalışmaları, kesişimsel düşünce ve kuir kuramı feminist araştırma yaklaşımlarının gelişiminde etkili olmuştur. Feminist araştırma yöntemlerine ilişkin olarak tek bir reçeteden söz edilmemekle birlikte, feminist araştırmaları belirleyen ortak epistemolojik ilkelere söz etmek mümkündür. Bu bölümde, feminist bir bakış açısıyla toplumsal cinsiyet ilişkilerine odaklanma, gündelik yaşam ve deneyimlerin önemi, araştırmacı-araştırılan ilişkisinde hiyerarşinin reddi ve eşitlikçi dönüşüm ve değişim hedefi gibi ortaklıklar tartışılmıştır. Son olarak bu epistemolojik çerçeve içerisinde, feminist araştırma tasarımları ve sıkça kullanılan tekniklerden örnekler verilmiştir.

Bölüm Soruları

1) Feminist araştırmalar kadınlarla ilgili ve kadın bakış açılarını öne çıkararak araştırmalar mıdır? Feminist araştırma konuları neler olabilir, tartışınız?

2) “Kadın araştırmaları”, “toplumsal cinsiyet araştırmaları” ve “feminist araştırmalar” terminolojisi arasında bir farklılık var mıdır? Araştırma alanlarına ilişkin bu adlandırma farklılıklarının ardındaki sebepler nedir?

3) Feminist araştırmalara özgü araştırma yöntem ve tekniklerinden söz edilebilir mi?

4) Feminist araştırmaların diğer sosyal bilim araştırmalarından temel farklılıkları nelerdir?

5) Feminizmin pozitivizme yönelik eleştirileri nelerdir? Feminizmin nesnellik anlayışını tartışınız.

6) Aşağıdaki özelliklerden hangisi feminist araştırmaları diğer bilimsel araştırmalardan ayıran özelliklerden biridir?

a) Yalnızca kadınlar hakkında, kadın bakış açısını ortaya çıkararak araştırmalar olması

b) Derinlemesine görüşme tekniklerinin sıklıkla kullanılması

c) Feminist teörünün çerçevelediği araştırmalar olması

d) Yalnızca anlamaya değil, kişisel ve toplumsal düzeyde değişim ve dönüşümü hedeflemesi

e) Eleştirel bir araştırma yaklaşımı olması

7) Feminist kuram ve siyasete, toplumsal cinsiyet ilişkilerini, ırk/etnisite, sınıf gibi ayırım çizgilerini hesaba katarak ve bunlarla ilişkisel bir biçimde ele alan kuramsal yaklaşım aşağıdakilerden hangisidir?

a) Queer (kuir) kuramı

b) Kesişimsel düşünce

c) Bakış açısı kuramı

d) Eleştirel kuram

e) Kültürel feminizm

8) Aşağıdakilerden hangisi, feminist epistemolojide tartışılan “konumlanmış bilgi” kavrayışının argümanlarından biri kabul edilemez?

- a) Araştırmacı, araştırdığı sosyal gerçekliğin bir parçasıdır.
- b) Bilimsel bilgi, belli bir zaman, mekân ve tarihsel güç ilişkileri kesişiminde bağlam bağımlı bir bilgidir.
- c) Araştırmacı değer yargılarını ve pozisyonunu araştırma sürecinde açık eder.
- d) Bilimsel bilgi, nesnel bir gerçekliğin peşindedir.
- e) Farklı özne konumlarından üretilen bilgi, gerçekliğe ve objektif bilgiye kısmen ulaşabilir.

9) Aşağıdakilerden hangisi feminist araştırma metodolojisi ile yakın kesişim alanları olan yönetsel yaklaşımlardan biri değildir.

- a) Hermenötik
- b) Eleştirel realizm
- c) Postyapısalcılık
- d) Pozitivizm
- e) Postmodernizm

10) Aşağıdakilerden hangisi feminist bakış kuramının özelliklerinden biridir?

- a) Araştırmalara kadınların gerçekliklerinin araştırılması, mutlak gerçekliğe ulaşmak için önemlidir.
- b) Kadın deneyimleri, gerçekliğe ulaşmada epistemolojik bir ayrıcalığa sahiptir.
- c) Kadın deneyimleri araştırma süreci bakımından kritik bir önemdedir.
- d) Her türlü bilgi üretiminin konumlanmış özne pozisyonları tarafından üretilmesi ve bağlam bağımlı olması nedeniyle, nesnellik iddiasında bulunmak mümkün değildir.
- e) Kadın deneyimleri araştırma süreci için dolaysız bir bilgi kaynağıdır.

11) Aşağıdakilerden hangisi feminist araştırmalarda sıklıkla kullanılan veri türlerinden biri değildir?

- a) Anı, günlük, fotoğraf gibi gündelik yaşamlara ilişkin verilerin kullanılması
- b) Derinlemesine görüşmeler
- c) Sahada kurulan ilişkiler ve sohbetler için tutulan saha notları
- d) Anket
- e) Odak grup görüşmeleri

12) Aşağıdakilerden hangisi feminist bakış açısı kuramcılarında biri değildir?

- a) Sandra Harding
- b) Donna Haraway
- c) Judith Butler
- d) Alison Jagger
- e) Dorothy Smith

Cevaplar: 6)c, 7)b, 8)d, 9)d, 10)c, 11)d, 12)c

14. TÜRKİYE FEMİNİST HAREKET TARİHİ

Esen Özdemir⁶¹

⁶¹ YTÜ Yüksek Lisans Öğrencisi

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

14.1. Feminist Hareketin Ortaya Çıkışı: “İdeolojik Mayalanma Dönemi”

14.1.1. Bilinç Yükseltme Grupları

14.1.2. Kamusal Alana Çıkış

14.2. Kampanyalar Dönemi

14.3. 90’lı yıllar: Kurumsallaşma ve Karşılaşmalar Dönemi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1) Türkiye Feminist Hareketi ne zaman ve hangi koşullarda ortaya çıktı?
- 2) Türkiye Feminist Hareketi'nin ortaya çıkışını mümkün kılan toplumsal ve siyasal koşullar nelerdir?
- 3) Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi kadın hareketlerinin özellikleri nelerdir?
- 4) 12 Eylül darbesinin feminist hareketin ortaya çıkışı ile nasıl bir ilişkisi vardır?
- 5) Osmanlı döneminde güçlü bir kadın hareketi varken bunun tekrar ortaya çıkışı neden 1980'li yıllarda mümkün olmuştur?
- 6) Bilinç yükseltme grubu ne demektir ve işlevi nedir?
- 7) Bilinç yükseltme gruplarının yöntem ve ilkeleri nelerdir? Bu yöntemler hangi tarihsel miras üzerinden şekillenmiştir?
- 8) “Kişisel olan politiktir” sözü ne anlama gelmektedir?
- 9) Türkiye Feminist Hareketi'nin öncüleri kimlerdir?
- 10) Türkiye Feminist Hareketi'nin tarihsel dönüm noktası olan eylem ve kampanyalar hangileridir? Hareketin kazanımları nelerdir?
- 11) Kürt ve Müslüman feministlerin 80'li yılların feminist hareketine yönelik eleştirileri nelerdir?
- 12) Belli başlı feminist örgütler ve yayımlar hangileridir?

Anahtar Kavramlar

- Osmanlı kadın hareketi
- Cumhuriyet dönemi kadın hareketi
- Kadın kurtuluş hareketi / ikinci dalga feminizm
- Bilinç yükseltme
- “kişisel olan politiktir”
- Feminist hareket
- Feminist örgütlenme

Giriş

Türkiye’de feminizmin tarihi genel kanının aksine 1980’lerde başlamaz, Osmanlı dönemine dayanan tarihî bir geçmişi bulunmaktadır. Osmanlı toplumunda kadınların özellikle aile içinde zevce ve annelik rolleriyle sınırlandırılmalarını, çok karılı evliliği, erkeklerin yararına işleyen boşanma hakkını eleştiren ve eğitim, çalışma, toplum hayatına katılma talepleriyle ortaya çıkan güçlü bir kadın hareketi vardır. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde, kadınlar çok sayıda dernek kurmuşlardı ve kadınlara yönelik ya da kadınların çıkardığı çok sayıda yayını mevcuttu. Bu dönemde kadınlar kendilerine feminist demeseler de aslında kadınların ezilmişliğine dair feminist fikirlere sahiplerdi. Modernleşme ile birlikte yönünü Batı’ya çeviren Osmanlı’daki kadın hareketi o yıllarda Batı’da çok etkin olan, kadınların oy hakkı için mücadele eden “suffraget” hareketinin başını çektiği uluslararası feminist hareketten de haberdardı ve onların varlığından güç almaktaydı (Çakır, 2013). Tekeli’nin (Tekeli, 1989b: 35) Bu dönem, “ilk feminist başkaldırı dönemi” olarak adlandırılır ve oldukça radikal ve etkin bir kadın hareketinin varlığından söz edilebilir. Bu süreç Türk Kadınları Birliği’nin, 1935 yılında, Türk kadınlarının bütün haklarına kavuştuğu gerekçesiyle kapatılması ile sona erer.

Cumhuriyet döneminde ise modernleşmenin etkisinde gelişen, Batılılaşmanın ve çağdaşlaşmanın taşıyıcısı olan ve bağımsız olmayan bir kadın hareketi söz konusudur. Bu dönem, 1926 yılında Medeni kanunun çıkarılması ve 1934’de kadınlara oy hakkının tanınması gibi kadınların yasal statülerinin devlet eliyle eşitlendiği “devlet feminizmi” dönemidir. Nitekim 1935’te kadınların artık eşit haklara sahip olduğu, Türk Kadınlar Birliği’nin böyle bir örgüte gereksinim kalmadığı gerekçesiyle kapatılması bunun en önemli göstergelerinden biridir. Bu tarihten sonra cumhuriyet döneminin kadın hareketi feminizmden ziyade Kemalizm’e yüzünü döner ve kadınlar artık Osmanlı dönemine geri dönüşü engelleyen laik-çağdaş Cumhuriyet’in en önemli savunucularıdır. (Tekeli 1993: 30-31). Cumhuriyet sonrasında İslamcı ideojilerden ve Osmanlı geçmişinden kopma, Türkiye’ye “muasır milletler” arasında yer yaratma, Kemalist yönetimin gündeminde önemli bir yer tutar. Bu çabaların parçası olarak, Kemalist yönetim kadın hakları konusunda bilinen görece radikal düzenlemelere girişir, kadının toplum içindeki konumunu Batılılaşmanın bir göstergesi ve Osmanlı/İslam’la hesaplaşmanın bir aracı sayar. Bu noktada, Kemalizm yeni bir tarih yaratma çabası içinde kadına karşı “eşitlikçi” saydığı İslam öncesi Türklerin tutumu ile yeni laik Batılı biçimlerin sentezini oluşturmaya çalışmıştır. (Çağatay ve Soysal, 1993:335)

Sonuç olarak, bu dönem, “feminizmin kadınların elinden alınıp kullanıldığı, giderek anti-feminist bir devlet feminizmine dönüştürüldüğü ve sonunda da unutturulduğu bir dönem” (Tekeli, 1989b: 35) olur. 1980’lere kadar kadınların büyük bir bölümü, Kemalist reformlar sayesinde kadınların kamusal alanda eşit haklar elde ettiklerini ileri sürerek yeni bir kadın hareketine ihtiyaç olmadığına inandılar. Bu süreçte kurulan Türk Anneleri Derneği, Kadın Hakları Derneği, Üniversiteli Kadınlar Derneği, Kadın Hukukçular Derneği gibi birkaç dernek, kadınların Cumhuriyet’in ilk yıllarında elde ettikleri hakları koruma amacını taşımaktaydı. En çok önem verilen konu laiklikti, bu nedenle İslami grupların Cumhuriyet’e yönelttikleri tehditleri daha önemli gördüler. Dolayısıyla bu kadınların bir kısmı kendilerini

feminizm içinde tanımlamakla birlikte büyük bir çoğunluğu kendilerini feminizmle özdeşleştirmekten çekindiler ya da feminizme karşı oldular (Schroeder. K, 2007: 86).

Kadınların bir cins olarak ezildiğini ve bunun nedeninin erkek egemenliği olduğunu söyleyen örgütlü ve bağımsız bir feminist hareket 1980’li yıllarda ortaya çıktı. Feminist hareketin ortaya çıkmasını 12 Eylül 1980 askerî darbesinin ertesinde oluşan siyasal ortam mümkün kılmıştır. Çünkü bu dönemde sağ ve sol ekseninde belirlenmiş siyasal hareketin sindirilmiş olması siyasette yeni parametrelerin ortaya çıkmasını mümkün kılan bir boşluğun oluşmasını da sağlamıştır. (Arat 1991: 13).

“Meydanı boş bulup çıktılar’ diye düşünenler çok oldu. Evet, bu bir yönüyle doğru; ama bunu ‘Eylülizm’ diye nitelendirmek gerekmiyor. Cezaevine girenler, hareketten geriye çekilenler olunca, kadınlar düşünme şansına sahip oldu. Bizim için, sol örgütler içinde böyle özerk bir çıkışı boğan bir dinamik vardı. Yani, bir yenilgiden olumlu bir oluşum çıktı, diyebiliriz. Bu, o yenilgiye sevindiğimiz anlamına gelmiyor tabi; ama tarih dümdüz ilerlemiyor, böyle örnekler var...” (Savran, 2005: 96)

1980 sonrası ortaya çıkan feminist hareketin öncüleri daha önce sol örgütlerde örgütlü olan kadınlardır. Dolayısıyla ilk hesaplaşmayı da sol örgütler içindeki cinsiyetçi ve hiyerarşik örgütlenme modeliyle gerçekleştirmişlerdir. Sol hareketin katı hiyerarşik yapısını ve bu yapı içindeki kadınların konumunu eleştirip, bağımsız bir kadın hareketinin oluşması gerektiğini savunmuşlardır. Bu kadınlar feminist örgütlenme modelinin kurulması ve bu örgütlenmenin sol örgütlenmeden tamamen farklı, anti-hiyerarşik olması gerektiğini söyleyerek ortaya çıkmışlardır. Ancak, hiçbir siyasal oluşuma izin verilmeyen ve solun tamamen dağıldığı bir dönemde feminizmin yeşermeye başlamış olmasına, üstelik de bunu solu eleştirerek gerçekleştirmiş olmasına sol çevrelerden çok sert ve saldırgan tepkiler gelir. “*Bu durum ise feminizmin özünde sol bir ideoloji olmasına rağmen, solcular tarafından “Eylülist”⁶² olarak damgalanmasına*” (Tekeli, 1993: 33) ve solun dışında bir burjuva hareketi olarak görülmesine neden olur.

⁶² Eylülist tanımlaması, Yalçın Küçük; Latife Tekin ve Ahmet Altan’ı darbenin edebiyat ve sanat alanını baskı altına almasının fırsatını kullanmakla itham ederek 12 Eylül sonrasında popüler olmalarını eleştirmişti . Küçük, Eylülist’in üç ögesi olduğunu söyler: “*Bir: 12 Eylül öncesinde önu kapalı ve çıkışı olmayan bir konumda olması gerekiyor. İki: 12 Eylül ile bir kaybının olmaması gerekiyor. Üç: 12 Eylül ile, 12Eylül olmasa hiç gelemeyeceği bir yere gelmiş olması gerekiyor.*” (Küçük, 1988: 18-19)

14.1. Feminist Hareketin Ortaya Çıkışı: “İdeolojik Mayalanma Dönemi”⁶³

1980’li yıllar Türkiye toplumsal cinsiyet güç ilişkilerinin sorgulandığı ve bu ilişkileri değiştirmek için kadınların örgütlü mücadelesinin başladığı yıllar olmuştur.

Türkiye’de feminist hareket, yetmişli yıllarda sol örgütler içerisinde aktif olan ve birbirini tanıyan bir grup kadının evde, işyerinde ve sol örgütlerde kadın olmak deneyimi üzerine düşünmeye ve konuşmaya başlamaları ile ortaya çıkar. Bu kadınlardan bir kısmı, üniversitelerdeki asistanların örgütlendiği ve dönemin önemli demokratik kitle örgütlerinden biri olan Tüm Asistanlar Birliği (TÜMAS) üyesiydi. TÜMAS’a üye kadınlar, gruptaki kadınlar ve erkekler arasındaki egemenlik ilişkisini keşfetmeleri ve bu egemenlik ilişkisinden dolayı yaşadıklarını paylaşma ihtiyacı duymaları üzerine ayrı bir kadın grubu oluşturdular:

“Birkaç kadın arkadaşım ile birlikte bazı şeyleri fark etmeye başladık: Politikaların üretilmesine dâhil olamıyorduk; ama, pratik işlerde bizden iyisi yoktu... Kalabalık toplantılarda, ne zaman söz almak istesek, bir garipleşiyorduk; birimizin dizi titriyor, benim sesim ergen oğlan sesine dönüşüyor. Bunları gündeme getirdik ve orada bir kadın grubu oluşturduk. Kendimize ‘feminist’ demiyorduk; sadece bir grup oluşturup birbirimize destek olmaya çalışıyorduk. Meselenin, demokratik olup olmamakla değil, kadınlarla erkekler arasındaki egemenlik ilişkisiyle ilgili olduğu orada hissettim.” (Savran, 2005a: 95)

Bu gruptaki kadınlardan olan Gülnur Savran, o dönem İstanbul Üniversitesinde akademisyen olan ve 1978 yılında, “Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat” başlıklı doçentlik tezini yazmış olan Şirin Tekeli ile TÜMAS’ta kadın olarak yaşadıklarını paylaşmıştı. Fakat bu grup, çok az bir araya gelebilmiş ve grubun sürekliliği olmamıştır.

Türkiye’de feminist hareketi başlatan kadınların sistemli bir şekilde bir araya gelebildiği ilk yapı Yazarlar Kooperatifi’dir (YAZKO). Burası dönemin önemli şair ve yazarlarının bir araya geldiği Türkiye’nin ilk ve tek yazarlar ve çevirmenler kooperatifidir. Kooperatif, kitap ve dergi yayıncılığı yapmasının yanı sıra söyleşiler, paneller, açık oturumlar ve konferanslar da düzenlemekteydi. Mayıs 1981 tarihinde de “Edebiyatımızda Kadın” konulu iki panel düzenlemişti.

YAZKO’nun kurucusu ve yöneticisi olan Mustafa Kemal Ağaoğlu, 1 Aralık 1981 tarihinde, Şirin Tekeli’ye, YAZKO kadın yayınlarını yönetmesi ve kadın kitapları dizisi hazırlaması için iş teklif eder. Ağaoğlu’nun bu teklifi İstanbul’da feminizm ile ilgilenen kadınların buluşmasını sağlar. Teklifi kabul eden Tekeli, TÜMAS’tan tanıdığı Gülnur Savran ile YAZKO ile ilişkisi olan Stella Ovadia ve YAZKO’da çalışan Zeynep Avcı ile bir araya gelerek nasıl bir kadın dizisi hazırlanabileceği üzerine konuşur. Grup, özgün eserler mi verelim yoksa çeviri mi yapalım diye bir süre tartıştıktan sonra, diziyi çeviri ile başlamaya

⁶³ Gülnur Savran, hareketin ortaya çıkmaya başladığı 1980 yılı ile 1986 Kadınlar Dilekçesi eylemine kadar olan süreci, “ideolojik mayalanma dönemi” olarak adlandırır. (Savran, 2005: 96)

karar verir. Bunun için bir çeviri grubu oluşturulur. Savran, Şule Aytaç'ı, Ovadia'yı, Feraye Tınç'ı, Tekeli'yi, Yaprak Zihnioğlu'nu; Avcı da Günseli İnal'ı çeviri grubuna dâhil eder (Ovadia, 1994: 55) .

O dönemde, kadınlara yönelik çok fazla yayın bulunmaktadır. Grup, piyasadaki kadınların ezilmişliğini yeniden ürettiğini düşündükleri yayınlardan farklı olmak istediğine ve bu farklılığın feminist bir perspektif ile mümkün olacağına emin olmakla birlikte bunu nasıl sağlayacağını tam olarak bilmemektedir. Tekeli, bu bilinmezliği, “Feminist ama ne?” sorusuyla ifade eder (Kadınlık Durumu önsöz, 1985: 9).

Grubun, feminist perspektifle çevirmeye karar verdiği ilk kitap, Şule Aytaç'ın önerisi ile Juliet Mitchell'in *Kadınlık Durumu (Women's Estate)* adlı eseri olur. Bu kitabın seçilmesinin nedeni, kadın kurtuluş hareketinin ve kadınların ezilmesinin tarihsel bir analizini içeriyor olması nedeniyle iyi bir başlangıç kitabı olmasıdır. Çeviriye başladıklarında grubun en önemli kaygılarından biri, Mitchell'in kullandığı kavramları Türkçeye nasıl çevirebilecekleridir. Çünkü grubun amacı, sadece Mitchell'in kitabını Türkçeye kazandırmak değil feminizmin Türkçedeki karşılığını, yani kendi feminist dillerini bulmaktır:

“Bir an önce çevirelim diye acele etmemeye karar verdik, bu arada feminist bir dil oluşturacaktık. Mesela henüz ‘**erkek egemen**’ diye bir kavram yoktu Türkiye’de. Bir toplantıda sanırım ben önermiştim; kabul edildi ve o andan itibaren kullanılır oldu. Kimse ‘male dominated society’den bahsetme ihtiyacı duymuyordu. (Aytaç, 2005: 43)

Grupta yer alan kadınlardan bazıları Avrupa’da eğitim görmüş ya da yaşamıştı. Yurt dışında buldukları süre içerisinde ise, o dönem pek sıcak bakmasalar da, feminist örgütlenmelerle temasları olmuştu ve başta Avrupa olmak üzere dünyadaki feminist hareketlerden ve feminist örgütlenmeye dair tartışmalardan haberdardılar.

Feministler olarak bir araya geldikleri bu çeviri grubunda da feminist örgütlenme pratiklerine göre hareket etmeliydiler. Bunun için de ilk adım birbirlerini tanımak olmalıydı. Profesyonel bir iş değil, feminist bir iş yapıyorlardı! Bu sebepten, uygun kavramlarla çeviriyi tamamlayabilmiş olmak kadar çeviri sürecini nasıl ördükleri de önemliydi ve bu sürecin kendisinin de feminist olması gerekiyordu.

Feminist bir dil oluşturma ve feminist örgütlenme ilkelerine göre çalışma kaygısı, kitabın çevirisinin oldukça uzun bir zaman diliminde tamamlanmasına neden olmakla birlikte Türkiye’de feminist hareketin ilk tohumlarını attı.

Kitabın çeviri süreci, kitabın önsözünde anlatıldığı gibi, grubun kadınlık deneyimlerini paylaştıkları bir bilinç yükseltme sürecine dönüştü. Böylece, çeviri yapmak için bir araya gelmiş olan altı kadın Türkiye’nin ilk bilinç yükseltme grubunu oluşturdu.

İkinci bilinç yükseltme grubu ise, YAZKO’nun faaliyetlerini takip eden, İstanbul’daki feministler ile ilişkisi olan ve 1982 yılının sonuna doğru, Ankara’da neler yapabiliriz diyen,

ODTÜ çevresindeki kadınların ilk kez Nükhet Sirman'ın evinde toplanması sonucunda oluştu (Sirman, 2005: 174).

14.1.1. Bilinç Yükseltme Grupları

Bilinç yükseltme grupları ilk kez, 1960'ların sonunda New York Radikal Kadınlar (New York Radical Women) grubu tarafından bir feminist örgütlenme biçimi olarak oluşturulmaya başlandı. Bu örgütlenme biçiminin birincil ilham kaynağı ise, Çinli köylü kadınların, Çin Devrimi'nden sonra oluşturdukları “speak pains to recall pains” gruplarıydı. (Hanisch, 1999; Morgan, 1970: xxiii)

Çinli köylü kadınlar, devrimden sonra, yaşadıkları zulmü paylaşmak için sadece kadınlardan oluşan “speak pains to recall pains” grupları oluşturmuştu. Gruplardaki paylaşım biçimi, zulmü uygulayanların kimler olduğunu görünür kılmasının yanı sıra kadınların erkeklerden farklı dertleri olduğunu ve daha da önemlisi, kadınların kamusal alanda deneyimleri üzerine konuşmalarının onları güçlendirdiğini de göstermişti (Hinton, 1966: 157).

Yaşanılan acıdan kurtulabilmek için önce onu konuşmak ve sahiplenmek gerektiği ve bunun acının faillerine karşı mücadele edilebilmenin ilk adımı olduğunu gösteren bu deneyim, feministlerin erkek egemenliğine karşı mücadele edebilmek için önce yaşadıklarını birbirleri ile paylaşmaları gerektiğini gösteriyordu. Çinli kadınların deneyimlerinin yanı sıra, siyah Amerikalıların ırkçılığa ve ayrımcılığa karşı başlattıkları mücadele sonucu ortaya çıkan Sivil Haklar Hareketi'nin, yaşadığın haksızlığı yaşadığın gibi anlat, siyah güzeldir gibi mottoları da kadınları kendi deneyimlerini sahiplenmeleri ve bu deneyimler üzerine istedikleri şekilde konuşmaları için cesaretlendiren bir diğer ilham kaynağıydı.

New York Radikal Kadınlar (New York Radical Women) grubunun 1968 yılında New York'ta yaptıkları toplantıda, Kathie Sarachild tarafından hazırlanan pankartta bu ilham kaynaklarına referansla, şu sözler yer aldı: ““ Olduğu gibi anlat” -Siyah Devrim (Tell it like it is- The Black Revolution);“Acıları hatırlamak için acıları anlat”- Çin Devrimi (“Speak pains to recall pains” - The Chinese Revolution);“Bitch, Sister, Bitch” The Final Revolution -Son Devrim” (Hansich, 1999)

New York Radikal Kadınlar (New York Radical Women) grubu, biçimsel ve teknik olarak bilinç yükseltmeyi başlattıysa da, kendilerinin de belirttiği gibi ne terim ne de fikir yeniydi. Sol hareketin hücre örgütlenmesi, Çinli kadınların, “speak pains to recall pains” toplantıları, Sivil Haklar Hareketi'nin küçük grup örgütlenme deneyimleri kadınların deneyimleri ile birleşince bilinç yükseltmenin kendine has yöntem ve ilkeleri ortaya çıktı (Rosenthal, 1984).

27 Kasım 1968'de Chicago'da gerçekleşen, Birinci Ulusal Kadın Konferansı (First National Women's Liberation Conference)'nda, “speak pains to recall pains” grubu deneyimini feminist harekete uyarlayarak bilinç yükseltme gruplarının adını koyan Kathie Sarachild, bilinç yükseltme yöntemini tanıttı (1970: 79-80). Konferansta, New York Radikal Kadınlar grubunun örgütlenme perspektifini içeren, “Feminist Bilinç Yükseltme için Bir

Program” (“A Program for Consciousness Raising”) başlıklı bir bildiri sundu. Bu programa göre, bilinç yükseltme gruplarında bir araya gelen kadınlar, paylaştıkları duygu ve deneyimler üzerinden kendi özgül deneyimlerine dair analizler geliştirecek, bu analizler kaçınılmaz bir şekilde kadınları eylem yapmaya sevk edecek, bu eylemlerin sonucunda yeni küçük gruplar oluşacak, küçük grupların bir araya gelmesiyle kitleselleşme ve ardından da kadın devrimi gerçekleşecekti. Bilinç yükseltme grupları ya da diğer adı ile kadın kurtuluş grupları, kadın devriminin gerçekleşebilmesi için, teori ve eylemin birlikteliğini mümkün kılacak bir taban örgütlenme yöntemi olarak tasavvur edilmişti.

Bu örgütlenme yönteminin hayata geçebilmesi için atılması gereken ilk adım ise, kadınların kişisel deneyimlerini ve duygularını “özgür/serbest alanlar (free space)” (Allen, 1970: 6) olarak paylaşmalarıydı. Sarachild, “Feminist Bilinç Yükseltme için Bir Program”ı ile kadınları duyguları ile hareket ettikleri için aşağı gören erkek kültürüne karşın, duyguların, hayatlarını kontrol eden her türlü iktidar karşısında kadınların en büyük silahı olduğunu söyleyerek kadınları duygularına sahip çıkmaya ve bilinç yükseltme gruplarında duygularını paylaşmaya çağırıyordu:

“Gelin, gruplarımızda duygularımızı paylaşalım ve onları birleştirelim. Kendimizi bırakalım ve duygularımızın bizi nereye götüreceğini görelim. Duygularımız bizi teoriye, teorimiz eyleme, eylemlerimiz hakkındaki duygularımız da bizi yeni teoriye ve yeni eyleme götürecektir.” (Sarachild, 1970: 78)

Kadın Kurtuluş Hareketi’nin bilinç yükseltme gruplarını, bir örgütlenme yöntemi olarak sunmasına karşın sol hareket, Kadın Kurtuluş Hareketi’nin mücadelesini küçümseyerek kadınların kişisel deneyimlerini anlattıkları bu grupların bir terapi grubu olduğunu, politik bir grup olamayacağını, dolayısıyla da devrimi gerçekleştirecek bir araç olamayacağını savunuyordu.

New York Radikal Kadınlar üyesi Carol Hanisch, kendisinin de üyesi olduğu, dönemin insan hakları örgütlerinden Güney Konferansı Eğitim Fonu (Southern Conference Educational Fund-SCEF)’nin bir başka üyesi olan Dottie Zellner’in Kadın Özgür Kurtuluş Hareketi’ne yönelttiği eleştirilere yanıt vermek için, 1969 yılında, “Dottie’nin Kadın Özgürleşmesi Hareketi Üzerine Düşüncelerine Karşı Düşünceler” başlıklı bir metin kaleme aldı. Bu metin, kadınların bilinç yükseltme gruplarında evlilik, çocuklarla ilişkiler, kürtaj, ev işleri, cinsellik vb. gibi konularda kişisel deneyimlerini ve duygularını paylaştıktan sonra, bu duygu ve deneyimlerin ortak noktalarını bularak bunların nedenlerine dair cevaplar bulduklarını, bu grupların kadınların hayatlarını değiştirmek için eyleme geçmelerini sağlayan politik gruplar olduğunu, kısaca kişisel sorunların hepsinin aslında politik sorunlar olduğunu söylüyordu. Bu metni Hanisch kaleme almış olsa da metindeki düşünceler Kadın Kurtuluş Hareketi’nin savunduğu fikirlereydi. Hanisch’in bu metni, daha sonra, 1970 yılında, *Notes From Second Year*’da, derginin editörleri Shulamith Firestone ve Anne Koedt’in belirlediği “Kişisel Olan Politikdir (The Personal is Political)” başlığı ile yayımlandığında çok büyük bir etki yarattı (Hanisch, 1969; Hanisch, 2006). Metnin başlığında yer alan, “kişisel olan politikdir” sözü İkinci Dalgı Feminist Hareketin en önemli mottosu oldu. O güne kadar,

sadece “kadınsal” meseleler olarak görülen ve özel alana ait olduğu söylenen konuların kamusal alana, politikaya dâhil edilmesi kadınların hayatlarında karşılığını buldu ve bilinç yükseltme grupları Kadın Kurtuluş Hareketi’nin savunduğu fikirlerin yayılmasını mümkün kılan önemli araçlardan biri oldu.

New York Radikal Kadınlar, kendi bilinç yükseltme grubu deneyimlerinden de yola çıkarak, yeni grup oluşturmak isteyen kadınlar için tavsiye niteliğinde olan bu ilke ve yöntemlerin neler olduğunu *Bilinç Yükseltmeye Giriş* başlığı ile yayımladılar. Bu ilke ve yöntemleri, küçük grup olmak, düzenli toplanmak, toplantı bitiş süresi belirlemek, gruptaki herkesin birbirinde iletişim bilgilerinin olması, güven ilişkisi ve yakınlık kurabilmek için grubun başlangıcından sonuna kadar aynı kişilerden oluşması, somut olayları anlatırken genellemeksizin sadece kişisel deneyimler üzerinden anlatmak, grupta paylaşılanları grup dışından kişiler ile paylaşmamak, zamanı daha iyi değerlendirmek için üzerine konuşulacak bir konu belirlemek, daire şeklinde oturmak ve daha suskun kadınların da konuşabilmesi için sırayla söz alarak konuşmak, yargılamadan ve farklı deneyimleri daha doğru daha yanlış şeklinde kıyaslamadan dinlemek, söz kesmemek, bir sorununu paylaşan kişiye tavsiye vermemek bunun yerine birçok kadının benzer duygu ve deneyimi paylaştığını hatırlatarak kişiyi güçlendirmek, kişinin bazı şeyleri ilk defa bu grupta anlattığını gözeterek anlatmakta zorlandığında onu cesaretlendirmek, acil kişisel bir sorunu olana ilk konuşma sırasını vermek, terapötik bir tarafı olsa da grubun kişisel sorunlarımızı çözmek için geldiğimiz bir terapi grubu olmadığını unutmamak ve en önemlisi anlatılan kişisel deneyimlerden ortak noktaları çıkarmak ve buradan bir sonuca varabilmek şeklinde özetleyebiliriz. (*Introduction to Consciousness Raising*, [01.09.2015]) Metinde, bunların bütün bilinç yükseltme gruplarına uyarlanacak ilke ve yöntemler olmadığı, her grubun kendi ihtiyacına göre farklı yöntemleri olabileceği belirtilmiş olsa da yeni kurulan bilinç yükseltme gruplarının birçoğu, küçük revizyonlarla, temelde bu ilke ve yöntemleri benimsediler.

1970’lerde, medyanın da Kadın Kurtuluş Hareketi’ne ilgi göstermesinin etkisiyle, bilinç yükseltme grupları başta Amerika ve Avrupa olmak üzere dünyanın dört bir yanında hızla yaygınlaştı. Kanada, İngiltere, Meksika, Tanzanya, Avustralya, Finlandiya, Almanya Hollanda, Fransa, Japonya’da kadınlar, temelde New York Radikal Kadınlar’ın oluşturduğu ilke ve yöntemleri benimseyen bilinç yükseltme grupları oluşturdular. Sadece New York’ta, iki yüzün üzerinde bilinç yükseltme grubu oluştu. (Morgan, 1970: xxv) Bu grupların önemli bir kısmı, kadınların sosyalleştikleri, dertleştikleri, tartıştıkları, ortak okuma yaptıkları fakat bunun sonucunda herhangi bir eylemliliğe girişmedikleri ve herhangi bir örgütlenmenin çağrısı ile değil de kendiliğinden bir araya gelen kadınların oluşturduğu gruplardı. Bu grupların hızla yayılmasının, radikal feministlerin öngördüğü şekilde kadın devrimine giden süreci örmekten başka bir anlamı olduğu aşikârdı.

Kadın Kurtuluş Hareketi’nden kadınlar, en başından itibaren bilinç yükseltmenin kesinlikle terapi grubu olmadığını, kadınların ortak ezilmişliklerinin kaynağı olan erkek egemenliğini sorgulayacakları ve buna karşı kendiliğinden/kaçınılmaz olarak eyleme geçecekleri bir örgütlenme yöntemi olduğunu vurgulamış olsalar da (*Redstockings Manifesto*, (1969; Allen, 1970; Hanisch, 1969) bilinç yükseltmeyi Kadın Kurtuluş Hareketi’ne sunan

New York Radikal Kadınlar, kısa bir zaman sonra, bu yöntemi yeniden değerlendirme ihtiyacı duydular. 1971 yılında, yayın organları olan, *Üçüncü Yılda Notlar: Kadın Kurtuluşu (Notes From Third Year: Women's Liberation)*'nin başyazısında, bilinç yükseltmenin kadın devrimini gerçekleştirmek için sınırlı bir araç olduğunu, Kadın Kurtuluş Hareketi'nin yola sadece bilinç yükseltme grupları ile devam etmesinin hareketsizliği getireceğini söylediler ve kadınları küçük gruplarla ya da daha geniş çaplı kolektif eylemler örgütlemeye çağırdılar.

Bilinç yükseltme grupları radikal feministlerin öngördüğü şekilde, feminist hareketin kitleselleşmesini ve kadın devrimini mümkün kılan bir araç olamasa da, 1960'lar ve 1970'lerde Amerika ve Avrupa'da ve 80'lerde de Türkiye'deki kadınlar için feminizm ile gerçek karşılaşmanın alanı ve kişisel olanın politik olduğunu göstermenin önemli bir aracı oldu.

Kadınlar, bilinç yükseltme toplantıları sayesinde, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamaya başladılar. İkili cinsiyet sistemi içerisinde kadınlara atfedilen, olumsuz (kıskanç, dırdırcı, dedikoducu, mantıksız, psikolojik sorunları olan anormal) ya da olumlu (hassas, çiçek, kibar, titiz, kutsal anne vb. gibi) pek çok "doğal" ya da "norm" kabul edilen kategorinin gerçekliğini kendi deneyimleri üzerinden düşünmeye başladılar. Farklı kadınlık deneyimlerini duymak hem kadınların gerçekliklerinin, onlara atfedilen rollerden farklı olduğunu hem de bu rollerin değişebileceğini görmelerini sağladı. Böylece, bilinç yükseltme ile gerçekleşen en önemli değişim, kadınların sessizliklerini bozup o güne kadar konuşulmayan gerçeklerin konuşulmasından ziyade o güne kadar doğal ve norm olanın referans noktasının yerinden oynatılması ve kadınların deneyimlerinin gerçekliğe ulaşmak için bir başlangıç noktası olabileceğinin görülmüş olmasıdır; dolayısıyla "gerçeğin ne olduğunun tanımının değişmesidir" (Mackinnon 2003: 109).

Bilinç yükseltme gruplarının gerçekliğini sorguladığı bir diğer önemli toplumsal norm ise "kadın kadının kurdudur" gibi özdeyişler ile de açığa çıkan, kadınların birbirleri ile dayanışma kuramayacaklarıdır. Toplumsal cinsiyet güç ilişkileri sadece kadını erkek karşısında hiyerarşik olarak aşağıda konumlamaz, kadınlar arasında da hiyerarşiler yaratır ve onları sürekli rekabet hâlinde tutar. Kadınlar bilinç yükseltme gruplarında, hem kadın dayanışmasının gerçek hayatta var olduğunu hem de dayanışma kurmalarını engelleyen erkek egemen sistemin söylem ve pratiklerinin neler olduğunu görebildiler.

Türkiye'de bilinç yükseltme gruplarının ortaya çıkışı Amerika ve Avrupa'dan farklı olarak, örgütlenme yöntemi olarak benimsenerek hazırlanan bir "program" dâhilinde olmadı. Ankara ve İstanbul'da kendiliğinden bir araya gelen kadınlar, birbirleriyle "özel" hayatlarında yaşadıklarını paylaşarak, kendi hikâyeleri arasında ortaklıklar kurduklarında ve bu ortaklıkları feminizmin süzgecinden geçirerek tartıştıklarında bilinç yükseltme yaptıklarının dahi farkında değillerdi. Yaptıkları toplantıların adını bilinç yükseltme olarak, Batı'daki feminist hareket deneyimine bakarak, sonradan koydular:

"Şirin: Şu çok ilginç değil mi! Bir araya geldikten sonra ne yapacağımız tartışılıyor, çeviri mi yoksa özgün yapıt mı? İlk kitap saptanıyor: Az sonra da grup, bilinç yükseltmeyi

yaşamaya başlıyor. Onu bir yerlerden mi öğrendik kendi aramızda mı keşfettik, nereden çıkardığımızı hiç hatırlamıyorum.

Feraye: Onu istedik, bir araya gelme nedenimizden daha da ağır basıyordu sanki bilinç yükseltme.” (Kadınlık Durumu önsöz, 1985: 10)

“...ilk yıllarda teori falan yoktu, bugün konuştuğumuz ertesi gün teori oluyordu. İlk kez bir hareketle öncelikle teori yoktu ama hızla geliştirdik.” (Muazzez Top, 21.01.2000 tarihli söyleşiden aktaran Timisi ve Ağduk Gevrek, 2009: 17)

Onları bu toplantılarda motive eden şey, ileri bir tarihteki kadın devrimini gerçekleştirecek olmak değil bugün kendi kişisel devrimlerini gerçekleştiriyor olmalarıydı; kendileri ve ortak kadınlık durumları ile ilgili sürekli bir keşif hâlindeydiler (Aytaç, 2005; Ovadia, 2005; Savran, 2005a; Kadınlık Durumu önsöz, 1985). Bunlar başlangıçta, kadınların kişisel deneyimlerini serbestçe konuştukları gruplarken bir süre sonra belirlenen temalarla (annelik, cinsellik, aile ilişkileri vs. gibi) ilgili ortak okumalar yaparak tartışmalar yürüttükleri gruplara dönüştüler. Küçük grupların yaptıklarını duyan başka kadınlar ya bu gruplara dâhil olmak istediler ya da kendi bilinç yükseltme gruplarını kurdular.

Bilinç yükseltme grupları, bir örgütlenme yöntemi olmasına karar verilerek hayata geçirilmedi ama Türkiye feminist hareketinin ilk örgütlenme biçimi oldu. Ancak bilinç yükseltme grupları, kadınların güçlenmesini ve kadın dayanışmasını kurabilmenin önemli bir aracı olarak kabul görmüş olsa da, bir örgütlenme yöntemi olarak Türkiye feminist hareketinde kalıcı olamadı. Feminist hareketin bir örgütlenme biçimi olarak bilinç yükseltme gruplarına ihtiyacı olup olmadığı ya da bilinç yükseltme gruplarının kadınların hayatlarında neleri değiştirebildiği feminist hareketin tartışma konularından biri olmaya bugün de devam etmektedir (Ovadia, 2008; Ovadia, 2011; Aytaç, 2011).

14.1.2. Kamusal Alana Çıkış

İstanbul’daki küçük grubun (bilinç yükseltme grubu) toplantılarından haberdar olan kadınlar, gruba katılmak isterler. Bunun üzerine, küçük gruptaki kadınlar başka kadınlarla buluşmak için bir toplantı çağrısı yapar. YAZKO’da gerçekleşen toplantıya yüzün üzerinde kadın katılır (Ovadia, 1994).

YAZKO “kadın dizisi” tanıtımı için, 20–23 Nisan 1982 tarihlerinde, Gazeteciler Cemiyeti’nde düzenlenen Kadın Sorunları Sempozyumu’na, Tunus kökenli Fransız feminist Gisele Halimi’yi davet eder. Halimi, konuşmasında, o dönem Türkiye feministlerinin kamuoyu önünde kullanılmaktan çekindikleri “feminizm” sözcüğünü kullanır. Böylece, feminizm sözcüğünü, Halimi aracılığıyla, kamusal bir toplantıda ilk kez telaffuz edilmiş olur. Bu konferans için Halimi’nin tercih edilmesinin nedenini Tekeli şu şekilde açıklar:

“Bize getirileceğini çok iyi bildiğimiz Batı kopyacılığı suçlamasını geçersiz kılabilen bir Üçüncü Dünyalı feministti, Halimi. Sonradan benzer taktiklerin emekleme

aşamasındayken bütün feminist hareketler tarafından kullandığını öğrendiğimde çok şaşırdım.” (Tekeli, 1989b:37)

Türkiyeli feministlerin kamusal alana ilk çıkışları ise, YAZKO'nun yayınladığı *Somut Edebiyat Dergisi*'nin dördüncü sayfasının feministlere ayrılması ile olur. Bu sayfa ile feministler, açıkça feminizmin savunuculuğunu yapmaya başlarlar. Dergide, feministlerin yazılarına bakıldığında, bunların ağırlıklı olarak, kadın erkek rollerinin eleştirel değerlendirmesini yapan, kadınların ortak ezilmişliğini ve buna karşı ortak mücadelenin önemine değinen, feminizmin erkek düşmanlığı değil kadınların eşitliğini ve özgürlüğünü hedefleyen bir ideoloji olduğunu anlatan ve edebiyat, sinema başta olmak üzere hayatın her alanında feminist eleştiriye yerleştirmeye çalışan yazılar olduğu görülür. Bu yazılara karşın, feminizmin bu ülkedeki kadınların sorunlarını görmeyen Batı merkezli bir düşünce olduğunu ve insan hakları yerine kadın haklarını savunduğu için kadınların kurtuluşunu sağlamayacağını, kadınların kurtuluşunun kadın ve erkeğin ortak mücadelesi ile kapitalim yıkıldıktan sonra mümkün olacağını savunan çok sayıda eleştiri yazısı geldiğini de görüyoruz.

Başta kadınlar olmak üzere geniş bir okuyucu kitlesi olmasına karşın, *Somut dördüncü sayfa*, 3 Haziran 1983 tarihinde yarım sayfaya düşürülür, 5 Ağustos 1983 tarihinde ise tamamen yayından kaldırılır.

Somut dördüncü sayfa, birçok kadının feminizm ile karşılaşması anlamına gelir. Feminizmin Türkiye'de bilinirliğini ve meşruluğunu sağlayan önemli bir deneyimdir. Bu süreçte, Kemalistler, sol hareket ve muhafazakâr kesimlerden gelen saldırılar karşısında feministler çok yıpranırlar. Bu nedenle kısa bir sessizlik dönemi yaşanır ama bu sessizlik yayınevi kurulmasıyla bozulur.

1984 yılının Mart ayında, on üç kadın, Türkiye'nin ilk feminist yayınevini, *Kadın Çevresi Yayınları*'ni kurarlar (Tekeli, 1989b: 38). 8 Mart haftasında gazeteler, Kadın Çevresi Yayınları'nın kurulmasına yer verir. Bu haberler, örgütlü bir feminizmin gazetelere yansıyan ilk haberi olur (Ovadia, 2005:62).

Yayınevinin haberlerinin ardından çok sayıda kadın, kolektif bir mücadele yürütebilmek için yayınevi çevresine dâhil olmak ister. Bunun üzerine, birlikte neler yapılabileceğine ilişkin geniş toplantılar yapılır. Bunların sonucunda, feminist literatürü okuyup tartışacakları kitap kulübünü kurarlar. Kitap kulübünde, teori ve pratiği birlikte tartıştıkları, toplantılar, seminerler ve paneller düzenlerler. Bu etkinlikler sayesinde, çok daha fazla kadına ulaşırlar.

1985 yılında, Ankara'daki feministler ise, Metropol Sineması'nda, Fatmagül Berktaş'ın, “Kadın Hakları ve Medeni Kanun” başlıklı konuşma yaptığı bir toplantı organize ederler. Bu, Ankara'daki feministlerin kamusal alanda yaptığı ilk toplantıdır.

Kadın Çevresi'nin gerçekleştirdiği önemli etkinliklerden biri de, 3-11 Kasım 1984 tarihlerinde, TÜYAP Kitap Fuarı'na katılmak olur.

Kadın Çevresi Yayınları'nın ilk yayımladığı kitap, YAZKO Kadın Dizisi için çevirmeye başladıkları, Juliet Mitchell'in *Kadınlık Durumu* kitabıdır. Sonra sırasıyla, 1984 yılında Andrée Mitchel'in *Feminizm* ve Lee Corne'in *Evlilik Mahkûmları*'nı, 1986 yılında Alice Schwarzer'in Simon de Beauvoir ile yaptığı söyleşi olan *Ben Bir Feministim* ve 1988 yılında da Dayağa Karşı Kampanya'nın ürünü olan *Bağır Herkes Duysun* kitabını yayımlarlar.

Kadın Çevresi Yayınları, hem bir politik odak hem de bir yayınevi olma faaliyetlerini birlikte sürdürmekte zorlanır ve bağımsız bir gelir kaynağı yaratılmadığı için kapanır.

14.2. Kampanyalar Dönemi

Bilinç yükseltme grupları, kitap kulübü, seminerler ve paneller gibi etkinlikler sayesinde hem feminizm daha fazla kadına ulaşır hem de feminist politikaya dair tartışmalar derinleşir. İdeolojik mayalanma dönemi tamamlanır, bu birikim ile erkek egemen sistemi dönüştürecek kolektif eylemler gerçekleştirmenin ve feminist sözü daha fazla kadına ulaştırmanın zamanın gelmiştir.

Bu dönemin ilk eylemi, Türkiye'nin 1985 yılında imzaladığı, Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Committee on the Elimination of Discrimination against Women- CEDAW)'nin uygulanması için Ankaralı ve İstanbullu feministlerin ortak imza kampanyası başlatması oldu. Hem 12 Eylül döneminin ağır siyasal baskısının hissedildiği bir süreç olduğu için hem de feminizmin yaygın bir meşruiyetinin olmadığı düşünüldüğünden, kampanyayı başlatan kadınlar imza kampanyasına ilginin az olacağını düşünmüşlerdi. Fakat kampanya kadınlardan çok geniş bir ilgi gördü ve 6000 kadın imza verdi. Dilekçe, imzalarla birlikte 8 Mart 1987'de Meclis'e sunulduğunda altında 6000 kadının imzası vardı. Bu kampanya Ankaralı ve İstanbullu kadınların birlikte gerçekleştirdiği ilk eylem oldu.

Kadınlar dilekçesi çok ses getirdi. Bu eylemin ardından, dönemin önemli gazeteleri *Hürriyet*'te ve *Cumhuriyet*'te, kadınların mücadele tarihini, feminizmin ortaya çıkışını anlatan yazı dizileri yayımlandı. Hem çok sayıda kadının ilgi göstermiş olması hem de gazetelerde feminizm ile ilgili bilgilendirici yazı dizilerinin yayımlamaya başlaması feminizmin Türkiye'de artık meşruluk kazandığının göstergesiydi. (Tekeli, 1986b; Savran, 2005; Saktanber, 1993: 214)

Eylemin örgütlenmesi sırasında, feministlerin nasıl örgütlenmesi gerektiği üzerine de tartışmalar yaşanır. Bir grup kadın artık kurumsallaşmak gerektiğini savunurken bir grup kadın ise kurumsallaşmanın kaçınılmaz olarak hiyerarşik bir örgütlenmeyi getireceğini, dolayısıyla kampanyalar ile oluşturulacak geçici örgütlenmeleri savunmaktaydı. Eylemin ardından, kurumsallaşmayı savunan kadınlar, CEDAW'ın iç hukuka uyarlanmasını ve erkek egemenliğini her yönüyle dönüştürmek amacı ile Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği'ni kurdular.

Kadınlar dilekçesi feminizmin meşruiyetini sağlamıştı fakat feministlerin bir hareket olarak ortaya çıkışı, 1987 yılında örgütlenen Dayağa Karşı Kampanya ile mümkün olmuştur.

4 Nisan 1987'de Çankırı'da hâkim Mustafa Durmuş'un verdiği bir mahkeme kararı kampanyanın başlangıcını ateşler. Karar şöyle idi: "Kadının sırtından sopayı, karnından sıpayı eksik etmeyeceksin." Bu kararın alınmasından kısa bir zaman sonra Çankırı'da sekiz avukatın bu karar karşısında başlattıkları protesto, daha sonra İstanbul'a, Ankara'ya ve diğer illere yayılan, imza kampanyaları, sokak gösterileri ve tartışmalarla ilerleyen bir kampanyaya dönüşür. Dayağı Karşı Kampanya'nın ilk eylemi, Ankaralı feministlerin, anneler gününde "Annenizi sevip karınızı dövüyor musunuz?" sloganıyla 10 Mayıs 1987 tarihinde düzenlediği Gençlik Parkı'ndaki eylemdir. Ankara'da anneler gününde yapılan bu eylemler gelenekselleşir.

Dayağa Karşı Kampanya'nın ikinci eylemi ise, İstanbul'da 17 Mayıs 1987'de, Yoğurtçu Parkı'nda noktalanın yürüyüşüdür. Yürüyüşe "Dayağın çıktığı cenneti istemiyoruz", "Kadınlar! Dayağa karşı dayanışmaya", "Dayak aileden çıkmadır", "Dayak nereden çıktıysa oraya", "Yeter söz kadınların" gibi sözlerin yazılı olduğu dövizler taşıyan, 2500'den fazla kadın katılır. Erkekler ise, kadınların arkasında yürüyerek eyleme katılırlar. Bu yürüyüşün bir diğer önemli özelliği ise, 12 Eylül darbesinden sonra gerçekleşen ilk sokak yürüyüşü olmasıdır.

Kampanyanın; geniş katılımlı ve etkili bir kampanya olmasının yanında eylemi örgütleyen bir grup kadının 1990 yılında Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nı kurmaları ve *Bağır Herkes Duysun!* kitabının çıkarılması gibi somut sonuçları da olmuştur.

Dayağa karşı yürüyüşten sonra başka kadın grupları ile yapılan ikinci büyük buluşma, 4 Ekim 1987 tarihinde, Kariye Müzesi Meydanı'nda düzenlenen sokak şenliğidir. Türkiye'de ilk kez gerçekleştirilen şenlik biçimindeki bu eyleme 2000'den fazla kadın katılır ve şenlik sayesinde Dayağa Karşı Kampanya'nın sözü daha fazla kadına ulaşabilir. Şenlikte, şiddete maruz kalan kadınların arayacağı telefon hatlarından oluşan "dayanışma ağları" kurulmasına karar verilir.

8 Mart 1988 tarihinde ise, "Eski Çağ, Yeni Çağ ve hep aynı çağ, çağlar boyu kadınların ev işinde hiçbir şey değişmedi" teması ile Geçici Modern Kadın Müzesi etkinliği yapılır. Kadınların gündelik hayatlarında kullandıkları cımbız, tampon, biberon, beşik, leğen, ıslak bezler, çamaşır ipliği, sutyen, doğum kontrol araçları, tencere, deterjan gibi araçlardan bir ev kadını heykeli, "Meçhul Kadın Anıtı" yapılır ve sergilenir. Bu müze küçümsenen ev işlerini, görmezden gelinen kadın emeğini, gizli yaşamaya zorlanan regl gibi kadınlık hâllerini görünür kılar (Ovadia, 1994).

Kadınlar Dilekçesi Kampanyası'nın örgütlenme aşamasında, feminist örgütlenme tartışmalarının yanı sıra artık farklı feminizmler de tartışılmaya başlanır. Kendilerini radikal feminist olarak tanımlayan kadınlar 8 Mart 1987'de *Feminist* dergisini, sosyalist feministler ise 1 Mayıs 1988'de *Kaktüs* dergisini çıkarmaya başlarlar. Belli bir periyodu olmayan *Feminist* dergisi, 7 Mart 1990 tarihine kadar toplam yedi sayı yayımlanır. İki ayda bir yayımlanan *Kaktüs* ise, Eylül 1990 tarihine kadar toplam on iki sayı yayımlanır.

1989 yılına gelindiğinde, kitlesel eylemler örgütleyebilen, konferanslar düzenleyen, hem kendi yayınlarına hem de başka yayınlara feminizm ve feminist hareket ile ilgili yazılar yazabilen bir feminist hareketten söz edilebilir. Bu birikimin üzerine, Ankaralı feministler,⁶⁴ tüm feministlere “sizce de artık feminist bir kongrenin zamanı gelmedi mi” diye başlayan bir mektup ile bir toplanma çağrısı yapar. Bu çağrı ile 11-12 Şubat 1989 tarihlerinde Ankara’da Feminist Hafta Sonu gerçekleşir.

Feminist Hafta Sonu’nda tartışılmak için belli konu başlıkları belirlenmiş olsa da buluşmada en çok tartışılan konu feminist örgütlenmenin nasıl olması gerektiği ve bu örgütlenmeler içinde hiyerarşinin nasıl aşılabileceği olmuştur. Bu buluşma, Ankaralı ve İstanbullu feministlerin ilk defa yüz yüze tartışma yaptığı ve anti-hiyerarşik bir örgütlenmenin nasıl mümkün olabileceğine dair feminist örgütlenmeye ilişkin bugün de geçerliliğini koruyan konuların konuşulduğu bir toplantı olduğu için oldukça önemlidir. Feminist Hafta Sonu’nun sonucunda, toplantıya katılan tüm kadınların ortaklaştığı, Kadınların Kurtuluşu Bildirgesi başlıklı bir bildirge yayımlanır.

Feminist Hafta Sonu buluşmasının önemli bir diğer sonucu ise, Ankara’da ve İstanbul’da, sokakta, işyerinde ve evde cinsel tacize karşı üç aşamalı bir Bedenimiz Bizim, Cinsel Tacize Son Kampanyası yapılmasına karar verilmesi olur. Kampanya’nın birinci ayağı olan, sokakta yaşanan cinsel tacize karşı çıkmak için Ankara’da ve İstanbul’da feministler eylemler düzenlediler. Bu eylemlerden bir tanesi, kendilerini taciz eden erkeklere korkmadan iğne batırmaları için kadınlara mor kurdeleli iğnelerin dağıtıldığı Mor İğne Eylemi olur. Mor İğne Eylemi’ne hem kadınlar hem de medya çok ilgi gösterir.

Bu dönemin bir diğer önemli buluşması ise, İHD’nin kadın komisyonunun çağrısı ile İstanbul’dan, Ankara’dan, Hakkari’den, Adana’dan ve İzmir’den sosyalist ve feminist kadınların katıldığı, 20-21 Mayıs 1989 tarihlerinde İstanbul’da gerçekleşen Kadın Kurultayı’dır. Kurultay’ın sloganı “Yarın Değil Şimdi” idi. Kurultay’a 2500 kadın katılır; erkekler de katılır ama arka sıralarda otururlar. Bu Kurultay, feministlerle sosyalist kadınların birlikte örgütlediği ilk toplantıdır. Bunun yanı sıra, İstanbul ve Ankara’da örgütlenmiş olan feministlerin, başka şehirlerden gelen ve kendilerinden farklı düşünen kadınlarla da ilk karşılaşmasıdır. Bu önemli özelliklerine rağmen Kurultay ne yazık ki olumlu sonuçlanmaz. Feministler ve sosyalist kadınlar arasında çıkan tartışmaların sertleşmesi ve bu tartışmalara erkeklerin de müdahil olmasıyla, feministlerin Kurultay’ı terk etmeleri ile sonlanır. Fakat yaşanan olumsuzluklara rağmen, Kurultay Komitesi, farklı iki görüşe de yer veren bir sonuç bildirgesi yayımlayabilir (Paker, 2005: 188-192).

Bu dönemin son eylemi ise, fuhuşu kendine meslek edinen kadınların tecavüze uğradığında faile indirim yapılmasını öngören Türk Ceza Kanunu’nun 438. Maddesi’nin kaldırılması için yürütülen kampanyadır. Antalya’da bir kadına tecavüz eden adamın cezasına, kadının fuhuş yaptığı gerekçesi ile TCK’nın 438. Maddesi’ne dayanarak indirim

⁶⁴ Çağrını yapan grup, Feminist Haftasonu’nda kendilerine bir ad koyma ihtiyacı duyuyorlar. Grup Perşembe akşamları toplandığı için kendilerini Perşembe Grubu olarak adlandırıyor.

yapılır. Antalya Sulh Ceza Mahkemesi bu karar için Anayasa Mahkemesi'ne itiraz başvurusunda bulunur. Anayasa Mahkemesi ise, "ıffetli ve ıffetsiz kadına tecavüz aynı şey değildir" gerekçesi ile mahkemenin itirazını reddeder. Bunun üzerine, kadınlar Adana, İzmir, Ankara ve İstanbul'da 438. Madde'nin kaldırılması için protestolar düzenlerler. Bunlardan bir tanesi, 24 Ocak 1990 tarihinde, İstanbul'da, genelevlerin bulunduğu Zürafa Sokak'ta, kadınların ıffetli ve ıffetsiz olarak ayrıştırılmasını kabul etmediklerini belirten basın açıklamasının yapıldığı ve açıklamanın ardından "İffetli Kadın Vesikası" dağıtılan eylemdir. Kadınların protestoları sonuç verir ve 438. Madde yürürlükten kaldırılır.

14.3. 90'lı yıllar: Kurumsallaşma ve Karşılaşmalar Dönemi

90'lı yıllar feminist hareketin kurumsallaştığı dönem olmuştur. 80'li yıllarda coşkulu tartışmalar, buluşmalar ve eylemler gerçekleştiren feminist hareketin yerini kendi gündemlerine (projelerine) odaklanmış, belli bir iş etrafında örgütlenen, birbirinden kopuk kadın gruplarından oluşan bir hareket almıştır. Bu dönemde kurumsallaşmanın ve içe kapanmanın yaygınlaşmasında, feminist hareketin biriken bilgi ve deneyimini kalıcı yapılara dönüştürmek istemek ve kampanyalar süresince yaşanan tartışmaların hayal kırıklığı ve yorgunluk yaratmış olması gibi hareket için dinamikler olduğu gibi 90'lı yıllarda toplumsal muhalefetin gerilemiş olmasının da etkisi vardır.

90'lı yıllardaki ilk kurumsallaşmalar kadına yönelik şiddet alanında gerçekleşmiştir. Şiddetle mücadele eden kadınlar şiddete uğrayan kadınlarla dayanışmak ve bu dayanışmanın sürekliliğini sağlamak için ilk önce kadın danışma merkezleri ve kadın sığınakları kurmayı hedeflemişlerdi. Bu nedenle, 1990 yılında Türkiye'nin ilk kadın danışma merkezini kuran Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ve 1993 yılında Türkiye'nin ilk bağımsız kadın sığınağını açan Ankara Kadın Dayanışma Vakfı ilk kurulan örgütler oldular. 1997'de, Diyarbakır'da kurulan ve şu anda 23 ilde şubesi bulunan KA-MER (Kadın Merkezi) de yine şiddet alanında faaliyet gösteren kadın örgütlerinden bir diğeridir.

Şiddet alanında çalışan kadın örgütlerinin yanı sıra 90'lı yıllarda, farklı alanlarda faaliyet gösteren kadın örgütlenmeleri de ardı ardına kurumsallaşmaya devam eder. Kadınların tarihini görünür kılmak ve bu tarihi sonraki kuşaklara aktarmak amacıyla kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi (1990), hem ulusal hem de uluslararası düzeylerde kadının insan hakları alanında çalışmalar yürütmek amacıyla kurulan Kadının İnsan Hakları-Yeni Çözümler Derneği, kadınlara yönelik popüler feminist bir yayın olan *Pazartesi Dergisi* (1994), geleneksel kadın imajını pekiştiren dinî yorumlardan ve modern toplumda dindar kadınlara uygulanan ayrımcılıklardan kaynaklanan sorunları çözmek için örgütlenen Başkent Kadın Platformu (1995), kadınlar arası iletişimi sağlamak için kurulan Uçan Süpürge (1996), kadınların politikaya katılma ve seçilme oranını arttırmak amacıyla kurulan KA-DER (Kadın Adayları Destekleme Derneği) (1997) kurumsallaşan kadın örgütlerinden sadece bir kısmıdır.

1990'larda yaşanan kurumsallaşma deneyiminin, feminist hareketin kendi gücünü görebilmesi, feminist harekete bilgi ve deneyim biriktirme anlamında çok önemli katkıları olmuştur. Kurumsallaşmaya ciddi anlamda emek, enerji, zaman ve para harcanmıştır.

Kurumsallaşmanın, yeterli deneyime sahip olmayan ve yüzlerce bürokratik işlemle uğraşmak zorunda kalan kadın grupları üzerinde, özellikle de örgüt içi ilişkiler düzeyinde olumsuz etkileri de olur. Bilinç yükseltme grupları ve kampanyaların yatay ve süreklilik göstermeyen örgütlenme deneyimlerine sahip olan kadınlar bu yeni kurumların katı yapılarına uyum sağlamakta zorlanmışlardır (Işık 2009: 57).

Feminist hareketin, bilinç yükseltme grupları döneminden itibaren tartıştıkları yaş, deneyim ve bilgi hiyerarşisi, açık ve gizli hiyerarşi, karar verme süreçlerinin şeffaflığı, iş bölümü, örgütün ücretli çalışanları ile gönüllüler arasındaki ilişkiler gibi feminist örgütlenme tartışmalarının kurumsallaşma deneyimi ile birlikte daha da çetrefil hâle geldiği görülmektedir (Kardam ve Ecevit, 2009; Işık, 2009; Koçali, 2009).

Her örgüt kendine has farklı dinamiklerinden dolayı örgütlenmeye dair farklı tartışmalar yürüyor olmasına karşın, hepsindeki ortak özellik feminist bir örgütlenmenin yatay bir örgütlenme olması gerektiğine olan inanç ve politik duruştur. Hiyerarşik olmayan bir feminist örgütlenmenin neden hayata geçirilemediği ve feminist bir örgütlenmenin neden yatay bir örgütlenme olması gerektiğine yönelik sürekli bir tarihsel analizin ve tartışmanın yürütülüyor olması günümüz feminist hareketinin de en canlı tartışma konularından biri olmaya devam etmektedir (Paker, Yurdalan ve Esmeray, 2012)

Bu dönemin bir diğer özelliği ise, Kürt feministlerin, Türkiye’deki feminizmin “Türk”lüğünü, “Müslüman” feministlerin ise feminizmin seçkinci tavrını sorgulamaya başladıkları dönem olmasıdır (Bora ve Günal, 2009: 8). Kürt feministler ve Müslüman feministler, bu dönemde bir yandan feministliklerini diğer yandan da içinde buldukları hareketlere Kürtlüklerini ve dindarlıklarını ispat etmeye çalıştıkları ikili, zorlu bir mücadele verdiler.

Kürt feministler, hem Kürt hem kadın oldukları için Kürt olmayan kadınlardan farklı sorunları da olduğunu ve bunun için de farklı bir feminist politikaya ihtiyaç olduğu fikrini savundular. Bu farkın ne olduğunu ise kendi yayınlarını çıkararak anlattılar. Yayın hayatları uzun olmamakla birlikte, bu dönem de *Roza*, (1996), *Jujin* (1996) ve *Jin-u Jiyen* (1998) olmak üzere üç dergi çıkardılar (Halide ve Canan, 2005).

Müslüman feministler ise, bir yandan toplumsal cinsiyet rollerini sorgularken diğer yandan da başörtülü olmaktan dolayı yaşadıkları ayrımcılıkları görünür kılmaya çalıştılar. Kadınlara atfedilen toplumsal rolleri dinî referanslarla eleştirmeye başladıklarında dindar çevredeki erkeklerin çok sert saldırılarına maruz kaldılar. Feminist hareketten ise, din gibi bir tahakküm ilişkisini benimsedikleri için feminist olmayacaklarını söyleyenler oldu. Bu dönemin dindar feministlerinin önemli bir bölümü, 1995 yılında Başkent Kadın Platformu adı altında örgütlendiler (Şefkatli T. ve Ramazanoğlu, 2005).

Kürt kadınları ve dindar kadınlar ile feministlerin buluştuğu ortak noktalar artık daha fazla olmakla birlikte, bu birlikteliğin hangi zeminde nasıl olması gerektiği hâlâ tartışılmaktadır (Akınerdem, 2012; Aras, 2012).

Sonuç

2000'lere gelindiğinde ise kurumsallaşmanın derinleştiğini, feminizme ve feminist örgütlenmeye dair tartışmaların zenginleştiğini görmekteyiz. Bu yıllarda yeni kurulan örgüt sayısı 90'lardaki kadar olmamakla birlikte yeni feminist örgütler kurulmuştur ve kurulmaya da devam etmektedir. Kadınların yaşadığı her türlü ezilmişliğe ve ayrımcılığa karşı teorinin ve pratiğin bir arada olduğu bir feminist politika üretmek amacıyla kurulan Amargi Kadın Kooperatifi (2001)⁶⁵, kadınların sinema ve medyaya katılımının, bu alanda kendilerini ifade edebilmelerinin yanı sıra bu alandaki iletişim ve üretim güçlerini de artırmak amacıyla kurulan Filmmor Kadın Kooperatifi (Filmmor) (2003) ve kadınların kurtuluşuna ilişkin sosyalist feminist bir bakış ile patriarkal kapitalizm ile mücadele etmek ve esas olarak feminist harekete güç katmak amacı ile kurulan Sosyalist Feminist Kolektif (SFK) (2008) bu yıllarda kurulan örgütlerden bazılarıdır.

2000'li yıllar feminist hareketin, kadın hareketi ile ortak platformlarda yasal değişiklikler için mücadele ettiği yıllardır. Medeni Kanun ve TCK'nın değiştirilmesi, 6284 sayılı Ailenin Korunması Ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un çıkarılması ve Anayasa yapım süreçlerine müdahil olmak, bu dönemin medyada da geniş yer bulan eylemleri oldu. Bu eylemler sonucunda, TCK Kadın Platformu, Anayasa Kadın Platformu ve Şiddete Son Kadın Platformu gibi platformlar kuruldu. Bu platformların en yenisi, İstanbul Sözleşmesi'nin uygulanmasını izlemek için kurulan İstanbul Sözleşmesi Türkiye İzleme Platformu'dur.

İstanbul Feminsit Kolektfi (İFK), Ankara Feminist Kolektif (AFK) ve İzmir Feminist Kolektif (İzFK) ise farklı örgütlerde olan ya da herhangi bir örgüte üye olmayan feministlerin ortak politika üretmek için 2000'li yıllarda bir araya geldiği yapılardır.

2000'li yıllar, hem hâlâ içinde olduğumuz dönem olduğu için hem de birbirinden çok farklı feminist örgütlenme pratikleri olduğu için genel özelliklerinin sıralanması oldukça zor olan bir dönemdir. Fakat bugün, örgütleri, blogları, yayınları, yayınevleri ve inisiyatifleri ile oldukça zengin bir feminist hareketin varlığından söz edebiliriz.

Amargi Feminist Teori ve Politika dergisi, SFK'nın yayını olan *Feminist Politika* dergisi, *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, *Deli Kadın* dergisi, Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi ([KASAUM](#))'nin yayını olan *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, Ayizi Yayınevi, Güldünya Yayınları, 5Harfliler web sitesi, Reçel Blog bu zenginliği gösteren oluşumların sadece bir bölümüdür.

⁶⁵ *Amargi* 2012 yılında, neden kapandığına ilişkin bir yazılı açıklama yaparak faaliyetlerine son vermiştir.

Uygulamalar

1) 1987 yılında düzenlenen Dayaa Karşı Kampanya ile 2002-2004 yılları arasında yürütölen Kadın Bakış Açısından TCK Kampanyası'nı karşılaştırınız ve bulduğunuz farklılıkları değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

1) 1987 yılından 2000'li yıllara geldiğimizde, kampanyaları örgütlenme biçiminde nasıl bir değişim yaşanmıştır? Kampanya kararları nasıl alınmaktadır? Kampanya talepleri nasıl oluşturulmaktadır? Kampanyaya ilişkin bilgiler kamuoyu ile nasıl paylaşılmaktadır. Her iki dönemde devlet ile ilişkiler nasıl kurulmaktadır? Kampanya haberleri medyada nasıl yer almaktadır? Kampanya etki alanları nasıldır?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde, Türkiye Feminist Hareketi'nin köklerinin Osmanlı Kadın Hareketi'ne dayandığını, Cumhuriyet döneminde devletin kadın hareketinin gelişmesini engellediğini, bu sebeple ancak 12 Eylül darbesinin ardından sol örgütlerde yer almış olan kadınların sol hareketin erkek egemen yapısını eleştirmeleri ve kadınlık durumlarını konuşmaya başlamaları ile ortaya çıktığını gördük. Hareketin ilk örgütlenme biçimi bilinç yükseltme gruplarının toplumsal cinsiyet ilişkilerini nasıl sorguladığını, kadınların kişisel duygu ve deneyimler ile toplumsal kadınlık normları arasındaki bağları göstererek toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümüne nasıl katkı sağladığını ve bu grupların terapi mi yoksa politik bir grup mu olduklarını tartıştık. Türkiye Feminist Hareketi'nin gelişimine ve kazanımlarına dair, bu süreçte gerçekleştirdiği önemli yayınlarının, eylemlerinin ve kampanyalarının izini sürerek bilgi edindik.

Bölüm Soruları

- 1) Feminist hareketin 12 Eylül darbesinden sonra ortaya çıkmasının nedenleri nelerdir?
- 2) “Kişisel olan politiktir” sözü ne anlama gelmektedir? Açıklayınız.
- 3) Türkiye Feminist Hareketi’nin ideolojik mayalanma döneminin genel özellikleri nelerdir?
- 4) Feminist hareketin gelişim sürecindeki önemli kampanyalar ve amaçları nelerdir?
- 5) 90’lı yıllarda ortaya çıkan Kürt ve Müslüman feministlerin, var olan feminist harekete yönelttikleri temel eleştiriler nelerdir?
- 6) Türkiye Feminist Hareketi’nin kamusal alana çıkışı hangi olay ile gerçekleşmiştir?
 - a) Dayağa Karşı Yürüyüş
 - b) Kadın Çevresi Yayınevi’nin kurulması
 - c) Kadınlar Dilekçesi Kampanyası
 - d) *Somut dördüncü sayfa*’nın çıkmaya başlaması
- 7) Aşağıdakilerden hangisi bilinç yükseltmenin ilke ve yöntemlerinden biri değildir?
 - a) Önyargısız dinlemek
 - b) Tavsiyelerde bulunmak
 - c) Kişisel deneyimleri paylaşmak
 - d) 8-12 arası kişiden oluşmak

8) Aşağıdakilerden hangisi bilinç yükseltmenin sonuçlarından biri değildir?

a) Kendi sorunlarının, diğer insanların sorunlarının yanında önemsiz olduğunu fark etmek

b) Gerçeğin referans noktasının değiştirmek

c) Toplumsal cinsiyet rollerini sorgulamak

d) Kadın dayanışmasını kurabilmek

I. Feminist Haftasonu

II. Kadın Kurultayı

III. Kadınlar Dilekçesi Kampanyası

IV. Dayığa Karşı Kampanya

9) Yukarıdakilerden hangilerini feministler örgütlemiştir?

a) I ve IV

b) III

c) II, III ve IV

d) I,III ve IV

10) Aşağıdakilerden hangisi 90'lı yıllarda kurulmuş olan bir feminist örgüt değildir?

a) Kadın Dayanışma Vakfı

b) Uçan Süpürge

c) Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği

d) Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı

Cevaplar: 6)d, 7)b, 8)a, 9)d, 10)c

KAYNAKLAR

----- (1985). "Dancing Through the Minefield: Some Observations on the Theory, Practice, and Politics of a Feminist Literary Criticism." Elaine Showalter (Ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory* (s. 144-167). New York: Pantheon Books.

----- (1985). "Feminist Criticism in the Wilderness." Elaine Showalter (Ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory* (s. 243-270). New York: Pantheon Books.

----- (1985). "Toward a Feminist Poetics." Elaine Showalter (Ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory* (s. 125-143). New York: Pantheon Books.

----- (1990). "Feminism and Literature." Peter Collier and Helga Geyer-Ryan (Ed.), *Literary Theory Today* (s. 179-202). Oxford: Polity Press.

----- (1993b). *Kadın İkinci Cins II Evlilik Çağı*. Bertan Onaran (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

----- (1993c). *Kadın İkinci Cins III Bağımsızlığa Doğru*. Bertan Onaran (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

----- (t.y.). "Edebiyatta Kadın Geleneği." Ayşe Banu Karadağ ve diğ. (Çev.). Serpil Çakır ve Necla Akgökçe (Yay. Haz.), *Farklı Feminizmler Açısından Kadın Araştırmalarında Yöntem* (s.165-187). İstanbul: Sel Yayıncılık.

_____ (1993) "1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar".*1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Yay. Haz. Tekeli, Ş.,2.bs. İstanbul: İletişim Yayınları:15-51.

_____ (1989b) "80'lerde Türkiye'de Kadınların Kurtuluşu Hareketinin Gelişmesi", *Birikim*, 3:34-41.

_____ (2008) "Kıskançlığın Politikasını Yapmak", *Amargi Dergi*, 11: 39-41.

_____ (2011) "Bilinç Yükseltme Hala Gerekli mi?", *Feminist Politika*, 9: 24-25.

_____ (1998) "Birinci ve İkinci Dalga Feminist Hareketlerin Karşılaştırmalı İncelemesi Üzerine Bir Deneme", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*. Ed. Berktaş Hacımiraçoğlu, A., İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

_____ (2005) "Feminist Hareketin İlk Günleri (Örgütlenme Zorlukları, Özgün Örgütlenme Deneyimleri)". *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*", Yay. Haz. Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P. ve diğerleri, İstanbul: Amargi Yayınları : 59-81.

_____ (2005b) “Kaktüs Dergisi Deneyimi”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Yay. Haz. Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P. ve diğerleri, İstanbul: Amargi Yayınları: 119-137.

_____ (2008) “Bilinç Yükseltme”, *Amargi Dergi*, 11:41-44.

_____ (1999) “A Women’s liberation Tribute to William Hinton and the Women of Long Bow “ <http://www.carolhanisch.org/Speeches/HintonSpeech/HintonTribute.pdf>

_____ (2006) “The personal is political ve The women’s liberation movement classic with a new explanatory introduction” (<http://carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>)

“İstanbul Sözleşmesi”, (2011), *Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi*, www.magdur.adalet.gov.tr/dosyalar/istanbul_sozlesmesi.pdf

“Türkiye’de ve Dünyada Kadın Emeği ve İstihdamı Raporu”, (2010), Sosyal-İş Sendikası

A Journal Of Gender, New Media and Technology:
<http://adanewmedia.org/issues/issue-archives/issue5/>

Acar Savran, G. (2009) *Beden Emek Tarih*, İstanbul: Kanat Yayınları.

Acar-Savran, G. (2004) *Beden Emek Tarih; Diyalektik Bir Feminizm İçin*. İstanbul: Kanat Yayınları.

Acar-Savran, G. (2008) “Önsöz”, *Kadının Görünmeyen Emeği*. İstanbul Yordam Kitap.

Adams R. ve Savran D. (2002) “Introduction”, *The Masculinity Studies Reader*, Oxford: Blackwell.

Ahmed, S. (2006) *Queer Phenomenology*, Londra:Duke University Press.

Akdoğan, H. (2004) *Medyada Kadın*, İstanbul: Ceylan Yayınları.

Akgökçe, N. (2015) “Görmezden Geline Acılarımız: Kadın İşçi Sağlığı Ve Meslek Hastalıkları”,
http://www.guvenlicalisma.org/index.php?option=com_content&view=article&id=13549:gormezden-gelinen-acilarimiz-kadin-isci-sagligi-ve-meslek-hastaliklari-necla-akgokce&catid=152:haberler&Itemid=141, 19.03.2015

Akınerdem, F. (2012) “Dindar Kadınlar ve Feminizm: Yakınlıklar ve Uzaklıklar”, Ed. Özdemir, E & Bayraktar, S., *Amargi Feminizm Tartışmaları-2012*, İstanbul: Kumbara Sanat Yayınları: 83-121

Akşit, E. E. (2010) “Hanımlara Mahsus Milliyetçilik: Fatma Aliye ve Erken Milliyetçi Stratejiler”, *Kebikeç*, 30: 57-74.

Alankuş, S. (haz.) (2012) *Kadın Odaklı Habercilik*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Alkan, A. (2005) *Yerel Yönetimler ve Cinsiyet: Kadınların Kentte Görünmez Varlığı* Ankara: Dipnot Yayınları

Alkan, A. (2006) *Belediye Kadınlara da Hizmet Eder! Kadın Dostu Belediye Hizmetleri: Neden, Nasıl?* Ankara: KA-DER

Allen, P. (1970) *Free Space: A Perspectives on the Small Group in Women's Liberation*, New York, Times Change Press.

Allock, P. - May. M.- Rowlingson, K.(2011) *Sosyal Politika Kuramlar ve Uygulamalar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Altınay A. G., Arat, Y. (2008) *Türkiye’de Kadına Yönelik Şiddet*, İstanbul: Punto.

Altınay, A. R. (1916) *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul: Kitabhane-i Askeri.

Amery, J. (2015) *Suç ve Kefaretin Ötesinde*, Çev: Cemal Ener, birinci basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Aras, F. (2012) “Kürt Kadın Hareketi ve Feminizm”, .Ed. Özdemir, E & Bayraktar, S., *Amargi Feminizm Tartışmaları-2012*, İstanbul: Kumbara Sanat Yayınları: 47-83.

Arat, Y. (1989) *The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey*, Fairleigh Dickinson New Jersey: University Press.

Arat, Y. (1991) “1980’ler Türkiye’inde Kadın Hareketi: Liberal Kemalizm’in Uzantısı” *Toplum ve Bilim Dergisi*, Bahar 53,7-18.

Ayata A. (1995) “Türkiye’de Kadının Siyasete Katılımı”, Şirin Tekeli (der.), *1980’ler Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 293-312.

Aytaç, A.M. (2007) *Ailenin Serencamı; Türkiye’de Modern Ailenin Oluşması*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Aytaç, Ş. (2005) “Türkiye’de Feminist Hareketin Oluşumu”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Yay. Haz. Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P., ve diğerleri, İstanbul: Amargi Yayınları :37-59.

Aziz, A. (1994) *Medya, Şiddet ve Kadın: 1993 yılında Türk Basınında Kadınlara Yönelik Şiddetin Yer alış Biçimi*, Ankara: KSGM Yayınları.

Badinter, E. (2011) *Kadınlık mı? Annelik mi*, çev: Ayşen Ekmekçi, İstanbul: İletişim Yayınları.

Baer, M. (2011) “Death in the Hippodrome: Sexual Politics and Legal Culture in The Reign of Mehmet IV”, *Past and Present*, 210: 61-91.

Balson, G. (2013) *The Politics of Reproduction in Ottoman Society, 1838–1900*, Londra: Pickering and Chatto.

Başterzi, A. D. ve Yılgör, A. G. (2013) “Kadının Görünmeyen Emeği: Görünmeyen Emeğin Görünürlüğü Üzerine Bir Tartışma”, *Kadınların Yaşamı ve Kadınların Ruh Sağlığı* (içinde), ed. Şahika Yüksel vd, Ankara: Türkiye Psikiyatri Derneği, 531-544.

Baştürk Akca, E. ve Ergül, S. (2014) “Televizyon Dizilerinde Erkeklik Temsili: Kuzey Güney Dizisinde Hegemonik Erkeklik ve Farklı Erkekliklerin Mücadelesi”. *Global Media Journal Tr. Edition*. 4.8, 13-39.

Baştürk Akca, E. ve S. Ergül (2015) “Kitle iletişim çalışmaları alanında toplumsal cinsiyet çalışmalarının gelişimi, Temel yaklaşımlar ve çalışmalar”, Şahinde Yavuz, (der.) *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, İstanbul: Heyamola Yayınları, 17-40.

Baştürk, E. (2013) “Bir Kavram İki Düşünce: Foucault’dan Agamben’e Biyopolitikanın Dönüşümü”, *Alternatif Politika*, Cilt 5, Sayı 3, Aralık, 242- 265.

Beauvoir, S. (1993) *İkinci Cins* (çev. Onaran, B.), İstanbul: Payel Yayıncılık.

Beneria, L. (2003) *Gender, Development, and Globalization: Economics as if People Mattered*, Routledge: New York ve Londra.

Benhabib, S., Butler, J. ve Fraser, N. der. (2008) *Çatışan Feminizmler, Felsefi Fikir Alışverişi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Berghan, S. (2011) “Transfeminizm”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram* (ed. Öztürk, Ş.), no. 65-66, 140-149.

Berktaş, F. (1996) *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, İstanbul: Metis Yayınları.

Berktaş, F. (2003) *Tarihin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.

Berlant, L., Warner, M. (1995) “What Does Queer Theory Teach Us About X?”, *Publications of the Modern Language Association of America*, cilt 110, no. 3, 343–349.

Bernhard T. (2010) *How To Be Sick*, Paperback.

Bianet Haber Portalı, <http://bianet.org/kadin/bianet/133354-bianet-siddet-taciz-tecavuz-cetelesi-tutuyor>

Bilal, M. ve Ekmekçioğlu, L. der. (2006) *Bir Adalet Feryadı: Osmanlıdan Türkiye'ye Beş Ermeni Feminist Yazar (1862-1933)*, İstanbul: Aras Yayıncılık.

Boarini, R., Johansson, A. ve Mira d'Ercole, M. (2006) Alternative Measures of Well-Being, OECD Social, Employment and Migration Working Papers No. 33.

Bora, A. (2009) "Rüyası Ömrümüzün Çünkü Eşyaya Siner", *Cins Cins Mekân*, Ayten Alkan (der.), İstanbul: Varlık Yayınları.

Bora, A., Günal, A., (der.), (2009) *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Boserup, E. (2011) "Women's Role in Economic Development", Visvanathan, N., Duggan L., Nisonoff, L. ve Wieggersma, N. (der.) *The Women, Gender and Development Reader* içinde, Fernwood Publishing Ltd., Kanada ve Zed Books, diğer ülkeler: 38-40.

Bozok, M. (2011) *Soru ve Cevaplarla Erkeklikler*, İstanbul: SOGEP.

Bozok, M. (2013) *Constructing Local Masculinities: A Case Study From Trabzon, Turkey*.

Bozok, M. (2015) İstanbul Arel Üniversitesi Erkek(lik)ler Sempozyumu Açılış Konuşması. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

Brooks, A. (2006) Feminist standpoint epistemology: Building knowledge and empowerment through women's lived experience. S. N. H. Biber & P. Leavy (der.), *Feminist research practice: A primer* içinde. Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications, 53-82.

Buğra, A. (2008) *Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye'de Sosyal Politika*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Buğra, A.- Keyder, Ç.(2003) *New Poverty and The Changing Welfare Regime of Turkey*, Ankara: UNDP. http://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/docs/povreddoc/UNDP-TR-new_poverty.pdf

Busse, M. ve Spielmann, C. (2006) "Gender Inequality and Trade", *Review of International Economics* 14(3): 362-379.

Butler J. (2005) *Cinsiyet Belası*, Çev: Başak Ertür, birinci basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Butler, J. (1986), "Sex and Gender in Simone de Beauvoir's Second Sex", *Simone de Beauvoir: Witness To a Century*, Yale French Studies, no. 72, 35-49.

Butler, J. (2005) *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü* (çev. Ertür, B.), İstanbul:Metis Yayınları.

Butler, J. (2007) *Taklit ve Toplumsal Cinsiyete Karşı Durma* (çev. Akınhay, O.), İstanbul:Agora Kitaplığı.

Butler, J. (2009) *Taklit ve Toplumsal Cinsiyete Karşı Durma*, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Butler, J. (2010) *Cinsiyet Belası* (çev. Ertür, B.), İstanbul: Metis Yayınları.

Butler, J. (2014) *Bela Bedenler* (çev. Çakırlar, C. ve Talay, Z.), İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Butler, J.(1999) *Gender Trouble Feminism and the Subversion of Identity*, Routledge.

Buz, S. (2009) “Feminist Sosyal Hizmet Uygulaması”, *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 20,1, .53-65.

Canning, K. (1994) “Feminist History after the Linguistic Turn: Historicizing Discourse and Experience”, *Signs*, 19 (2): 368-404.

Carrigan T., Connell B. ve Lee J. (1992)[1985] “Toward a New Sociology of Masculinity”, *The Making of Masculinities The New Men’s Studies*, Harry Brod (Der.), London: Routledge.

Cixous, H. (Summer 1976). “The Laugh of the Medusa.” Keith Cohen and Paula Cohen (Trans.). *Signs*, 1, 875-893.

Combating violence against women: minimum standards for support services. Council of Europe. EG-VAW-CONF (2007) Study rev. Directorate General of Human Rights and Legal Affairs Council of Europe Strasbourg, September 2008

Connell, R. (1993) *Gender & Power*. Oxford: Blackwell Publishers.

Connell, R.W. (1998) *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*, çev. C. Soydemir, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connell, R.W. (1998) *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar; Toplum, Kişi ve Cinsel Politika*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Connerton, P. (2011) *Modernite Nasıl Unutturur*, çev.: Kübra Kelebekoğlu, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Çabuklu, Y. (2006) *Bedenin Halleri*, İstanbul: Kanat Kitap.

Çağatay, N. Nuhuğlu Soysal, Y., (1993) “Ulusallaşma Süreci ve Feminizm Üzerinde Karşılaştırmalı Düşünceler”, *1980’lerde Türkiye’inde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları: 327-339.

Çakır S. (2014) *Erkekler Kulübünde Siyaset: Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*, İstanbul: Versus Yayınları.

Çakır, S. (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, S. (1994) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çakır, S. (2013) *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.

Çelenk, S. (2005) *Televizyon Temsil Kültür*, Ankara: Ütopya Yayınları.

Dahlerup, D. der. (2006) *Women, Quotas and Politics*, London: Routledge.

Dangerous New Beauty Trend May Leave You Blind, http://live.huffingtonpost.com/r/highlight/dangerous-new-beauty-trend-may-leave-you-blind/54a4100e78c90a489600003a?cps=gravity_3838_42820892365372606

Dasgupta, Partha. (2010). “The Place of Nature in Economic Development”, Rodrik, D. ve Rosenzweig, M. R. (der.), *Handbook of Development Economics Volume 5* içinde, Elsevier, İngiltere ve Hollanda: 4977-5046.

Davaz, A. (2014) *Eşitsiz Kız Kardeşlik: Uluslararası ve Ortadoğu Kadın Hareketleri, 1935 Kongresi ve Türk Kadınlar Birliği*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Davidoff, L. (2002) *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, çev.: Zerrin Ateşer- Selda Somuncuoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.

De Beauvoir, S. (1993a). *Kadın İkinci Cins I Genç Kızlık Çağı*. Bertan Onaran (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.

Dedeoğlu, S. (2009) “Eşitlik mi Ayrıcalık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın Eşitliği”, *Çalışma ve Toplum*, 2, 42-54.

Delice, S. (2004) “Queer Kuram Üzerine Bir Başlangıç Yazısı”, *Üç Ekoloji*, no. 2, http://www.ucekoloji.net/?p=183#_ftn1 (erişim tarihi: 07.08.2015).

Demirdirek, A. (1993) *Osmanlı Kadınının Hayat Hakkı Arayışının bir Hikâyesi*, Ankara: İmge Kitabevi.

Devreux, A. M. (2000) “*Famille*”, *Dictionnaire Critique du Féminisme*, Paris: Puf.

Dicker, R. (2008) *A History of US Feminisms*, Berkeley: Seal Press.

Dindar, C. (2005) “Psikiyatri ve Psikolojinin İdeolojik Kullanımına Dair İki Deneme”, *Bilim ve Ütopya*, Temmuz –Eylül.

Direk, Z. (2009) “Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi”, *Cinsiyetli Olmak: Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar* (ed. Direk, Z.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 67-85.

Direk, Z. (2012) “Queer Kuram ve Cinsiyet Farklılığı”, *Cinsellik Muamması* (ed. Çakırlar, C. ve Delice, S.), İstanbul: Metis Yayınları, 72-93.

Direk, Z.(2007) “Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi”, *Cinsiyetli Olmak. Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*, der. Z. Direk, İstanbul: Yapı ve Kredi Yayınları.

Dominelli, L. (2002) *Feminist Social Work Theory and Practice*, New York: Palgrave.

Durakbaşı, A. (2000) *Halide Edip - Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dursteler, E. (2013) *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar*, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Dursun, Ç. (2010) “Kadına yönelik şiddet karşısında haber etiği”, *FE Dergi* 2, no. 1: 19-32.

Durudoğan, H. (2006) “Judith Butler’da Biyolojik Cinsiyet - Toplumsal Cinsiyet İlişkisi”, *Felsefe Tartışmaları*, 37, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 5-27.

Durudoğan, H. (2011) “Judith Butler ve Queer Etiği”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, (ed. Öztürk, Ş.) no. 65-66, 87-99.

Düzkan, A. (2010) “moralim bozuldu kuaföre gittim”, *Cinsiyet Halleri (içinde)*, (ed) Elçik, G. ve Mutluer, N., İstanbul: Varlık Yayınları.

Ecevit, Y. (2012) *Türkiye’de Sosyal Politika Çalışmalarının Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısıyla Gelişimi*, (der.) S. Dedeoğlu - A.Y. Elveren, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eco, U. (Haz.) (2009) *Çirkinliğin Tarihi*, Çev: Anaca Uysal Ergün vd, birinci basım, İstanbul: YKY.

Elçik, G. (2011) “Biyolojinin Marifetleri”, *İktisat Dergisi*, Sayı.514.

Elson, D. ve Pearson, R. (2011) “The Subordination of Women and the Internationalization of Factory Production”, Visvanathan, N., Duggan L., Nisonoff, L. ve Wieggersma, N. (der.) *The Women, Gender and Development Reader* içinde, Fernwood Publishing Ltd., Kanada ve Zed Books, diğer ülkeler: 212-224.

Elson, D., Grown, C. and Çağatay, N. (2007) “Mainstream, Heterodox and Feminist Trade Theory”, Staveren, I., Elson, D., Grown, C., ve Çağatay, N. (der.) *The Feminist Economics of Trade* içinde, Routledge, Londra ve New York: 33-52.

Engler, B. ve Rensin, D. (2014), *Divanımdaki Erkekler*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Enis, A. Z. (2013) *Everyday Lives of Ottoman Muslim Women: Hanımlara Mahsûs Gazete (Newspaper for Ladies) (1895-1908)*, İstanbul: Libra Kitap.

Enslar, E. (2006) *Vajina Monologları*, Çev: Almula Merter, İstanbul: Pegasus Yayınları.

Erdal, Ç. (2010) Türkiye'de Ulusal Kanallarda Yayınlanan Prime-Time Televizyon Dizilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerini Açısından Ailenin Sunumu. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi SBE.

Erdem, T. (2012) “Hizadan Çımaya, Yoldan Sapmaya ve Çıkıntı Olmaya Dair: Kimlik Değil, Cinsellik! Tektip Cinsellik Değil, Cinsel Çeşitlilik!”, *Cinsellik Muamması* (ed. Çakırlar, C. ve Delice s.), İstanbul: Metis Yayınları, 37-72.

Erdoğan, İ. (ed.). (2011) *Medyada Hegemonik Erkek(lik) ve Temsil*, 1. Basım, Kalkedon, İstanbul.

Ertürk, Y. (2015) *Sınır Tanımayan Şiddet*, İstanbul: Metis Yayınları.

Feminist Media Histories: <http://fmh.ucpress.edu/>

Feminist Media Studies dergisi: <http://www.tandfonline.com>

Fernandez-Kelly, M. P. (2011) “Maquiladoras: The View from Inside”, Visvanathan, N., Duggan L., Nisonoff, L. ve Wieggersma, N. (der.) *The Women, Gender and Development Reader* içinde, Fernwood Publishing Ltd., Kanada ve Zed Books, diğer ülkeler: 225-236.

Firestone, S. (1993) *Cinselliğin Diyalektiği*, İstanbul: Payel Yayınları.

Foley, D. (1964) “An Approach to Urban Metropolitan Structure” in *Explorations into Urban Structure* Melvin Webber, John Dyckman, Donald Foley, Albert Guttenberg, William Wheaton ve Catherina Bauer Wurster Philadelphia: University of Philadelphia Press.

Foucault, M (1995), *Discipline and Punish*, Vintage Books; 2nd edition.

Foucault, M. (2005) *Özne ve İktidar* (çev. Ergüden, I. ve Akınhay, O.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Foucault, M. (2007) *Cinselliğin Tarihi* (çev. Tanrıöver, H.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Foucault, M. (2007b) *İktidarın Gözü* (çev. Ergüden, I.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2011) “Herculine Barbin’e Giriş”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, (ed. Öztürk, Ş.) no. 65-66, 132-140.
- Foucault, M. (2011), *İktidarın Gözü*, Çev: Ferda Keskin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fougeyrollas-Schwebel, D. (2009) “Feminist Hareketler” , *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, çev.: Gülnur Acar Savran, Yay. Haz.: Helena Hirata, Françoise Laborie, Hélène LeDoaré, Danièle Senotier. İstanbul : Kanat Yayınları.
- Frans, D. W. (2008) *İçimizdeki Maymun*, Çev: Aslı Biçen, birinci basım, İstanbul: Metis Yayınları.
- Freud, S. (2014) *Totem ve Tabu*, Çev: Kamuran Şipal, İstanbul: Say Yayınları.
- Friedan, B. (1974). *The Feminine Mystique*. New York: Dell.
- Gambetti, Z. (2007) “Foucault’da Disiplin Toplumu-Güvenlik Toplumu Ayrımı”, *Toplum ve Bilim*, No. 109, Yaz.
- Gender and Environment Series Editorial Committee (GESEC) (2011) “Feminist Political Ecology”, Visvanathan, N., Duggan L., Nisonoff, L. ve Wieggersma, N. (der.) *The Women, Gender and Development Reader* içinde, Fernwood Publishing Ltd., Kanada ve Zed Books, diğer ülkeler: 43-46.
- Gerber, H. (1980) “Social and Economic Position of Women in an Ottoman City, Bursa, 1600–1700”, *International Journal of Middle East Studies* 12: 231–44.
- Gerber, H. (1988) *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600–1700*, Jerusalem: Hebrew University.
- Gilbert, S. M. (1985). “What Do Feminist Critics Want? A Postcard from the Volcano.” Elaine Showalter (Ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory* (s. 29-45). New York: Pantheon Books.
- Gilbert, S. M., Gubar, S. (1979). *Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Global Media Monitoring Project (2010) <http://whomakesthenews.org/> Erişim tarihi: 6 Ağustos 2015.
- Gök, F. (2004) “Eğitim Hakkı: Türkiye Gerçeği”, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004 İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya. <https://www.pegem.net/dosyalar/dokuman/413.pdf>

Greed, C. H. (1994) *Women and Planning: Creating Gendered Realities* Londra: Routledge.

Greed, C. H. (2000) *Introducing Planning* New Brunswick, NJ: Athlone Press.

Greer, G. (1996). *İğdiş Edilmiş Kadın*. Mefkur Bayatlı (Çev.). İstanbul: Pencere Yayınları.

Grosz, E. (2011) “Deneyisel Arzu: Queer Öznelliğini Yeniden Düşünmek”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, (ed. Öztürk, Ş.) no. 65-66, 7-37.

Güngör, A. (2013) *Öteki Erkekler*, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Güntekin, F. (2014) “Çantamı Taktım Koluma”, <http://www.5sharfliler.com/cantami-taktim-koluma/>

Gürbilek, N. (2008) *Mağdurun Dili*, birinci basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Güren, A. (2011) “İş ve Acı: Christophe Dejours ve Marie Pezé”, www.sendika.org, 09 Mayıs 2011.

Halide, C. (2005) “Feminist Kürt Kadın Oluşumları”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Yay. Haz. Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P., ve diğerleri, İstanbul: Amargi Yayınları: 221-239.

Halperin, D. (2003) “The Normalization of Queer Theory”, *Journal of Homosexuality*, 45:2-4, 339-343.

Hammersley, M. (1992) On Feminist Methodology. *Sociology*, 26(2).

Hanisch, C. (1969) “The Personal is Political”, (<http://carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>)

Haraway, D. (1989) *Primate Visions: Gender, Race and Nature in the World of Modern Science* New York and London: Routledge.

Haraway, D. (1991) *Simians, Cyborgs, and Women: The Reinvention of Nature* Londra: Free Association Books.

Haraway, D. (1991) Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Simians, Cyborgs, and Women* içinde. London: Free Association Boks, 183-251.

Harding, S. (1987) Is there a Feminist Method? In Harding, S. (Ed.), *Feminism and Methodology*. Bloomington:Indiana University Press.

Harding, S. (der.). (1992) *Rethinking Standpoint Epistemology: What is « Strong Objectivity? »*. New York, London: Routledge.

Harding, S.(1995) “Feminist Yöntem Diye Bir Şey Var mı?”, *Kadın Araştırmalarında Yöntem*, der. Çakır, S. & Akgökçe, N., Sel Yayıncılık.

Harvey, J. (2012) *Siyah Giyen Adamlar*, Çev: Erhun Yücesoy, birinci basım, İstanbul: YKY.

Hernandez,J.V. Noruzi M.R., İrani F.(2011) *What is Policy, Social Policy and Social Policy Changing?*, *International Journal of Business and Social Science*, , 2 ,10, 287-291.

Hinton, W. (1966) *Fanshen: A Documentary of Revolution in a Chinese Village*, Monthly New York: Review Press.

Hirata, H., Laborie, F., Le Doare, H. ve arkadaşları (2009) *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, Çev. Gülnur Acar Savran, İstanbul: Kanat Kitap.

Holmes, M. (2011) “İnterseks Tehlikeli Bir Farklılık”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram* (ed. Öztürk, Ş.), no. 65-66, 99-124.

<http://kaosgl.org/sayfa.php?id=16634>, (erişim tarihi: 07.08.2015).

http://tkaa2014.kadininstatusu.gov.tr/upload/Node/15063/files/TKAA_2014_OZET_RAPOR.pdf

http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/03/150309_kadina_siddet_arastirma

<http://www.egs.edu/faculty/judith-butler/articles/gender-is-extramoral/>, (erişim tarihi: 07.08.2015).

<http://www.siginaksizbirdunya.org/haberler/63-17-kurultay-sonuc-bildirgesi-yayinlandi>

http://www.sosyal-is.org.tr/yayinlar/kadin_emegi_ve_istihdami.pdf

<http://www.ucansupurge.org/>

<https://intersexualshalala.wordpress.com/interseks-sss-sik-sorulan-sorular/>, (erişim tarihi: 07.08.2015)

https://www.morcati.org.tr/attachments/article/308/2014_Mor_Cati_Faaliyet_Raporu.pdf

<https://www.morcati.org.tr/tr/ana-sayfa/8-mor-cati-kadin-siginagi-vakfi/1-siddet-nedir>

Humm, M. (2002). *Feminist Edebiyat Eleştirisi*. Gönül Bakay (Yay. Haz.). İstanbul: Say Yayınları.

International Labour Organization (ILO) (2013) *Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture*, Geneva. http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---stat/documents/publication/wcms_234413.pdf (Erişim tarihi 03.08.2015)

Introduction to Consciousness Raising, New York Radical Feminists, New York (<https://cache.kzoo.edu/bitstream/handle/10920/28046/IntroductionToConsciousnessRaising.pdf?sequence=1&isAllowed=y>)

Işık, N. “1990’larda Kadına Yönelik Aile içi Şiddetle Mücadele Hareketi İçinde Oluşmuş Bazı Gözlem ve Düşünceler”, der. Bora, A. & Günel, A., *90’larda Türkiye’de Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları: 41-73.

İdemem, Sinem (der), “Christophe Dejours’la Söyleşi: Etik Acı, Ruhsal Acı, Acıların İnsanı”, *Express*, 16 Ocak 2010.

İlkkaracan, İ. (1998) “Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı” *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler* İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

İlkkaracan, P., Gülçür, L., Arın, C. (1996) *Sıcak Yuva Masalı*, İstanbul: Metis Yayınları.

İmançer, D. (2006) “Toplumsal Cinsiyet Oluşumuna İlişkin Kuramsal Yaklaşımlar”. Dilek İmançer (der.), *Medya ve Kadın*, Ebabil, Ankara: 1-22.

İmançer, D. (2006). “Cinsiyet Rolü Temsili: Medya Kültürü, Feminizm, Televizyon ve Seriyaller”. Dilek İmançer (der.), *Medya ve Kadın*, Ebabil, Ankara: 48-80.

İnceoğlu, Y. (2014) “*Medyada ‘Kadın’ İmaji*” <http://www.yasemininceoglu.com/makaleler30.php> Erişim tarihi: 08 Mayıs 2014.

İpşirli Argıt, B. (2005) “Osmanlı Kadını Hakkında Hukuk Kaynaklarına Dayalı Çalışmalar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3: 575-621.

İpşirli Argıt, B. (2014a) “Women in the Early Modern Ottoman World: A Bibliographical Essay”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 60: 1-28.

İpşirli Argıt, B. (2014b) *Rabia Gülnuş Emetullah Valide Sultan’ın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1640-1715)*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Jacobs, J. (1961) *The Death and Life of Great American Cities* New York: Random House.

Jaggar, A. M. (1989) Love and knowledge: Emotion in feminist epistemology. *Inquiry*, 32(2), 151-176.

Jagose, A. (1996) *Queer Theory: An Introduction*, New York: New York University Press.

Jennings, R. C. (1975) "Women in Early 17th Century Ottoman Judicial Records—the Shari'a Court of Anatolian Kayseri", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 18: 53-114.

Kabadayı, L. (2006) "Kadınlar ve medya: Türk kadın muhabirlerin profili, haber anlayışı ve haber metinlerinde kadınları tanımlayışı", Dilek İmançer (der.), *Medya ve Kadın*, Ebabel, Ankara: 103-120.

Kalaycıoğlu, S.- Rittersberg-Tılıç, H. (2001) *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar*, Ankara: Su Yayınları, 2001.

Kandiyoti, D. (1997) *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, çev.: Şirin Tekeli, Aksu Bora, Ferhunde Özbay, Fevziye Sayılan, Hüseyin Tapınç. İstanbul: Metis Yayınları.

Kandiyoti, D. (1997) "Bir Alanın Öyküsü: Kadın Araştırmalarının Gelişimi," *Cariyeler, Bacılar ve Yurttaşlar* (giriş) İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 7-17.

KAOS GL Medya İzleme Raporu:
<http://www.kaosglderneği.org/yayindetay.php?id=110>

Karaca, Ş. (2012) "Öncü Bir Kadın Yazar Emine Semiye'nin Kaleminden İslamiyet'te Feminizm", *Ç.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21 (2): 269-80.

Kardam, F., Ecevit, Y. (2009) "1990'ların Sonunda Bir Kadın İletişim Kuruluşu: Uçan Süpürge", der. Bora, A. & Günel, A. *90'larda Türkiye'de Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları: 87-109.

Kaygusuz, S. (2009) *Yere Düşen Dualar*, dördüncü baskı, İstanbul: Doğan Kitap.

Keskin, F. (2005) "Özne ve İktidar", *Özne ve İktidar* (çev. Ergüden, I. ve Akınhay, O.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keskin, T. (2003) *Feminist/ Nationalist Discourse in the First Year of the Ottoman Revolutionary Press (1908–1909): Readings from the Magazines of Demet, Mehasin and Kadın (Salonica)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Bilkent Üniversitesi.

Kessler-Harris, A. (2007) "Do We Still Need Women's History?" *Chronicle of Higher Education*.

Kırcelli, S. (2015) "Facebook'ta kadın konuşmaları", Şahinde Yavuz (der.) *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, İstanbul: Heyamola Yayınları, 322.

Kimmel M. S. (1987) "Rethinking "Masculinity" New Directions in Research", London: Sage.

Kimmel M. S. ve Messner M. A. (2007) [1989] "Introduction", *Men's Lives*, Boston: Pearson.

- Knibiehler, Y. (1993) « Méres, Pouvoirs » *Femmes, pouvoirs*, Paris: Kimé.
- Koçali, F., (2009) “Kadınlara Mahsus Gazete Pazartesi”, der. Bora, A. & Günal, A. *90’larda Türkiye’de Feminizm*, İstanbul: İletişim Yayınları:73-87.
- Kolodny, A. (1985). “A Map for Rereading: Gender and Interpretation of Literary Texts.” Elaine Showalter (Ed.), *The New Feminist Criticism: Essays on Women, Literature, and Theory* (s. 46-62). New York: Pantheon Books.
- Koray, M. (2007) “Sosyal Politikanın Anlamı ve İşlevini Tartışmak”, *Çalışma ve Toplum*, 4, 19-56.
- Koray, M. (2011) “Avrupa Birliği ve Türkiye’de ‘Cinsiyet’ Eşitliği Politikaları: Sol-Feminist Bir Eleştiri”, *Çalışma ve Toplum*, 2, 13-54.
- Köker, E. (2012) “Kadınların medyadaki ihlallerle baş etme stratejileri”, Sevda Alankuş (der.), *Kadın Odaklı Habercilik*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, 117-148.
- Küçük, Y., (1988) *Küfür Romanları*, 2. Basım, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Kümbetoğlu, B. (2008) *Sosyolojide ve Antropolijide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2011) “Feminist Yöntem ve Kadın Çalışmalarına ilişkin Bazı Sorular, Sorunlar”, *Birkaç Arpa Boyu... 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar*, Cilt 1, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lamoureux, D. (2009), « Kamusal/Özel », *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, çev. : Gülnur Acar Savran, Yay. Haz. : Helena Hirata, Françoise Laborie, Héléne Le Doaré, Danièle Senotier. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Lan, P (2003) “Working in a Neon Cage: Bodily Labor of Cosmetics Saleswomen in Taiwan”, *Feminist Studies*, Vol. 29, No. 1 (Spring), pp. 21-45.
- Lefèbvre, H. (2000) *Production de l’Espace*, Paris: Anthropos.
- Lemke, T. (2013) *Biyopolitika*, Çev: Utku Özmağas, birinci basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Les Cahiers du Grif; le Genre de l’Histoire (1988) “Entretien avec M. Foucault”, Paris: Editions Tierce.
- Little, J.; Peake, L.; ve Richardson P.(1988) *Women and Cities, Gender and the Urban Environment* Londra: Macmillan.
- Lykke, N. (2010) *Feminist studies: a guide to intersectional theory, methodology and writing*, New York: Routledge.

- Mackeinze, S. (2002) “Kentte Kadınlar” 20. Yüzyıl Kenti Ankara: İmge Kitabevi.
- MacKinnon, C.A. (2003) *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, çev. Yöney, T. Yücesoy, S. İstanbul: Metis Yayınları.
- Marks, K. (1976), *1844 Elyazmaları*, Çev.: Kenan Somer, İstanbul: Sol Yayınları.
- Maté, G. (2014) *Vücudunuz Hayır Diyorsa*, Çev: Defne Orhun, ikinci baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mathieu, N.C. (2009) “ Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet”, *Eleştirel Feminizm Sözlüğü*, çev.: Gülnur Acar Savran, Yay. Haz.: Helena Hırata, Françoise Laborie, Hélène Le Doaré, Danièle Senotier. İstanbul: Kanat Yayınları.
- Maynard, M. (1994) *Methods, Practice and Epistemology: The Debate about Feminism and Research*. Maynard, M., & Purvis, J. (Der.), *Researching Women’s Lives from a Feminist Perspective*. London: Taylor and Francis.
- Miller, R. A. (2007) “Rights, Reproduction, Sexuality, and Citizenship in the Ottoman Empire and Turkey”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 32: 347–375.
- Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*. Seçkin Selvi (Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Mitchell, J. (1985) *Kadınlık Durumu*, çev. Günseli, Gülnur, Şirin, Feraye, Şule, Yaprak, İstanbul: Kadın Çevresi Yayınları.
- Mitchell, T. (2001) *Mısır’ın Sömürgeleştirilmesi*, Çev: Zeynep Altok, birinci baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moore, S. (2010) “Is the Healthy Body Gendered? Toward a Feminist Critique of the New Paradigm of Health”, *Body & Society*, 16: 95.
- Mor Çatı (2012a) *Erkek Şiddetine Karşı Kadın Dayanışması*, Yay. Haz.: Uçan, A. Ve arkadaşları, İstanbul: Mor Çatı Yayınları.
- Mor Çatı (2014a) *Erkek Şiddeti ile Başa Çıkmak*, Ed. Kolektif, Yay. Haz.: Uçan, A. Ve arkadaşları, İstanbul: Mor Çatı Yayınları.
- Mor Çatı (2014b) *Erkek Şiddeti İle İlgili Bilgilere Ulaşmak Neden Güçtür*, Ed. Kolektif, Yay. Haz. Uçan, A. Ve arkadaşları, İstanbul: Mor Çatı Yayınları.
- Mor Çatı, (2012b) *Sıgınsız Bir Dünya*, Yay. Haz.: Ekal, B., Taylı, Ü., İstanbul: Mor Çatı Yayınları.
- Moran, B. (1994). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Moran, B. (1997) “Matmazel Noraliya'nın Koltuğu”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Morgan, R. (1970) “ Introduction: The Women Revolution”, Ed. Robin, M., *Sisterhood is Powerful: An Anthology of Writings from the Women's Liberation Movement*, Vintage Books, New York: xiii-xl

Moser, C.; Peake, L. (1987) *Women, Human Settlements, and Housing* Londra: Tavistock.

Müdürrisoğlu, S. (2010) Psikolojik Gelişim, Yoksulluk ve Hak-Temelli Yaklaşım: Stk Uygulamalarında İlkelerden Yönteme Doğru, (der.) P. Uyan Semerci, *İnsan Hakları İhlali Olarak Yoksulluk*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Najmabadi, A. (2006) “Beyond the Americas: Are Gender and Sexuality Useful Categories of Historical Analysis”, *Journal of Women's History*, 18 (1): 11-21.

Oğuz, M.; S.İ, Berrak (2006) *Pink Collars' Conflicting Roles: Family versus Work* Work and Organization dersi için hazırlanmış, yayınlanmamış dönem ödevi, Sosyoloji Bölümü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

Okin, S. M. (1979) *Women in Western Political Thought*, Princeton: Princeton University Press.

Oktay A. (1987) *Kültür ve İdeoloji*, İstanbul: Gür Yayınları.

Orbach, S. (2009) *Bodies*, New York: Picador.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2011) *How is Life?: Measuring Well Being*, OECD Publishing.

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) (2013) *OECD Guidelines on Measuring Subjective Well-Being*, OECD Publishing, <http://www.oecd.org/statistics/Guidelines%20on%20Measuring%20Subjective%20Well-being.pdf> (Erişim tarihi 02.08.2015)

Ovadia, S. (1994) “Çok İmzalı Bir Kronoloji Denemesi”, *Birikim*, 59: 55-57.

Özkaplan, N. (2009) “Duygusal Emek ve Kadın işi/ Erkek işi”, *Çalışma ve Toplum*, 2, 15-23.

Özkazanç, A. (2015) *Feminizm ve Queer kuram*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Özkazanç, A. (2015) *Feminizm ve Queer Kuram*, Ankara: Dipnot Yayınları.

Özsoy, A. (2015) “Yerli televizyon dizilerinde farklılaşan toplumsal cinsiyet temsilleri üzerine bir tartışma”, Şahinde Yavuz, (der.) *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, İstanbul: Heyamola Yayınları, 226-246.

Öztürkmen, A. (2013) “The Women’s Movement under Ottoman and Republican Rule: A Historical Reappraisal”, *Journal of Women's History*, 25 (4): 255-264.

Paker, Banu (2005) “1989 Kadın Kurultayı”, *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*. Yay. Haz. Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P., ve diğerleri, İstanbul: Amargi Yayınları: 187-203.

Paker, B., Yurdalan, N., Esmeray (2012) “Feminist Örgütlenme”, Ed. Özdemir, E & Bayraktar, S., *Amargi Feminizm Tartışmaları-2012*, İstanbul: Kumbara Sanat Yayınları:295-333.

Parla, J. (2004). “Kadın Eleştirisi Neyi Gerçekleştirdi?” Sibel Irzık ve Jale Parla (Der.), *Kadınlar Dile Düşünce* (s. 15-33). İstanbul: İletişim Yayınları.

Pateman, C. (1988) *The Sexual Contract*, Stanford: Stanford University Press.

Peet R. ve Hartwick, E. (2009) *Theories of Development: Contentions, Arguments, Alternatives*, The Guilford Press, New York ve Londra.

Peirce, L. (1983) *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, Oxford ((1998) *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümranlık ve Kadınlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.)

Phillips, A. (1995) *Demokrasinin Cinsiyeti*, İstanbul: Metis Yayınları.

Pilcher, J. ve Whelehan, I. (2004) *50 Key Concepts in Gender Studies*, London: Sage Publications.

Poovey, M. “Feminism and Deconstruction,” *Feminist Studies*, 14/1 (1988): 51-65

Püsküllüoğlu, A. (2004) *Türkçe Sözlük*, İstanbul: Doğan Kitap.

Quataert, D. (1991) “Ottoman Women, Households, and Textile Manufacturing, 1800-1914,” Keddie, N. ve Baron, B. (der.) *Women in Middle Eastern History: Shifting Boundaries in Sex and Gender* içinde, Yale University Press, New Haven: 161-176.

Quataert, D. (1993) *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution* Cambridge University Press, Cambridge, New York.

Rai, S. M. (2011a) “The History of International Development: Concepts and Contexts”, Visvanathan, N., Duggan L., Nisonoff, L. ve Wieggersma, N. (der.) *The Women, Gender and Development Reader* içinde, Fernwood Publishing Ltd., Kanada ve Zed Books, diğer ülkeler: 14-21.

Rai, S. M. (2011b) "Gender and Development: Theoretical Perspectives", Visvanathan, N., Duggan L., Nisonoff, L. ve Wiegersma, N. (der.) *The Women, Gender and Development Reader* içinde, Fernwood Publishing Ltd., Kanada ve Zed Books, diğer ülkeler: 28-37.

Ramazanoglu, C. & Holland, J. (2002) *Feminist Methodology*. London: Sage.

Ramazanoğlu, Y., Şefkatli Tuksal, H. (2005) "Dindar Çevrelerde Politika Üretimi", *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Yay. Haz. Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P., ve diğerleri, İstanbul: Amargi Yayınları :239-257.

Redstockings Manifesto (1969) (<http://redstockings.org/index.php/42-uncategorised/76-rs-manifesto>)

Reeves, D.; Patti, P. (2005) *Women in the Planning Profession: Making the Built Environment Better* IWPR bildirisi.

Reinharz, S. (1992) *Feminist Methods in Social Research*. New York: Oxford University Press.

Renkmen, M.S. (2015) "Evlilik programlarında hegemonik erkekliğin inşası, temsili ve ataerkil söylem", Şahinde Yavuz, (der.) *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, İstanbul: Heyamola Yayınları, 247-286.

Revel, J. (2006) *Michel Foucault: Güncelliğin Bir Ontolojisi*, Çev: Kemal Atakay, İstanbul: Otonom Yayınları.

Riot-Sarcey, M. (2000) "*Pouvoir*", Dictionnaire Critique du Féminisme, Paris: Puf.

Roberts, M. (1991) *Living in a Man-made World: Gender Assumption in Modern Housing Design* Londra: Routledge.

Rose, S. O. (1993) "Women's History/Gender History: Is Feminist Scholarship Losing Its Critical Edge?", *Journal of Women's History*, 5(1): 89-128.

Rosenthal, N.B. (1984) "Consciousness Raising: From Revolution to Re-Evaluation", *Psychology of Women Quarterly*, June 8: 309-326.

Rupp, L. J. (1997) *Worlds of Women: The Making of an International Women's Movement*, Princeton: Princeton University Press.

Saktanber, A. (1993) "Türkiye'de Medyada Kadın: Serbest, Müsait Kadın veya İyi Eş, Fedakâr Anne", *1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, Yay. Haz. Tekeli. Ş., 2.basım, İstanbul: İletişim Yayınları: 211-233

Saktanber, A. (1995) “Türkiye’de Medya’da Kadın: Serbest Müsait Kadın veya İyi Eş Fedakar Anne”, Şirin Tekeli (der.), *1980’ler Türkiye’sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Salecl R. (2014) *Seçme İkilemi*, Çev: Barış Engin Aksoy, birinci basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Sallan Gül, S. - Alican Şen, A. (2014) Türkiye’de Kadın Hakları ve Sosyal Hizmet Uygulamalarında Yeni Liberal Dönüşüm, (yay. haz.) P. Akkuş- Ö. Başpınar Aktüğün, *Sosyal Hizmet ve Öteki*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Sancar, S. (2009) *Erkeklik: İmkânsız İktidar Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler*, İstanbul: Metis Yayınları.

Sancar, S. (2009) *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, İstanbul: Metis Yayınları.

Sancar, S. “Erkeklik” (2011) *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları*, Karkıner, N. ve Ecevit, Y. (ed) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Sancar, S.(2008) *Erkeklik: İmkânsız İktidar (Ailede, Piyasada ve Sokakta Erkekler)*, 2. Basım, İstanbul: Metis Yayınları.

Sarachild, K. (1970) “A program for feminist ‘consciousness raising’“, Notes From the Second Year: Women's Liberation: Major Writings of the Radical Feminists, New York:78-80.

Savran, G. (2005a) “80’li Yılların Kampanyaları ve Özel Alanın Politikası (Sorunlar ve Sorular)” *Özgürlüğü Ararken: Kadın Hareketinde Mücadele Deneyimleri*, Yay. Haz. Kum, B., Gülçiçek, F., Selek, P. ve diğerleri, İstanbul: Amargi Yayınları: 81-101.

Schroeder. K, S. (2007) *Popüler Feminizm*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Scott, J. W. (1986) “Gender: A Useful Category of Historical Analysis”, *American Historical Review*, 91: 1053–75 ((2013) *Feminist Tarihin Peşinde*, İstanbul: BGST).

Scott, J. W. (1997) *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*, Cambridge: Harvard University Press.

Scott, J.W. (2007) *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, çev.: Aykut Tunç Kılıç, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Scott, J.W.(2007) *Toplumsal Cinsiyet: Faydalı Bir Tarihsel Analiz Kategorisi*, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Sedgwick, E. (1990) *Epistemology of The Closet*, Berkeley, Los Angeles: University of California Press,.

Seguino, S. ve Grown, C. (2007) "Gender Equity and Globalization: Macroeconomic Policy for Developing Countries", Staveren, I., Elson, D., Grown, C., ve Çağatay, N. (der.) *The Feminist Economics of Trade* içinde, Routledge, Londra ve New York: 292-315.

Selek, P. (2011) *Sürüne Sürüne Erkek Olmak*, 5. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.

Semerdjian, E. (2008) "*Off the Straight Path*": *Illicit Sex, Law, and Community in Ottoman Aleppo*, Syracuse University Press, Syracuse.

Sen, A. (1988) "The Concept of Development", Chenery, H. ve Srinivasan, T.N. (der.) *Handbook of Development Economics Volume 1* içinde, Elsevier, Hollanda: 9-26.

Showalter, E. (1982). *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*. London: Virago Press.

Skeggs, B. (1997) *Formations of class and gender: becoming respectable*. London: SAGE

Smith, D. E. (1987) *The everyday world as problematic: a feminist sociology*. Milton Keynes: Open University Press.

Smith, D. E. (1990) *Texts, facts, and femininity: exploring the relations of ruling*. London: Routledge.

Smith, D. E. (2005) *Institutional ethnography: a sociology for people*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.

Smith, H. (2010) *The British Women's Suffrage Campaign, 1866-1928*, Routledge, London.

Stanley, L. & Wise, S. (1996) Feminist Araştırma Sürecinde Metot, Metodoloji ve Epistemoloji. S. Çakır & N. Akgökçe (der.), *Kadın Araştırmalarında Yöntem* içinde. İstanbul: Sel Yayıncılık, 67-98

Stearns, P. (1997) *Fat History: Bodies and Beauty in the Modern West*, New York: New York University Press.

Steeves, H.L. (1994) "Feminist Teoriler ve Medya Çalışmaları", *Medya İktidar İdeoloji*, derl. Mehmet Küçük, İstanbul: Ark Yayınları, 105-167.

Stevens, D. (2008) *Jailed for Freedom: The Story of the Militant American Suffragist Movement*, yay. haz. Marjorie J. Spruill, The Lakeside Press.

Stiglitz, J. E., Sen, A., Fitoussi, J. (2009) Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, <http://archives.cerium.ca/IMG/pdf/1-Measurement.pdf> (Erişim tarihi 02.08.2015)

Stoetzler, M. & Yuval-Davis, N. (2002) Standpoint theory, situated knowledge and the situated imagination. *Feminist Theory*, 3(3), 315.

Sullivan, N. (2003) *A Critical Introduction To Queer Theory*, New York: NYU Press.

Şeker, B. (2011) “İnterseksüellik ve Cinsiyetin İnşası”, *Cogito: Cinsel Yönelimler ve Queer Kuram*, (ed. Öztürk, Ş.) no. 65-66, 124-132.

Şenden Zırhlı, F. (2009) “Türkiye’de Sosyal Sigortalar Kurumu ve Sosyal Politikada Yapısal Dönüşüm”, Doktora Tezi, MSGSÜ, Sosyoloji Ana Bilim Dalı. (yayımlanmamış).

Şenkal, A. (2011) *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, Alfa Yayınları, İstanbul.

Şimşek, H. (2011) “Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Kadın Üreme Sağlığına Etkisi: Türkiye Örneği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25,2, 119-126.

T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, <http://kadininstatusu.aile.gov.tr/faaliyetler/projelerimiz/ulusal-projeler>

Tahaoğlu, Ç. , Bianet, <http://m.bianet.org/bianet/medya/154466-medyanin-kunyesi-kac-kadin-kac-erkek>, Erişim Tarihi: 27 Mart 2014.

TC Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, Kadın ve Medya, Politika Dokümanı, Ankara, 2008.

Tekeli Ş. (1982) *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, İstanbul: Birikim Yayınları.

Tekeli, Ş. (1989a) “1. Kadın Kurultayının Ardından”, *Birikim*, 2:67-68.

Tekerek T., “Hür Ordu’ya Jandarma Servisi”, *Taraf*, 07.10.2012

Timisi, N. (1997) *Medyada Cinsiyetçilik*, Ankara: T. C. Başbakanlık Kadın Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Toksöz, G. (2012) “Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriarka Çıkamazında Kadın Emeği”, (der.) S. Dedeoğlu- A.Y. Elveren, *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Toprak, Z. (2014) *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tuğ, B. (2009) *Politics of Honor: The Institutional and Social Frontiers of “Illicit” Sex in Mid-Eighteenth-Century Ottoman Anatolia*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, New York Üniversitesi, New York.

Tuğ, B. (2014) “Gendered Subjects in Ottoman Constitutional Agreements, ca 1740-1860”, *European Journal of Turkish Studies*, 18: 2-18.

Tuğlacı, P. (1985) *Osmanlı Saray Kadınları*, Cem Yayınevi, İstanbul.

Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük. <<http://www.tdk.gov.tr/>>

Türkiye’de Kadın, Haziran 2014,
<http://kadininstatusu.aile.gov.tr/uygulamalar/turkiyede-kadin>

Uğur Tanrıöver, H. (2012) “Medyada kadınların temsil biçimleri ve kadın hakları ihlalleri”, Sevda Alankuş (der.), *Kadın Odaklı Habercilik*, İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları, 149-166.

Uluçay, Ç. M. (1980) *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Uluçay, Ç. M. (1985) *Harem*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ulutaş Ünlütürk, Ç. (2009) “Yoksulluğun Kadınlaşması ve Görünmeyen Emek”, *Çalışma ve Toplum*, 2, 25-40.

United Nations Development Programme (UNDP) (2014) Human Development Report, <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2014> (Erişim tarihi 02.08.2015)

Ussher, J. (1991) *Women’s Madness: Misogyny or Mental Illness* Lewes: Harvester.

van Os, N. A.N.M. (2002) “Osmanlı Kadın Cemiyetleri: Geçmişten Kalan Kaynaklar, Gelecek İçin Kaynaklar”, *Toplumsal Tarih*, 17(9): 7-14.

van Os, N. A.N.M. (2011) “Asker Âilelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti”, *Türkiyat Mecmuası*, 21(1): 255-289.

van Os, N. A.N.M. (2013) *Feminism, Philanthropy & Patriotism: Female Associational Life in the Ottoman Empire*, Yayınlanmamış Doktora tezi, Leiden: Leiden Üniversitesi.

Van Zoonen, L. (1995) “Medyaya Feminist Yaklaşımlar”, Süleyman İrvan (der.), *Medya, Kültür, Siyaset*, Ankara: Ark Yayınları, 305-316.

Warner, M. (2013) “Queer Gezegen Korkusu: Queer Politika ve Toplumsal Teoriye Giriş”, *Queer Tahayyül* (ed. Yardımcı, S. ve Güçlü, Ö.), Sel Yayıncılık, İstanbul, 149-179.

Weeks, K. (2011) *Çalışma Sorunu*, Çev: Tamer Tosun, birinci basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Wekker, G., and H. Lutz. (2001) A wind-swept plain: the history of ideas on gender and ethnicity in the Netherlands" (M. Botman, N. Jouwe & G. Wekker (der.), *Caleidoscopische visies. De Zwarte, migranten en vluchtelingen vrouwenbeweging in*

Nederland içinde. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Wiehl, L. (2007) *The 51% Minority: How Women Still Are Not Equal and What You Can Do About It* ABD: Ballantine Books.

Williams Payne, C. (1971) "Consciousness Raising: A Dead End?", *Notes From the Third Year: Women's Liberation*, New York: 99-100.

Wittig, M. (1977) "One is Not Born a Woman", *The Second Wave: A Reader in Feminist Theory* (ed. Nicholson, L.), Routledge, New York, Londra, 265-71.

Wollstonecraft, M. (2007) *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, çev: Deniz Hakyemez, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Wollstonecraft, M. (2007) *Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Woolf, V. (1992). *Kendine Ait Bir Oda*. Suğra Öncü (Çev.). İstanbul: Afa Yayınları.

Yaman Öztürk, M. (2000) "Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emegi: 1980'lerden 2000'lere", (der.) S.Dedeoğlu, -M. Yaman Öztürk, *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi*, İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Yaman, M. (2013) *Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emegi, Bedeni*, SAV Yayınları, İstanbul.

Yardımcı, S., Güçlü, Ö. (2013) "Giriş: Queer Tahayyül", *Queer Tahayyül* (ed. Yardımcı, S. ve Güçlü, Ö.), İstanbul: Sel Yayıncılık, 17-26.

Yavuz, Ş. (2015) (der.) *Toplumsal Cinsiyet ve Medya*, İstanbul: Heyamola Yayınları.

Zastrow, C. (2013) *Sosyal Hizmete Giriş*, Ankara: Nika Yayınları.

Ze'evi, D. (2006) *Producing Desire: Changing Sexual Discourse in the Ottoman Middle East, 1500–1900*, Berkeley: University of California Press.

Zihnioglu, Y. (2003) *Kadınsız İnkılap*, İstanbul: Metis Yayınları.

Zilfi, M.C. (2010) *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference* New York: Cambridge University Press.